

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.196-204

УДК 008: 930.1

МИР КРИЗЬ ПРИЗМУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: ПІДХОДИ, ВЗАЄМОДІЇ ТА КРИЗИ**КИЧКИРУК Т. В.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації**Національний університет біоресурсів і природокористування України**

ORCID ID 0000-0003-4719-7923

E-mail: TatiyanaK@i.ua

ХАЛЮК М. В., здобувач вищої освіти, спеціальність «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: mkhaliuk@ukr.net

Анотація. Термін «цивілізація» виник у Європі лише на зламі XVIII-XIX століть, але з часом він був використаний у найрізноманітніших підходах, які видаються протилежними. Так, маючи першочергово значення протилежності варварству, певного рівня розвитку суспільства, він трансформувався у глобальний концепт, що об'єднує найрізноманітніші культури. Серед рис такої глобальної цивілізації можна виділити векторність розвитку, пріоритизацію цінностей, окреслених французькими філософами: свобода, право та справедливість. Звичним для науковців є й як синонімізація, так і протиставлення «цивілізації» та «культури» в осмисленнях. У, здавалося б, різних підходах І. Канта та О. Шпенглера цивілізація постає чимось зовнішнім, сталим, механічним проти живої, динамічної культури. Локальний підхід, представлений такими науковцями, як Н. Данилевський, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, С. Ф. Гантінгтон тощо, залишається популярним та дискусійним. Він відображає особливості окремих культур, їх взаємодій, фактори та цикл розвитку. У статті пропонується відійти від звичного протиставлення і синтезувати глобальний та локальний підходи до цивілізації, де глобальна цивілізація - не культурна уніфікація, а простір взаємодій культур зі спільними, універсальними цінностями. Розглядаючи кризи, з якими стикається суспільство на кожному з цих рівнів комплексно, взаємопов'язаність цих рівнів, можна відстежити фактори, що впливають на міжнародну безпеку, які не є очевидними за локального вирішення проблем. У другій частині роботи приводиться контекст історії православної цивілізації, що підкреслює важливість докладного та різностороннього вивчення формування цивілізаційної ідентичності держав для розуміння локальної цивілізації та її ядра.

Ключові слова: глобальна цивілізація, локальна цивілізація, культура, взаємодія, безпека.

Актуальність (Introduction).

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну — подія, що похитнула міжнародний порядок та безпеку. Стали очевидними вразливі місця наукових теорій, кризи міжнародних інституцій та цінностей світової спільноти. Конфлікт, що вибухнув, у Східній Європі, отримав протилежний західним прогнозам розвиток, чим викликав здивування та розгубленість. Вірогідно, причиною є поєднання та навіть стереотипні уявлення

про держави, що конфліктують. Нерозуміння процесів, що відбувалися століттями на Сході Європи, є результатом сприйняття лише її імперіального, потім блокового минулого. Це дозволяло без обмовок і подальшого вивчення відносити Україну та Росію до однієї локальної цивілізації. С. Ф. Гантінгтон так і не зміг пояснити причини конфліктів (у цьому випадку ціннісних) між державами, що належать до однієї цивілізації, а війну між зазначеними

© Heiko S. M., Heiko T. M., Lauter O. D., Prytyka O. I.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

державами - взагалі вважав наймалоймовірнішим зі сценаріїв. Російсько-українська війна є ще й найзадокументованішою, тому світова спільнота нині змушена бачити злочини, яких присягали не допустити, створюючи ООН. Не реагувати на них - значить нехтувати принципами міжнародного порядку, глобальної цивілізації. З одного боку це є проблемою декларативності цих принципів і відсутності практичних механізмів, з іншого - внутрішніх ціннісних протиріч самих держав спільноти. Змін зазнали й цивілізаційні ідентичності держав-учасниць протистояння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Л. Февр стверджує, що вперше в науковому контексті термін «цивілізація» було вжито П.-А. Гольбахом, просвітники його почали вживати, описуючи певний рівень розвитку суспільства. Ф. Енгельс і Л. Морган послуговувалися терміном, характеризуючи історичний етап, що змінив первісне суспільство. Кант у своїх роботах називав цивілізацію зовнішньою, «технічною» культурою, що позбавлена духовної суті. О. Шпенглер вважав цивілізацію останньою фазою, «закостенінням» локальної культури, коли вона технізується і втрачає творчий потенціал. А. Тойнбі характеризує цивілізації, як регіональні єдності, що базуються першочергово на релігії, а вагома роль у їх стійкості належить національним елітам. Важливо відзначити, що «цивілізацією» він іменує світовий процес, тоді як «цивілізаціями» — власне культури, що є елементами одного цілого. Це можна вважати синтезом цивілізаційного та лінійного підходів.

За С. Гантінґтоном цивілізація — культурна спільнота найвищого порядку та основа культурної ідентичності. Це групи історично, мовно, культурно, релігійно споріднених етносів та країн, об'єднані для конкуренції з іншими. Науковець також виділяє так

звані розколоті держави, що розміщені на перехресті цивілізацій і мають лінії розколу на свої території. Він відкидає вірогідність утворення єдиної загальнолюдської цивілізації навіть в умовах глобалізації.

Гантінґтон також виводить типи реакції на вплив (вестернізацію): відторгнення, кемалізм та реформізм. Стосовно взаємодій локальних цивілізацій висловлювався й Н. Данилевський, окреслюючи типи впливу: «пересадження» цивілізаційних начал (колонізація), штучне «прищеплення», яке лише загрожує існуванню об'єкта впливу, і «ґрунтове удобрення» — єдиний благодотворний тип впливу, що характеризується вільним перейняттям цивілізацією чужих здобутків у різних галузях зі збереженням своєї самобутності.

Мета (Purpose) статті - крізь призму цивілізацій відстежити фактори, що впливають на міжнародну безпеку.

Результати (Results). Глобальна цивілізація - це стадія розвитку, його векторність та спільність на рівні універсальних цінностей. Її проєкцією можна вважати міжнародну систему, що об'єднує держави з різною культурою та історією. Системи змінювалися, а з ними й характерні риси, що й нині залишаються базовими цінностями міжнародного порядку: суверенна рівність держав, невтручання у внутрішні справи, виконання міжнародних зобов'язань тощо. Після жорстоких злочинів Другої світової найвищою цінністю стала людина, її життя та свобода. Було створено Міжнародний Білль про права людини (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966)). На універсальних цінностях, потребах державами було створено правову систему, що є договірною, інституції з ав-

тономною волею, а з ними й універсальний простір: глобальну цивілізацію та план її розвитку.

Однак оскільки міжнародне право не має органів примусу, а резолюції інституцій носять рекомендаційний характер, порушення загальноприйнятих принципів залишається безкарним. Саме в декларативності найвищих універсальних цінностей через відсутність механізму покарання полягає *криза глобальної цивілізації*, яка по-континентально набула демонстративності та вічливості, але фактично залишилася безжальною до людини. Перебування в Раді Безпеки ООН держави, що вчиняє воєнні злочини, втручання нею рішень є прямим проявом цієї кризи. Безкарність призводить до нових злочинів, тому локальні випадки є загрозою міжнародній безпеці. Ключовою метою залишається удосконалення міжнародного кримінального правосуддя та його механізмів. Одним з інструментів впливу могло б стати створення автоматизованої системи накладання санкцій на державу-порушницю. Україні ж нині важливо долучитися до держав-учасниць Римського статуту, щоб бути причетною до процесів Міжнародного кримінального суду безпосередньо та змін самого статуту. Зокрема досвід російсько-української війни є прецедентом для внесення екоциду як окремого злочину у юрисдикції МКС.

Через належність до я може відбутися внутрішнє протиріччя між ідентичностями, серед яких локальна ідентичність є безумовно потужнішою, через наявність персоналізованого, культурного контексту.

Першою розглянемо *кризу спостерігача*. Держава є одним з багатьох тісно пов'язаних між собою суб'єктів глобальної цивілізації, метою якої є безпека та розвиток. Отже у цій іпостасі у її інтересах всіма доступними засобами протидіяти злочинам у системі, елементом якої є вона сама. Але водночас вона є частиною культурного

об'єднання, що має власні цінності та переконання, а його мета - збереження та добробут локальної цивілізації. Скоцентованість держав лише на цій ідентичності та відмежування від злочинів, що вчиняються за межами їхнього регіону, призводить до їх нормалізації. У такій позиції нині перебувають і певні країни Європи. Цікаво те, що цінності (відповідно і уявлення та досвід) саме західної цивілізації стали підґрунтям для універсальних. Тому криза глобальної цивілізації має проєкцію ціннісної й у західній.

Іноді виникає очевидна конфронтація між глобальною та локальною цивілізаціями. Класичним прикладом такої *кризи конфронтації* є мусульманські країни, де поширення універсальних цінностей, сформованих в європоцентричному світі, сприймається як вестернізація, а значить - загроза ідентичності, складовою якої є зокрема й звичаї, спосіб життя та практика самоврядування жителів. Гантінгтон називає цю реакцію відторгненням. Особливо це загострюється при посиленні впливу радикальних течій. Однак такі держави зазвичай все одно розуміють важливість належності до глобальної спільноти і прагнуть визнання спільноти.

Власне, тому при популяризації універсальних принципів важливо відмовитися від накладання західних шаблонів, що не є дієвими для іншого менталітету, а можуть спричинити й зворотній ефект. Як зазначав Гантінгтон, як відторгнення, що сповільнює розвиток цивілізації, так і кемалізм, що направлений на зруйнування її ідентичності, є деструктивними. Тоді як реформізм, продемонстрований колись японською цивілізацією, є шляхом до органічної інтеграції ефективних напрацювань (у нашому випадку глобальної цивілізації) в автентичну унікальну культуру. На нашу думку, це найефективніше розв'язання цієї кризи, що сприятиме індивідуальному розвитку самої локальної цивілізації, її комфортному

співіснуванню з глобальною, а також сприятиме міжнародній безпеці загалом. Однак способи втілення залишаються актуальною темою для вивчення.

Окремо варто виділити кризи локальної цивілізації. Першочергово проблемою є *криза локального підходу* — умовність віднесення країни до певної цивілізації у самому підході, а також обмежений набір аналізованих факторів. Неврахування історичного контексту, культурних процесів у межах регіону призводить до поверхового аналізу, а відповідно й прогнозів. Саме хибне уявлення про місце держав у цивілізації, їхню ідентичність є одним з чинників відсутності контролю. Ця проблема частково вирішується поглибленням контексту - долученням експертів з різних галузей: істориків, антропологів, культурологів, етнополітологів, політологів тощо. Спробуємо продемонструвати багатогранність проблеми на прикладі православної цивілізації — України та Росії.

Гантінгтон відносить їх до розколотої та розірваної країн. На його думку розколотість України виражається «лінією розлому», що проходить через її територію, домінування різних конфесій – православ'я та уніатство, довгий період розділеності, відповідно, різні впливи. Однак археолог Л. Залізник стверджує: « В XI-XII ст. культура праукраїнських племен, за археологічними джерелами, являє собою відносно монолітну цілісність, на відміну від культури літописних племен лісової півночі Східної Європи. Останні зберігали свою етнокультурну своєрідність аж до розпаду Київської Русі у XII-XIII ст., тоді як культурна різниця між окремими праукраїнськими племенами півдня почала зникати у переддержавний період (VIII-IX ст.) і фактично зникла в XI-XII ст. Тобто етнічні процеси на півдні Русь, наближеному до візантійських центрів цивілізації, протікали швидше, ніж на півночі. Тому формування українського

етносу відбулося раніше, ніж інших східнослов'янських народів.» [2, с. 56]

Отже, попри наявність на території інших племен, протоетнос, з якого виникли русини, формувався як доволі однорідний. Контакти з християнами були дуже ранніми. Так, І. Огієнко стверджує, що поляни, тиверці, уличі мали торгівлю з греками (візантійцями), представники двох останніх племен — служили в римському війську, взаємодіяли з полоненими-християнами. Тому цілком можливе й охрещення частини з них вже на тому етапі. Коли ж встановилася скандинавська династія, серед аристократії почало з'являтися все більше християн, зокрема варягів.

Однак масово русини прийняли хрещення за правління Володимира, який мав християнізоване оточення і вбачав у зміні релігії можливість зблизитися із Заходом. Русь отримала візантійський вплив та вела зовнішню політику орієнтовану на Європу, про що, зокрема, свідчать активні династичні союзи. Після падіння Києва як центру, Галицько-Волинське князівство, згодом Королівство Руське, перейняло державницьку традицію та теплі зв'язки з сусідніми європейськими державами. Роман Мстиславович ще у 1203 році ініціював реформи стосовно впровадження майорату. Відбувається властивий для західної цивілізації активний розвиток міст. Саме в цей період культура, зокрема й церковний обряд, набуває рис, які нині залишаються питомими для українців. На ці території держави люди тікали від монгольського гніту. Перебуваючи під контролем Золотої Орди, Данило Романович зміцнював економіку та воєнну безпеку своїх володінь для майбутнього опору, прийняв корону від Папи, розраховуючи на хрестовий похід європейських монархів проти монголів, якому втім не судилося відбутися. За Лева Даниловича застосовувалися певні норми маґдебурзького права, а у 1339 році

воно було надане Юрієм II місту Сяноку [1].

Сама Руська церква сформувала лише їй притаманні риси обряду, тільки номінально залежала від Царгорода, на відміну від грецької, була окрема від світської влади. Митрополит, посада якого була виборною лише для русинів, закладав школи, друкарні, шпиталі, покровительствував розвитку культури. На соборах мали право вирішального голосу люди світські, а парафіяльну владу обирала сама парафія. Це свідчить про демократичність та близькість до народу. Одноосібна влада митрополита або єпископів була неможлива через існування інституції, званої крилосом.

Важливою рисою цієї церкви є численні переклади Святого Письма та проповіді живою мовою, що сприяли розумінню текстів населенням та зміцнювали основи національної культури. Україна славилася церковним, лаврським співом. Збереглася й особлива вимова старослов'янської, яку використовували й православні Закарпаття, Буковини, а також уніати Галичини.

Надалі на Руські землі чекав період перебування у складі європейських держав, з усіма характерними для цієї цивілізації тенденціями. Відбувся розвиток приватної власності, правового суспільства. З'явилися цехи, зародилося мануфактурне виробництво. Князівські та боярські роди стали основою шляхетської верстви, яка стала потужною у шляхетській демократії та зробила цінний внесок у культуру та науку Руських земель. Багатогранне козацтво стало проявом схильності українців до самоврядування та демократії. Представники, що походили зі шляхти, здобували добру класичну освіту, зокрема в єзуїтських колегіумах, володіли мовами та навичками дипломатії. Особливий вплив мали процеси Реформації та Контрреформації. Українці отримують освіту в європейських універси-

тетах, а згодом починають там і викладати. Зароджується гуманістичний рух. Українські міста стають культурними, науковими центрами, з'являються школи слов'яни-греко-латинського типу. Відбувся синтез латинської і відантизму - загальноєвропейський процес інтеграції у культурі, мистецтві, суспільній думці, праві та економіці [1].

Тому спостерігається багата етнічна ідентичність, мовна та культурна єдність українців навіть попри відмінності, спричинені перебуванням у різних імперіях. Вона проявлялася у літературі, фольклорі, звичаях, у прагненні українців реалізувати права та захищати європейські цінності. Саме це через багато століть стало причиною таких подій як Акт злуки, Всеукраїнська правописна конференція тощо.

Територія Залісся, де формувався етнос московитів (москвинів), була населена переважно фіно-угорськими племенами, що були слов'янізовані.

Християнізації цих земель, населених іноплеменцями, Огієнко характеризує як тривалішу та складнішу, ніж на Малій Русі. [3]

Аби підкорити та асимілювати населення, елітою була організована жорстка, ієрархічна система влади, головним елементом якої була релігія, втім перекладів мовою, зрозумілої для мешканців не існувало до XIX століття. Огієнко описує: «Наслідки всього цього були руйнуючі для московського народу: серед нього жили найрізніші повір'я й звичаї, що межували з поганством, народ глибоко не християнізувався, уся віра перейшла в зовнішню обрядовість». Після розпаду відносно уніфікованої держави та нападу Золотої Орди, спочатку володимирські князі, згодом московські, стали вірними васалами хана, отримуючи від нього привілеї та ярлики на інші князівства, а Московія — центром збору данини. Прихильність до такого устрою безумовно відобразилося на державницькій та релі-

гійній традиції — централізованій і деспотичній, ізольованій та ворожій до будь-яких зовнішніх змін та відмінностей: «Своє власне розуміння Св. Письма та церковних канонів Москва вважала за єдино правильне й непорушне, свої місцеві церковні обряди та звичаї — за недоторканну святиню. Москва звала єретиком кожного православного, хто мислив не так, як навчали в Москві» [3] Низьким там був і рівень освіти, на яку дивилися з осторогою, як на бісівське явище, особливо на західну: «Кто по-латыни научился, тот с праваго пути совратился» [3].

Відповідною була політика держави щодо унікальної за своїм суспільно-політичним ладом та, хоч теж огнем та мечем прищепленою, але багатою православною традицією боярсько-вечевої республіки «Господин Великий Новгород», яка ніколи не знала ні деспотії, ні ординського ярма і фактично століттями вела свою незалежну політику, орієнтовану переважно на співпрацю з балтами. Науковці припускають, що псково-новгородці могли б сформувати четвертий східнослов'янський етнос, що має балтський субстрат. Однак Московією політика бояр була визнана як «антинаціональна, що зраджувала інтереси Русі». У 1456 р. Василь II розгромив новгородське ополчення, змусив новгородську владу підписати Яжелбицький мир, де йшлося, що великий князь є найвищою судовою інстанцією у Новгороді, платити великі контрибуцію, а також не надавати від підтримки противникам Москви. Був скасований законодавчий орган — віче, обмежене право на зовнішні відносини. [5, с.144]

Цей мир виявився нетривалим. У 1471 році Іван III пішов на новгородців походом, надавши йому виправдання - статус «боротьби за віру», й залучивши війська усіх підвладних земель. Історики, зокрема російські, свідчать про те, що ця розправа була жорстокою: спалені з мешканцями села, безліч

вбитих, полонені з відрізнаними частинами тіла, страта старших бояр. Остаточним приєднанням Новгорода увінчався ще масштабніший за жертвами та жорстокістю зимовий похід 1478 року, з якого було привезено символ новгородського самоврядування — вічевий дзвін. Після цих насильницьких дій республіка стала частиною централізованої Московської держави. 72 тисячі людей було депортовано на Московщину, що поряд зі знищенням стало постійною практикою, доки у XVI ст. новгородців повністю асимільовано московитами. [5, с. 144-145]

Після падіння Візантії, Московія трактувала це як кару за унію Царгорода з Римо-католицькою церквою. Іван III починає іменуватися царем, а після його одруження з Софією Палеолог, отримала поширення ідеологема Філофея Псковського «Москва — Третій Рим». Московська церква абсолютно залежна від царя. Навіть після перенесення митрополії до «Заліської Русі», ця держава асоціювала себе противницею західної цивілізації, а не її частиною. Собори самовладно переписували Священне Письмо. У перекладах, а кирило-методіївську старослов'янську заміняють форми та слова архаїзованої «російської», змінювали догматичні істини, як от заборону повторного хрещення тощо.

Т. Снайдер відзначає такі особливості Московської держави та її населення - перейнято від Русі мову, релігію, правлячу династію У той же час це нова держава, яка існувала під керівництвом монголів, а отже зазнала і їхнього впливу. Вони не взяли юридично-бюрократичну систему, розроблену в Русі. Земля надавалася на певних умовах (служба в армії) і за будь-яке порушення її могли забрати. Лише 1% населення належав до умовних землеволодарів, 99 % - селяни, більшість з яких прив'язані до землі. 1497–1649 роки – процес закріпачення селян, коли

з кожним указом царя у них зменшувалася можливість змінити місце проживання, а власнику землі надавалося все більше прав над селянами. [4].

Опинившись під контролем московитів, Україна втратила не лише власну незалежність, а й «національну» окремішність власної церкви з її особливостями обряду, була скасована питома їй соборноправність. Однак з «малоросами» до Московії прийшов європейський одяг, майстерність у ремеслах, друкарстві. Мали вплив українці на тамтешню освіту, від новостворених семінарій та московських кадетських корпусів до народних шкіл. Відомі своїм мовознавством, вони робили переклади, брали участь у місіонерській службі для нехристиянських народів імперії, складали ледь не більшість у закордонних місіях.

Загалом 1708–1721 роках Петром I за сприяння русинів-культуртрегерів було проведено реформи, спрямовані на зміну курсу політики — європеїзацію, що виявилася поверховою і була першочергово розрахована на дворянство, яке однак складно сприймало ці зміни, щосили тримаючись за вже сформовані звичаї, кардинально відмінні від європейських. Держава була перейменована в Російську імперію від грецької назви Руси - «Ρωσία». Було створено міф «про триєдиний славеноруський народ» (загальноросійська ідея), пропагандистська концепція, яка на досьгодні активно використовується.

Україна згодом зазнаватиме насильницької асиміляції, лінгвоцидів, закриття освітніх, культурних закладів, Мета цих дій, що чиняться окупантами й нині добре описана Катериною II, за якої було проведено тотальну русифікацію, знищення українських вольностей: «Искореняты в малороссах мнение, по коему представляют себя народом от здешнего (великорусского) совсем отличным».

Незважаючи на сповідування однієї релігії, ці східнослов'янські народи таки мають кардинально різні цивілізаційні ідентичності. Тож ще одним комплексом криз можна назвати *цивілізаційну невизначеність*, яка стає фактором конфліктів.

Культура українців є синтезом самотутніх та загальноєвропейських рис, вона здавна сягала усіх верств населення, єднаючи усі етнографічні групи і посилюючись їх особливостями. Саме тому й чинник розколу, озвучений Гантінгтоном, є маловпливовими. Демократичні цінності, які цей народ захищає нині, мають тисячолітню історію, вони є результатом довгого шляху, етапами європейського розвитку попри перешкоди. Історичні умови ускладнювали самореалізацію України в її цивілізаційному виборі. Пригнічення культурних процесів, насадження ідеології на певний час відірвало етнос від істинного самоусвідомлення, назвімо це «постколоніальною кризою». Але сьогодні цілковито очевидно, що ця держава є унікальною, православною частиною європейської цивілізації, що має потужний ідейний спадок та потенціал. Вона здатна надати знову ваги основоположним цінностям європейської спільноти.

Росіяни ж, упираючись імперіалістичним минулим, так і не сформували національної ідентичності. Показово, що насадження квазієвропейської російської культури охопило лише інтелігенцію, що романтизувала образ екзотичної та «загадочної русської душі», а для народу вона залишалася незрозумілою. Насадження штучної ідеології різним за культурою народам створює цей дисонанс, що отримав своє вираження у євразійській течії та спричиняє розірваність. Московська церква, як в часи Івана III, залишається одним з найпотужніших інструментів їхнього контролю владою багатоетнічного населення, що історично звикло до деспотії.

Це явище подібне на надзвичайно специфічну та тривалу реакцію кемалізму (звернення до Руси, реформи Петра I тощо), за якої, як відомо, усе одно відбувається прорив істинної ідентичності, криза *відірваної держави*. Устрій централізованої «федерації» з насадженням видозміненої культури титульного «етносу» позбавляє усі групи можливості розвитку та реалізації свого національного та цивілізаційного потенціалу. За розпаду цієї держави колоніальні народи ймовірно теж стикнуться з постколоніальною кризою.

Висновок (Discussion). Погляд на процеси через призму цивілізацій — надзвичайно складний, однак має низку переваг, які є корисними для підтримки міжнародного порядку. Посилити його може комплексне вивчення із синтезуванням підходів глобальної та локальної цивілізації, яке допоможе виявити проблеми, що виникають на різних рівнях і призводять до порушення міжнародного порядку. Пропонуємо сприймати держави як елементи обидвох рівнів. У своєму дослідженні ми зазначили такі комплекси криз: глобальної цивілізації, протиріччя (спостерігача та конфронтації), локального підходу, цивілізаційної ідентичності (постколоніальна та відірваної держави).

Для подальшого вивчення проблем важливо вдосконалювати підхід та залучення науковців різноманітніших сфер.

References

1. Herman Yu.O. (2021) Rol yevropeiskykh tsinnostei ta tradytsii v stanovlenni ukrainskoi derzhavnosti// Materialy. - Rezhym dostupu: <https://dniprorada.gov.ua/old/files/tema-24-05-12.doc>.
2. Zaliznyak L.L. (1997) Etnohe nez_ukraintsiv_ta_ikhnikh_susidiv_z_poz ytsii_suchasnoi_etnolohii// Naukovi zapysky NaUKMA. - 1997. - T. 2 : Kultura. - S. 48-52.
3. Ohienko I. I. (1993) Ukrainska tserkva: Narysy z istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy: U 2 t.: T. 1-2. — K.: Ukraina, 1993. — 284 s.
4. Snaider T. (2022) Monholska Rus. Yak stvorylasia ta pidnialasia Moskovska derzhava. Soma lektsiia Timoti Snaidera. - Rezhym dostupu: orbes.ua/lifestyle/stvorennya-i-pidyom-moskovskoi-derzhavi-soma-lektsiya-timoti-snaydera-02112022-9484
5. Tsyhulska O. (2008) Moskovske zavoiuvannia Velykoho Novhoroda// Naukovi zapysky. — Vypusk 11. — Serii: Istorychni nauky. — Kirovohrad: RVV KDPU im. V.Vynnychenka. 141-146— 2008. — 243 s.

PEACE THROUGH THE PRISM OF CIVILIZATIONS: APPROACHES, INTERACTIONS AND CRISES Kichkiruk T. V., Haluk M. V

Anotation. *The term "civilization" emerged in Europe only at the turn of the 18th-19th centuries, but over time, it has been used in diverse approaches that seem contradictory. Initially denoting the opposite of barbarism and a certain level of societal development, it transformed into a global concept unifying various cultures. Among the characteristics of such a global civilization, one can highlight the vector of development and prioritization of values outlined by French philosophers: freedom, rights, and justice. Scholars commonly synonymize and contrast "civilization" and "culture" in their interpretations. In seemingly different approaches by Immanuel Kant and Oswald Spengler, civilization appears as something external, constant, and mechanical against the living, dynamic culture. The approach of local civilizations, represented by scholars like N. Danilevsky, Oswald Spengler, Arnold J. Toynbee, S. F. Huntington, etc., remains popular and debatable. It reflects the*

© Heiko S. M., Heiko T. M., Laut O. D., Prytyka O. I.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

peculiarities of individual cultures, their interactions, factors, and the cycle of development. The article suggests departing from the usual opposition and synthesizing the global and local approaches to civilization, where global civilization is not cultural unification but a space of cultural interactions with common, universal values. By comprehensively examining the crises faced by society at each of these levels, the interrelatedness of these levels can be traced, revealing factors influencing international security that are not apparent for local problem-solving. In the second part of the work, the context of the history of the Orthodox civilization is provided, emphasizing the importance of a thorough and comprehensive study of the formation of state civilization identity to understand local civilization and its core.

Keywords: *global civilization, local civilization, culture, interaction, security.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.111-117

УДК 37.09:005.53

RATIONAL DECISION MAKING AND INTERNATIONAL EDUCATIONAL MANAGEMENT

SUPRUN D. M., doctor of Pedagogical Sciences, professor,
professor of the Department of Social Work and Rehabilitation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: Darya7@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4725-094X>

MARKUS A. LAUNER, professor at Department of Trade and Social Science
Ostfalia University of Applied Sciences

E-mail: M-A.Launer@Ostfalia.deORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9384-0807>

Abstract. *In modern conditions, certain leadership and managerial qualities have to be possessed by graduate and will allow realize creative potential in practical activities successfully. The variability of professionally important qualities of specialists in the social field is related to the complexity and diversity of the functions they perform in the conditions of interaction with different contingents in constantly changing social and professional conditions of activity. The purpose and tasks of the highlighted research are characterized by the manifestation of managerial competence as the basis of the professional activity of a social specialist which is determined by the peculiarities of awareness of the behavior and activity of people in the organization and is part of the sphere of work culture, the culture of professional management activity. Thus, the aim of research is the development of professional managerial skills and thinking, especially intuition as a component of rational and intuitive decision making in context of Educational Management. For achievement the aim with tasks, the set of complementary methods was applied: theoretical methods (analysis, synthesis, comparison, generalization) were used to find out the state of the problem. Thus, according to research it is obvious that Management is a component of professional competence and requires the identification of effective pedagogical approaches aimed at supporting and developing managerial and leadership positions. A professional leaders, among other positive qualities, have to possess desision-making skills, be able to work in a team, be adapted to changes and social challenges, have the ability to influence other in the direction of achieving a defined goal.*

Keywords: *special course, leadership, management, intuition, specialist in the fied of social education.*

Introduction. The dynamism of social processes determines new strategic directions for restructuring the educational management process in higher professional schools in context of future specialists' formation in the field of social knowledge. They need to have all the professional and personal leadership qualities required by this profession, be a person in the full sense of this concept and, moreover, an active person who provide their development continuously. Therefore, in

modern conditions, certain leadership and managerial qualities have to be possessed by graduate and will allow realize creative potential in practical activities successfully. The variability of professionally important qualities (Suprun, 2023) of specialists in the social field is related to the complexity and diversity of the functions they perform in the conditions of interaction with different contingents in constantly changing social and professional conditions of activity. One of the main qualities is the

ability to combine different aspects of activity to achieve overall success, based on the rational and intuitive decision-making (Lauren, 2022; Suprun, 2023).

Scientists declare, that in order to bring the educational management systems of European countries closer, the following steps have to be taken: harmonize education level systems, adopt an education system based on educational levels, create a European system credit units, as well as to introduce such a concept as «European area of higher education» (Suprun, 2018). Higher education in Ukraine should ensure the training of specialists who could compete with graduates of prestigious foreign universities (Sheremet, 2022; Suprun, 2023).

Analysis of scientific works devoted to the problem. In the researches of modern socialists, psychologists and educators, the problem of Rational Decision Making in context of International Educational Management is delighted in the process of training (O. Romanovskiy, D. Suprun), in extracurricular work (N. Semchenko), in social activities (M. Lukashevich, O. Snisarenko, L. Snitsar, R. Sopivnyk). Let's mention Intuition decision-making as a concept that has been studied across various disciplines, such as management (Lauren, 2022), sociology, psychology, and philosophy (Hodgkinson, 2003; Sinclair&Ashkanasy, 2005; Dane & Prat, 2009; Hogarth, 2010), neuroscience (LeDoux, 1996; Barais et al., 2015; Craig, 2002; Damasio, 1999), behavioral sciences (Hodgkinson et al., 2008), parapsychology (Radin, 2017), medicine, and health sciences (Glatzer et al., 2020) engineering (Cash & Maier, 2021).

It has been established by R. Sopivnyk and D. Suprun that effective leadership in student age is provided by such features as the ability to self-discovery, self-assertion, pronounced independence, the ability to self-

determination, the desire for collectivity, public activity etc. Thus, it's age for open ability for development of rational and Intuitive Decision Making.

The purpose and tasks of the highlighted research are characterized by the manifestation of managerial competence as the basis of the professional activity of a social specialist which is determined by the peculiarities of awareness of the behavior and activity of people in the organization and is part of the sphere of work culture, the culture of professional management activity. Thus, **the aim** of research is the development of professional managerial skills and thinking, specially intuition as a component of rational and intuitive decision making in context of Educational Management (Suprun, 2023).

Methods. For achievement the aim with tasks, the set of complementary methods was applied: theoretical methods: (analysis, synthesis, comparison, generalization) were used to find out the state of the problem; empirical (direct and indirect observation, standardized questionnaire survey, semi-standardized individual interviews), psychodiagnostic methods and research techniques; statistical analysis (Suprun, 2023).

Presenting main material. A person with developed management skills is usually called a strong personality. It is determined by the presence of intellectual energy and the focus on the realization of this energy in the management sphere. A psychologist must possess the necessary willpower, be purposeful and ready to constantly make the necessary efforts. Leadership can be defined as a person's ability to influence individuals and groups of people to motivate them to work towards achieving goals that make the management process more effective (Sheremet, 2022; Suprun, 2018).

Leadership and management skills reflect the degree of a professionalist's desire to dominate in situation. They

determine success, effectiveness of management behavior and management decisions in complex, non-standard situations, for which there are no typical techniques. A professional person cannot think about success in his professional activity if he does not have self-confidence, that is, a well-founded belief in his ability to perform tasks. So, this person is characterized by self-control and a critical attitude towards own personality, an unbiased assessment of capabilities and behavior. He identifies his own mistakes, analyzes causes and takes measures to eliminate them (Sheremet, 2022; Suprun, 2019).

The leadership position largely determines the success and effectiveness of the group's life activities, the psychological climate and the nature of interpersonal relationships in the team. Thus, professional leader who are able to influence the processes of self-organization of the team, bring together the personal and collective interests of the group members, and also more fully reflect the interests and needs of the team in external interaction (Suprun, 2019). The specificity of future professional activity requires students to identify and develop their own managerial qualities. Therefore, such pedagogical conditions should be created in the process of educational management system, which would contribute to the future specialist's recognition of his own leadership qualities, their development and implementation in the process of life. Management is a component of professional competence and requires the identification of effective pedagogical approaches aimed at supporting and developing managerial and leadership positions (Sheremet, 2022).

A professional leaders, among other positive qualities, have to possess decision-making skills, be able to work in a team, be adapted to changes and social challenges, including foreign language

competence; have the ability to influence other in the direction of achieving a defined goal, making them not «subordinates», but co-executives (Suprun, 2023).

Let's focus on decisionmaking ability, specially on styles. Thus, general decision-making style (GDMS, Scott and Bruce, 1995) proposes rational, avoidant, intuitive, dependent, and spontaneous styles. Rational style bases on logical decisions by searching information; intuitive style depends on hunches or feelings; dependent style is related with searching advice from others; avoidant style means hesitating to decide; spontaneous style indicates quick decisions (Lauren, 2022).

Following these studies intuition is a complex, integrated, multi-dimensional and multi-disciplinary concept (Lauren, 2022). The main features of intuition are unconscious, spontaneous inferential or slow decision making process based on holistic abstract or big picture (holistic), experience-learned heuristics, affective and emotional feelings, body impulses and moods, perception without awareness, environmental influences by people as well as the capability for pre-cognition based on hunches (Launer et al., 2020b, 2022). According to The Approach by Launer and Cetin (2023) who combine various theories and approaches from different fields, combine or divide styles from different studies, add new styles which is not much mentioned before, and test styles for finding a comprehensive valid and reliable instrument. Scientists named and propose twelve types of styles as Analytic, Planning, Knowing, Holistic Unconscious, Spontaneous, Heuristic, Slow Unconscious, Emotions, Body Impulses, Moods, Anticipation, and Support by Others. These style need to coordinate and correlate with Learning Styles according to international educational management (Lauren, 2022).

It is important to note that the

psychological aspects of international educational project management can vary across cultures and regions. For example, in another European countries there may be different cultural values that influence how managers interact with their employees, such as the importance of personal relationships and respect for hierarchy. In addition, the business environment, such as the legal and regulatory framework, can be different also have influence to the psychological aspects of management (Suprun, 2023).

Therefore, in order to understand the psychological aspects of educational management, it is necessary to examine the specific cultural, social and economic factors that shape management practices in the country (Suprun, 2023).

Comparison of psychological aspects of educational management in Ukraine and European countries (Spain, Italy, Germany, Czech republic etc.) Ukraine have different social, cultural and economic contexts that affect the psychological aspects of educational management, which influence on:

1. Learning style. An important aspect of the design, development and delivery of learning is the role of individual differences between learners in terms of their learning styles.

2. Leadership decision making styles.

3. Communication. Formal approach to communication is more common in Ukraine, while an informal approach is more often used abroad.

4. Motivation. Different approaches to motivation are used in Ukraine, but financial incentives such as salaries and bonuses are generally popular. Work and career orientation are also important factors abroad, but there is also a focus on education and employee development.

5. Conflict resolution. Ukrainian management system more often use formal procedures and rules to resolve conflicts (Center for Creative Leadership,

2023).

Thus, we can say about psychological differences in Model of educational management. The model of educational management is a theoretical framework that describes personal, psychological and social factors that affect the effective management of an education. This model is based on researches in pedagogy, psychology, sociology, and other scientific disciplines that examine human behavior and social interactions (Society for Industrial and Organizational Psychology, 2023).

In particular, the model of educational management in Ukraine and other Europe may be somewhat different due to differences in cultural traditions and approaches to common management and education. In Ukrainian culture, an authoritarian style of management is quite common, when the manager makes all decisions and controls the actions of subordinates. At the same time, abroad, a democratic style of management is more common, when management treats subordinates as equals and interacts with them on an equal basis (Sheremet, 2022; Suprun, 2023).

In addition, a certain hierarchy can be observed in Ukrainian education management. In Europe, on the other hand, management and subordinates can have an equal relationship and workers can be more active in the management and educational process. Therefore, we can say that the model of educational management has peculiarities in Ukraine due to different approaches to common management, educational styles, motivational aspects, Leadership decision making styles, communication and hierarchy styles and conflicts resolution (Suprun, 2018a).

Based on the abovemention, we consider the nessesary of inclusion in the The comprehensive goal of the integrated special course "Psychology of Management in social sphere" is to

increase students' level of professional and pedagogical adaptability, managerial culture; assimilation by future specialists of the essence, regularities, principles, conditions of formation of the qualities of an active and socially competent subject of work culture; practical training of an individual to perform various functions and tasks, solving problems of professional and personal self-development. These target settings are aimed at the development of future specialists 1) a system of universal leadership and management-psychological abilities and skills that ensure the realization of a professional position (teaching oneself and adequately assessing one's capabilities, independently building ways to solve problems and difficult situations in personal and professional life, implement projects to improve one's own professional competence, personal self-realization); 2) methods of productive cooperation and communication, conflict resolution; 3) readiness for the optimal solution of managerial and professional tasks in the latest political and economic conditions (Sheremet, 2022; Suprun, 2018b).

In conclusion, the development of professional managerial skills and thinking, especially intuition as a component of rational and intuitive decision making in the context of Educational Management has great importance for providing abovementioned aspects. The specified standards are not implemented without the appropriate professional training, which should be provided to future specialists in the leading universities of the country. Thus, the actuality and perspectives for future research of professional skills development in context of international educational project management are obvious.

References

1. Center for Creative Leadership (CCL). (2023). Available at: <https://ccl.org> (accessed 28 June 2023).
2. Launer, M. (2022): Conference Proceeding 6th international Conference on Contemporary Studies in Management (CoSiM) 2022, Suderburg Working Paper No. 16, November 2022 <https://www.ost-falia.de/cms/en/pws/launer/working-papers/>
3. Suprun, D. (2018a). Academic mobility perspective in the context of professional internationalization in the field of special education *DOI 10.31392/NPU-nc.se-ries19.2020.40.13* Kyiv. http://en-puir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34962/Sheremet_83-89.pdf?sequence=1
4. Suprun, D. (2019). *Modernizatsiia zmistu profesiinoi pidhotovky psykhologiv v haluzi spetsialnoi osvity (monohrafiia)* [Modernization of the content of psychologists' professional training in the field of special education: a monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]
5. Suprun, D. (2018b). *Teoriia ta praktyka profesiinoi pidhotovky psykhologiv v haluzi spetsialnoi osvity. (dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.03)* [The theory and practice of psychologists' professional training in the field of special education. (DSc thesis)]. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Suprun, D. (2023) *Psychology of Management: Kyiv.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova.423.*
7. Sheremet, M. (2023) *Motivation development of mental health preservation of specialists in the field of special and inclusive education: european practices* *Pol Merkur Lek*, 2023; LI, 1: 30-34 © ALUNA PublishingHouse <https://polskimerkurizlekarzki.pl/wpcontent/uploads/library/PolMerkurLek202301.pdf> DOI: 10.36740/Merkur202301104
8. Sheremet, M. & Suprun, D. (2022). *Tendencii rozvytku vyschoi shkoly Ukrainy: cinnosti osvity u svitovomu ta nacionalnomu vymiri* [Higher education development trends in ukraine: values of

educations in global and national dimensions] № 6 (2022): Khortycia C.71-78. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-9C.382-385>.

Список використаних джерел

1. Center for Creative Leadership (CCL). (2023). Available at: <https://ccl.org> (accessed 28 June 2023).
2. Launer, M. (2022): Conference Proceeding 6th international Conference on Contemporary Studies in Management (CoSiM) 2022, Suderburg Working Paper No. 16, November 2022 <https://www.ostfalia.de/cms/en/pws/launer/working-papers/>
3. Suprun, D. (2018a). Academic mobility perspective in the context of professional internationalization in the field of special education DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.13 Kyiv. http://en-puir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34962/Sheremet_83-89.pdf?sequence=1
4. Супрун, Д. М. (2019). Модернізація змісту професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 492 с.
5. Супрун, Д. М. (2018b). Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної та інклюзивної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ, 2018. 657 с.
6. Супрун, Д. М. (2023) Psychology of Management (Психологія Управління) : навчально-методичний посібник для студентів, слухачів магістратури та практикуючих психологів. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2023. 412 с.
7. Sheremet, M. (2023) Motivation development of mental health preservation of specialists in the field of special and inclusive education: european practices Pol Merkur Lek, 2023; LI, 1: 30-34 © ALUNA PublishingHouse <https://pol-skimerkuriuszlekarski.pl/wpcontent/uploads/library/PolMerkurLek202301.pdf> DOI: 10.36740/Merkur202301104
8. Шеремет, М. К. & Супрун, Д. М. (2022). Тенденції розвитку вищої школи України: цінності освіти у світовому та національному вимірі № 6 (2022): Науковий журнал Хортицької національної академії С.71-78. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-9C.382-385>.

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ТА ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ Супрун Д. М., Лаурен М.

Анотація. Доведено, що варіативність професійно важливих якостей фахівців соціальної сфери пов'язана зі складністю і різноманітністю функцій, які вони виконують в умовах взаємодії з різними контингентами в постійно мінливих соціально-професійних умовах діяльності. Мета та завдання висвітленого дослідження характеризують прояв управлінської компетентності як основи професійної діяльності. Тож, метою дослідження є розвиток професійних управлінських навичок та мислення, зокрема інтуїції як складової раціонального та інтуїтивного прийняття рішень у контексті менеджменту освіти. Для досягнення поставленої мети із завданнями було застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів: теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) використовувалися для з'ясування стану проблеми. За даними дослідження очевидно, що менеджмент є складовою професійної компетентності і потребує визначення ефективних педагогічних підходів, спрямованих на підтримку та розвиток управлінських та лідерських позицій. Про-

фесійні лідери, серед інших позитивних якостей, мають володіти навичками прийняття рішень, вміти працювати в команді, бути адаптованими до змін і соціальних викликів, мати здатність впливати на інших у напрямку досягнення визначеної мети.

Ключові слова: *спецкурс, лідерство, менеджмент, інтуїція, фахівець у галузі соціального виховання.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.30-41

УДК 37.013.3:07

НА ШЛЯХУ ДО ПОБУДОВИ ТЕОРІЇ МЕДІАОСВІТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД**ВОЗНЮК О. В.**, доктор педагогічних наук, доцент**Житомирський державний університет імені Івана Франка**

E-mail: alexvoz@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4458-2386

КУБІЦЬКИЙ С. О., кандидат педагогічних наук, професор**Національний університет біоресурсів і природокористування України**

E-mail: kubitskiy@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7691-8606

Анотація. Розглядаються питання щодо побудови теорії медіаосвіти у контексті системного підходу. Визначається надзвичайна актуальність і пріоритетність медіаосвіти у світі та Україні: експоненційне зростання інформації в сучасному світі, коли інформація постає універсальною й фундаментальною категорією, а також має місце високі темпи споживання медіа продукції, надзвичайна насиченість людського суспільства розмаїтими засобами масової інформації, що приводить до актуалізації духовно-ідеологічної складової медіа впливу на свідомість людини, у тому числі з маніпулятивною метою; зростає необхідність поширення в науково-освітній сфері науки про медіа; надзвичайно високі темпи розвитку сучасних технологій та поширення медіапродукції виявляє феномен «напіврозпаду компетенцій сучасного фахівця». За таких умов неабиякого значення набуває розробка теорії медіаосвіти, яка розглядається у контексті таких теорій, як критико-формування, медіапотреба, семіотична, культурологічно-естетична, ін'єкційна, індокринна, практична. Для досягнення мети нашого дослідження використовувався як філософський принцип єдності світу, що постає методологічним підґрунтям вивчення медіафеноменів, як метод теоретичного аналізу проблемного поля дослідження, так і загальна теорія систем, що дозволило узагальнити та поглибити деякі теоретико-методологічні аспекти медіаосвіти, сповнити їх новим змістом. У контексті загальної теорії систем авторами побудована модель школи як суспільного інституту, модель людини як предмету психології, психологічна структура особистості відповідно до загальної теорії систем, що дозволило на основі смислових елементів загальної теорії систем провести системну кореляцію теорій медіаосвіти, деяких педагогічних феноменів.

Ключові слова: теорія медіаосвіти, експоненційне зростання інформації; філософський принцип єдності світу, загальна теорія систем, модель школи як суспільного інституту.

Актуальність (Introduction). Постановка проблеми. Процеси глобалізації у світовій цивілізації значно збагачують процеси цифровізації сучасного суспільства, а також суттєво зміцнюють «четверту владу» (англ. «The Fourth Estate»), яка асоціюється із засобами масової інформації як наріжного явища людства, що зазнає докорінних змін в епоху інформаційної революції. В умо-

вах цифровізації та віртуалізації багатьох сфер нашого суспільства засоби масової інформації поширюють свій вплив на освітні системи України та світу, що втілюється у стрімкому розвитку медіаосвіти, яка залучає дедалі більше наукової уваги освітян. У зв'язку з інформаційним бумом, високою насиченістю медіапростору віртуальними явищами, спостерігається значний розвиток цифрових та медіаосвітніх навичок у

© Вознюк О. В., Кубіцький С. О.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

дітей та молоді. При цьому більшість молоді використовують Інтернет як у дозвілля, так і в освітній, професійній, громадській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. (Analysis of recent researches and publications). У зв'язку з цим великого значення набувають теоретико-методологічні праці у сфері медіаосвіти, які стосуються розробки всеосяжної теорії медіаосвіти, на що спрямовані праці зарубіжних – Д. Бакінгем, (D. Buckingham), Т. Джолс (T. Jolls), Л. Мастерман (L. Masterman), У. Поттер (W. Potter), Дж. Піетте (J. Piette), Л. Гіроукс (L. Giroux), Дж. Пангенте, (J. Pungente), Е. Харт, Р. Хоббс (R. Hobbs); Е. Томан (E. Thoman), Н. Хомський (N. Chomsky), С. Уїлсон (C. Wilson) та ін. [13; 16-21] – та українських (О. Баришполець, О. Волошенко, Г. Головченко, В. Іванов, О. Карпенко, І. Колеснікова, Л. Кульчинська, Г. Мироненко, Л. Найдьонова, Г. Онкович, Б. Потятинник, Н. Приходькіна та ін. [1; 6; 7-9; 12; 13; 15]) науковців, які зазначають надзвичайну актуальність і пріоритетність медіаосвіти у світі та Україні [16, р. 2; 3; 4]:

1. Експоненційним чином активізуються інформаційні процеси у сучасному світі, коли кількість інформації, що виробляється людством, подвоюється кожні 7-8 місяців (у минулому столітті цей процес тривав багато років). Це, у свою чергу, призвело до освітньо-професійного феномену, що отримав назву «напіврозпад компетенцій сучасного фахівця», коли через лавиноподібне зростання науково-технологічної інформації знання, отримані фахівцями у закладах освіти, застарівають через 5-10 років.

2. Неабиякого значення набуває принцип інформаційності сучасного світу, відповідно до якого інформація постає універсальною й фундаментальною категорією, коли науковці починають аналізувати світ у контексті двох

фундаментальних основ – матерії і інформації. Відтак, можна говорити про актуалізації інформаційної революції та становлення інформаційного суспільства (суспільства знань), основним продуктом якого є різнобічна інформація, у тому числі у сфері медіа.

3. За таких умов спостерігається високий темп споживання медіа продукції і надзвичайна насиченість людського суспільства різнобічними засобами масової інформації. У цьому зв'язку можна говорити й про стрімке зростання медіаінформації, її поширення у контексті як різних верств населення, так і сфері різних інформаційних джерел. Відтак, спостерігається потужна експансія медіа інформації як в основні демократичні процеси, так і у процеси соціально-економічні та соціально-політичні.

4. Важливою постає духовно-ідеологічна складова медіа впливу на індивідуальну та масову свідомість, у тому числі з маніпулятивною метою за допомогою розвитку та посилення механізмів управління медіа інформацією.

5. Спостерігається підвищення значущості медіа комунікації у всіх галузях суспільства, у тому числі у сфері міжособистісної взаємодії. За таких умов зростають процеси приватизації/монополізації інформації на національному та міжнародному рівнях, зростає роль медіа інформації у контексті сучасних глобалізаційних процесів, коли медіа перетворюється на наріжний чинник останніх.

6. Для наукового світу інформаційна складова наукової діяльності є наріжною складовою творчого пошуку, наукового дослідження, у тому числі у прикладному, технологічному, освітньому аспектах.

7. Зростає необхідність поширення в науково-освітній сфері науки про медіа, яка у контексті освіти набуває якості медіаосвіти – новітнього напрямку педагогіки, що виявляє як практичний, так і теоретико-методологічний обрій.

© Вознюк О. В., Кубіцький С. О.

У зв'язку з цим великого значення набуває розробка теорії медіаосвіти, яку доцільно розбудовувати на основі системного підходу як найбільш ефективного засобу аналізу феноменів світу.

Мета (Purpose) статті. Аналіз основних аспектів розвитку теорії медіаосвіти у контексті загальної теорії систем.

Методи дослідження (Methods).

Для досягнення мети використовується філософський принцип єдності світу як методологічне підґрунтя дослідження; застосовується метод теоретичного аналізу проблемного поля дослідження, а також загальна теорія систем, якій підкорюються всі системні утворення світу, що дозволило узагальнити та поглибити теоретико-методологічні аспекти медіаосвіти.

Виклад основного матеріалу.

Концептуальні аспекти медіаосвіти в її основах в історичному аспекті розроблені Л. Мастерманом та М. Ліпманом [11; 16]. Основою теорії медіаосвіти постають її принципи, сформульовані українськими науковцями на основі розроблених зарубіжними науковцями принципів, серед яких головними постають особистісний соціально-психологічний підхід, перманентне оновлення змісту медіаосвіти, пріоритет національних, суспільних, загальнолюдських морально-етичних цінностей, громадянська спрямованість і патріотизм, естетична наснаженість у контексті медіаосвіти, продуктивна мотивація учасників освітнього/медіаосвітнього процесу. Кожен з принципів певною мірою реалізується в основних положеннях теорій медіаосвіти, серед яких можна диференціювати такі основні теорії [1, с. 286-293; 8; 13; 14; 18-21]:

1. *Ін'єкційна теорія медіаосвіти*, яку характеризують як «протекціоністську» (запобіжний засіб щодо негативного впливу медіа продукції), як «концепцією цивільного захисту» (засіб захисту від негативного впливу медіа), як «теорією культурних цінностей» (коли

негативний вплив медіа нівелюється загальнолюдськими цінностями, що впливають із цінностей класичної спадщини). Прибічники та розробники зазначеної теорії вважають, що засоби медіа здійснюють значний вплив (переважно негативний) на розмаїту аудиторію. Відповідно, головна мета медіаосвіти полягає у стабілізації негативного ефекту від надмірного занурення головним чином дитячої і молодіжної аудиторії світом медіа. За таких умов, педагоги мають допомогти учасниками освітнього процесу відчути різницю між реальним світом і медіатекстом через розкриття шкідливого медіа впливу. Зазначена теорія народжувалася у США, починаючи з 1930-х-1940-х років, коли педагоги розуміли медіа як певного «агента культурної деградації» нації. У 90-х роках минулого століття *ін'єкційна теорія медіаосвіти* певним чином підтримується й розробляється утвореною під егідою ЮНЕСКО Міжнародною палатою «Діти і насильство на екрані», яка досліджує негативний вплив медіа на юнаків та дівчат. Зазначена організація співпрацює з медіапедагогами, видає спеціальні журнали, організовує міжнародні наукові форуми тощо. Однак, прихильники зазначеної теорії добре розуміють й потребу в розвитку медіаосвіти, яка має орієнтуватися на формування в суб'єктів освітнього процесу критично-творчого мислення.

2. *Теорія медіаосвіти як джерела задоволення медіа потреб різних верств населення*, що орієнтується на «споживання і задоволення» у сфері медіа та впливає з древнього принципу існування соціумів – «видовищ та хліба». Тут вплив медіа на аудиторію вважається обмеженим, а учні і студенти мають можливість самостійно обирати й адекватно оцінювати медіапродукти відповідно до потреб і духовних запитів. За таких умов мета медіаосвіти полягає у допомозі учасниками освітнього процесу отримати з медіа макси-

© Вознюк О. В., Кубіцький С. О.

мум користі у контексті задоволення потреб в новій інформації та нових враженнях.

3. *Практична теорія медіаосвіти*, чи «медіаосвіта як таблиця множення», базується на положенні, відповідно до якого учнівська молодь має вмінти працювати з медіа пристроями так само добре, як і знати таблицю множення. За таких умов вплив (позитивний чи негативний) медіа продукції на учнівську аудиторію є доволі обмеженим, коли головним моментом постає формування в учнів умінь практичного характеру користуватися медіа пристроями як для їх споживання, так і для створення власних неповторних медіатекстів. У контексті зазначеної теорії останнє постає позитивним аспектом, у той час як певним недоліком постає обмежене розуміння медіапрактики тільки як оперування медіапристроями поза широкого поля соціальної практики та соціального впливу, що досягаються на основі медіапродукції.

4. *Теорія медіаосвіти як засобу формування критичного мислення та захисту людей від маніпулятивного впливу*. У цьому контексті важливим є виокремлення поняття «медіаінформаційна грамотність» (Laws of Media and Information Literacy), яка, відповідно до діяльності ЮНЕСКО, виявляє такі суттєві положення [14], що постають імперативами формування критичного мислення: джерела інформації (різномісна інформація, процеси комунікації, засоби інформації, такі як бібліотеки, медіа, технології, Інтернет, слід використовувати критичним чином, оскільки жодне з цих джерел не слід вважати головним, а інформаційні повідомлення не завжди є нейтральними, та неупередженими; за таких умов кожна людина є творцем інформації (знань) та виявляє повне право на доступ до інформації, як і право до самоствердження та самовираження; за Дж. Пандженте (J. Pungente), *медіа* продукти утворю-

ють сконструйовану реальність, а споживачі/отримувачі медіаінформації в змозі інтерпретувати її смисл, тим більше, що медіа інформація виражає ціннісно-ідеологічний аспект суспільної реальності, виконуючи соціально-політичні функції [18; 19, р. 6-7].

5. *Марксистсько-індокринальна теорія медіаосвіти*, передбачає ситуацію, коли засоби масової інформації в змозі маніпулювати індивідуальною та масовою свідомістю на користь певних соціальних угруповань. За таких умов дитяча аудиторія постає вкрай вразливою, а основна стратегія навчання молодих людей зводиться до досягнення соціально-політичних та соціально-економічних аспектів медіапродукції, до аналізу певних суперечностей, що виявляють ці аспекти з точки зору певного політичного класу.

6. *Семіотична теорія медіаосвіти*, що у певному розумінні є протилежністю марксистсько-індокринальної теорії, акцентує увагу на проблемі медіа мови, залишаючи поза увагою соціально-політичний зміст медіатекстів. Зазначена теорія базується на прагненні медіазасобів приховати семіотичний зміст своїх текстів. При цьому дитяча аудиторія дещо пасивна щодо покликання медіатекстів. За таких умов головна мета медіаосвіти полягає у допомозі вірно читати медіатексти, у тому числі у формуванні вміння декодування медіатексту, адекватного опису його змісту, аналізу особливостей його мови.

7. *Культурологічна теорія медіаосвіти* враховує положення, відповідно до якого ЗМІ певним чином інтерпретують дійсність, коли споживачі медіа продукцію занурені діалог з медіа текстами, вкладаючи різні змісти у ці тексти. За таких умов головною метою медіаосвіти є допомога учасникам медіаосвітнього процесу зрозуміти значення медіа як засобів збагачення знань та розширення обрію сприйняття дійсності людьми. Змістом медіаосвіти постає діяльність педагогів щодо формування в

учнів оцінно-критичного мислення у контексті аналізу медіатекстів. У сферу зазначеної теорії потрапляє й *естетична теорія* медіаосвіти, відповідно до якої головна мета останньої полягає в допомозі зрозуміти закони і мову мистецько-художнього спектра інформації, формувати естетичне сприйняття медіатекстів. Тут можна говорити про необхідність вивчення як мови медіа культури, так і світу митця, також і історію медіакультури. За таких умов педагоги мають навчити школярів критичному аналізу художніх творів медіа продукції, їх інтерпретації під кутом зору критичного мислення та художнього сприйняття дійсності.

Зазначені теорії (аспекти теорії) медіаосвіти можуть бути проаналізовані і систематизовані відповідно до загальної теорії систем, яка спирається на

закон системних перебудов, відповідно до якого будь-який об'єкт як системна сутність перебудовується завдяки семи способами: шляхом зміни трьох базових характеристик світу – **кількості, якості, відносин** між елементами або одним з можливих з'єднань цих ознак (ізомерій). Якщо представлені ознаки позначити як *A (якість), B (відношення), C (кількість)*, тоді одержимо чотири додаткові з'єднання: *AB, AC, BC, ABC*. Отже, всього є сім способів формування систем (яким підкорюються всі системні утворення світу): *A, B, C, AB, AC, BC, ABC*. У графічному вигляді ця процедура реалізує універсальну системну базу системних утворень Всесвіту.

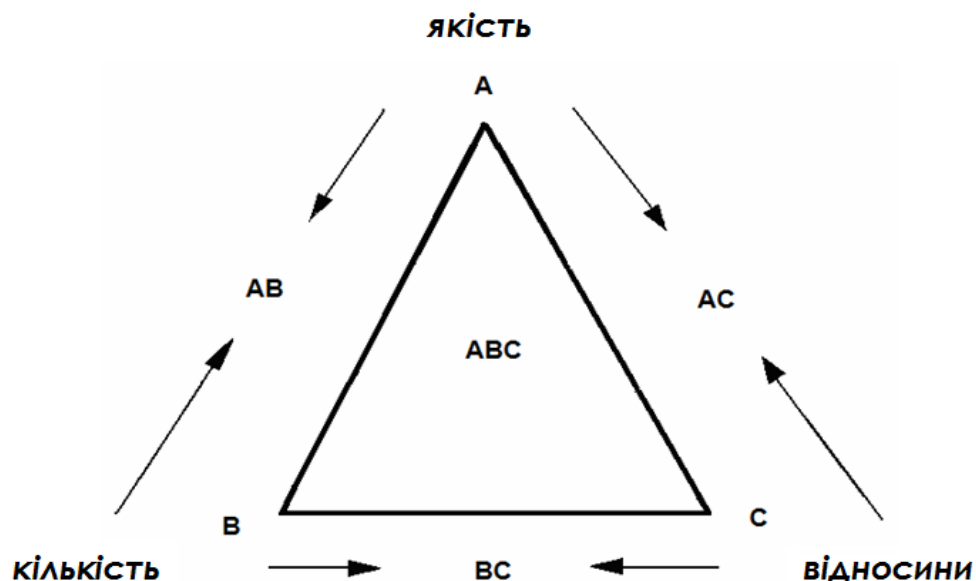

Рис. 1. Графічне вираження загальної теорії систем, за Ю. А. Урманцевим

Покажемо системну кореляцію деяких освітньо-педагогічних категорій відповідно до загальної теорії систем, яку ми широко використовуємо під час

аналізу педагогічної дійсності, що репрезентовано у монографічних виданнях, фахових журналах, матеріалах конференцій [2; 23; 24]:

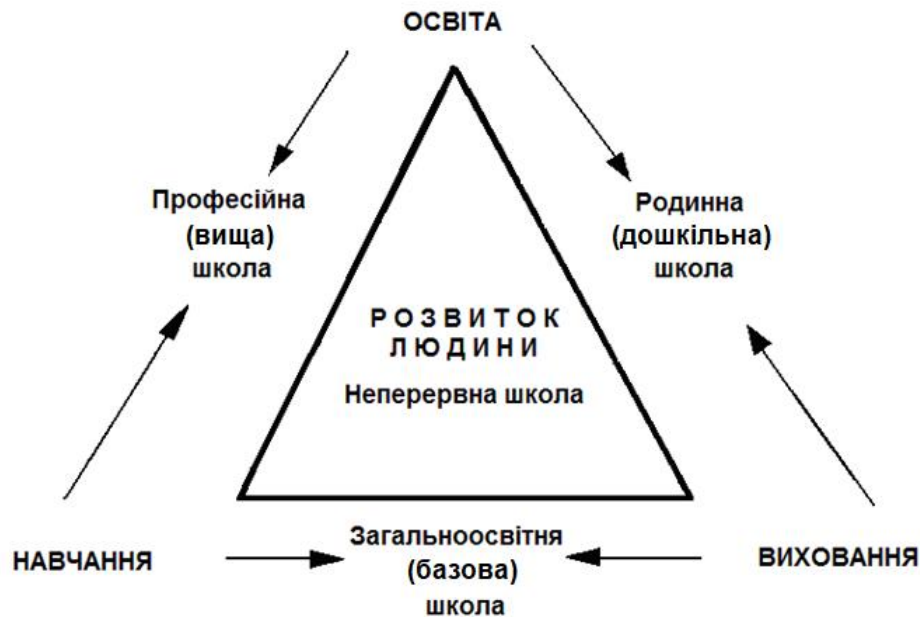

Рис. 2. Модель школи як суспільного інституту (побудована авторами)

Репрезентована структура відповідає моделі людини як предмету пси-

хології, структура якої взята з різних джерел, присвячених вивченню аналізу людини як предмету психології.

Рис. 3. Модель людини як предмету психології (побудована авторами)

У зв'язку для нас важливою є психологічна структура особистості, розроблена Г. С. Костюком [10], що складається з таких елементів: сфера свідомості; розумові якості; сфера освіченості чи набутих знань; мотиваційна сфера (потреби і інтереси, погляди і переконання, духовні запити); підсистема

особливостей поведінки; підсистема індивідуальної своєрідності психічного складу особистості, характеру.

Якщо трансформувати цю структуру відповідно до загальної теорії систем, то отримуємо таку модель структури особистості людини.

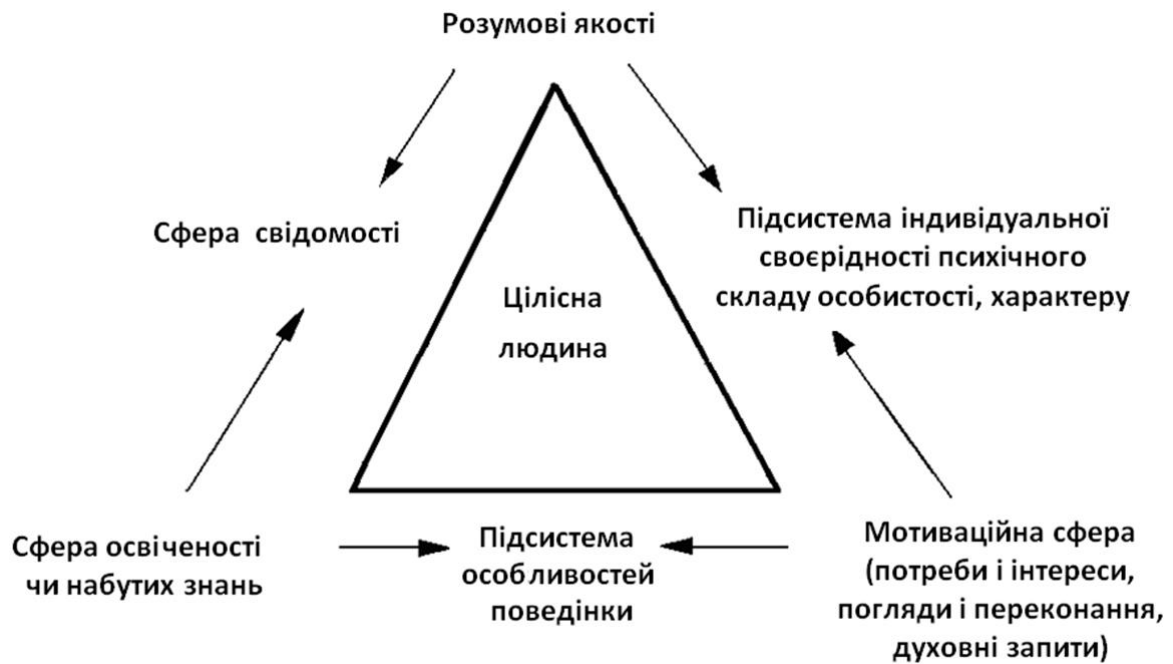

Рис. 4. Психологічна структура особистості відповідно до загальної теорії систем (побудована авторами)

Теорії медіаосвіти (а також деякі педагогічні феномени) ми узагальнили

на основі смислових елементів загальної теорії систем.

Таблиця 1
Системна кореляція теорій медіаосвіти, деяких педагогічних феноменів на основі смислових елементів загальної теорії систем (побудована авторами)

<i>Теорії медіаосвіти</i>	<i>Елементи моделі школи як суспільного інституту</i>	<i>Елементи моделі людини як предмету психології</i>
<i>Теорія медіаосвіти як засобу формування критичного мислення</i>	Освіта	Особистість
<i>Семіотична теорія медіаосвіти</i>	Неперервна школа протягом життя	Цілісна людина
<i>Культурологічно-естетична теорія медіаосвіти</i>	Родинна школа (дошкільний етап)	Психіка людини
<i>Ін'єкційна теорія медіаосвіти</i>	Виховання	Безсвідоме
<i>Марксистсько-індокринальна теорія медіаосвіти</i>	Загальноосвітня (базова) школа	Поведінка
<i>Практична теорія медіаосвіти</i>	Навчання	Діяльність
<i>Теорія медіаосвіти як джерела задоволення медіа потреб</i>	Професійна (вища) школа	Свідомість

© Вознюк О. В., Кубіцький С. О.

Як бачимо, кожна теорія медіаосвіти певним чином впливає із певного елементу моделі людини як предмету психології, а також з елементу моделі школи як суспільного інституту, який, у свою чергу, корелює із певним елементом загальної теорії систем.

Висновки та перспективи дослідження (Discussion). Незважаючи на те, що медіаосвіта останнім часом отримала потужний розвиток у світі та в Україні, концептуальні принципи медіаосвіти знаходяться у стані розробки та поглиблення, про що засвідчує існування декількох теорій медіаосвіти.

У нашій статті теорії медіаосвіти були узагальнені та дещо поглиблені (отримали системний сенс) на основі певних смислових елементів загальної теорії систем. Це дозволило провести системну кореляцію теорій медіаосвіти, деяких педагогічних феноменів на основі смислових елементів загальної теорії систем.

Відтак, показано, що теорії медіаосвіти, елементи моделі школи як суспільного інституту та елементи моделі людини як предмету психології знаходяться у системно-кореляційних відношеннях, що свідчить, по-перше, про торжество філософського принципу єдності світу, і, по-друге, про те, що процедура системного узагальнення принципів медіаосвіти є адекватною теоретико-методологічним засадам як загальної теорії систем, так і педагогічному вченню про школу (як суспільного інституту) та медіаосвіти як суттєвого аспекту останньої.

До перспективних напрямів дослідження належать завдання з системного аналізу та поглиблення кожного з семи системно презентованих теорій медіаосвіти та розробки уніфікованої теорії медіаосвіти.

Список використаних джерел

1. Баришполець О., Найдьонова Л. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навч. посіб. Київ: Міленіум. 2010. 440 с.
2. Вознюк О.В. Загальна теорія систем та її педагогічні проєкції. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2015. С. 29-67.
3. Вознюк О.В. Системно-цільовий аспект холистичної парадигми освіти. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. № 25. С. 4-10.
4. Вознюк О.В. Система цільових орієнтирів сучасної освіти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2017. № 2 (5). С. 18-24.
5. Вознюк О. В. Фрактальне моделювання системи компетентностей сучасного вчителя. Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників Нової української школи в умовах післядипломної освіти : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. Житомир. 2021. С. 37-41.
6. Головченко Г. О. Аналіз діяльності центрів медіаосвіти в Україні. Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького. Черкаси. 2020. № 2. С. 118-123.
7. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В., Марченко Г. В. Перспективні напрями розвитку медіаосвіти майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти України. Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Міжнародна Академія Прикладних Наук (Республіка Польща); Державний біотехнологічний університет (Україна). Ломжа, Польща. 2023. № 1. С. 312-316.

8. Іванов В., Волошенюк О. Медіаосвіта та медіаграмотність. Київ: Центр вільної преси. 2012. 352 с.

9. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с.

10. Костюк, Г.С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад. школа, 1989. 460 с.

11. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. Вісник програм шкільних обмінів. № 27 2006, с. 17-23.

12. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

13. Приходькіна Н. Медіаосвіта у шкільництві англomовних країн. Київ; Тернопіль: Крок. 2020. 412 с.

14. Юнеско опублікувала п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. [online] Режим доступу: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/18453/2017-02-24-yunesko-opublikovala-pyat-pryntsyviv-mediynoi-ta-informatsiynoi-gramotnosti/>.

15. Karpenko Olena. Media Education as a Component of Reforming Higher Education in Ukraine. Media4u Magazine: Proceedings of 10th International Research Electronic Conference Media and Education. Special Issue. 2017. P. 59-63.

16. Masterman L. Teaching the Media. London: Comedia publishing Group. 1985, 341 p.

17. Potter W. J. Media Literacy. Thousand Oaks. London : Sage Publication. 2001. 423 p.

18. Pungente J. Canada's key concepts of media literacy. Center for Media Literacy. 2018. <https://cutt.ly/yxZApWJ>

19. Pungente, J., 1989. From Barry Duncan et al. Media Literacy Resource Guide. Toronto: Ministry of Education.

20. The Handbook of Media Education Research. Editor(s): Divina Frau-Meigs, Sirkku Kotilainen, Manisha Pathak-Shelat, Michael Hoechsmann, Stuart R. Poyntz. 2021. N.Y.: John Wiley & Sons, Inc. DOI:10.1002/9781119166900

21. Thoman E. Skills and Strategies for Media Education. Educational Leadership. №56(5), 1999. P. 50-54.

22. Vozniuk O. V. Universal matrixes of knowledge as interdisciplinary instruments of scientific research and students' teaching means. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences. Vol 2 (93) 2018. pp. 5-12.

23. Vozniuk O. V., Dubaseniuk, O. A. To the question of building the universal model of the development of world pedagogy and education. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences. 2020. Vol. 1 (100), 5-14. DOI: 10.35433/pedagogy.1(100). 2020.5-14

24. Urmantsev Yu. A. Symmetry of System and System of Symmetry. Computers and Mathematics with Applications. 1986. Volume 12, Issues 1–2, Part B, January-April 1986, Pages 379-405. DOI:10.1016/0898-1221(86)90160-4

References

1. Baryshpolets, O., Naidonova, L. (2010). Mediakultura osobystosti: sotsialno-psykholohichni pidkhid: navch. posib [Media culture of personality: socio-psychological approach: education. manual]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

2. Vozniuk, O.V. (2015). Zahalna teoriia system ta yii pedahohichni proektsii. Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia : monohrafiia [General theory of systems and its pedagogical projections. Professional pedagogical education: systematic studies: monograph] / za red. O. A. Dubaseniuk. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 29-67. [in Ukrainian]

3. Vozniuk, O.V. (2016). Systemno-tsilovyi aspekt kholistychnoi paradyhmy osvity [The system-target aspect of the holistic paradigm of education]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. K.* : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 25, 4-10. [in Ukrainian].
4. Vozniuk, O.V. (2017). Systema tsilovykh oriientyriiv suchasnoi osvity [System of target orientations of modern education]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2(5), 18-24. [in Ukrainian]
5. Vozniuk, O. V. (2021) Fraktalne modeliuвання systemy kompetentnosti suchasnoho vchytelia [Fractal modeling of the modern teacher's competence system.]. *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv Novoi ukrainskoi shkoly v umovakh pisliadyplomnoi osvity : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. internet-konferentsii. Zhytomyr*, 37-41. [in Ukrainian]
6. Holovchenko, H. O. (2020). Analiz diialnosti tsentriv mediaosvity v Ukraini [Analysis of media education centers in Ukraine] *Visnyk Cherkaskoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Cherkasy*, 2, 118-123. [in Ukrainian].
7. Dubaseniuk, O. A., Vozniuk, O. V., Marchenko, H. V. (2023). Perspektyvni napriamy rozvytku mediaosvity maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u zakladakh vyshchoї osvity Ukrainy [Prospective directions for the development of media education of future primary school teachers in higher education institutions of Ukraine] *Tsyfrova transformatsiia ta dydzhytal tekhnolohii dlia staloho rozvytku vsikh haluzei suchasnoi osvity, nauky i praktyky: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. / Mizhnarodna Akademiia Prykladnykh Nauk (Respublika Polshcha); Derzhavnyi biotekhnolohichnyi universytet (Ukraina). Lomzha, Polshcha*. 1, 312-316. [in Ukrainian].
8. Ivanov, V., Volosheniuk. O. (2012). Mediaosvita ta mediahramotnist [Media education and media literacy]. Kyiv: Tsentr vilnoi presy. [in Ukrainian].
9. Kontseptsiiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia) (2016) [Concept of implementation of media education in Ukraine (new edition)] / za red. L. A. Naidonovoi, M. M. Sliusarevskoho. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Kostiuk, H.S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of the personality]. K.: Rad. shkola. [in Ukrainian]
11. Lipman, M. (2006). Chym mozhe buty krytychne myslennia [What can be critical thinking] *Visnyk proham shkilnykh obminiv*, 27, 17-23. [in Ukrainian].
12. Mediaosvita ta mediahramotnist: pidruchnyk (2012) [Media education and media literacy: textbook]. / Red.-upor. V. F. Ivanov, O. V. Volosheniuk; Za naukovoїu redaktsiieiu V. V. Rizuna. Kyiv: Tsentr vilnoi presy. [in Ukrainian].
13. Prykhodkina, N. (2020) Mediaosvita u shkilnytstvi anhlo-movnykh krain [Media education in schooling in English-speaking countries] Kyiv; Ternopil: Krok, 412. [in Ukrainian].
14. Yunesko opublikovala piat pryntsyypiv mediinoi ta informatsiinoi hramotnosti [UNESCO published five principles of media and information literacy]. [online] Rezhym dostupu: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/18453/2017-02-24-yunesko-opublikovala-pyat-> [in Ukrainian].
15. Karpenko, Olena (2017). Media Education as a Component of Reforming Higher Education in Ukraine. *Media4u Magazine: Proceedings of 10th International Research Electronic Conference Media and Education. Special Issue*, 59–63. [in English].
16. Masterman, L. (1985). *Teaching the Media*. London: Comedia publishing Group [in English].

© Вознюк О. В., Кубицький С. О.

17. Potter, W. J. (2001). Media Literacy. Thousand Oaks. London : Sage Publication [in English].
18. Pungente, J. (2018) Canada's key concepts of media literacy. Center for Media Literacy. <https://cutt.ly/yxZApWJ> [in English].
19. Pungente, J. (1989). From Barry Duncan et al. Media Literacy Resource Guide. Toronto: Ministry of Education [in English].
20. The Handbook of Media Education Research. (2021) Editor(s): Divina Frau-Meigs, Sirkku Kotilainen, Manisha Pathak-Shelat, Michael Hoechsmann, Stuart R. Poyntz. N.Y.: John Wiley & Sons, Inc. doi:10.1002/9781119166900 [in English].
21. Thoman, E. (1999). Skills and Strategies for Media Education. Educational Leadership, 56(5), 50-54. [in English].
22. Vozniuk. O. V. (2018). Universal matrixes of knowledge as interdisciplinary instruments of scientific research and students' teaching means. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences, 2 (93), 5-12. [in English].
23. Vozniuk, O. V., Dubaseniuk, O. A. (2020). To the question of building the universal model of the development of world pedagogy and education. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences. 1 (100), 5-14. DOI: 10.35433/pedagogy.1(100).2020.5-14 [in English]
24. Urmantsev, Yu. A. (1986). Symmetry of System and System of Symmetry. Computers and Mathematics with Applications, 12 (1-2). Part B, 379-405. DOI:10.1016/0898-1221(86)90160-4 [in English]

ON THE WAY TO BUILDING A THEORY OF MEDIA EDUCATION: A SYSTEMIC APPROACH

Voznyuk O. V., Kubitskyi S. O.

Abstract. *Questions regarding the construction of the theory of media education in the context of the systemic approach are considered. The extreme relevance and priority of media education in the world and in Ukraine are determined: the exponential growth of information in modern world, when information appears as a universal and fundamental category, as well as high rates of consumption of media products, extreme saturation of human society with various means of mass information, which leads to actualization spiritual and ideological component of the influence of the media on human consciousness, including with a manipulative purpose; there is a growing need to spread the science of media in the scientific and educational sphere; the incredibly high rates of development of modern technologies and expansion of media production reveal the phenomenon of " half-life of the competences of a modern specialist". Under such conditions, the development of the theory of media education is of considerable importance, which is considered in the context of such theories as critical-formative, media-needing, semiotic, cultural-aesthetic, injection, endocrine, and practical. To achieve the goal of our research, we have used the philosophical principle of the unity of light, being methodological basis for the study of media phenomena, the method of theoretical analysis of the problem field of our research, the general systems theory which made it possible to generalize and deepen some theoretical and methodological aspects of media education, to fill them with new content. In the context of the general systems theory, the authors built a model of a school as a social institution, a model of a person as a subject of psychology, the psychological structure of a personality in accordance with the general systems theory, which made it possible to carry out a systemic correlation of theories of media education and some pedagogical phenomena.*

© Вознюк О. В., Кубіцький С. О.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

Keywords: *theory of media education, exponential growth of information; the philosophical principle of the unity of the world, the general systems theory, the model of the school as a social institution.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.118-126

УДК – 953.16-458

СПОСОБИ СЕМАНТИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ ВЕТЕРИНАРІВ**ЛАШКУЛ В. А.**, кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри романо-германськимов і перекладу

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: lash58095@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-3709-3306>

Анотація. У статті розглядаються особливості роботи з фаховою ветеринарною лексикою у контексті навчання англійської мови за професійним спрямуванням. Метою дослідження є узагальнення представленого у науково-методичній літературі досвід роботи з професійною лексикою, включаючи терміни, визначити прийоми та методи, що сприяють семантизації термінів іноземною мовою. Узагальнивши представлений у науково-методичній літературі досвід, автор робить висновок про найбільш ефективні на сьогодні засоби і прийоми семантизації та первинного закріплення професійної лексики. Особливе значення для цього дослідження має робота з ветеринарними термінами, складність якої обумовлена тим, що студенти першого курсу не мають достатнього словникового запасу у професійній сфері. Семантизація у разі стає повноцінним запровадженням нового поняття у професійний лексикон майбутнього фахівця ветеринарної медицини. Доведено необхідність детального вивчення словотворення ветеринарної термінології для її засвоєння і перекладу. Наведено приклади семантизації за допомогою морфологічного аналізу, який включає розгляд структури та будови слів, їхніх коренів, префіксів, суфіксів та інших морфологічних елементів для кращого розуміння значень слів. Пропоновано систему вправ для навчання семантизації лексичних одиниць (термінів).

Ключові слова: навчання іноземної мови, ветеринарна лексика, семантизація, запровадження професійної лексики.

Актуальність (Introduction).

Обов'язковим компонентом підготовки студентів в закладах вищої освіти за спеціальністю «Ветеринарія» є володіння професійно орієнтованою іноземною мовою, значна частина якої представлена термінологічними одиницями. Оволодіння термінологічною системою в галузі ветеринарії англійською мовою забезпечує правильність розуміння сенсу наукової спеціалізованої усної та письмової мови та, як наслідок, адекватну міжкультурну комунікацію фахівців у сфері їх професійних інтересів [11, с. 164].

Потреба в навчанні студентів професійної термінології викликана тим, що саме термінологія є централь-

ним елементом мови спеціальності, носієм основного предметного змісту [3, с. 85], активне оволодіння термінологічною лексикою полегшує процес навчання, формує вокабулярій майбутнього фахівця [2, с. 126]. У свою чергу, перед викладачем стоїть завдання – розробити таку систему методів семантизації та закріплення фахової лексики, яка б максимально ефективно сприяла її засвоєнню.

Скорочення курсу іноземної мови актуалізує потребу у ефективніших засобах, методах та прийомів запровадження та закріплення професійної лексики. Проблема ускладнюється тим, що студенти повинні засвоїти деякі терміни та професійну лексику в рамках курсу іноземної мови до того, як розпочнуть

вивчення відповідних курсів. Оскільки сучасні стандарти та освітня ситуація загалом вимагають формування професійної іншомовної компетентності на ранньому етапі професійної підготовки, програма вивчення іноземної мови має включати роботу з професійною лексикою. Методи та прийоми цієї роботи, як і вимоги до змісту навчання, постійно оновлюються найсучаснішими дослідженнями. Проте проблема запровадження та закріплення термінів в активному словниковому запасі іноземної мови майбутніх ветеринарів залишається недостатньо вивченою.

На сьогодні існує потреба узагальнення та систематизації описаного досвіду, що дозволить планувати ефективний освітній процес у сучасних мінливих умовах. Скорочення термінів вивчення іноземної мови та стрімке запровадження електронних засобів навчання в освітній процес є додатковими новими умовами, здатними впливати на результат.

Актуальність цього дослідження зумовлена пошуком ефективних шляхів вдосконалення методів семантизації та закріплення фахової лексики майбутніми ветеринарами на заняттях з англійської мови.

Аналіз досліджень і публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз науково-педагогічної літератури показує, що проблемі вивчення ветеринарної термінології та її опануванню в процесі навчання англійської мови за професійним спрямуванням присвячено наукові розвідки таких вітчизняних дослідників, як С. М. Амельна і І. М. Гопак [1], В. А. Лашкул [5], Ю. Г. Рожков [6], О. О. Сиротіна [10], О. С. Сиротін [8], Т. М. Череповська, О. В. Бінкевич [9]. Проаналізувавши сучасну теорію і практику мовленнєвої підготовки студентів за спеціальністю «Ветеринарія», зазначимо, що використання семантизації ветеринарної термінології як підґрунтя для її засвоєння досліджено недостатньо.

Найбільш близькі до проблематики нашого дослідження роботи, у яких аналізуються питання семантизації іншомовної професійної лексики. Багато важливих аспектів семантизації лексичних одиниць під час навчання іноземних мов висвітлено дослідженнях С. Э. Банністера, В.В. Морковкіна, Б.Д. Мюллера.

Проблемою навчання іншомовної лексики займалися Е. Г. Азімов, В. А. Бухбіндер, Н. Д. Гальскова, З. І. Кличникова, А. А. Мироліубов, Є. М. Соловова, І. В. Рахманова, В. С. Цетлін та ін. Вони насамперед розробили перекладні та безперекладні способи семантизації лексичних одиниць; визначили ряд факторів, що впливають на процес і результат семантизації, такі як якісні характеристики слова, його приналежність до активного чи пасивного мінімуму, форму запровадження нової лексики, визначили методичну типологію лексики з позицій тих труднощів, які викликають при засвоєнні тощо.

Мета (purpose) роботи – узагальнити представлений у науково-методичній літературі досвід, виділити особливості роботи з професійною лексикою, включаючи терміни, визначити прийоми та методи, що сприяють семантизації терміна іноземною мовою.

Методами (Methods of research) нашого дослідження є аналіз методичної літератури та узагальнення теоретичних даних та практичного досвіду.

Результати (Results of the research). Обґрунтовуючи доцільну послідовність запровадження нового лексичного матеріалу, Н. Д. Гальскова, Н. І. Гез трактують семантизацію як початковий етап роботи над лексикою, який передує первинному закріпленню, розвитку навичок та умінь використання лексики у різних формах усного та письмового спілкування.

О. С. Махінова вважає, що для розуміння ветеринарного тексту англійською мовою необхідно: а) знати етимоло-

логію та значення найбільш продуктивних греко-латинських словотвірних елементів; б) опанувати здатність членування слова на основу, що виробляє, і словотвірний афікс; в) набути вміння та навички розпізнавання незнайомих медичних термінів на основі структурного аналізу слова; г) активно використовувати засвоєні продуктивні афікси та терміноелементи при конструюванні похідних та складних медичних термінів; д) використовувати (за потреби) транслітерацію. Латина стає семантичною опорою для пізнання ветеринарної термінології [4].

О. С. Сиротін вважає, що для семантизації термін потрібно встановити наявні зв'язки з іншими термінами, які входять до визначеної сукупності термінів, необхідно дати його тлумачення у певному контексті, який, у свою чергу, допомагає здогадатись про відповідне значення терміна, не вдаючись до його перекладу. У відриві від контексту, як вважають деякі дослідники, термінам властива багатоаспектність і поняттєва складність, у них з'являється багатозначність і синонімія, навіть експресивна забарвленість. Для семантизації термінів доцільно застосовувати такі способи: 1) визначення похідних термінів; 2) деривація термінів; 3) пояснення термінів засобами англійської мови; 4) підбір термінологічних синонімів; 5) підбір антонімічних термінів; 6) порівняння термінів британського та американського варіантів англійської мови; 7) переклад. Отже, щоб правильно визначити термін певної галузі, необхідно орієнтуватися на спеціальні контексти, зміст яких не повинен виходити за межі досліджуваної галузі [8, с. 45].

Основними етапами формування лексичних навичок дослідники називають: 1) ознайомлення з новою лексикою (функції, значення, формальні ознаки); 2) первинне закріплення; 3) формування та розвиток умінь та навичок вживання нової лексики у різних видах мовної діяльності.

Перші два етапи часто об'єднують до одного – презентація лексики. Етап презентації відіграє значну роль у навчанні лексики. Від ефективності та цілеспрямованості цього етапу залежить вся наступна робота над лексикою. Завдання викладача – вибрати найефективніший спосіб презентації відповідно до рівня навчання, рівня знань студентів, якісної характеристики слова – його приналежності до активного чи пасивного мінімуму. Розмаїття різних прийомів семантизації і первинного закріплення дозволяє вибрати прийом, що відповідає цілям і завданням заняття.

Для оптимізації викладання фахової ветеринарної лексики при вивченні іноземної мови необхідно використовувати міжпредметні зв'язки (латинська мова) і спиратися на професійну компетентність студентів, тобто формувати в слухачів установку спиратися на знання, які вони отримують під час вивчення інших дисциплін. Процес навчання лексики спрямований насамперед на формування лексичних навичок. В умовах нелінгвістичного закладу вищої освіти розвиток мовних (рецептивних) лексичних навичок стоїть на першому плані, оскільки основною метою навчання є читання літератури за фахом. Мовні лексичні навички в роботі розуміються як уміння оперувати лексичним матеріалом поза спілкуванням.

Для навчання семантизації нових лексичних одиниць у роботі запропоновано таку структуру лексичних мовних навичок, які розвиваються:

- 1) навичка ідентифікації лексичних одиниць:
 - розрізняти слова латинського походження;
 - співвідношення закономірностей латинської та англійської мов;
 - розрізнення похідних слів;
 - розрізнення складних слів;
 - виділення елементів латинського походження у складі складного слова;
 - групування лексичних одиниць

за структурно-семантичними ознаками;

- сортування лексичних одиниць за структурно-семантичними ознаками.

2) уміння розуміти значення незнайомого слова:

- перетворення похідних слів на вихідні;

- розчленування складних слів і відокремлення їх компонентів;

- виділення сполучних елементів у складі складного слова;

- перетворення будови складного слова з метою визначення його значення.

Структура навичок, що розвиваються, відображена в системі вправ для навчання семантизації лексичних одиниць (термінів). Наведемо приклади семантизації за допомогою морфологічного аналізу, який включає розгляд структури та будови слів, їхніх коренів, префіксів, суфіксів та інших морфологічних елементів для кращого розуміння значень слів.

Корені – це частини термінів, які містять основне значення слова. Велика кількість з них стосується відповідного органу або системи тіла (наприклад, *arthr/o-* («суглоб»), *cardi/o-* («серце»), *cephal/o-* («голова»), *col/o-* («товстий» кишківник) («товста кишка»), *derm-* («шкіра»), *encephal/o-* («мозок»), *gastr/o-* («шлунок»), *hem/o* («крів»), *hepat/o-* («печінка»), *hist/o-* («тканина»), *nephr/o-* («нирка»), *neur/o* («нерв»), *ophthalm/o-* («око»), *oste/ o-* («кістка»), *rhin/o-* («ніс»), *ur/o-* («сечовивідні шляхи») [5].

Аналіз коренів: розгляньте корені слів і з'ясуйте їхні основні значення. Наприклад, слово *"veterinary"* має корінь *"veterin-"*, пов'язаний з латинським *"veterinae"*, що означає тварини. Це допомагає зрозуміти, що слово пов'язане з лікуванням тварин.

Термін *"cardiology"*, корінь: *"card-"* (від латинського *"cardia"*, що означає серце), суфікс: *"-ology"* (від грецького *"logia"*, що означає наука або вивчення). Значення: галузь медицини, що вивчає

серцеві захворювання та функції серця.

Термін *"dermatology"*, корінь *"derm-"* (від грецького *"derma"*, що означає шкіра), суфікс: *"-ology"* (від грецького *"logia"*, що означає наука або вивчення). Значення: галузь медицини, що вивчає захворювання та стан шкіри.

Термін *"ophthalmology"*, корінь: *"ophthalm-"* (від грецького *"ophthalmos"*, що означає око), суфікс: *"-ology"* (від грецького *"logia"*, що означає наука або вивчення). Значення: галузь медицини, що вивчає захворювання та стан очей.

Термін *"diagnostics"*, корінь *"diagnos-"* (від грецького *"diagnosis"*, що означає розпізнавання), суфікс: *"-tics"* (від грецького *"tikos"*, що означає відносно до). Значення: процес визначення або розпізнавання захворювань чи станів на підставі симптомів та тестів.

Термін *"endoscopy"*, корінь: *"endo-"* (від грецького *"endon"*, що означає всередині), суфікс *"-scopy"* (від грецького *"skopein"*, що означає дивитися чи розглядати). Значення: Метод дослідження внутрішніх органів та порожнин за допомогою спеціального інструменту - ендоскопу.

Термін: *"prophylaxis"*, корінь: *"pro-"* (від грецького *"pro"*, що означає перед), суфікс: *"-phylaxis"* (від грецького *"phulaxis"*, що означає захист або запобігання). Значення: заходи, спрямовані на запобігання захворювань чи виникнення ускладнень.

Аналіз коренів допомагає розкрити основний зміст термінів і розуміти, як вони пов'язані з конкретними органами або системами організму тварин.

При семантизації термінології ветеринарної медицини слід звернути увагу студентів на найпродуктивніші суфікси, що беруть участь в утворенні термінів. Під продуктивними розуміються ті афікси, які є найбільш частотними. Студентам необхідно знати значення префіксів англійського, а також грецького та латинського походження.

1. Префікс a- має значення нестачі або відсутності чогось. Цей префікс виконує роль заперечення приєднуючись до основи, наприклад: agranulocytosis – агранулоцитоз, хвороба яка характеризується відсутністю формування гранулоцитів, що своєю чергою призводить до нестачі білих кров'яних тілець [6, с. 120].

2. Префікс pseudo- (від грец. pseudēs – несправжній, фальшивий), наприклад: pseudoscowpox (несправжня віспа корів) – це зоонозна хвороба, в результаті інфекції якою на вимені хворої великої рогатої худоби утворюються папули, схожі на ті, що виникають при віспі, при цьому всі інші симптоми різняться [6, с. 121].

3. Префікс hyper- (від грец. hyper – вище рівня, надлишковий), наприклад, hypercarnia – гіперкапнія, підвищення вмісту вуглекислоти в крові; hypercalcemia (гіперкальціємія) від грец. hyper – вище рівня, calcium – кальцій, emia – кров, хворобі характерна надлишковість кальцію в крові.

4. Префікс endo- (від грец. endos – внутрішній). Приєднуючись до кореня слова, що позначає певний орган або частину тіла тварини, разом із суфіксом, наприклад, -itis, утворює назву хвороби, наприклад, endometritis (ендометрит – запалення внутрішнього шару матки); endocarditis (ендокардит – запалення внутрішнього шару серця, що називається endocardium – ендокард).

5. Префікс hypo- (від грец. hypo – нижче рівня, під). Приєднуючись до основи, що позначає певну частину тіла чи органи, створює концепт нестачі певних властивостей чи елементів у тому чи іншому явищі, наприклад: hypoplasia (гіпоплазія), від грец. hypo – нижче рівня, plasis – формування (недорозвиненість, або повна відсутність того чи іншого органа чи властивості тіла [6, с. 122].

6. Префікс macro- (від грец. macros – великий, масивний). Приєднуючись до основи слова, створює назву

хвороби, за якої спостерігається збільшення певної частини тіла або властивості організму, наприклад: macrocephaly (макроцефалія) від грец. macros – великий, cephalos – голова, хворобі характерне аномальне збільшення мозку, від так і голови; macroglobulinemia (макроглобулінемія) – від грец. macros – великий, globulinemia – наявність глобуліну в крові, хвороба характеризується надлишковістю глобуліну в крові, що призводить до порушень в організмі [6, с. 123].

7. Префікс poly- (від грец. polus – у великій кількості). Приєднуючись до основи слова, створює назву хвороби з аномальною кількістю частин тіла, або його властивостей. Наприклад, polydactyly (полідактилія) від грец. polus – багато, та dactylus – палець, хвороба характеризується аномальною кількістю пальців у тварин або людей.

8. Префікс micro- (від лат. micros – у малій кількості). Приєднуючись до основи слова, створює назву хвороби, якій характерна мала кількість того чи іншого органу, частини тіла, властивості організму. Наприклад, microcephaly (мікроцефалія) від лат. micros – у малій кількості, та від грец. cephalos – голова, хворобі характерний аномальний розмір мозку тварини, що призводить до малих розмірів голови, через що і з'явилась назва хвороби [6, с. 124].

9. Префікс oligo- (від грец. oligos – нестача чогось). Приєднуючись до основи слова, що позначає хворобу, створює назву хвороби, якій властива нестача тієї чи іншої властивості організму. Наприклад, oligodactyly (від грец. oligos – «нестача чогось» та dactylus – «палець») – хвороба нестачі пальців на нижніх чи верхніх кінцівках у людини або тварини.

Знання значення основних англійських та античних суфіксів іменників допоможе студентам при зрозуміти зміст ветеринарних термінів: 1) з суфікс -itis вказує на запалення, наприклад,

hepatitis – гепатит, запалення печінки, gastroenteritis – гастроентерит (запалення шлунку), sinusitis – синусит, запалення слизової оболонки навколоносових повітряних пазух; 2) суфікс -oma вказує на пухлинні хвороби, наприклад, lymphangioma – лімфангіома, доброякісна пухлина, що локалізується у лімфатичних судинах, enchondroma (енхондрома) – хрящова пухлина; 3) суфікс -emia означає «кров» або наявність хвороби у крові, наприклад, anemia – нестача крові, або hypervolemia гіперволемія – надмірний об'єм крові; 4) суфікс -osis означає «бути під впливом чогось або демонструвати підвищення», наприклад, fascioliasis – інвазія з групи трематодозів з переважним ураженням печінки і жовчовидільної системи; 5) суфікс -algia – зі значенням «біль, боліти, хворіти», прикладом застосування цього суфікса є термін coxalgia – коксальгія, біль у кульші, 6) суфікс -cele – припухлість, грижа. Прикладом застосування цього суфікса є термін enterocoele – ентероцеле, хвороба, що характеризується утворенням грижі (cele), яка виникає шляхом випадіння кишківника (enteron) у піхвову порожнину хворої тварини.

Ці приклади демонструють, як розбір слів на морфеми може розкривати їхні значення та сприяти більш глибокому розумінню ветеринарної термінології.

Типологічні особливості лексичних одиниць, структура навичок, що розвиваються, а також психологічні закономірності засвоєння іноземного матеріалу (процеси осмислення, запам'ятовування і впізнавання) покладено в основу системи вправ для розвитку навичок семантизації нових лексичних одиниць.

1. Вправи для розвитку навичок розпізнавання та розуміння іноземних слів, наприклад грецьких і латинських слів:

а) із наведених нижче слів випи-

шіть слова, що мають латинське коріння, і перекладіть їх українською мовою: endometritis; endocarditis, hypoplasia, hypocalcaemia, heterochromia, eosinophilia, dystrophynopathia, dermatofibroma, cholecystitis;

б) з наведених нижче слів знайдіть похідні слова, виділіть префікси та/або суфікси, перекладіть українською мовою: pseudocowpox, hypercarpia, hypercalcemia, endometritis, endocarditis, hypoplasia, macrocephaly, macroglobulinemia, polydactyly, hemiplegia, hemimelia, microcephaly, oligodactyly, endoparasite, intercostal, intravenosus, epicatdium, polyuria, oliguria dysphagia, postanaesthetic, hepatitis, lymphangioma, hypervolemia, fascioliasis, coxalgia, enterocoele.

2. Вправи на розрізнення слів за формою і значенням, наприклад:

а) розподілити вказані слова на групи: прості, похідні, складні: macroglobulinemia, sarcoma, cystoscopy, rotavirus, monocytosis, heartstroke, pox, pip, metacercaria, otitis, nephritis, myxomatosis, labyrinthitis, hepatitis, cowpox, bumblefoot, heartstroke, lockjaw, monkeypox, chickenpox, smallpox, kernicterus, myxomatosis, cyst, Bronchopneumonia, hydrothorax, serosurveillance, ovoviviparity;

б) утворіть синонімічні пари слів латинського та англійського походження: Chicken cholera, big jaw, canine madness, lumpy jaw, Black leg, Avian flu, quarter evil, Avian cholera, African Swine Fever, Chicken Flu, African Pig Plague, Hydrophobia, Asiatic fowl cholera, Avian flu.

3. Мотиваційні вправи (перевіряються навички): читання текстів ветеринарної тематики. При відборі текстів враховувалися такі принципи, як доступність, доцільність, професійна спрямованість. Читання текстів передбачає виконання передтекстових вправ, наприклад: «Знайдіть у тексті терміни латинського походження та перекладіть їх українською мовою», «Знайдіть у тексті

похідні слова та перекладіть їх українською мовою», «Знайдіть у тексті складні слова та перекладіть їх українською мовою».

Висновки (Conclusions). Викладання англійської мови для ветеринарної медицини, як і будь-якої іншої галузі, вимагає розуміння особливостей її термінологічної системи. Ветеринарна термінологія різноманітна за своїм походженням і структурою. Вибір того чи іншого способу семантизації зумовлюється низкою факторів, насамперед мовно-семантичними характеристиками слова, етапом навчання, рівнем сформованості іншомовних компетенцій, цілями навчання. Проаналізувавши можливість різних способів семантизації лексичного матеріалу, ми визначили та охарактеризували найефективніші, з нашої точки зору, під час роботи з відповідною лексикою. До них відносяться: використання визначень, прямий переклад, переклад-інтерпретація, виявлення значень слів за знайомими словотворчими елементами. Знання способів словотворення термінів та значень найбільш продуктивних префіксів та суфіксів іменників, а також навички членування складних іменників на компоненти допоможуть студентам у засвоєнні ветеринарної термінології, необхідної для успішного розуміння літератури за спеціальністю.

Список використаних джерел

1. Амеліна С. М., Гопак І. М. Структурно-семантична характеристика англійських термінів підмови ветеринарії у контексті україномовного перекладу. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. 2016. Вип. 248. С. 156-161.
2. Барановська Л. В. Навчання студентів професійного спілкування. Біла Церква: Білоцерковськ. держ. ун-т, 2002. 256 с.
3. Д'яченко Г.П. Причини мовлен-

невих проблем засвоєння та використання фахової термінології студентами економічних спеціальностей ВНЗ Сходу України. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: зб. наук. праць. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. Вип. 10. С. 84-90.

4. Лаптенко Г. В. Особенности семантизации лексики на начальном этапе обучения. Карповские научные чтения, 2014. Вып. 8, ч. 1. С. 186–190.

5. Лашкул В. А. Морфологічний аспект ветеринарної термінології у контексті навчання англійської мови за професійним спрямуванням «International journal of philology» | «Міжнародний філологічний часопис». Випуск 13 (2), 2022. С.109-117.

6. Рожков Ю. Г. Труднощі перекладу ветеринарної лексики з англійської на українську мову (на матеріалі довідників з анатомії свійських тварин). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». Одеса, 2019. Випуск 41 (1). С. 137-140.

7. Рожков Ю. Г. Вербалізація хвороб тварин засобами англійської мови: лінгвокогнітивний і структурносемантичний аспекти: дис. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021.

8. Сиротін О. С. Змістовий аспект формування у майбутніх ветеринарів професійно-термінологічної компетентності засобами іноземної мови. Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy. Випуск 12, № 4, 2021. С.41-47.

9. Cherepovska T., Binkevych O. O. Morphological peculiarities of veterinary terminology in the context of teaching English for specific purposes. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острого: Вид-во НаУОА, Вип. 5(73), 2019. С. 310–312.

10. Syrotina O. O. The use of artificial intelligence for formation of professional and terminological competence in English classes for future veterinarians.

Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy. Vol. 14(2), 2023. C.71-76.

11. Syrotina O. O. Semantization of professional veterinary vocabulary in a foreign language course. *Euromentor Journal. Studies about education*, 13(4), 2022. P. 164-170.

References

1. Amelina S. M., Gopak I. M. (2016). Structural and semantic characteristics of the English terms in the subdivision of veterinary medicine in the context of the Ukrainian translation. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine Series: Philological sciences*. Vol. 248. P. 156–161.

2. Baranovs'ka, L. V. (2002). *Navchannya studentiv profesiynoho spilkuvannya [Training of students in professional communication]*. Bila Tserkva: Bilotserkovsk. state University. 256 p.

3. Dyachenko, H. P. (2006). *Prychyny movlennyevykh problem zasvoyennya ta vykorystannya fakhovoyi terminolohiyi studentamy ekonomichnykh spetsial'nostey VNZ Skhodu Ukrayiny [The causes of speech problems in the acquisition and use of professional terminology by students of economic specialties of universities of eastern Ukraine]*. *Language teaching in higher education institutions at the modern stage. Intersubject links: coll. of science works Kh.: KHNU named after V. N. Karazina*. Vol. 10. P. 84-90.

4. Laptенок, G. V. (2014). Features of vocabulary semantization at the initial stage of learning. *Karpov scientific readings*. Vol. 8, part 1. P. 186–190.

5. Lashkul, V. A. (2022). Morphological aspect of veterinary terminology in

the context of the beginning of English language for professional directives. *International journal of philology*. Vol. 13 (2). P. 109-117.

6. Rozhkov, Y. G. (2019). Difficulties of translation of veterinary vocabulary from English to Ukrainian (based on the material of handbooks on the anatomy of domestic animals). *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology"*. Odesa. Vol. 41 (1). P. 137-140.

7. Rozhkov, Y. G. (2021). Verbalization of animal diseases by means of the English language: linguistic-cognitive and structural-semantic aspects: diss. *Borys Grinchenko Kyiv University*, 224 p.

8. Syrotin, O. S. (2021). The content aspect of the formation of future veterinarians' professional and terminological competence by means of a foreign language. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. Vol 12, No. 4. P.41-47.

9. Cherepovska, T., Binkevych, O. O. (2019). Morphological peculiarities of veterinary terminology in the context of teaching English for specific purposes. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: seriya «Filolohiya»*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, Vol. 5 (73). P.310–312.

10. Syrotina, O. O. (2023). The use of artificial intelligence for formation of professional and terminological competence in English classes for future veterinarians. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. Vol. 14(2). P.71-76.

11. Syrotina, O. O. (2022). Semantization of professional veterinary vocabulary in a foreign language course. *Euromentor Journal. Studies about education*, 13(4). P. 164-170.

WAYS OF SEMANTIZING PROFESSIONAL VOCABULARY IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH TO FUTURE VETERINARIANS

Lashkul V. A.

Abstract. *The article explores the peculiarities of working with professional veterinary vocabulary in the context of teaching English for professional purposes. The aim of the research is to summarize the experience presented in scientific and methodological literature on working with professional vocabulary, including terminology, and to identify techniques and methods that contribute to the semanticization of terms in a foreign language. Generalizing the experience presented in scientific and methodological literature, the author concludes about the most effective means and techniques for the semanticization and initial consolidation of professional vocabulary today. Special emphasis in this research is placed on working with veterinary terms, the complexity of which is due to the fact that first-year students lack sufficient vocabulary in the professional field. Semanticization, in this case, becomes the full introduction of a new concept into the professional lexicon of future veterinary professionals. The necessity of a detailed study of the word formation of veterinary terminology for its acquisition and translation is demonstrated. Examples of semanticization through morphological analysis are provided, which includes examining the structure and formation of words, their roots, prefixes, suffixes, and other morphological elements for a better understanding of word meanings. A system of exercises is proposed for teaching the semanticization of lexical units (terms).*

Keywords: *foreign language learning, veterinary vocabulary, semanticization, introduction of professional vocabulary.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.52-60

УДК 364.62-47-053.2:78"364" "366"

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ МУЗИКОТЕРАПІЇ ПІД ЧАС І ПІСЛЯ ВІЙНИ

ДЕМЧЕНКО І. І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: irynadi67@gmail.com

КАЛИНОВСЬКА І. С., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

E-mail: kalunovska@gmail.com

КОВТУН М. О., фахівець із соціальної роботи

Печерський районний у місті Києві центр соціальних служб

E-mail: marykovtun1861@gmail.com

Анотація. У статті окреслено психотравмувальні наслідки війни для розвитку дитини: стрес, тривожність, кризовий стан та посттравматичний стресовий розлад. Визначено, що соціально-психологічна реабілітація спрямована допомогу дорослим і дітям, які пережили травматичні події, здобути навички психосоціального відновлення. Встановлено, що серед арт-терапевтичних засобів соціально-психологічної реабілітації, чільне місце належить музикотерапії, зокрема використання композицій *Lo-fi hip-hop* (лофі). Визначено, що прослуховування музики лофі сприяє активізації когнітивних функцій, зменшенню стресу та гармонізації емоційного стану.

Ключові слова. *Діти війни, соціально-психологічна реабілітація, музикотерапія, жанр Lo-fi hip-hop в музикотерапії.*

Актуальність (Introduction). Сучасні умови розвитку суспільства характеризуються жорстокими воєнними діями запеклого протистояння українського народу повномасштабному вторгненню російських військ на територію нашої держави. Другий рік тривають активні бої у багатьох областях на сході, півдні та півночі країни, які супроводжуються жорстокими терористичними діями окупантів, безперервними обстрілами ракетами і безпілотними літальними апаратами мирного населення та цивільної інфраструктури. У такій масштабній напруженій ситуації, що загрожує життю людей, або може призвести до серйозної фізичної чи психічної травми, чи поранення, діти є найбільш вразливою категорією з точки зору психологічного навантаження і травматичних нас-

лідків. Нова категорія сучасного дитячого населення зі статусом «діти війни» потребують соціально захисту, підтримки, супроводу, соціально-психологічної реабілітації.

Від так, відновлення психічного здоров'я дорослих і дітей стало одним із ключових напрямів державної політики. За ініціативи першої леді Олени Зеленської стартувала Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». У межах програми МОН впроваджено проєкт «Психосоціальна підтримка та психологічна допомога на всіх рівнях освіти», створено телеграм-канали «Подбай про себе» та «Підтримай дитину». Наразі продовжується координація зусиль міністерств з оновлення Плану дій на 2023-

2026 роки щодо відновлення та охорони психічного здоров'я громадян.

У науковій площині вивченню питань адаптації суспільства до стану війни та виведення із стану війни й адаптації до мирного життя присвітили праці (Е. Еріксон, Е. Фромм, А. Адлер, А. Маслоу, В. Франкл, Г. Сельє, Т. Титаренко та ін.). Питаннями психологічної та соціальної допомоги постраждалим у період російсько-української війни 2022-2023 р. р займаються сучасні науковці Д. Похілько (вплив на дитячу психіку травматичних факторів війни:); П. Сміт, А. Диреґров, В. Юле (психотравматичні фактори війни та навчання технік зцілення); І. Албул (соціальна підтримка в умовах війни); О. Гульбас (когнітивно-поведінкова терапія як метод лікування постраждалих від бойових дій); О. Кравченко, І. Чамлай (каністерапія як метод соціально-психологічної реабілітації дітей) та ін. Авторами наголошується на важливості психосоціальної підтримки дітей під час та після війни, оскільки вона сприяє зменшенню відчуття страху та незахищеності, забезпеченню необхідної допомоги шляхом використання спектру накопичених світовою психологічною наукою методів: техніки психоаналізу, гештальт-терапії, когнітивні техніки, арт-терапевтичні, природотерапевтичні тощо. Частково використання технік музикотерапії в роботі з тривожними дітьми розкрито в працях В. Гриньової, Ю. Іванович, М. Репетій та ін. Проте використанню інструментального жанру Lo-fi hip-hop в музикотерапії соціально-психологічної реабілітації дітей під час війни не присвячено жодної праці, що потребує більш детального теоретичного та практичного дослідження.

Мета (Purpose) статті. Виявити особливості соціально-психологічної реабілітації дітей під час і після війни засобами музикотерапії із використанням інструментального жанру Lo-fi hip-hop

Методи (Methods). У процесі дослідження використано загальнонаукові

методи (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизування, конкретизація) з метою визначення ступеня розробленості порушеної проблеми та характеристики особливостей соціально-психологічної реабілітації дітей під час і після війни засобами музикотерапії із використанням інструментального жанру Lo-fi hip-hop.

У 1960-ому році на весь світ пролунали відверті та тривожні слова тогочасного американського президента Джона Кеннеді: «Або людство покінчить з війною, або війна покінчить з людством» [3]. З цією думкою важко сперечатися, маючи можливість переглянути всю світову історію, де кожне століття супроводжувалося не однією кровопролитною битвою. Різницю можна простежити лише у методах введення бою та мотивах розпочатої війни, хоча бажання відновити «історичні кордони» все ще змушує багатьох очільників окремих держав посягати на територіальну недоторканість сусідніх країн. Страхіття війни – це завжди руйнівні наслідки, величезна кількість вбитих, закатованих та зґвалтованих людей, попелища на місці населених пунктів, занепада економіка, на відновлення якої потребувалося не одне десятиліття. Навіть за перемоги і припинення бойових дій, жодна із воюючих сторін не може себе вважати переможцем у повній мірі.

Від початку повномасштабних воєнних дій в Україні постраждало понад 15,5 тисяч дітей. За даними державного порталу «Діти війни», станом на 31 жовтня 2023 року від агресії рф загинули 510 дітей, ще 1141 дітей поранені. більше чотирьох тисяч дітей з початку повномасштабного вторгнення залишились без батьків. Проте, точні цифри встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію. Як зазначається в звіті «Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи», проведеного аналітичним центром Cedos на замовлення

© Демченко І. І., Калиновська І. С., Ковтун М. О.

благодійного фонду savED за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», повномасштабна війна негативно вплинула на психоемоційний стан дітей. Це стрес, тривожність, кризовий стан через події в країні, якщо хтось із близьких на фронті, через перебування в окупації, вимушений переїзд, смерть рідних або друзів. За визначеннями науковців Н. Гаркавенко, Ю. Гуменюк, О. Олексюк, В. Климчук, О. Сандал, Є. Підчасова, Н. Чепелевої та ін.:

– стрес – неспецифічна реакція організму на ситуацію, що характеризується психічним проявленням загального адаптаційного синдрому, який викликає сильні емоції та зміни у нервово-психічній сфері (страх, гнів, біль, сум, плач, апатія, ступор, заціпеніння, дратівливість, підвищена збудливість, почуття безпорадності, безвиході, безсилля тощо) [8];

– тривожність – індивідуальна властивість дитини, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного емоційного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях невизначеної загрози, які загрожують безпеці, здоров'ю, життю як самої дитини, так і її близького оточення (знервованість, роздратування, почуття біди, що наближається, прискорене серцебиття, біль за грудиною, часте дихання (гіпервентиляція), підвищене потовиділення, дрижаки, слабкість і втома, запаморочення, туман в голові, проблеми з концентрацією уваги, поверхневий сон, проблеми з шлунково-кишковим трактом тощо) [5];

– кризовий стан – психічний (психологічний) стан людини, що раптово зіткнулася із суб'єктивно значущою травмою (унаслідок непередбачуваної зміни життєвого устрою, внутрішньо-особистісної картини світу) або якій загрожує психотравмувальна ситуація і визначається широким спектром емоційних та поведінкових розладів (тривога, страх,

паніка, агресія, депресія, деперсоналізація, дереалізація, дисоціація та ін.) [7; 11]

Науковці стверджують, що почуття жаху і безпорадності, гніву, сорому та провини, з якими стикаються дорослі і діти під час переживання травматичних подій, на жаль, часто не лишаються в минулому і продовжують переслідувати їх у теперішньому житті. Вони можуть виникати чи не кожного разу, коли хтось або щось нагадує про травму, таким чином проявляється посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) [7].

Як бачимо, події воєнного часу, можуть стати причиною не тільки психічних і психологічних розладів, а й хронічних захворювань (системи травлення, серцево-судинної, опорно-рухової систем тощо), зниження загального рівня імунітету тощо.

Більшість батьків (61%) вважають, що їхні діти мають симптоми стресу, такі як погіршення сну, тривожність, труднощі з концентрацією, відчуття самотності, проблеми в комунікації з однолітками та вчителями [1].

Дослідниця Д. Похілько стверджує, що виходячи із ситуації військових подій, дитина залишається зі значним «багажем» психологічних проблем: у фізичному здоров'ї – як наслідок інтенсивного та тривалого впливу негативних стрес-факторів; у комунікації та відносинах із соціумом; у сфері смисло-життєвих орієнтацій (на перший план виходить життя, життя близьких, стабільність тощо); з наявністю значної кількості страхів тощо [9]. Із плином часу дітям властиво витіснити травматичний досвід (захисний механізм психіки), але ці пригнічені непрожиті почуття нікуди не діваються, а з часом починають здійснювати контроль над психікою і будь-коли можуть з потужною силою «вирватися» на волю.

Соціально-психологічна реабілітація спрямована на те, щоб допомогти дорослим і дітям, які пережили травму,

здобути навички для психологічного відновлення, уміння справлятися зі стресом, посттравматичним стресом та негараздами, які можуть виникнути в подальшому житті. Саме творча діяльність дозволяє прожити і вивільнити ці негативні почуття, що вагомо зменшує ризик повторної травматизації та розвитку (посттравматичного синдрому) [6]. Тому актуальним сьогодні постає проблема вчасного проведення заходів соціально-психологічної реабілітації дітей та збагачення її методичного інструментарію художньо-творчої спрямованості, що максимально сприятиме відновленню позитивного ставлення дитини до себе, до родини, суспільства, життя та попередження формування вторинних психічних порушень зі схильністю до самоізолювання, чи агресії. Серед таких методичних напрацювань, на особливу роль заслуговує музикотерапія.

Людству давно були відомі цілющі властивості музики ще із початку його існування, проте музику як вид психотерапії стали застосовувати на початку ХХ століття. Після закінчення Другої Світової війни, музика була анестезуючим інструментом хірургічних чи стоматологічних втручань, проте спеціалісти не забували про необхідну реабілітацію людей, що стали жертвами війни [10, с. 261].

За визначенням Всесвітньої федерації музичної терапії (WFMT) «музикотерапія – це використання музики та/або музичних елементів (звуку, ритму, мелодії та гармонії) кваліфікованим терапевтом, з клієнтом чи групою в процесі, розробленому для сприяння спілкуванню, навчанню, мобілізації внутрішніх ресурсів, самовираженню, та іншим відповідним цілям задля задоволення фізичних, емоційних, психічних, соціальних та когнітивних потреб» [12, с. 50]. Зокрема, музика може слугувати засобом: вираження емоцій (біль, страх, радість та інші почуття, які можуть бути важко висловити словами) та їх вивільнення (катарсис); зниження рівня

стресу, напруги та тривожності, шляхом стимулювання релаксації; розвитку творчих здібностей та самовираження через спів, гру, рух, танець; відновлення втрачених і формування нових соціальних зв'язків; згуртованості та об'днання у групи через спільний інтерес до музики.

В. Гриньова стверджує, що фізіологічний вплив музики на людину ґрунтується на тому, що нервова система, а з нею і мускулатура мають здатність засвоєння ритму. Музика, як ритмічний подразник, стимулює фізіологічні процеси організму, сприяє підвищенню ритмічних процесів організму, компактності та економічності енергетичних витрат, а також стимулює діяльність центральної нервової системи людини. Використовуючи різні типи музики, можна змоделювати різні психічні стани, що, у свою чергу, відіб'ється на здатності до психічної, рухової і пізнавальної діяльності [4].

Під час соціально-психологічної реабілітації музикотерапія застосовується у трьох формах – пасивній (прослуховування композицій та їх обговорення), активній (залучення до створення вокально-інструментальної музики) та інтегративній (використання з іншими видами психотерапії). Найпоширенішими є використання пасивної та інтегративної форм.

В арсеналі музикотерапії використовується безліч композицій для прослуховування, які різняться своєю жанровістю, стилями, емоційним забарвленням та динамічними характеристиками. Наприклад, усім відомий «ефект Моцарта» – феномен, при якому прослуховування музики Вольфганга Амадея Моцарта позитивно впливає на активізацію розумових здібностей, гармонізацію емоційних переживань та творчого розвитку особистості у короткостроковій перспективі. Хоча ця думка залишається дискусійною, проте музику

© Демченко І. І., Калиновська І. С., Ковтун М. О.

відомого композитора часто використовують у реабілітаційному процесі з тривожними дітьми і дорослими.

Зазначимо, що основними компонентами музики є мелодія та ритм, які й допомагають стабілізувати емоційний стан людини. Найбільш яскраво вони проявляються у музиці танцювальних жанрів, що пробуджує людину бути більш активно фізично та соціально, дозволяє бути відкритою в емоціях. Незамінними у будь-якому реабілітаційному процесі є медитативні музичні композиції (шум моря, дощу, шелест вітру, співи птахів тощо). Усі зазначені твори, на відміну від звичної для нас музики, не мають чіткої часової організації (ритму) й мелодійних структур, що ґрунтуються на звуковисотній шкалі. Прослуховування таких композицій зосередження на зміні окремих звуків, вібрацій, які розташовані по всьому твору. Відмежування від зовнішніх подразників на час слухання дозволяє людині відпустити усі зайві думки, звернутись до власних внутрішніх процесів та віднайти ресурси для самовдосконалення [2, с. 56].

Цікавим, на наш погляд, є використання інструментальних композицій Lo-fi hip-hop, що є піджанром даун-темпо, який поєднує хіп-хоп та чілаут. Його назва походить ще з далеких 60-х та 70-х років ХХ століття, коли особливо активно формувалась рок-культура. В тодішній розквіт жанрового різноманіття не кожен гурт чи виконавець міг дозволити собі якісний студійний запис, що призвело до формування своєї естетики музичних пісень низької якості з присутністю сторонніх звуків. Саме скорочення визначення низької якості (low-fidelity) і стало назвою майбутнього прогресивного жанру lo-fi hip-hop, в якому не останню роль буде відігравати музичне тло з використанням різних, часами неочевидних звуків [15, с. 12].

Дослідники А. Linnemann, J. Strahler, U. Nater, S. Fischer виявили, що прослуховування музики може активувати кілька ділянок мозку, включаючи

слухову кору, префронтальну кору і лімбічну систему. Префронтальна кора відповідає за когнітивні функції, такі як увага, робоча пам'ять і прийняття рішень. Лімбічна система відповідає за емоційну регуляцію та мотивацію. Активуючи ці ділянки мозку, музика лоф може покращити когнітивні функції та зменшити стрес [13]. Науковці вважають, що головний заспокійливий ефект музики lo-fi hip-hop забезпечується не лише рівномірними та неагресивними бітами, але й звуковим супроводом, що допомагає зануритися у атмосферу духовної рівноваги: природні звуки (спів пташок, звуки грози, вітру, тріск багаття); ретро (програвання платівок чи касет, уподібнення мелодій до старого звучання); імітацію життєдіяльності (тихі розмови людей, фрагменти з фільмів/мультфільмів, звуки рухів, готування страв тощо).

Ще однією перевагою цього жанру можна вважати пізнаваність аранжованих музичних творів, що створює особливий настрій у слухача. Це найрізноманітніші композиції: музичний супровід до ігор та фільмів, знайомі пісні (найпопулярнішими є: поп, к-поп, jazz та blues), що допомагають створити «домашню» та затишну атмосферу.

У колі іменитих американських музикотерапевтів lo-fi hip-hop став одним із найефективніших жанрів у боротьбі з негативними психічними проявами, адже твори цього музичного напрямку майже завжди супроводжуються таким звуковим фоном, як програвання платівки, крапання дощу, шум океанічних хвиль тощо. У дослідженнях Тіма Сеппали доведено вплив спільного музичного та звукового супроводу на працездатність та психологічне благополуччя. Він стверджує, що lo-fi hip-hop, на відміну від будь-якої мотиваційної чи медитативної музики, покликаний не просто змусити нейрони працювати, а створити особливий настрій, завдяки якому від будь-якого процесу людина отримує тільки задоволення та відчуття

© Демченко І. І., Калиновська І. С., Ковтун М. О.

спокою [14]. Звукове тло, яке раніше вважалося показником неякісної музики, допомагає слухачеві перенестись в іншу реальність: смакувати ароматною кавою у затишній львівській кав'ярні, погрітись біля каміну в дощовий вечір, побродити осіннім лісом чи спостерігати за рухом води у водоспаді. Особливо в жанрі lo-fi hip-hop цінується звук дощу. У більшості композицій саме цей ефект створює обстановку затишку та розслаблення, що дозволяє людям зосереджено та спокійно виконувати свої справи, або відпочивати.

Якщо розглядати цей жанр як складову музикотерапії, то потрібно враховувати, що він не є повністю універсальним та самобутнім. При проведенні такого виду терапії ми завжди маємо усвідомлювати індивідуальні музичні вподобання кожного учасника, і lo-fi hip-hop не є винятком. Найбільше він буде до вподоби дітям та підліткам завдяки чітким асоціаціям з улюбленими мультфільмами, іграми та музичними мотивами загалом. При роботі з молодими людьми (20-25 років) ми можемо обирати композиції з тематикою джазу та вінтажу, чи знову зосередитись на пізнаваності.

Варто зазначити, що музикотерапевтичне заняття не може бути повністю побудоване виключно на творах lo-fi hip-hop. Попри той факт, що композиції обираються залежно від запиту групи, музика цього жанру може бути лише елементом процесу, наприклад, на початковому та кінцевому етапі, коли пріоритетним є створення необхідного релаксаційного настрою. А от для кульмінаційного етапу, під час якого в кожного учасника пробуджується мотивація, піднесення, використання lo-fi hip-hop є доволі невдалим вибором. Варто зазначити, що цей музичний напрямок може бути потужним інструментом самодопомоги при тривозі та депресивних проявах. За умови правильного вибору композиції можна використовувати і в

роботі з дорослими і дітьми, які страждають на посттравматичний синдром – в такому випадку мелодії не мають містити будь-яких тригерних звуків (грим, постріли, салюти).

Оскільки Lo-fi hip-hop є чудовим музичним супроводом у реабілітаційній роботі з дітьми, то його варто інтегративно використовувати для інших видів арт-терапевтичної діяльності: танцювально-рухової, зображувальної, пісочної казко-, драма- кольоротерапії тощо.

Яскравим прикладом ефективного застосування цього жанру в якості атмосферного тла будуть заняття з танцювально-рухової терапії. Lo-fi hip-hop як жанр, в якому біти та ритм максимально згладжені та перекриті іншим звуковим тлом, сприймається набагато легше слухачами, що допомагає віднайти рівновагу в танці та сприяє зниженню частоти серцевих скорочень, вирівнюванню дихання та впорядкуванню думок. Наявність сторонніх звуків, завдяки яким композиції цього жанру вважаються медитативними, сприятимуть синхронізації танцювальних рухів зі звуками морських хвиль чи крапання дощу, заспокоюючи свої почуття та емоції.

Однією з найпоширеніших рекомендацій у проведенні занять із зображувальної терапії є забезпечення комфортної та спокійної атмосфери шляхом вибору музичного супроводу для нього. У роботі з дітьми за цією методикою lo-fi hip-hop може бути чудовим засобом, адже окрім заспокійливої та зосереджувальної дії, ці композиції сприяють розвитку креативності, гнучкості мислення, творчого потенціалу дитини. Ідеальною для цього буде техніка малювання мелодії, настрою, емоцій.

Ефективність застосування казкотерапії у роботі з дітьми аргументована зацікавленістю дітей у цьому літературному жанрі та бажанням створити свою історію. Під час казкотерапевтичних занять важливу роль відіграє атмосфера фантазійного світу, що дозволяє

дитині з ентузіазмом та креативом підійти до складання власної терапевтичної казки чи історії. Тому використання композицій Lo-fi hip-hop за мотивами магічного середньовіччя зможе надихнути дітей до занурення у фантастичний світ казки, що сприятиме стабілізації психоемоційного стану, знаходженню конструктивних рішень проблем та подолання життєвих труднощів [2, с. 14]. Така робота буде особливо ефективною з дітьми, які пережили воєнні дії та, яким потрібно віднайти джерело своїх внутрішніх ресурсів.

Поширеність використання пісочної терапії пов'язують зі звичними для арт-терапії універсальністю та безпечністю самого підходу, несвідомим відтворенням образів, які інтерпретуються не лише фахівцем, а й дитиною. Взаємодія з піском виконує медитативну дію, що дозволяє зняти емоційну напругу та стрес. Для таких занять ефективним є використання композиції lo-fi hip-hop з елементами звуків природи (шум хвиль, крапання дощу, спів птахів). Це дозволить учасникам процесу повною мірою зануритися у атмосферу спокою та єднання з природою.

Висновки і перспективи (Discussion). З метою набуття умінь протистояти напрузі оточуючого середовища, швидкої адаптації в умовах стресу та відновлення гармонійної життєдіяльності дитини, важливо систематично здійснювати соціально-психологічні реабілітаційні заходи спрямовані на: попередження, відновлення та корекцію психічних станів, поведінки, якостей і властивостей дітей, які постраждали від воєнних дій; створення сприятливих умов для їх творчої діяльності згідно з індивідуальними особливостями і можливостями; формування позитивного ставлення до життя, суспільства, сім'ї, навчання, праці. Особливе місце у реабілітації дітей займають методи арт-терапії, ігротерапії, казкотерапії, психодрами та музикотерапії. Виявлено, що музикотерапія – це альтернативний

метод психотерапії, в якому прослуховування чи відтворення музики сприяє гнучкому переживанню часу, емоційному врівноваженню, налагодженню взаємостосунків, вирішенню внутрішніх конфліктів, мобілізації ресурсів. Ефективним засобом музикотерапії є інструментальний жанр lo-fi hip-hop (лофі), який завдяки спокійним та згладженим бітам, впізнаваним мелодіям, допомагає створити позитивну психоемоційну атмосферу на занятті; сприяє зняттю напруги; спонукає до позитивних спогадів та створення уявних образів, асоціацій, необхідних для стабілізації психічного стану дитини.

Список використаних джерел

1. Аналітичне дослідження «Війна & Освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи». URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved-overview-report-2022-web.pdf>
2. Вознесенська О., Мова Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога. Використання арт-технологій в освіті. Київ: Шкільний світ, 2007, с. 128.
3. Голоси мирних. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/stories/about-lyudstvo-pokinchit-z-vijnoyu-abo-vijna-pokinchit-z-lyudstvom>
4. Гриньова В. Музикотерапія як складова здоров'язбережувальної технології виховання студентської молоді URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/1234/56789/5613/1/Grynova.pdf>
5. Гуменюк Ю., Олексюк О., Н. Гаркавенко. Психокорекція посттравматичних стресових розладів: тривожність та її подолання. URL: <file:///C:/Users/IRYNA/Downloads/3.pdf>
6. Демченко І. Ревнюк Н. Особливості соціально-психологічної реабілітації дітей війни творчістю. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8fc2b64-b18c-4027-a9f3-401a284d49d2/content>

© Демченко І. І., Калиновська І. С., Ковтун М. О.

7. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с

8. Підчасов Є., Чепелєв Н. Стресові стани дитини під час війни <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ce9c6d0-0971-4adb-a02d-f5ff75d85a56/content>

9. Похілько Д.С Діти війни. URL: <https://cutt.us/duAJZ>

10. Репетій М. В. Теоретичні аспекти дослідження музикотерапії як засобу збереження фізичного та психологічного здоров'я. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства: Монографія колективна*. Київ: ТОВ «АльфаПІК», 2019, с. 316

11. Санда О. Психотравматичні події як чинник травматичного досвіду особистості. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1190/1135>

12. Dodrzyńska E., Cesarz H., Rymaszewska J., Kiejna A. Music Therapy - History, definitions and application. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy* 8(1), 2006 march, с. 52

13. Linnemann, A., Strahler, J., Nater, U. M., & Fischer, S. Music listening as a means of stress reduction in daily life. *Psychoneuroendocrinology*, 2015. 60, 82-90.

14. Seppala T. The science behind the 'beats to study to' craze. URL: <https://www.engadget.com/2018-07-23-the-science-behind-beats-to-study-to>.

15. Wang J. Lofi hip-hop radio: beats to relax/study to. *The Word*, vol.1, №1, spring 2020, с. 14

References

1. Аналітичне дослідження 'Виіна £ Освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи'. URL: [https://cedos.org.ua/wp-](https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf)

[content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf](https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf)

2. Voznesenska O., Mova L. Art-terapiia v roboti praktychnoho psykholoha. *Vykorystannia art-tekhnologii v osviti*. Kyiv: Shkilnyi svit, 2007, s. 128.

3. Holos myrnykh. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/stories/abolyudstvo-pokinchit-z-vijnoyu-abo-vijna-pokinchit-z-lyudstvom>

4. Hryniova V. Muzykoterapiia yak skladove zdoroviazberezhualnoi tekhnologii vykhovannia studentskoi molodi. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5613/1/Grynova.pdf>

5. Humeniuk Y., Oleksiuk O., N. Harkavenko. Psykhokorekziia posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: tryvoznist ta ii podolannia. URL: <file:///C:/Users/IRYNA/Downloads/3.pdf>

6. Demchenko I. Revniuk N. Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii ditei viiny tvorchistiu. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8fc2b64-b18c-4027-a9f3-401a284d49d2/content>

7. Klymchuk V. O. Psykholohiia posttravmatychnoho zrostannia: monohrafiia; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.

8. Pidchasov Y., Chepeliev N. Stresovi stany dytyny pid chas viiny <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ce9c6d0-0971-4adb-a02d-f5ff75d85a56/content>

9. Pokhilko D.S. Dity viiny. URL: <https://cutt.us/duAJZ>

10. Repetii M. V. Teoretychni aspekty doslidzhennia muzykoterapii yak zasobu zberezhenia fizychnoho ta psykholohichnogo zdorovia. *Indyvidualnist u psykholohichnykh vymirakh spilnot ta profesii v umovakh merezhevoho suspilstva: Monohrafiia kolektyvna*. Kyiv: TOV «AlfaPIK», 2019, s. 316.

11. Sandal O. Psykhotravmuvalni podii yak chynnyk travmatychnoho

© Демченко І. І., Калиновська І. С., Ковтун М. О.

dosvidu osobystosti. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1190/1135>

12. Dodrzyńska E., Cesarz H., Rymaszewska J., Kiejna A. Music Therapy - History, definitions and application. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy* 8(1), 2006 march, c. 52

13. Linnemann, A., Strahler, J., Nater, U. M., & Fischer, S. Music listening as a means of stress reduction in daily life.

Psychoneuroendocrinology, 2015. 60, 82-90.

14. Seppala T. The science behind the 'beats to study to' craze. URL: <https://www.engadget.com/2018-07-23-the-science-behind-beats-to-study-to>.

15. Wang J. Lofi hip-hop radio: beats to relax/study to. *The Word*, vol.1, №1, spring 2020, c. 14

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF CHILDREN SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION BY MEANS OF MUSIC THERAPY DURING AND AFTER THE WAR Demchenko I. I., Kalynovska I. S., Kovtun M. O.

Abstract. *The article outlines the relevance of a social and psychological support and rehabilitation for the children who have suffered from a full-scale military invasion of the Russian troops on the territory of Ukraine. The psycho-traumatic effects of the war on a child's mental and physical development have been described: stress, anxiety, crisis condition and post-traumatic stress disorder. The social and psychological rehabilitation is determined to be aimed at helping the adults and children, who have survived the trauma, obtain the abilities of mental recovery, the skill to deal with the stress, post-traumatic stress disorder and alerts. The authors pay their attention to the effective implementation of various types of artistic and creative work (art therapy) in a rehabilitation work with children. It provides living through and revealing the negative feelings and preventing the development of post-traumatic stress disorder. Music therapy is determined as an art and therapeutic method of social and psychological rehabilitation which shows a maximum supporting recovery of a child's positive attitude to himself, society, life, and forming secondary mental disorders (an aptitude to self-isolation, aggression). The article presents specific aspects of the musical compositions use at social and psychological rehabilitation (activating, relaxing, soothing) and emphasizes on Lo-fi hip-hop that is a subgenre of downtempo and combines hip-hop and chillout. The attention is focused on the main calming effect of the lofi music that is provided by both even and aggressive bits and a sound background to deep into the atmosphere of spiritual balance (birdsongs, thunderstorm, wind sounds, the crackle of a fire and others). It is proved that listening to the lofi music is of a significant therapeutic effect, proceeding from the improvement of cognitive functions, the stress reduction and the harmony of emotional state. The aim of the genre lies not in entertaining but helping a person find a calm area in uncontrolled digital and physical environment. Having evaluated the scientists' attempts to describe the issue, we underline the idea of the organization of children social and psychological rehabilitation who suffered from military operations by means of music therapy instruments, to be within the need of theoretical justification of pedagogical conditions. It is the perspective of a further scientific search.*

Keywords: *Children of war, social and psychological rehabilitation, music therapy, genre of lofi hip-hop in music therapy.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.42-51

УДК 378.14.014.13

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО:
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ****ГРЕЧАНИК Н. І.**, доктор педагогічних наук,

професор кафедри управління та освітніх технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: grechanikn@nudip.edu.ua**ШАРОВ О. В.**, аспірант кафедри педагогіки**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: sensor409@gmail.com

Анотація: В статті обґрунтовано адаптивну інтерпретацію культурологічного підходу у вищій освіті як спрямованість освітнього процесу на реалізацію провідних положень культурології, осмислення яких спонукає особистість усвідомлювати взаємозв'язок особистісного, фахово-предметного, загально-професійного, соціального, культурно-комунікативного, професійно-методичного, управлінського, організаційного, методологічного, психолого-педагогічного, культурологічного в змісті теоретично-практичного супроводу професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО. З'ясовано, що професійна підготовка майбутніх викладачів ЗВО з оперттям на реалізацію культурологічного підходу підсилює формування в них таких здатностей: професійна спрямованість культурологічних знань; професіоналізм культурологічної комунікації; професійне культурологічне самовдосконалення. Відмічено, що управління культурологічно зорієнтованим середовищем у закладі вищої освіти доцільно актуалізувати в межах суб'єктного; аксіологічно-змістового, нормативно-регулятивного; управлінсько-діяльнісного; інфраструктурного сегментах освітнього процесу. У зв'язку із цим уточнено, що функціонування культурологічно зорієнтованого освітнього середовища в межах формування професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО передбачає управління динамічно-відкритим освітнім процесом інноваційного характеру, який розвивається відповідно до суспільних запитів на підготовку культурологічно компетентних фахівців, характеризується єдністю і цілісністю, поєднує колективний та індивідуальний культурологічний досвід суб'єктів педагогічної взаємодії й забезпечує цілеспрямоване формування культурологічних здатностей майбутніх викладачів ЗВО. Відповідно до сформульованих теоретичних основ логічного розв'язання окресленої проблеми висвітлено перебіг застосування емпіричних методів дослідження в педагогічному середовищі ЗВО: анкетування та експертної оцінки. Зокрема їх результати підтверджують часткову дієвість усталених освітніх традицій в нинішніх реаліях та ступінь усвідомлення, потреби й мотивів науково-педагогічних працівників до ініціювання людиноцентричного, громадянського та національно-патріотичного контенту навчального складника сучасного освітнього простору.

Ключові слова: культурологічний підхід, майбутній викладач, заклад вищої освіти, культурологічно орієнтоване середовище.

Актуальність (Introduction).

Нині базовою функцією вищої освіти XXI ст. є підготовка сучасної людини до самореалізації в реаліях функціонування полікультурного й поліетнічного

соціуму.

З огляду на це, модернізаційно-модифікаційні процеси посилення культурологічної компоненти професій-

ної підготовки майбутніх педагогів у цілому й викладачів закладів вищої освіти зокрема мають бути спрямовані на генерацію нового покоління фахівців, здатних самостійно визначати шляхи самовдосконалення загальнокультурного рівня, засвоювати традиції національної, європейської й світової культур, уміти орієнтуватися в складному полікультурному просторі [1].

У зв'язку із цим, завдання вітчизняної вищої школи полягає в долученні майбутніх фахівців до культурної спадщини й у залученні їх до культурного середовища не тільки як активних суб'єктів його функціонування, а й як тих, хто здатен створити такий навчальний простір в закладі освіти. Тому вважаємо, що головна місія вищої освіти з позицій культуротворчості – *це збереження, відродження, розвиток культури через виховання людини культури як активного суб'єкта самої культури в усіх сенсах.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Результати аналізу сучасних наукових досліджень засвідчують, що в теорії і практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може бути основою формування культурологічної компетентності майбутніх педагогів, а саме: закономірності організації освітнього процесу у вищій школі висвітлено в працях А. Алексюка, В. Андреєва, В. Андрущенка, В. Беспалька, А. Грітченка, І. Зязюна, В. Краєвського, В. Кременя, А. Кузьмінського, Н. Лавриченко, Н. Ничкало, О. Пехоти, В. Семиченко, О. Семенов, В. Сидоренка, С. Сисоєвої та ін.; наукові засади професійної підготовки майбутнього вчителя досліджують М. Вашуленко, С. Гончаренко, І. Дичківська, О. Дубасенюк, С. Золотухіна, О. Іонова, М. Князян, М. Оліяр, Н. Олефіренко, І. Осадченко, О. Пехота, Р. Пріма, І. Прокопенко, О. Савченко, О. Ткаченко, О. Федій, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.

Сутнісні ознаки загальнокультурної компетентності особистості та її діяльнісні аспекти як наукову проблему досліджують М. Боровик, Т. Єжова, Л. Іваник, Н. Конасова, О. Кравченко-Дзондза, Г. Лебедева, А. Павленко, С. Троянська, І. Шумілова, М. Шлеїна, Г. Шпиталевська та ін.

Культурологічну компетентність як самостійну професійну спроможність педагогів виокремлюють О. Антонова, О. Гречановська, Н. Гречаник, О. Дубасенюк, С. Лісова, Л. Маслак, Н. Сидорчук та ін.

Така дослідницька увага до окресленої проблематики продиктована її суспільною значущістю яка зумовлена стратегічною освітньою культурологічною місією.

Мета (Purpose) статті полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі й місця культурологічного підходу у професійній підготовці майбутніх викладачів закладів вищої освіти та у висвітленні практично-зорієнтованих аспектів щодо значущості культурологічного змісту професійної компетентності здобувачів вищої освіти.

Методи (Methods). Досягненню окресленої мети сприяло застосування комплексу методів дослідження з виявлення ключових позицій щодо перспективних шляхів та дієвого практичного інструментарію реалізації культурологічного підходу у професійній підготовці майбутніх викладачів сучасних закладів вищої освіти: *теоретичних* (аналіз, систематизації, узагальнення, абстрагування та конкретизації), *емпіричних* (анкетування, експертної оцінки, математичної статистики).

Результати (Results). Реалізація компетентнісної парадигми як пріоритетного стратегічного напрямку розвитку вітчизняної освіти спрямована на підготовку особистості до всебічної самореалізації й саморозвитку в динамічному полікультурному суперечливому світі сучасної доби.

© Гречаник Н. І., Шаров О. В.

На нашу думку, педагогічне явище «компетентність» значно розширює та дещо змінює теоретико-практичні акценти реалізації культурологічного підходу в освіті. Відтак його змістове наповнення визначається цілим комплексом соціально-комунікативних умінь, що ґрунтується на інтеграції знань, досвіді, цінностях, отриманих здобувачами в процесі професійної підготовки (Дж. Куллахан, Г. Халаш) [2], зокрема, шляхом актуалізації особистісних утворень «уміння» (competencies), «навички» (skills), «компетентність» (competence) [3] у специфічній системі координат – «професійна компетентність здобувачів вищої освіти».

Згідно з культурологічним підходом зміст освіти – це адаптований соціальний досвід людства, тотожний людській культурі в цілому. У професійній підготовці майбутніх викладачів ЗВО «культурологічний підхід» розуміємо як *спрямованість освітнього процесу на реалізацію провідних положень культурології, осмислення яких спонукає особистість усвідомлювати взаємозв'язок особистісного, фахово-предметного, загально-професійного, соціального, культурно-комунікативного, професійно-методичного, управлінського, організаційного, методологічного, психолого-педагогічного, культурологічного тощо* [4; 5].

З огляду на зазначене вище, підсилення культурологічного потенціалу професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО – це розгортання освітнього процесу в напрямі розвитку особистості педагога крізь призму культури та має відбуватися в культуровідповідному середовищі, що є системою взаємопов'язаних і взаємозумовлених функціональних структурних елементів.

Відтак, професійна підготовка майбутніх викладачів ЗВО з опертям на реалізацію культурологічного підходу

має відбуватись в поєднанні з професіографічним підходом, що дозволить здійснювати управління освітнім процесом, орієнтуючись на формування таких характеристик здобувачів: *професійна спрямованість культурологічних знань* (відзначається здатністю синтезувати інформацію різного культурологічного характеру й на цій основі створювати нові знання); *професіоналізм культурологічної комунікації* (здатність використовувати системні культурологічні знання в комунікації із суб'єктами педагогічної взаємодії); *професійне культурологічне самовдосконалення* (свідомий, неперервний, цілеспрямований процес культурологічної діяльності, спрямований на розвиток особистості згідно з вимогами професії) [6].

Своєю чергою, ефективно формування професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО на засадах культурологічного підходу передбачає реалізацію системи умов які є важливим функціональним сегментом культурологічно зорієнтованого середовища.

Структурними компонентами створення, функціонування та управління культурологічно зорієтованим середовищем є такі: *суб'єктний* (суб'єкти освітнього процесу й комунікація між ними); *аксіологічно-змістовий* (цінності, традиції, особистісна й професійна культура, освітньо-професійні програми, завдання й програми навчальних практик, позанавчальна (соціальні, волонтерські, культурно-просвітницькі, мистецько зорієтовані проекти) й науково-дослідницька діяльність, зміст самостійної роботи); *нормативно-регулятивний* (нормативні документи закладу освіти та структурного підрозділу (інституту, факультету, кафедри), які регламентують освітню діяльність загалом і комунікацію суб'єктів педагогічної взаємодії культурологічного спрямування (накази положення, плани діяльності, розпорядження

тощо) зокрема; *управлінсько-діяльнісний* (форми, методи, технології, засоби, стилі взаємодії суб'єктів освітнього процесу, організаційні механізми тощо); *інфраструктурний* (інформаційно-технічна база, аудиторний фонд, матеріально-навчальний інструментарій, бібліотечний ресурс, побутові умови, естетичне облаштування приміщень тощо) [7; 8].

Безпосередньо, управління всіма процесами функціонування культурологічно зорієнтованого середовища охоплює різні аспекти, спрямовані на аналіз, планування, організацію та контроль за розвитком культурологічних здатностей в здобувачів вищої освіти.

У зв'язку із цим створення та функціонування культурологічно зорієнтованого освітнього середовища в межах формування професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО передбачає *управління динамічно-відкритим освітнім процесом інноваційного характеру, який розвивається відповідно до суспільних запитів на підготовку культурологічно компетентних фахівців, характеризується єдністю і цілісністю, поєднує колективний та індивідуальний культурологічний досвід суб'єктів педагогічної взаємодії й забезпечує цілеспрямоване формування культурологічних здатностей майбутніх викладачів ЗВО.*

В контексті заявленого дослідницького аспекту статті варто звернути увагу на результати проведеного анкетування науково-педагогічних працівників за змістом відповідних авторських анкет для викладачів ЗВО. Нижче висвітлено питання анкети:

- *Чи вважаєте Ви доцільним цілеспрямоване формування культурологічного компонента професійної спроможності здобувачів вищої освіти?*

- *Які технології, форми, методи, засоби Ви застосовуєте в перебігу вивчення соціально-гуманітарних*

дисциплін?

- *Що, на Вашу думку, відіграє провідну роль у формуванні культурологічного складника професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО?*

- *Чи вважаєте Ви доцільним залучати здобувачів до культурного життя ЗВО, міста, регіону, країни?*

- *Чи знаєте Ви, які Інтернет-джерела доцільно використати для формування культурологічного складника професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО?*

- *Чи маєте Ви досвід упровадження онлайн-ресурсів чи елементів дистанційної освіти в практику викладання соціально-гуманітарних дисциплін?*

- *Які Ви маєте рекомендації щодо вдосконалення культурологічно зорієнтованої професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО?*

- *Запропонуйте і сформулюйте психолого-педагогічні умови формування культурологічного складника професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО. Який вибірковий освітній компонент Ви б рекомендували ввести для формування культурологічного складника професійної компетентності майбутніх ЗВО?*

Також, респонденти мали анонімно зазначити заклад вищої освіти і посаду, яку вони обіймають (1-2 запитання анкети). Метою третього запитання анкети було уточнення щодо того чи вважають викладачі доцільним цілеспрямоване формування культурологічного складника професійної компетентності в майбутніх викладачів ЗВО. Аналіз відповідей засвідчив, що переважна більшість педагогів (71%) усвідомлює необхідність розвитку досліджуваного феномену у своїх студентів, проте частина (31%) вважає це обов'язковим, а частина (40%) зазначає, що це доцільно лише, якщо майбутні викладачі опановують мистецький напрям спеціальності.

© Гречаник Н. І., Шаров О. В.

Водночас, зафіксовані й інші позиції щодо порушеної проблеми, зокрема 11% - вважають більш важливими інші складники професійної підготовки майбутніх учителів, а 8% - зазначають, що культурологічна складова професійної компетентності може формуватися стихійно, паралельно з іншими фаховими компонентами, тобто не потрібно спеціально приділяти увагу зазначеній проблемі. Обґрунтовуючи свою думку викладачі зазначили, що в сучасному світі ринкових відносин та інформаційних технологій цінуються такі особистісні і професійні риси: адаптивність, прагматичність, мобільність, здатність до навчання впродовж життя тощо.

У межах четвертого запитання анкети планувалося визначити, які технології, форми, методи, засоби використовують викладачі на заняттях з дисциплін соціально-гуманітарного характеру. Отримані результати дали підстави для висновку, що переважна більшість педагогів є прихильниками традиційних форм і методів навчання, вони пояснюють це тим, що методичний інструментарій у сфері вищої освіти мало піддається змінам упродовж десятиліть, тобто пройшов перевірку часом і підтвердив свою ефективність, а отже, недоцільно шукати щось нове, «проводити експерименти над студентами». Щоправда, зазначені форми і методи вони поєднують з фрагментарним (організаційно-початковий чи рефлексивно-підсумковий етапи заняття) ілюструванням, демонструванням, декламуванням окремих зразків мистецьких творів чи використання історично-культурного контенту в перебігу лекційних і практичних занять. Подекуди викладачі зізнавалися, що мають бажання покращити свою здатність ефективно використовувати в освітньому процесі інформаційно-комунікаційні технології, проте рівень власної обізнаності й стан навчально-методичного забезпечення закладів вищої

освіти не дає змоги реалізувати цей напрям у повному обсязі. Респонденти (15%) також зазначили, що під час практичних занять використовують інтерактивні методи й технології (мозковий штурм, акваріум, мікрофон тощо), а також інтерактивні технології (рольові, контекстно-ділові, ігрові тощо). Аналіз відповідей дає підстави для висновку, що методичний інструментарій, який в переважно застосовують викладачі, не повною мірою відповідає рівню розвитку сучасного суспільства загалом і молоді зокрема, відтак, він потребує оновлення відповідно до реалій сьогодення і викликів, що стоять перед системою вищої освіти.

У контексті п'ятого запитання викладачі мали зазначити, що, на їхню думку, відіграє провідну роль у формуванні культурологічно зорієнтованої професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО. Зокрема, переважна більшість респондентів (61%) зазначила, що основним у професійній підготовці майбутніх викладачів ЗВО є опанування освітніх компонентів, оскільки це регламентований змістом ОПП, навчальних планів шлях до здобуття необхідних знань, умінь, навичок, здатностей та основа для подальшої ефективної професійної діяльності. Також 17% респондентів зазначили, що значну роль у формуванні досліджуваної характеристики студентів відіграють виробничі практики різного спрямування, оскільки вони визначають їх професійне самоусвідомлення та зіставлення ними змісту підготовки з майбутньою професійною діяльністю.

Своєю чергою, 7 % респондентів зазначили, що ключову роль відіграє самостійність студентів яка має актуалізуватись через самоініційовану участь у мистецьких чи культурних заходах поза межами закладу, адже здатна до саморозвитку особистість зможе самореалізуватись у професійній сфері й поглибити рівень власних знань, умінь, навичок і здатностей культурологічного

© Гречаник Н. І., Шаров О. В.

змісту зокрема. 3% респондентів вважають, що саме науково-дослідницька діяльність студентів сприяє професійному розвитку загалом і формуванню досліджуваного феномену зокрема, оскільки сприяє формуванню навичок пошуку необхідної інформації з різних джерел, її опрацювання, а також розвитку критичного мислення і медіа грамотності. 2% респондентів стверджують, що важливу роль у цих процесах відіграє участь у житті кафедри, факультету, інституту, університету.

Метою шостого запитання анкети було з'ясувати, чи вважають викладачі доцільним залучати студентів до культурного життя університету, міста, регіону, країни. Аналіз відповідей дав такі результати: 36% учасників анкетування відповіли «так, оскільки це сприяє всебічному розвитку особистості майбутнього викладача», 31% респондентів обрали відповідь «так, адже досвід творчої активності знадобиться їм під час подальшої професійної діяльності», тобто 67% респондентів усвідомлюють важливість культурно-творчої діяльності для особистісного і професійного розвитку майбутніх викладачів ЗВО. Водночас, 22% педагогів зазначили, що це робити недоцільно, оскільки така діяльність лише відволікає студентів від навчання, негативно впливає на їхню самоорганізацію і дисциплінованість, заважає зосередитись на головному. 11% анкетованих відповіли – «ні, вважаю, що студенти – дорослі люди, які мають дбати самостійно про власний творчий та культурний розвиток».

У межах сьомого запитання було сплановано визначення рівня готовності викладачів до використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернет мережі для формування культурологічного складника професійної компетентності майбутніх викладачів ЗВО. Відтак, 23% респондентів зазначили, що знають і використовують ре-

сурси мережі Інтернет зокрема соціальні мережі систематично у своїй роботі, а також рекомендують студентам і залучають до активного їх застосування. 18% учасників анкетування відзначили, що обізнані щодо таких джерел, проте не використовують їх цілеспрямовано у викладацькій діяльності, а 35% - зазначили, що не застосовують такі ресурси, оскільки не вважають себе компетентними в цьому питанні. Решта респондентів зазначила, що є прихильниками використання традиційних джерел інформації, тобто підручників, наукових праць тощо.

Метою наступного запитання анкети було з'ясування, чи мають викладачі досвід упровадження онлайн-ресурсів чи засобів дистанційної освіти в практику викладання освітніх компонентів соціально-гуманірного характеру. Варто зазначити, що переважна більшість респондентів (58%) суттєво збагатили свій досвід із використання дистанційних технологій, реагуючи на сучасні виклики (пандемія та фаза повномасштабного вторгнення держави-агресора росії на територію України), та, водночас, відмітили, що не здатні ефективно використовувати ІКТ на високому рівні. Поряд із цим, 28% респондентів відповіли, що ситуативно звертаються до елементів дистанційної комунікації, переважно застосовуючи електронну пошту, меседжери, вайбер платформу та веб-сторінки в соціальних мережах. 14% - зазначили, що регулярно використовують онлайн-ресурси чи елементи дистанційної освіти в практиці викладання дисциплін культурологічного спрямування, називали при цьому програмне забезпечення Webex, Zoom, Googleclass тощо.

У процесі відповіді на дев'яте запитання анкети педагоги мали сформулювати власні практичні рекомендації щодо вдосконалення професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО в межах її культурологічного складника.

Респонденти виокремлювали необхідність узгодження окремих позицій модернізації змісту вищої освіти в частині ефективної імплементації затверджених Державних стандартів з підготовки здобувачів вищої освіти відповідно до галузей, спеціальностей, рівнів підготовки та відповідної культурологічно зорієнтованої організації освітнього простору; доцільність покращення матеріально-технічної бази університетів, ширшого й, водночас, оптимально-доцільного впровадження онлайн-ресурсів чи засобів дистанційної освіти в практику викладання соціально-гуманітарних освітніх компонентів тощо.

Відповідаючи на десяте запитання, викладачі пропонували впровадити у професійну підготовку майбутніх викладачів ЗВО навчальні дисципліни, що пов'язані: з медіаосвітою та медіаграмотністю; з формуванням інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх викладачів ЗВО; з сучасними освітніми технологіями, а також із розширенням переліку дисциплін історично-культурного, національно-патріотичного та громадянського спрямування; зі збільшенням частки аудиторного навантаження, особливо кількості практичних/лабораторних занять, які впродовж останніх років постійно скорочувалися.

Окрім того, в процесі експерименту було застосовано метод експертної оцінки, зокрема було розроблено карту значущості соціально-гуманітарних дисциплін із культурологічно зорієтованим змістом, у межах якої респондент мав виступити експертом і за п'ятибальною шкалою визначити відповідно до запропонованих критеріїв значущість освітніх компонентів. Результати цього оцінювання були анонімні, у ролі експертів виступили викладачі педагогічних коледжів і університетів, методисти районних і міських відділів освіти, науковці, керівники студентських наукових гуртків. Це дало змогу забезпечити об'єктивність отриманих результатів.

© Гречаник Н. І., Шаров О. В.

Серед запропонованих до оцінювання освітніх компонентів було запропоновано: «Культурологія», «Історія української культури», «Декоративно-ужиткове мистецтво України», «Історія вітчизняного образотворчого мистецтва», «Історія музичної культури України», «Основи сценічного та екранного мистецтва», «Основи культури і техніки мовлення», «Художньо-педагогічний аналіз творів мистецтва», «Сценарна розробка виховних заходів в закладах освіти», «Практикум з театральньо-ігрової майстерності», «Основи застосування арт-терапії в освітньому середовищі».

Серед критеріїв, за якими здійснювалося оцінювання навчальних дисциплін, були такі: важливість дисципліни для майбутнього фаху; цікавий зміст курсу; науковість, переконливість; змістовність, інформативність; логічність, системність; інтегрований характер; можливість виявити дослідницькі й творчі здібності студентів; вплив на професійний і особистісний розвиток; складність в опануванні змістом; якість викладання; використання інформаційно-комунікаційних технологій; вплив на формування культури мовленнєвої компетентності; формування медіа грамотності, формування м'яких соціальних навичок (критичне мислення, емоційний інтелект, здатність працювати в команді тощо).

Відмітимо, що респонденти у своєму виборі надали перевагу (68%) на користь таким освітнім компонентам: «Історія української культури», «Основи культури і техніки мовлення». 18% учасників експерименту зупинили свій вибір на дисциплінах: «Декоративно-ужиткове мистецтво України», «Історія вітчизняного образотворчого мистецтва», «Історія музичної культури України», «Основи сценічного та екранного мистецтва», а решта педагогічних працівників (14 %) ви-

окремили – «*Сценарна розробка виховних заходів в закладах освіти*», «*Практикум з театральної-ігрової майстерності*», «*Основи застосування арт-терапії в освітньому середовищі*».

У контексті цього аспекта нашого дослідження цікавим є те, що респонденти визначали пріоритетність освітніх компонентів за такими критеріями: *інтегрований характер, вплив на професійний і особистісний розвиток, формування м'яких соціальних навичок (критичне мислення, емоційний інтелект, здатність працювати в команді тощо)*.

Висновки і перспективи (Discussion). Теоретичне вивчення пріоритетних питань, що охоплює визначена нами проблема та аналіз результатів методу експертної оцінки, анкетування науково-педагогічних працівників ЗВО стали орієнтиром у з'ясуванні недоліків освітнього процесу у вищій школі, які мають бути враховані у процесі розроблення практичних рекомендацій щодо підсилення організаційної та змістової частин професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти, зокрема її культурологічно зорієнтованого складника.

Вищевикладені пошукові результати не вичерпують всіх аспектів заявленої теми, що дає підстави для прогнозування дослідницьких перспектив й надалі в таких сегментах: теоретичне осмислення і практична апробація шляхів проектування змісту культурологічної освіти в закладах не гуманітарного профілю; розроблення програм удосконалення викладацької спроможності НПП ЗВО у системі неформальної, інформальної освіти; розроблення оптимально-дієвого діагностувального інструментарію щодо виявлення результатів культурологічно та громадянсько зорієнтованої освіти в сучасних ЗВО.

Список використаних джерел

1. Гречаник Н. І. Філософський аспект культурологічної компетентності особистості. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. Вип. 10 (94). С. 117–130
2. Halash H. Individual competencies and the demand of the society. Materials CE. CDCC. Strasbourg, CDCC, 1996. 426 p.
3. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: наук.-метод. посіб. / ред. І. Г. Єрмакова. Запоріжжя: Центріон, 2005. 640 с.
4. Л. Беземчук. Структура підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва до професійної діяльності в умовах ВНЗ // Молодь і ринок. 2014. №10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis
5. Л. Соляр. Компетентнісний підхід до проблеми формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 1 (52). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis
6. Вітвицька С. С. Професіографічний підхід у підготовці майбутніх магістрів освіти в контексті інформаційно-комунікаційних технологій. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во Рута, 2016. С. 192–222.
7. Гречаник Н. І. Особливості створення культурологічно орієнтованого середовища в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. VIII (91), Issue: 227. P.16–20.
8. Гречаник Н. І. Модель практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації ку-

льтурологічної компетентності у професійній діяльності. *Scientific Vector of the balkans*. 2020. Т. 4. № 1 (7). P. 21–25.

References

1. Hrechanyk N. (2019) Filosofskyi aspekt kulturolohichnoi kompetentnosti osobystosti [Philosophical aspect of the cultural competence of the individual]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, vol. 10 (94), pp. 117-130.
2. Halash H. Individual competencies and the demand of the society. Materials CE. CDCC. Strasbourg, CDCC, 1996. 426 p.
3. Yermakov G. (ed.) (2005) Zhyttieva kompetentnist osobystosti: vid teorii do praktyky: nauk.-metod. posib [Life competence of a personality: from theory to practice: a scientific and methodological manual], Zaporizhzhia: Centurion. 640 p.
4. Bezemchuk L. (2014) Struktura pidhotovky maibutnoho vykladacha muzychnoho mystetstva do profesiinoi diialnosti v umovakh VNZ [The structure of preparation of a future teacher of musical art for professional activity in the conditions of higher education]. *Youth and Market*, vol. 10. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis (10.11.2023).
5. Solyar L. (2016) Kompetentnisnyi pidkhid do problemy formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Competence-based approach to the problem of forming
- ethnocultural competence of future teachers of musical art]. *Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynsky Moscow National University. Pedagogical Sciences*, vol. 1 (52). Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis (10.11.2023).
6. Vitvitska S. (2016) Profesiografichniy pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh mahistriv osvity v konteksti informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Professionographic approach in the training of future masters of education in the context of information and communication technologies]. *Theory and practice of professional skills in the conditions of lifelong learning: a monograph* (edited by O. A. Dubaseniuk). Zhytomyr: Ruta Publishing House, pp. 192-222.
7. Hrechanyk N. (2020) Osoblyvosti stvorennia kulturolohichno oriientovanoho seredovyscha v konteksti profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly. [Features of creating a culturally orientated environment in the context of professional training of future primary school teachers]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. VIII (91), Issue: 227. P.16-20.
8. Hrechanyk N. (2020) Model praktychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do realizatsii kulturolohichnoi kompetentnosti u profesiinii diialnosti [Model of practical training of future primary school teachers for the implementation of cultural competence in professional activity]. *Scientific Vector of the balkans*. vol. 4, no1 (7), pp. 21-25.

CULTURAL APPROACH TO TRAINING FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECT

Hrechanyk N. I., Sharov O. V.

Abstract. *The article substantiates an adaptive interpretation of the cultural approach in the content of higher education as an orientation of the educational process towards the implementation of the leading provisions of cultural studies, the comprehension of which encourages the individual to realise the interconnection of personal, professional-subject,*

© Гречаник Н. І., Шаров О. В.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

general professional, social, cultural and communicative, professional-methodical, managerial, organisational, methodological, psychological and pedagogical, cultural in the content of theoretical and practical support of the professional training of future teachers. It has been found that the professional training of future university teachers based on the implementation of the cultural approach enhances the formation of the following abilities: professional orientation of cultural knowledge; professionalism of cultural communication; professional cultural self-improvement. It is noted that the management of a culturally oriented environment in a higher education institution should be updated within the subjective, axiological and content, normative and regulatory, managerial and operational, and infrastructural segments of the educational process. In this regard, it is clarified that the functioning of a culturally oriented educational environment within the framework of the formation of professional competence of future university teachers involves the management of a dynamically open educational process of an innovative nature, which develops in accordance with public demands for the training of culturally competent specialists, is characterized by unity and integrity, combines the collective and individual cultural experience of the subjects of pedagogical interaction and ensures the purposeful formation of cultural competence. In accordance with the formulated theoretical foundations of the logical solution of the outlined problem, the article highlights the course of application of empirical research methods in the pedagogical environment of HEIs: questionnaires and expert evaluation. Their results confirm the partial effectiveness of established educational traditions in the current realities and the level of awareness, needs and motives of academic staff to initiate human-centred, civic, and national-patriotic content of educational content.

Keywords: *cultural approach, future teacher, higher education institution, culturally oriented environment.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.61-66

УДК: 378.091.33:80-05

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ
МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ****ЗІНОРУК А. В.**, аспірант кафедри педагогіки*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: alentweetzinoruk@gmail.com***ВАСЮК О. В.**, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: o.vasiuk@nubip.edu.ua*

Анотація. У контексті інтеграції України в європейські економічні, політичні, культурні та освітні структури важливого значення набуває не лише професійна компетентність, але й наявність достатнього рівня комунікативних умінь майбутніх фахівців, зокрема філологів. Метою дослідження є обґрунтування педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів, що передбачає аналіз напрацювань попередників у цьому аспекті. Під час дослідження застосовано комплекс методів дослідження: аналіз, систематизація психолого-педагогічних першоджерел та узагальнення щодо ефективних педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів. До домінуючих умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів віднесено: застосування в освітньому процесі особистісно орієнтований підходу, зокрема під час організації комунікативної діяльності студентів-філологів; формування позитивної мотивації у майбутніх фахівців, спрямованої на активне самонавчання; використання комплексу тематичних матеріалів лінгвосоціокультурної спрямованості, що відповідають сучасним науковим досягненням; застосування в професійній комунікації інтерактивних засобів шляхом впровадження технік контекстно-комунікативної технології; забезпечення психологічного клімату на лекціях, практичних заняттях та під час позааудиторної роботи всіх учасників освітнього процесу. Перспективами подальших розвідок вбачаємо обґрунтування методики реалізації педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів.

Ключові слова: комунікативні уміння; комунікативна компетентність; педагогічні умови; майбутні філологи; заклад вищої освіти.

Актуальність (Introduction). Важливим завданням сучасних закладів вищої освіти є формування компетентних фахівців, здатних успішно вирішувати проблеми, мислити гнучко й нестандартно, адаптуватися до швидко мінливих умов життя в мультикультурному середовищі. У контексті інтеграції України в європейські економічні, політичні, культурні та освітні структури важливого значення набуває не лише професійна компетентність, але й наявність достатнього рівня комунікативних умінь.

Під комунікативними уміннями більшість дослідників розуміють здатність

встановлювати та підтримувати необхідні зв'язки з іншими людьми в межах професійної діяльності, що є інтегральним, цілісним та відносно стабільним утворенням, котре проявляється в індивідуальних психологічних властивостях і комунікативних навичках, включає сукупність якостей, знань, досвіду та здібностей особистості, що дозволяють ефективно виконувати професійні комунікативні функції [1, с. 23].

Комунікативні уміння майбутніх філологів – це професійні уміння, за допомогою яких реалізуються ключові складники педагогічної комунікації, що

© Зінорук А. В., Васюк О. В.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

передбачає наявність лінгвістичних знань і засобів синтаксичної організації тексту під час здійснення комунікативного акту під час професійної взаємодії.

Успіх та ефективність формування комунікативних умінь у майбутніх фахівців залежить від комплексу відповідних умов організації освітнього процесу, функціональної спрямованості навчання, методів і прийомів, відповідних педагогічних технологій, за допомогою яких буде організовано професійна підготовка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Педагогічним умовам формування комунікативних умінь, комунікативної компетентності присвячені роботи К. Глянєнко, В. Коваль, Д. Годлевської, В. Кручек, О. Низовець, С. Симоненко, О. Яковлівої, Н. Юрійчук та ін. Аналіз цих праць свідчить про складність, багатоаспектність і недостатню вивченість.

Мета (Purpose). Метою дослідження є обґрунтування педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів, що передбачає аналіз напрацювань попередників у цьому аспекті.

Методи (Methods). Під час дослідження застосовано комплекс методів дослідження: аналіз, систематизація психолого-педагогічних першоджерел, та узагальнення щодо ефективних педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів.

Результати (Results). У психолого-педагогічній літературі надаються різні тлумачення поняття «умова», які досить схожі. Так, у новому тлумачному словнику української мови під умовами розуміють необхідні обставини, які уможливають здійснення, створення або сприяння чому-небудь [9, с. 634].

Дослідники А. Аюрзанайн, А. Алексюк та П. Підкасистий під педагогічними умовами розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети, при цьому поділяють їх на:

– зовнішні: позитивні відносини між викладачем і студентом; оцінювання освітнього процесу; клімат, місце навчання тощо;

– внутрішні: індивідуальні характеристики студентів (властивості характеру, навички, уміння, мотивація тощо) [7, с. 87].

У свою чергу, В. Коваль розглядає педагогічні умови, як комплекс заходів освітнього процесу, який, з одного боку, забезпечує досягнення студентами необхідного рівня для формування професійних здібностей, а з іншого – сприяє підвищенню ефективності цього процесу [3, с. 167].

У продовження дослідження феномену педагогічних умов відзначимо, що дещо інші їхні характеристики виокремлює дослідниця О. Терьохіна:

– сукупність можливостей змісту, форм і методів освітнього процесу, свідомо спрямованих на успішне вирішення завдань цього процесу;

– комплекс заходів, що впливають на управління освітнім процесом або його складовими частинами для досягнення відповідних освітніх результатів;

– функціональні орієнтири, що забезпечують цілеспрямоване та планомірне управління розвитком освітнього процесу;

– врахування специфіки певного освітнього процесу [9, с. 283].

Іншими словами, педагогічні умови завжди корелюють і детермінуються змістом конкретного освітнього результату. У нашому дослідженні – це формування комунікативних умінь майбутніх філологів. Отож, логіка відбору й формування комплексу педагогічних умов має винятково пов'язуватися із запланованим результатом.

На думку В. Кручек, умовами формування комунікативних умінь є спеціально створені обставини, що активізують конкретно визначені фактори на

здійснення бажаного впливу, уможливають реалізацію поставленої мети успішного формування комунікативних умінь. До них дослідниця відносить:

- системність та науковість навчальної інформації, її відповідність досягненням сучасної науки;
- свідоме засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу з теорії комунікативної діяльності;
- створення позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до розвитку комунікативних умінь та ціннісного ставлення до комунікативної діяльності;
- забезпечення наступності та узгодженості змісту теоретичних та практичних занять;
- застосування діалогових методів, прийомів і форм навчання;
- різноманітність та поступове ускладнення пропонованих комунікативних завдань;
- навчання здобувачів вищої освіти уважному ставленню до комунікативної поведінки, заохочення до її аналізу;
- забезпечення високої комунікативної компетентності науково-педагогічних працівників;
- побудова стосунків у системі «викладач-студент», «студент-студент» на гуманістичних засадах [5, с. 68].

Дослідниця К. Гляненко до педагогічних умов формування комунікативних умінь у процесі професійної підготовки відносить:

- створення у закладі вищої освіти мовного комунікативного середовища на основі використання інноваційних педагогічних технологій;
- використання проблемного та особистісно орієнтованого підходів у освітньому процесі;
- моделювання комунікативних ситуацій майбутньої професійної діяльності;
- формування позитивної мотивації до навчальної та професійної діяльності тощо [1].

Ефективність цього процесу залежатиме від конкретної реалізації наступних вимог:

- узгодженість матеріалу з програмою предмета та його відповідність щодо професійної підготовки й оперування ним;
- відбір фахового лексичного матеріалу з урахуванням тематики, актуальності та відповідного рівня складності;
- належна забезпеченість відібраного матеріалу навчально-методичними рекомендаціями та літературою;
- організація лексичного матеріалу у вигляді фреймових структур та відповідної візуалізації;
- відбір, систематизація мовних і мовленнєвих вправ на основі професійно орієнтованого матеріалу;
- створення професійно орієнтованих проблемних ситуацій [1].

Отже, вчені зауважують, що формування комунікативних умінь можливе за допомогою імітації або моделювання відповідного мовного середовища, а також за допомогою створення реальних ситуацій спілкування.

У дослідженні О. Яковлівої щодо формування комунікативних умінь майбутніх учителів під час виховної роботи в літніх оздоровчих таборах також мають місце педагогічні умови. Серед них варті уваги:

- моделювання поведінки як усвідомленості своїх дій у процесі спілкування;
- встановлення здорової морально-психологічної атмосфери [10].

С. Симоненко виділяє наступні педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх філологів:

- насичення змісту освітніх програм та навчально-методичних комплексів вправами, текстами та шаблонами ефективного професійного спілкування;

– застосування інтерактивних форм навчання обраних фахових дисциплін, які б враховували специфіку професійної діяльності;

– використання засобів синхронного та асинхронного спілкування, спеціальних Інтернет-ресурсів, соціальних онлайн мереж та віртуальних спільнот [8, с. 93].

Ефективними соціально-педагогічними умовами, спрямованими на забезпечення адекватного рівня сформованості у студентів професійної комунікативної компетентності Д. Годлевська вважає:

– впровадження моделі професійної комунікативної компетентності соціального працівника;

– використання особистісного підходу як домінантної ціннісної орієнтації, що визначає стратегію взаємодії викладача і здобувача вищої освіти;

– координацію сучасних методів і технологій формування професійної комунікативної компетентності [2, с. 13].

Здійснений аналіз психолого-педагогічних джерел, дозволяє зробити наступні узагальнення. Обґрунтовуючи педагогічні умови формування комунікативних умінь дослідники враховують усі аспекти освітнього процесу: методологічні підходи та принципи, зокрема проблемності; зміст навчання, тобто освітні компоненти; форми, методи, технології, вправи, тести тощо якими послуговуються викладачі під час освітньої діяльності; сприятлива морально-психологічна атмосфера; високий рівень професійної компетентності викладачів, що дозволяє моделювати відповідне мовне середовище; позааудиторна діяльність здобувачів освіти тощо.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, до домінантних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів відносимо:

– застосування в освітньому процесі особистісно орієнтований підходу, зокрема під час організації комунікативної діяльності студентів-філологів;

– формування позитивної мотивації у майбутніх фахівців, спрямованої на активне самонавчання;

– використання комплексу тематичних матеріалів лінгвосоціокультурної спрямованості, що відповідають сучасним науковим досягненням;

– застосування в професійній комунікації інтерактивних засобів шляхом впровадження технік контекстно-комунікативної технології;

– забезпечення психологічного клімату на лекціях, практичних заняттях та під час позааудиторної роботи всіх учасників освітнього процесу.

Ретельне впровадження цих педагогічних умов є необхідним для цілісного формування комунікативних умінь у майбутніх філологів. Таким чином, коректне застосування визначених педагогічних умов не лише збагачує освітній ландшафт, але й розвиває методологічну базу, необхідну для формування досконалих комунікаторів.

Перспективами подальших розвідок вбачаємо обґрунтування методики реалізації педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх філологів.

Список використаних джерел

Гляненко К. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів філологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка*. 2016. Вип. 4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_7.

1. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету.:

автореф. дис. ... канд. пед. наук.: спец. 13.00.05. Київ, 2007. 23 с.

2. Коваль В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Філологічний часопис*. 2016. Вип. 1. С. 164–177.

3. Костюченко К. Педагогічні умови формування раціонально-критичного мислення майбутніх учителів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 91. с. 107–111.

4. Кручек В. А. Формування комунікативних вмінь студентів вищих аграрних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук.: спец. 13.00.04. Київ, 2003, с. 201.

5. Низовець О. А. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Київ, 2011. 23 с.

6. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання: навч. посіб. / А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий, В. А. Козаков та ін. Київ: ІСДО, 1993. 336 с.

7. Симоненко С. В. Формування комунікативної компетентності фахівців з програмної інженерії у закладах вищої освіти: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. Запоріжжя, 2019. 240 с.

8. Терьохіна О. Л. Організаційно-педагогічні умови формування інженерного мислення майбутніх інженерів-машинобудівників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 40. С. 281–287.

9. Яковліва О.П. Формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах: автореф. дис. на ... канд. пед.

наук.: спец. 13.00.07. Київ, 2002. С. 13–14.

References

1. Hlyanenko K. Pedahohichni umovy formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh vchyteliv filolohichnykh spetsial'nostey u protsesi profesiynoyi pidhotovk. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya: Pedahohika*. 2016. Vyp. 4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_7.

2. Hodlevs'ka D. M. Formuvannya profesiynoyi komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv v umovakh pedahohichnoho universytetu.: avtoref. dys. na ... kand. ped. nauk.: spets. 13.00.05. Kyiv, 2007. 23 s.

3. Koval' V. Pedahohichni umovy formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv-filolohiv. *Filolohichnyy chasopys*. 2016. Vyp. 1. S. 164–177.

4. Kostyuchenko K. Pedahohichni umovy formuvannya ratsional'no-krytychnoho myslennya maybutnikh uchyteliv. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky*. 2010. Vyp. 91. S. 107–111.

5. Kruchek V. A. Formuvannya komunikatyvnykh vmin' studentiv vyshchychk ahrarnykh zakladiv osvity v protsesi vyvchennya psykhologo-pedahohichnykh dystsyplin: dys. ... kand. ped. nauk.: spek.: 13.00.04. Kyiv, 2003, 201 s.

6. Nyzovets' O. A. Osobystisni determinanty rozvytku komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh psykhologiv: avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk: spets. 19.00.07. Kyiv, 2011. 23 s.

7. Orhanizatsiya samostiynoyi roboty studentiv v umovakh intensyfikatsiyi navchannya: navch. posib.

© Зінурук А. В., Васюк О. В.

/ A. M. Aleksyuk, A. A. Ayurzanayn, P. I. Pidkasystyy, V. A. Kozakov ta in. Kyiv: ISDO, 1993. 336 s.

8. Symonenko S. V.

Formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti fakhivtsiv z prohramnoyi inzheneriyi u zakladakh vyshchoyi osvity: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.04 / Melitopol'skyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. B. Khmel'nyts'koho. Zaporizhzhya, 2019. 240 s.

9. Ter'okhina O. L.

Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy

formuvannya inzhenernoho myslennya maybutnikh inzheneriv-mashynobudivnykiv. Pedahohika

formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh. 2015. Vyp. 40. S. 281–287.

10. Yakovliva O.P. Formuvannya komunikatyvnykh umin' maybutnikh uchyteliv u protsesi vykhovnoyi roboty v ozdorovchykh taborakh: avtoref. dys. na ... kand. ped. nauk.: spets. 13.00.07. Kyiv, 2002. S. 13–14.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS OF FUTURE PHILOLOGISTS

Zinoruk A. V., Vasiuk O. V.

Abstract. *In the context of Ukraine's rapid integration into European economic, political, cultural, and educational structures. The availability of a sufficient level of communication skills is of major importance, as is being on par with professional competence. The study used a range of research methods: analysis, systematization of psychological and pedagogical sources, and generalization of effective pedagogical conditions for the development of future philologists' communicative skills. The study particularly highlights the dominant pedagogical conditions for the formation of future philologists' communicative skills, which are as follows: incorporating a personality-oriented approach in the educational process, principally in the organization of communicative activities for philology students; forming aspect of the positive motivation of future specialists aimed at active self-study; the use of a set of thematic materials of linguistic and sociocultural orientation implies strict compliance with the latest relevant and modern scientific developments; the use of interactive tools in professional communication through the introduction of contextual communication technology techniques; ensuring a psychological climate at lectures, practical classes, and during extracurricular activities for all participants in the educational process. The obtained results of the study will be used to substantiate the methodology of pedagogical conditions for the formation of future philologists' communicative skills as prospects for further research.*

Keywords: *communicative skills; communicative competence; pedagogical conditions; future philologists; higher education institution.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.212-217

УДК 168.5

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ**ЧЕКАЛЬ Л. А.**, кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: L_chekal@nubip.edu.ua

ORCID:0000-0002-3081-3876

Анотація. Подано аналіз морально-етичних аспектів діяльності українських військовослужбовців, які відрізняються не тільки свідомою та непохитною готовністю надавати й виконувати накази у контексті військових цілей. Специфіка морально-етичного виміру сучасної ситуації відповіді на російську агресію у тому, що ці накази й військові цілі співпадають із душевним закликком кожного воїна-українця. На відміну від військових-агресорів, які підкоряються наказам, які є незаконними або ж вочевидь аморальними, - українські військові керуються як розумінням етичних зобов'язань військовослужбовців, так і стабільним моральним переконанням у справедливості своїх дій. Військовослужбовці, які бездумно виконують усі накази або підтримують своїх товаришів по службі незалежно від їхньої поведінки, не просто не є добродіями, - вони підривають етичні зобов'язання військовослужбовців щодо законів війни і високих моральних принципів. Конче важливим для моральної поведінки є розвиток навичок раціональної рефлексії та обмірковування. Йдеться не просто про наслідування поведінки інших або дотримання переліку цінностей чи чеснот. Для того, щоб втілювати військові чесноти, військовослужбовці повинні розвивати навички міркування, здатність усвідомлювати й вчитись визначати, коли такі риси, як лояльність і дисциплінованість, є нагальними, а коли їх прояв навіть може бути аморальним. Йдеться про те, що етична військова поведінка має бути забезпечена на кожному рівні підготовки та діяльності військовослужбовців.

Ключові слова: етика, мораль, військовослужбовці, справедливість, рефлексивність, аморалізм.

Актуальність теми (Introduction). Наша держава переживає один із найскладніших періодів в своїй історії - триває війна на території України, триває процес трансформації суспільства в духовній, моральній, соціально-політичній та економічній сферах життя. Так само переживають перетворення і Збройні Сили України. Одним із важливих напрямів розвитку ЗСУ є формування моральних якостей військових та протидія моральній шкоді, завданій військовослужбовцям під час війни. Сьогодні саме на нас, українців, та на наших воїнів суворою реальністю покладена місія відновлення і ствердження істинних цінностей цивілізова-

ного людства. І сплачуємо ми за це повернення до витоків людяності велику ціну. Але саме наші військові на передньому краї, як і увесь наш єдиний народ, - впевнені у тих загальнолюдських цінностях, які ми важкою ціною захищаємо. Увесь цивілізований світ здригнувся, усвідомивши небезпеку нерефлексованої російської юрби. І саме українські воїни за підтримки волонтерів та усього українства обстоюють наші етно-національні здобутки й цінності, відновлюючи загальнолюдський аксіологічний стрижень, свободу і демократію.

Аналіз останніх досліджень (Analysis of recent researches and publications). Проблема морально-

етичних аспектів діяльності військово-службовців є цікавою не тільки для сучасних українських дослідників. Певні виміри даної проблематики розроблялись і продовжують наразі подаватись як європейськими, так і американськими науковцями. Серед них маємо зазначити імена таких, як Д. Муньос-Ро-хас, Ж.-Ж. Фресар, Д. Оклі, Д. Хокінг, Р. Макнейр, Т. Хансон, Д. Краус та інші. Грунтовні матеріали з даної проблематики також представлені у збірниках Американської асоціації психологів.

Мета дослідження (Purpose).

Метою дослідження є аналіз морально-етичних аспектів діяльності українських військовослужбовців, які відрізняються не тільки свідомою та непохитною готовністю надавати й виконувати накази у контексті військових цілей.

Методи дослідження.

(Methods) Дослідження спирається на системний, компаративістський підхід до розв'язання поставлених проблем. Використання структурно-аналітичного та порівняльно-історичного підходів сприяло окресленню базисних елементів інтерпретативної діяльності в дискурсах щодо формування дієвої етичної свідомості та професійної ефективності військовослужбовців, яка вимагає розуміння того, як інші аспекти військової підготовки впливають на характер і схильності військовослужбовців.

Результати (Results). Визначено, що, зважаючи на природу військового світу, військова підготовка має розвивати такі риси характеру, які необхідні для життя і роботи в ієрархічному середовищі, орієнтованому на групу. Це досягається через сувору дисципліну режиму навчання з акцентом на стройову та церемоніальну підготовку, через постійний наголос на обов'язок, дисциплінованість та лояльність, а також через неофіційні процеси згуртування. Акцент на лояльності та ідентифікації з підрозділом та військовою установою підкріплюється військовою

риторикою, у якій часто згадується важливість вірності, обов'язку, довіри та дисциплінованості. Формування дієвої етичної свідомості та професійної ефективності військовослужбовців вимагає розуміння того, як інші аспекти військової підготовки впливають на характер і схильності військовослужбовців. Дуже важливим тут є міждисциплінарний вимір підготовки та індивідуальний підхід до особистості кожного військового.

Виклад основного матеріалу. (Discussion). Наша держава переживає один із найскладніших періодів в своїй історії - триває війна на території України, триває процес трансформації суспільства в духовній, моральній, соціально-політичній та економічній сферах життя. Так само переживають перетворення і Збройні Сили України. Одним із важливих напрямів розвитку ЗСУ є формування моральних якостей військових та протидія моральній шкоді, завданій військовослужбовцям під час війни.

Якщо торкнутись проблеми моральних чеснот, які мають загалом характеризувати людину-воїна, то вочевидь необхідно розглянути цей контекст у генезі. Отже, звернемося до першоджерел концептуалізації проблеми. І йдеться тут передусім про аристотелеву етику чеснот. Згідно з Аристотелем, моральні чесноти походять від того, що нам потрібно, або того, чим ми є, як люди. При цьому вони є станами характеру, пов'язаними з добрим людським процвітанням, або евдемонією, яка стосується виконання особливих цілей і функцій людського життя. Але людське життя ми маємо розуміти не як «життя харчування і зростання», яке є притаманним також і тваринам, і рослинам. Йдеться тут про здійснення наших інтелектуальних можливостей, оскільки Аристотель вважає головною функцією людини - діяльність душі, яка до того ж дотримується раціонального принципу. Таким чином, як людські чесноти, так і благородні вияви людської

душі та добродієсні вчинки пов'язані з морально-етичним усвідомленням. Іншими словами, природні чесноти важливо і навіть необхідно мати, оскільки вони утворюють позитивне підґрунтя, на якому може зростати сукупність гідних вчинків. Але без усвідомлення й мудрого керівництва такі моральні дії можуть бути легко зіпсовані.

Значно пізніше, у XVIII сторіччі німецький філософ Імануїл Кант продовжив на новому гносеологічному рівні раціональну традицію обґрунтування морально-етичних чеснот та вчинків. Саме усвідомлення значущості моральних цінностей для сприйняття світу й себе – і є тією детермінантою моральності у свідомості та поведінці людини, на думку І. Канта. Отже, у цьому контексті, - якщо армія й військо покликані виконувати високі моральні завдання, - боронити власну землю, своїх людей та їхні матеріальні та духовні цінності, - то очевидно для військовослужбовців є необхідність усвідомлення пріоритетності саме зазначених моральних завдань. Окрім того, очевидним для них є й переконання у справедливості дій, пов'язаних з виконанням цих завдань. І тут йдеться вже не тільки про суто раціональне усвідомлення даної аксіологічної колізії. Маємо на увазі почуття власної гідності військового як громадянина й патріота своєї країни та відчуття готовності зробити рішучий та радикальний крок, захищаючи свої цінності. Аж до ризику власним життям. При цьому навряд чи можна говорити про визначальну роль у такому виборі з боку розуму та раціональності. Адже коли людина, ризикуючи власним життям, кидається рятувати ближнього, вона навряд чи встигає інтелектуально (раціонально) опрацювати ситуацію, бо тут маємо швидше суто душевний порив, сплеск моральних чуттів, які є більшістю підсвідомими, набутими емпіричним досвідом. Хоча, звичайно, вибудована раціонально моральність є

беззастережною необхідністю і «категоричним імперативом». І особливо це стосується наших захисників – військовослужбовців.

Сьогодні саме на нас, українців, та на наших воїнів суворою реальністю покладена місія відновлення і ствердження істинних цінностей цивілізованого людства. І сплачуємо ми за це повернення до витоків людяності велику ціну. Але саме наші військові на передньому краї, як і увесь наш єдиний народ, - впевнені у тих загальнолюдських цінностях, які ми важкою ціною захищаємо. Увесь цивілізований світ здригнувся, усвідомивши небезпеку нерофлексивної російської юрби. І саме українські воїни за підтримки волонтерів та усього українства обстоюють наші етно-національні здобутки й цінності, відновлюючи загальнолюдський аксіологічний стрижень, свободу і демократію.

Українські військовослужбовці відрізняються не тільки свідомою та непохитною готовністю надавати й виконувати накази у контексті військових цілей. Специфіка морально-етичного виміру сучасної ситуації відповіді на російську агресію у тому, що ці накази й військові цілі співпадають із душевним закликком кожного воїна-українця. На відміну від військових-агресорів, які підкоряються наказам, які є незаконними або ж вочевидь аморальними, - українські військові керуються як розумінням етичних зобов'язань військовослужбовців, так і стабільним моральним переконанням у справедливості своїх дій.

Військовослужбовці, які бездумно виконують усі накази або підтримують своїх товаришів по службі незалежно від їхньої поведінки, не просто не є добродієсними, - вони підривають етичні зобов'язання військовослужбовців щодо законів війни і високих моральних принципів. Конче важливим для моральної поведінки є розвиток навичок раціональної рефлексії та обміркову-

вання. Йдеться не просто про наслідування поведінки інших або дотримання переліку цінностей чи чеснот. Для того, щоб втілювати військові чесноти, військовослужбовці повинні розвивати навички міркування, здатність усвідомлювати й вчитись визначати, коли такі риси, як лояльність і дисциплінованість, є нагальними, а коли їх прояв навіть може бути аморальним. Йдеться про те, що етична військова поведінка має бути забезпечена на кожному рівні підготовки.

Зважаючи на природу військового світу, військова підготовка має розвивати такі риси характеру, які необхідні для життя і роботи в ієрархічному середовищі, орієнтованому на групу. Це досягається через сувору дисципліну режиму навчання з акцентом на стройову та церемоніальну підготовку, через постійний наголос на обов'язок, дисциплінованість та лояльність, а також через неофіційні процеси згуртування. Акцент на лояльності та ідентифікації з підрозділом та військовою установою підкріплюється військовою риторикою, у якій часто згадується важливість вірності, обов'язку, довіри та дисциплінованості. Довіра і лояльність відіграють вирішальну роль у сприянні успішному проведенню військових операцій. Окрім офіційної муштри та церемоніальних ритуалів, лояльність до підрозділу часто прищеплюється через неофіційні ритуали посвяти, які мають на меті міцно пов'язати військового з іншими членами його підрозділу. Ці ритуали ініціації можуть включати досить жорсткі заходи й складові. При цьому сама суворість таких заходів може ще більше згуртувати групу. Хоча такі практики не є частиною офіційної військової підготовки, їх поширеність вказує на те, що їх не можна легковажно відкидати, коли йдеться про риси характеру, що розвиваються під час військової підготовки. Хоча, ті елементи жорсткості та суворості у цих практиках не мають бути радикальними – такими, що

розвивають емпатію та співчуття військових один до одного.

Такі неофіційні ритуали згуртування не повинні прислужуватись зростанню конформізму та бездумного підпорядкування, частково через страх, а частково через віру в необхідність конформізму для військового успіху. Групова згуртованість і довіра між військовослужбовцями, безумовно, мають важливе значення для військової ефективності, і вочевидь така довіра має зміцнюватися під час базової військової підготовки. Це життєво важливо для захисту і виживання всієї групи. Проте лояльність до армії як інституції та до власного підрозділу не повинна бути сліпою лояльністю, оскільки сліпий послух і сліпа вірність несумісні з військовими чеснотами вірності й дисциплінованості. Добросесні військовослужбовці не будуть приховувати незаконну діяльність інших військових. Вони так само не будуть брати участь і в незаконних та принизливих ритуалах дідівщини, як і не будуть ставити груповий конформізм вище за власні військові цінності.

Важливим аспектом підготовки військовослужбовців є створення спеціального тренувального середовища, де відбувається розвиток особливого ставлення до вбивства через використання морально нейтральної мови, а також через зміщення відповідальності за насильство у війні та через дегуманізацію противника. У нинішній військовій ситуації в Україні останні дві опції такої підготовки абсолютно не потрібні, оскільки тут ми маємо справу з нічим не виправданою і неспровокованою агресією та насильством з боку аморального нецивілізованого супротивника. А щодо гуманізму, то ця категорія є невідомою для країни-агресора. Отже, усе вищезазначене дозволяє нашим військовослужбовцям долати моральні та емоційні страждання від перспективи вбивства. Ці процеси - виправдання

вбивства, зняття відповідальності, мінімізація шкоди, дегуманізація ворога - характерні для того, що психологи називають "моральним відстороненням". Але в нашій ситуації моральне відсторонення відбувається природним чином, коли звичайні моральні санкції проти заподіяння шкоди іншим природньо "відключаються" для того, щоб дозволити людині виконувати свою роль.

Хоча така підготовка і далі – реальність - роблять вбивство під час війни психологічно легшим, саме цей факт може призвести до значних психологічних проблем після завершення бойових дій. Моральна військова поведінка вимагає рефлексивного морального судження, спонукає військовослужбовців розмірковувати над етичністю військової професії та моральністю власної поведінки на війні. Вона вимагає від них культивування мудрої лояльності та дисциплінованості. Якщо ж моральна рефлексія військових зруйнована, як це вочевидь відбувається з російським військом, - військова покора там стає деструктивною. А культивування схильності до бездумної покори перетворює військовослужбовців країни агресора на бездумних жорстоких вбивць, формуючи в них такі риси характеру, які суперечать тим, що необхідні для етичної поведінки військовослужбовців. Військова традиція, яка ґрунтується на груповому мисленні безособистісних індивідів тоталітарного режиму, породжує жорстоку поведінку військових, призводить до прийняття помилкових рішень та до моральної ізоляції - неврахування етичних і загальнолюдських моральних принципів. У цьому – специфіка військової традиції країни-агресора, яка є відверто аморальною.

Зважаючи на вищезазначене, може здатись, що зменшення вимог до суворого підпорядкування і групової лояльності в армії зробить військові операції неідеальними, оскільки недостатня кількість особового складу по-

диться виконувати місії з високим ступенем ризику або буде ставити під сумнів кожен наказ. Є дві причини вважати, що цього не станеться. По-перше, доречно припустити, що особи, які бояться фізичного ризику, навряд чи є у переважаючій кількості серед військовослужбовців. По-друге, зменшення вимоги суворого підпорядкування не обов'язково підірве військову ефективність, адже надання військовослужбовцям можливості активно здійснювати і розвивати рефлексивні моральні судження щодо військових дій, - швидше призведе до створення бойових сил, вмотивованих твердою відданістю військовим цілям. Такі військові характеризуються хоробрістю як у прийнятті необхідних ризиків, так і в ситуації відмови від непотрібних ризиків, а також вони відрізняються відмінним моральним духом.

Підготовка моральних та ефективних військовослужбовців вимагає не тільки організації студій з етики та духовності, які мають ґрунтуватись як на глибокому раціональному усвідомленні етичної теорії, етики чеснот, але й повинні сприяти залученню військовослужбовців до духовності та емпатії. Такі студії мають бути очолені фахівцями-філософами, капеланами, професійно підготовленим персоналом. Формування дієвої етичної свідомості та професійної ефективності військовослужбовців вимагає розуміння того, як інші аспекти військової підготовки впливають на характер і схильності військовослужбовців. Дуже важливим тут є міждисциплінарний вимір підготовки та індивідуальний підхід до особистості кожного військового.

Список використаних джерел

- 1) Аристотель Нікомахова етика. Київ, Аквілон-Плюс, 2002, 479 с.
- 2) Даніель Муньос-Рохас і Жан-Жак Фресар Коріння поведінки під час

війни: розуміння та запобігання порушенням МГП. Женева: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2004.

3) Джастін Оклі та Дін Хокінг Етика доброчесності та професійні ролі, Кембридж: Кембридж Університет-Прес, 2001.

4) Кант І. Основи метафізики моральності. Зібрання творів, Том 4. 2020, 444 с.

2) Daniel Muñoz-Rojas and Jean-Jacques Fressard. The Roots of Wartime Conduct: Understanding and Preventing Violations of IHL. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2004.

3) Justin Oakley and Dean Hawking. Integrity Ethics and Professional Roles, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

4) Kant I.. Basics of metaphysics of morality. Collection of works, Volume 4. 2020, p. 444.

References

1) Aristotle Nicomachean ethics. Kyiv, Aquilon-Plus, 2002, p. 479.

MORAL AND ETHICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF MILITARY PERSONNEL DURING THE WAR

Chekal L. A.

Abstract. *The article includes an analysis of the moral and ethical aspects of the activities of Ukrainian military personnel, which differ not only in their conscious and unwavering readiness to give and carry out orders in the context of military goals. The specifics of the moral and ethical dimension of the modern response to Russian aggression is that these orders and military goals coincide with the spiritual call of every Ukrainian soldier. Unlike military aggressors who obey orders that are illegal or obviously immoral, the Ukrainian military is guided by both an understanding of the ethical obligations of servicemen and a stable moral conviction in the justice of their actions. Military personnel who mindlessly obey all orders or support their fellow servicemen regardless of their behavior are not just dishonest – they undermine the military's ethical obligations to the laws of war and high moral principles. The development of the skills of rational reflection and deliberation is extremely important for moral behavior. It is not simply about imitating the behavior of others or adhering to a list of values or virtues. In order to embody the military virtues, military personnel must develop reasoning skills, the ability to recognize and learn to determine when traits such as loyalty and discipline are imperative, and when their display may even be immoral. It is about the fact that ethical military behavior must be ensured at every level of training and activity of military personnel.*

Key words: *ethics, morality, military personnel, justice, reflexivity, amorality.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.172-179

UDC 159.944.4-053.6:355.01

SPECIFICITIES OF STRESS RESILIENCE IN UNIVERSITY STUDENTS LIVING UNDER THE MARTIAL LAW

SHEVTSOVA O. M., PhD of Psychological Sciences,

Associate Professor Department of Psychology

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: o.shevtsova@nubip.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0003-0604-1789>

AREFIEVA M. G., Master's Degree Hopeful, Specialty 053 Psychology

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: marefeva@ukr.net

Abstract. *The article is dedicated to analysis of scientific research on specific characteristics of psychological resilience university students develop when living under the military law. Resilience to stress is viewed as comprehensive personal attribute, which is composed of the following individual psychological components, i.e., low personal and situational anxiety, low level of neurological and psychological stress, adequate self-esteem, high level of ability to work, emotional stability. These components provide for effective achievement of goals, and are realized in personal cognitive, emotional, motivational, and behavioral areas. Based on theoretical research, it is concluded that higher resilience in individuals is facilitated by the following personal characteristics, such as flexibility, abstract thinking, cognitive style of field independence, developed perceptual, mnemonic and intellectual abilities, attentiveness and observation, ability for self-concentration, emotional stability, optimism, adaptability, and subjective self-control. The article is a summary of empirical study results focused on specific characteristics of resilience Ukrainian university students demonstrate under the stressful conditions of military law. Compensating mechanisms of psychological defense of students are identified as projection and compensation. Key strategies of overcoming behavior in individuals with high resilience levels are identified as approval of responsibility, self-control, and planning for problem solving. Key strategies of overcoming behavior in individuals with low resilience levels are identified as confrontation, avoidance and seeking social support.*

Key words: *resilience, stress, stress situation, overcoming behavior, coping strategy, students, young people, military law.*

Introduction. The topic of psychological aspects of stress origination, development and dynamics is being researched by domestic and foreign researchers through decades. Relevance of this research is increasingly high under the current environment which is characterized by rapidly changing conditions some of which may become strong stress generators, e.g., emerging stress situations in any sphere of human life, increased necessity to adequately react to stress situations, higher demand for resilience. In today's Ukraine, the phenomenon of resilience demonstrated by young people during the

war is not researched enough. Specifically, more research is required on emerging disharmonic and deforming factors which have negative effect on quality of life of Ukrainian students and their professional development. Thus, influence of war on psychological specifics of stress resilience of university students requires additional scientific research and clarification.

Analysis of recent researches and publications. Researchers pay special attention to identifying determinants of resilience to psychological stress, as well as their manifestations in educational and

© Shevtsova O. M., Arefieva M. G.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

professional activities of students. These topics are covered in works of domestic and foreign authors, i.e., I. Vashchenko, G. Meshko, N. Onishchenko, O. Timchenko, R. Lazarus, S. Folkman, L. Pearlin, S. Kobasa etc. [1-8]. The researchers conclude that stress resilience of students is dependent on a group of factors, e.g. psychological and pedagogical culture of teachers, professors and parents; individual level of empathy; availability of mutual understanding in subject-to subject interactions; availability of knowledge, techniques and skills required to cope with a stressful situation.

Stress resilience in learning activities is predominantly viewed as comprehensive personal attribute including such individual components as low personal and situational anxiety, low level of neurological and psychological stress, adequate self-esteem, high level of ability to work, emotional stability. These components provide for effective achievement of learning goals and are realized in cognitive, emotional, motivational, and behavioral spheres of individuals. [1; 4; 6; 7]. Besides, researchers highlight a group of psychological factors which inhibit development of stress resilience mechanisms. These factors typically include experience of distress, expectation of a failure, health issues, low self-esteem, lack of time, etc. [4; 6].

In general, researchers agree that individual stress resilience plays a role in preventing the development of negative stress consequences [1; 3; 5]. Individual stress resilience is a 'buffer function' which neutralizes stressors that exist objectively; this allows retain good physical and mental health even in prolonged difficult life situations. In current situation, especially during the war and limitary law enforced, the intensity of stress is permanently increasing; therefore, it is especially important to protect and shape high individual level of stress resilience of each person.

Aim.The article aims to demon-

strate the results of theoretical and empirical research on psychological specificities of stress resilience developed by students living under the martial law.

Materials and methods. Methods utilized: general scientific methods (analysis, synthesis, generalization, comparison), empirical (questionnaires and tests based on the Questionnaire by Plutchik - Kellerman – Conte), Personal Questionnaire by G. Levik, Test WCO by R. Lazarus adapted by T. Kryukova and mathematical statistics. Participants of the empirical part of the research are undergraduate students at National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine and Ukrainian State University named after Myhaylo Dragomanov. Student participants age from 18 to 22 years and are majoring in humanitarian field. In total, research sample consists of 48 individuals.

Results. Analysis of scientific research for coverage of individual stress coping resources allows us to conclude that personal awareness of available multiple resources under stressful conditions along with skills to employ such resources under stressful conditions facilitate the development of sense of control over the stressful situation. As a result, individual can solve problems arising from difficult or crisis circumstances. [1; 2; 5]. Two types of personal stress coping resources most well studied in modern psychology are psychological defense and stress-coping behavior; both resources are referred to as 'coping strategies' and are focused on processing individual negative experience and emotions [4; 5; 8].

Theoretical analysis allows us to define a set of individual psychological characteristics connected to stress resilience, including cognitive-intellectual and emotional-personal sub-sets.

Personal *cognitive* characteristics facilitating the development of high level of stress resilience are the following [1; 2; 5; 6]:

- *Flexibility of thinking* as ability to quickly adjust perception, imagination, and thoughts to a changing situation, as well as timely and adequate decision making in a changing situation. Flexibility of thinking is linked to the ability to change interpretation of situation's characteristics and perform qualitative intellectual transformation of the stressful situation.

- *Abstract thinking* as ability to generate innovative ideas based on previous experience. The ground foundation of abstract thinking are psychological processes of differentiation and integration; highest level of abstract thinking presupposes high levels of integration and differentiation. Individuals owning these characteristics tend to be independent from immediate characteristics of the situation, are oriented on inner experiences, flexible, creative, etc.

- *Field independence* as indicator of personal unique way of processing information. Field independence/dependence is a cognitive style based on dominant tendency of a individuals to solve problems referring to other people or to themselves.

- Developed *perceptive abilities*, i.e., perceptive attention, ability to observe, etc.

- Developed *mnemonic abilities* i.e., operational memory, ability to memorize productively through intermediaries.

- Developed intellectual abilities, i.e., operational thinking, ability to concentrate, ability to differentiate the important from secondary, ability to identify connections between things, etc.

Emotional - personal characteristics facilitating the development of high level of stress resilience are the following [1; 2; 5; 7; 8]:

- *Emotional resilience* as ability to overcome the state of excessive emotional agitation when performing complex activities

- *Optimism* as ability to feel prevailing positive emotions and be in a

good mood which helps individual to self-organize emotionally under stressful conditions because forecasting future situations will be happening in a positive light.

- *Medium level of personal anxiety* as optimal level of personal readiness to apply purposeful efforts to adapt to stressful situations.

- *Medium level of aggression* as adequate level of response to conditions threatening to person's vital interests, which is sufficient for effective support of personal physical and mental health under stressful conditions.

- *Internal locus of control* as internal orientation and ability to accept life events as results of personal controllable actions. Internally oriented individuals have more distinct tendency to create specific action plans in different life situations which allows them to influence meaningful life situations and overcome stressful situations more successfully.

- *Availability of set of leading motivational factors*, such as *personal well-being* (steady desire to maintain physical and psychological comfort); *desire to interact with people* (pleasure from social contacts, receiving information from others); *achievement of goals* as means of self-expression and self-assertions.

- *Optimal behavioral activity* as effective assessment of behavioral options under the stressful conditions.

The results of empirical research identified the following specifics of resilience employed by university students: mechanisms of psychological defense under stressful conditions (based on Questionnaire by Plutchik – Kellerman – Conte); individual personal characteristics (based on personal questionnaire by G. Levik); and coping strategies (based on test WCQ by R. Lazarus adapted by T. Kryukova).

Representation of stress reduction mechanisms among respondents is the following:

- Dominant mechanism of *projection* (43 % of respondents), which indicates that students are willing to

project causes of their own problems and unsatisfaction on other people. Projection provides temporarily relieve from negative emotions but at the same time makes the person accessively suspicious or accessively careless.

- Mechanism of *compensation* (18 % of respondents). Compensation happens when students attempt to replace personal characteristic necessary to achieve success in the desired area, and which they do not possess, for personal characteristics they already have and which can bring success in any other area. This mechanism creates compensation for the feeling of being non-successful in the desired area.

- Mechanism of *rationalization* (16 % of respondents) indicates that students are trying to rationalize their own action of lack of such by means of logical reasoning.

- Mechanism of *rejection* (12 % of respondents) which means that students reject their own mistakes and difficulties.

- Mechanism of *regression* (6 % of respondents) is characterized by infantile behavior, retreat to a more comfortable state which is irrelevant to real life situation.

- Mechanism of *suppression* (3 % of respondents) is characterized by suppression of problems and transferring those to subconsciousness.

- Mechanism of *hypercompensation* (1,5 % of respondents). Students with this dominant mechanism aim to develop personal characteristics which they lack for successful achievement of their objectives.

- Mechanism of *replacement* is least represented in the research, only 0.5% of respondents have this type as dominant.

So, each student in critical or stress generating situations employs certain set of psychological defense mechanisms. Employing these mechanisms, students

achieve reconciliation with reality by constant twisting of perceptual and judgemental information.

Empirical measurements of individual psychological characteristics impacting stress resilience of students resulted in the following conclusions:

- In factor A (closed – open to communication) very low level of openness prevails. This is characterized by closedness, isolation in a group, low communicational activity, attempts to do everything by themselves.

- In factor H (reserved – active in social contacts): prevailing trend is reserved in social contacts, experiencing difficulties with contacts, careful with choosing partners, shy, not trusting anyone, low self assurance.

- In factor Q2 (conformity – nonconformity): most respondents are conforming, dependant, tend to agree with the group, easy to influence, easy to compromise in questionable situations.

- In factor L (trust – suspiciousness): trust other people, easy adapt to a group, understand other people, caring about other people forgetting about themselves.

- In factor N (simplicity – sophistication of behavior): low level prevails which indicates straightforward communications, simple behaviors, lack of tactfulness, inability to think clearly, inability to understand other people behaviours.

- In factor F (lack of emotional reactions – rich and diverse emotional reactions): limited external manifestations of emotional reactions, mostly look calm, silent, serious and at times apathical.

- In factor I (emotional sensitivity): most respondents have good imagination and aesthetic taste.

- In factor O (self-confidence – lack of self-confidence): self-confidence shows medium level.

- In factor Q4 (feeling relaxed – feeling tensed): high level of feeling

relaxed which is characterised by indifference to success, achievement and failures.

- In factor C (lack of self-control – control of emotional reactions): low level of emotional control, impulsive, inability to reserve emotions, cannot tame emotions and calm down, cannot assume responsibility over completion of actions, quickly changing moods, unstable interests.

- In factor G (discipline) data shows medium level which is characterized by being moderately disciplined and responsible.

- In factor Q3 (self-control): medium level of self-control and will-power.

- In factor E (submissiveness – dominance in a group): medium level, which indicates that respondents are moderately submissive, moderately independent and self-confident. Power and leadership characteristics are at moderate level.

- In factor B (logical thinking): data shows logical thinking and intellectual abilities are high that average, quick thinkers, are very good at solving abstract problems.

- In factor M (practical thinking – dreaming thinking): most students combine both styles, i.e. allocate sufficient time to casual routine practical tasks, live both in the present and in the future.

- In factor Q1 (conservative – willing to explore the new): most students are very conservative, tend to stick to existing conditional social systems and norms.

- In factor LA (level of aspirations) data shows moderate level, students stand up for the rights of the

group.

- In factor LG (level of goal setting): low level which indicates that goals are contradictory and unclear. Students have vague understanding how to achieve their goals and apply insufficient effort to achieve them.

- In factor EW (enjoying work): data shows students do not like working, do not enjoy the process of work, do not see perspectives of career growth, do not see future profession as matching their personal aptitudes and characteristics.

- In factor PC (psychological climate in the group): unpleasant atmosphere in the group, disrespect to group mates, highly individualistic attitude.

- In factor RP (relationship with the leading professor): lack of mutual understanding, hidden dissatisfaction, lack of fairness.

- In factor RF (relationships in family): average level, relationships are prone to changes, lack of understanding, lack of trust between family members

- In factor IE (introversion – extraversion): most respondents are introverted, tend to spend time alone, closed to communications, experience difficulties with social adaptation.

- In factor An. (anxiety): heightened level of anxiety, lack of self-confidence, reserved in communications with other people, stressed, agitated, tend to perceive all situations as a source of anxiety.

- In factor FI (flexible – rigid) most respondents experience difficulties adjusting to new circumstances and switching from task to task.

Summary of empirical research on coping strategies employed by students is presented in the table below:

Table 1**Average Quantitative Expression of Coping Behavioural Strategies Employed by Students**

<i>Coping Behavioural Strategy</i>	<i>High resilience</i>	<i>Medium resilience</i>	<i>Low resilience</i>
Confrontational Coping	9,2±1,6	13,0±1,1	15,8±2,9
Distancing	4,9±0,6	7,8±1,4	12,5±1,2
Self-Control	12,7±1,1	15,2±0,9	4,8 ±1,3
Seeking Social Support	10,3±1,1	6,8±1,0	14,1±1,5
Approval of Responsibility	14,6±0,8	6,8±0,9	4,6±0,9
Avoidance, Escape	5,8±1,1	9,0±0,9	14,9±1,2
Planning for Problem Solving	12,6±0,1	8,4±0,1	5,2±0,1
Positive re-evaluation	11,6±0,3	8,7±0,2	9,6±0,2

So, respondents with *high level of stress resilience* often choose such coping strategies as Self-Control (12,7±1,1), Approval of Responsibility (14,6±0,8), Planning for Problem Solving (12,6±0,1). Thus, it can be expected that representatives of this category tend to control their emotions and behaviors; are able to recognize and analyze their own mistakes with purpose to adjust behaviors in future similar situations; tend to develop precise action plans which is deemed necessary in stress-generating situations of any nature.

Respondents with *medium level of stress resilience* often choose Self-Control (15,2±0,9) and Confrontational Coping (13,0±1,1), which in combination with data from other scales may be interpreted as tendency to de-personalize danger and hyper control over emotions and behaviors. This may result in chaotic aggressive reactions in stress generating situations.

Students with *low level of stress resilience* demonstrate low ability to identify correlations between their own actions and meaningful life situations. This group of respondents most often choose the following coping strategies:

- Approval of Responsibility (4,6±0,9), which manifests as tendency to interpret most events as accidents or outcomes of other people actions
- Distancing (12,5±1,2)
- Self-Control (4,8 ±1,3)

- Planning for Problem Solving (5,2±0,1) which manifests as unwillingness to recognize their own actions as crucial factor of life and to apply efforts to change stressful situations.

These specifics of cognitive evaluation of situation and behavioral reactions cause active Seeking of Social Support (14,1±1,5) as means to avoid responsibility (Avoidance, Escape: 14,9±1,2). On the other hand, such specifics cause non-motivated aggressive reactions (Confrontational Coping: 15,8±2,9).

Discussion. So, prolonged, and intensive impact of stress generating factors on personality may result in personality changes such as closedness, distancing, alienation, sense of inadequacy of reality, self-doubt, social inadaptability, psychological asthenia, stronger affective reactions, heightened emotional sensitivity, dissatisfaction with subject-to-subject relationships, etc. University students living in chronic stress under the military law experience longer periods of mental strain, higher levels of verbal and non-verbal aggression, emotional instability, higher levels of conformity, suspiciousness, feeling of guilt, impulsiveness in decision-making, impulsiveness of actions, etc. These psychological outcomes of prolonged stress generating factors can be prevented or corrected by developing stress resilience in students, specifically by means of social

and psychological training. During these trainings, students focus on learning relaxation techniques, developing positive emotional experience, learning technics of self-regulation and self-control. These personal qualities form the ground foundation of individual resistance to stress factors caused by the war.

References

1. Vashchenko I., Antonova O. (2018). *Konflikt. Posttravmatychnyi stres: shliakhy yikh podolannia*. Kyiv: Znannia, 289 s. [in Ukrainian]
2. Meshko H. M. (2018). *Formuvannia profesiinoi stresostiikosti u maibutnikh pedahohiv*. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Pedahohichni nauky. Vypusk 89. Cherkasy. S. 74-79. [in Ukrainian]
3. Onishchenko N. V. (2019). *Ekstrena psykholohichna dopomoha postrazhdalym v umovakh nadzvychainoi sytuatsii: teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia*. Kh.: Pravo. 584 s. [in Ukrainian]
4. *Profilaktyka posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: psykholohichni aspekty* (2021). Upor.: D. Romanovska, O. Ilashchuk. Chernivtsi: Tekhnodruk. 133 s. [in Ukrainian]
5. Timchenko O.V. (2018). *Syndrom posttravmatychnykh stresovykh porushen: kontseptualizatsiia, diahnostyka, korektsiia ta prohozuvannia: monohrafiia*. Kharkiv: Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav. 268 s. [in Ukrainian]
6. Timchenko O.V. (2021). *Suchasni pidkhody do klasyfikatsii stresu*. Visnyk Kharkivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S. Skovorody. Psykholohiia. Kharkiv, KhDPU. Vyp. 6. S.194-199. [in Ukrainian]
7. Shevtsova O. M. (2018). *Profesiina Ya kontseptsiiia yak metarezultat rozvytku autopsykholohichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv*. Naukovi visnyk

Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii «Psykhologichni nauky». Vyp. 2(20). Mykolaiv, S. 91-95. [in Ukrainian] <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/543/506>

8. Shevtsova O. M., Arefieva M. H. (2023). *Psykhologichni osoblyvosti stresostiikosti molodi v umovakh viiny. Prodovolcha ta ekolohichna bezpeka v umovakh viiny ta povoiiennoi vidbudovy: vyklyky dlia Ukrainy ta svitu: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (25-26 travnia 2023 r., m. Kyiv), sektsiia 4: Yakist osvity ta humanitarna nauka v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv*. Kyiv: NUBiP Ukrainy. S. 170-171. [in Ukrainian] https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/sekciya_4.pdf

Список використаних джерел

1. Ващенко І., Антонова О. Конфлікт. Посттравматичний стрес: шляхи їх подолання. Київ: Знання, 2018. 289 с.
2. Мешко Г. М. Формування професійної стресостійкості у майбутніх педагогів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 89. Черкаси, 2018. С. 74-79.
3. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Х.: Право, 2019. 584 с.
4. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Упор.: Д. Романовська, О. Ілашчук. Чернівці: Технодрук, 2021. 133 с.
5. Тімченко О.В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2018. 268 с.
6. Тімченко О.В. Сучасні підходи до класифікації стресу. *Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків, ХДПУ, 2021. Вип. 6. С.194-199.

© Shevtsova O. M., Arefieva M. G.

7. Шевцова О. М. Професійна Я-концепція як метареультат розвитку аутопсихологічної компетентності майбутніх фахівців. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 2(20), 2018. Миколаїв, С. 91-95. <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/543/506>

8. Шевцова О. М.,

Ареф'єва М. Г. Психологічні особливості стресостійкості молоді в умовах війни. *Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (25-26 травня 2023 р., м. Київ), секція 4: *Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глобальних викликів*. Київ: НУБіП України, 2023. С. 170-171. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/sekciya_4.pdf

СПЕЦИФІКА ПРОЯВІВ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Шевцова О. М., Ареф'єва М. Г.

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових джерел з проблеми особливостей психологічних проявів стресостійкості у студентів в умовах війни. Стресостійкість студентів розглядається як комплексна особистісна властивість, яка включає такі індивідуально-психологічні компоненти: низька особистісна та ситуативна тривожність, низький рівень нервово-психічної напруги, адекватна самооцінка, висока працездатність, емоційна стійкість, що забезпечує успішне досягнення мети діяльності та реалізується в когнітивній, емоційній, мотиваційній та поведінковій сферах особистості. На основі теоретичного аналізу визначено, що підвищенню стресостійкості сприяють особистісні якості: гнучкість і абстрактність мислення, полenezалежність як когнітивний стиль, розвинені перцептивні, мнемічні й інтелектуальні здібності, спостережливість, внутрішня зосередженість, емоційна стійкість, оптимізм, адаптивність, внутрішній суб'єктивний контроль тощо. У статті представлено результати емпіричного вивчення особливостей проявів стресостійкості в українських студентів, обумовлених стресовими ситуаціями воєнного стану. Визначено, що пріоритетними механізмами психологічного захисту у студентів в умовах війни є проекція та компенсація, а провідними стратегіями долаючої поведінки: ухвалення відповідальності, самоконтроль та планування вирішення проблем – у осіб з високою стресостійкістю; конфронтація, уникнення та пошук соціальної підтримки – у осіб з низькою стресостійкістю.

Ключові слова: стресостійкість, стрес, стресові ситуації, долаюча поведінка, копінг-стратегії, студенти, молодь, умови війни.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.159-163

УДК: 159.96:796.035-053

CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN MATURE INDIVIDUALS

OLIINYK O. O., candidate of psychological sciences, PhD (Psychology), associate professor, associate professor of department of the Psychology

TOMILENKO Y., Candidate for a Master's degree, 2nd year of study, field of study 053 "Psychology

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: okleons777@gmail.com

ORCID: ID 0000-0002-3255-9170

Abstract. *In today's era of individuals being integrated into numerous social groups, aimed at mastering and performing various social roles, processing vast amounts of information, making rapid decisions, and overcoming challenges that require an expansion of adaptive resources while increasing psychological tension, the issue of psychological well-being in mature individuals has become particularly relevant. Objective. This study is associated with a theoretical analysis of the problem of psychological well-being and empirical research into its main components in mature age. Methods. To achieve the set objective, we used a combination of methods: theoretical methods - analysis, systematization, synthesis of scientific sources; empirical methods - surveys, interviews; psychodiagnostic methods - K. Zamfir Professional Activity Motivation Questionnaire, and the WAM (Well-being, Activity, Mood) questionnaire. The study involved 30 individuals aged 35 to 50 years. The results of the empirical study on the peculiarities of psychological well-being (motivation for professional activity, emotional state) revealed that internal motivation and external negative motivation dominate in mature individuals. Most respondents prioritize deriving satisfaction from both the process and the outcome of their professional activity, as well as full self-realization within it. A significant portion of the sample is motivated by the desire to avoid criticism and potential discomfort in their professional activities. Future prospects for further developments are seen in the development and testing of a program for optimizing the psychological well-being of mature individuals through physical culture means.*

Keywords: *psychological well-being, motivation for professional activity, activity, mood, mature age.*

Urgency of the research. The modern individual's involvement in numerous social groups, mastering and performing various social roles, acquiring and processing significant amounts of information, confronting the challenges of today, quick decision-making, and overcoming difficulties require an expansion of adaptive resources. These

factors contribute to an increase in psychoemotional tension, which negatively affects one's psychological well-being. In contemporary psychological science, considerable attention is devoted to researching indicators and factors related to various forms of success and the development of psychological and physical characteristics of an individual.

© Oliinyk O. O., Tomilenko Y.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

However, there is a declining interest in the issue of personal well-being. This phenomenon remains insufficiently explored in modern psychology, highlighting the importance and relevance of its study among mature individuals.

Analysis of recent research and publications. Understanding the concept of "psychological well-being" is impossible without specifying and understanding the essence of the concepts of "personal well-being" and "psychological well-being of an individual." Each of these has its own content, but they do not exhaust the depth of research potential.

The concept of "psychological well-being of an individual" is quite popular in modern psychology and has numerous definitions in foreign psychology [7]. According to K. Ryff, psychological well-being determines a person's happiness, and to achieve it, the following conditions are necessary: self-acceptance, a positive attitude towards others, autonomy, environmental management, a sense of life, personal growth [7].

In V. Shapar's explanatory psychological dictionary, well-being is defined as a feeling of psychological and physiological comfort [5]. P. Lindly views psychological well-being as a complex formation that reflects an individual's feelings and moods influenced by external conditions, individual psychological characteristics, self-awareness, and the person's ability to overcome life difficulties [6].

V. Havrylkevych and O. Firstova consider psychological (emotional) well-being as an analogue of happiness, which is a general reflective assessment by an individual of their past and present through the prism of life satisfaction and is characterized by intensity and the frequency of experiencing positive emotions [2].

Research objective is to theoretically justify and empirically investigate the peculiarities of

psychological well-being in individuals during the mature period.

Research methods: Theoretical methods involve the analysis, systematization, and synthesis of scientific sources. Empirical methods include surveys and interviews. Psychodiagnostic methods involve the use of the K. Zamfir Professional Activity Motivation Questionnaire and the WAM questionnaire (well-being, activity, mood).

Presentation of the basic material of the research. Psychological well-being in mature individuals, in our view, is determined by the psychological characteristics of the individual that are shaped by the external environment and subsequently manifested based on various life conditions. Changes in an individual's psychological well-being under the influence of external factors are reflected in alterations in their subjective perception of situations, fluctuations in activity levels, reduced social interactions, and disturbances in temporal perspectives [3].

Psychological well-being characterizes the individual as a whole and can be represented as a combination of interconnected components, including cognitive, motivational, volitional, affective, and more. The development of an individual's affective sphere during mature age is not uniform. For some, this age can be the best period in terms of family life, career, or the development of creative abilities. However, during this period, individuals tend to think more about the passage of time [4].

Changes also occur in the motivational sphere of individuals. The desire of mature individuals to act promptly and see immediate results leads to a shift in the structure of their motivation, with a focus on satisfying intensified needs. Among the main components are: caring for maintaining close relationships with family and friends, revising activities considering potential stagnation and missed opportunities, realizing their

creative potential, preparing for a peaceful and secure life in old age, and the need to pass something on to the next generation [1].

To investigate the peculiarities of psychological well-being (motivational sphere and psychoemotional state) in mature individuals, we conducted an empirical study involving 30 individuals aged 35 to 50 years. To assess the motivational sphere of mature individuals,

we chose the K. Zamfir Professional Activity Motivation Questionnaire, as labor activity is one of the central aspects of mature individuals. To determine the psychoemotional state, we used the WAM questionnaire (well-being, activity, mood).

Research results and their discussion. The results of diagnosing professional motivation (according to K. Zamfir) are presented in Table 1.

Table 1

The results of diagnosing the motivation for professional activity in mature individuals (according to K. Zamfir); (n = 30)

Types of motivation					
Internal motivation		External positive motivation		External negative motivation	
abc.	y %	abc.	y %	abc.	y %
11	36,7	9	30	10	33,3

An analysis of the obtained results reveals that the dominant criteria for internal motivation (36.7%) in mature individuals are "satisfaction from both the process and the outcome of work" and "the possibility of complete self-realization in this activity." Therefore, for respondents in this subgroup, self-realization and satisfaction from their professional activity take precedence.

Dominance of external positive motivation was identified in 30% of the respondents. Indicators of external positive motivation, such as "financial earnings," "the need for achieving social prestige and respect from others," were considered significant by most participants. The indicator "desire for career advancement" was also marked as significant by this

group of participants, as they prioritize societal recognition and fair compensation.

The dominance of indicators of external negative motivation was found in 33.3% of the respondents. These individuals are driven by a desire to avoid criticism from superiors and colleagues and to steer clear of possible punishments or discomfort.

As a result, the leading type of motivation in mature individuals is internal motivation, and a high percentage of respondents are driven by the desire to avoid criticism and potential discomfort.

The results of the assessment of well-being, activity, and mood using the WAM questionnaire are presented in Table 2.

Table 2

The results of diagnosing the well-being, activity, and mood of mature individuals using the WAM (Well-being, Activity, Mood) questionnaire

Level	Well-being, %	Activity, %	Mood, %
High	20	26,6	23,3
Moderate	46,6	36,7	40
Low	33,3	36,7	36,7

Analysis of the results presented in Table 2 reveals that, on the "well-being" scale, most respondents exhibited average scores (46.6%), with 20% having high scores and 33.3% having low scores. On the "activity" scale, respondents predominantly showed average and low scores (36.7%), while high scores were found in 26.6% of participants. On the "mood" scale, only 23.3% of respondents had high scores, 40% had average scores, and 36.7% had low scores. Therefore, the well-being and emotional state diagnosis results indicate that most respondents have average well-being and emotional states, with both low and average activity levels.

Conclusions: The essence of the concept of "psychological well-being" and its characteristics in mature age have been analyzed. The psychological well-being of an individual is primarily determined by their individual characteristics, which are shaped by the external environment. The results of the empirical study on the peculiarities of psychological well-being (motivation for professional activity, emotional state) have shown that internal motivation and external negative motivation dominate in mature individuals. The majority of respondents prioritize deriving satisfaction from both the process and the outcome of their professional activity, as well as full self-realization within it. Additionally, a significant portion of the sample is motivated by the desire to avoid criticism and potential discomfort in their professional activities.

Список використаних джерел

1. Вікова та педагогічна психологія / за ред. О. В. Скрипченко, Л. В. Долінська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2012. 344 с.
2. Гаврилькевич В., Фірстова О. Емоційні стани особистості: теоретичне дослідження феномену. *Psychology Travelogs*. 2023. № 2. С. 41–50.
3. Головіна К.О. Пріснякова Л.М.

Психологічний стан особистості. *Актуальні проблеми юриспруденції та психології*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 вересня 2021 р.). Дніпро: ВВПЗ "ДГУ", 2021. С. 62-69.

4. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посібник. Київ : Либідь, 2007. 256 с.

5. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2005. 640 с.

6. Linley P. A., Maltb J., Woodc A. M., Osborne G., Hurling R. Measuring happiness: The higher order factor structure of subjective and psychological wellbeing measures. *Personality and Individual Differences*. 2009. № 47. P. 878–884.

7. Ryff C. D. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of motivation, social development, and well-being. American Psychology*. 2000. № 55. P. 68–78.

References

1. Skrypchenko O. V., Dolynska L. V., Ohorodniichuk Z. V. (ed.) (2012) *Vikova ta pedahohichna psykhohiia* [Age and pedagogical psychology]. Kyiv: Caravela (in Ukrainian).
2. Gavrilkevich V., Firstova O. (2023) *Emotsiini stany osobystosti: teoretychne doslidzhennia fenomenu* [Emotional states of personality: a theoretical study of the phenomenon]. *Psychology Travelogs*, no. 2. pp. 41–50 (in Ukrainian).
3. Golovina K.O. Prisyakova L.M. (2021) *Psykhohichnyi stan osobystosti* [Psychological state of the individual]. *Actual problems of jurisprudence and psychology: materials of the All-Ukrainian Science and Practice. conf. (Dnipro, September 30, 2021)*. Dnipro: VNPZ "DSU". pp. 62-69 (in Ukrainian).
4. Kyrylenko T. S. (2007) *Psykhohiia: emotsiina sfera osobystosti : navch. posibnyk* [Psychology: the emotional sphere of personality:

academic. manual]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

5. Shapar V. B. (2005) [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor (in Ukrainian).

6. Linley P. A., Maltb J., Woodc A. M., Osborne G., Hurling R. (2009) Measuring happiness: The higher order factor structure of subjective

and psychological wellbeing measures. *Personality and Individual Differences*, no. 47. pp. 878–884.

7. Ryff C. D. (2000) The structure of psychological well-being revisited. *Journal motivation, social development, and well-being. American Psychology*, no. 55. pp. 68–78 (in USA).

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО САМОПОЧУТТЯ ЛЮДЕЙ ЗРІЛОГО ВІКУ

Олійник О. О., Томіленко Є.

Анотація. Сьогодні в епоху включеності людини у велику кількість соціальних груп, спрямованості на оволодіння і виконання різноманітних соціальних ролей, отримання і опрацювання значних обсягів інформації, швидке прийняття рішень і подолання труднощів, що вимагають розширення адаптаційних ресурсів і сприяють збільшенню психоемоційної напруги, особливої актуальності набуває проблема психологічного самопочуття людини зрілого віку. **Мета.** Дослідження пов'язане з теоретичним аналізом проблеми психологічного самопочуття, емпіричним дослідженням основних його складових в зрілому віці. **Методи.** Для розв'язання поставленої мети нами був використаний комплекс методів: теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення наукових джерел; емпіричні – опитування, бесіда; психодіагностичні – опитувальник мотивації професійної діяльності К. Замфір; опитувальник САН (самопочуття, активність, настрій). У дослідженні брали участь 30 осіб віком від 35 до 50 років. **Результати** емпіричного дослідження особливостей психологічного самопочуття (мотивація професійної діяльності, психоемоційний стан) показали, що у людей зрілого віку домінує внутрішній тип мотивації і зовнішня негативна мотивація; середні показники самопочуття і настрою, низькі й середні показники активності. Для більшості респондентів пріоритетними є отримання задоволення від процесу і результату своєї професійної діяльності та повна самореалізація в ній, а також значний відсоток вибірки керується прагненням уникати критики та можливих неприємностей у професійній діяльності. **Перспективи** подальших розробок вбачаємо в розробці та апробації програми оптимізації психологічного самопочуття осіб зрілого віку засобами фізичної культури.

Ключові слова: психологічне самопочуття, мотивація професійної діяльності, активність, настрій, зрілий вік.

ФІЛОСОФІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.180-189

УДК 101.9 : 17.021.3

ФІЛОСОФІЯ В. ЛІСОВОГО В КОНТЕКСТІ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО
«КИЇВСЬКОЇ СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ»БОНЧУК Р. О., аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

E-mail: Megabonchuk13@gmail.com

ORCID 0009-0007-1800-819X

Анотація. Стаття присвячена дослідженню важливих для відродження колективної пам'яті про українські реалії другої половини ХХ ст. крізь призму життєвого шляху, й що особливо важливо, філософських поглядів В. Лісового. Головна увага зосереджена на концептуально оформленій у працях В. Табачковського ідеї про зародження та розвиток у 60-80-х рр. ХХ ст. в Києві самобутнього інтелектуального осередку – «київської світоглядно-антропологічної школи». Це претензійне, за твердженням В. Лісового, визначення викликало жваву дискусію на сторінках часопису «Критика», до якої долучився і сам філософ. Як безпосередній свідок подій часів «застою» та європейського рівня інтелектуал, В. Лісовий, на противагу низці своїх сучасників, зробив спробу розглянути українську філософію 60-80-х рр. ХХ ст. в контексті методологічних надбань тогочасної західної інтелектуальної думки. Такий підхід дозволив українському вченому спростувати сформоване у 90-х рр. ХХ ст. переконання в існуванні та активному розвитку у другій половині ХХ ст. «київської світоглядно-філософської школи», тим самим закласти підвалини для переосмислення тогочасної інтелектуальної спадщини. Такого ґтибу розвідки надзвичайно актуальні для сьогодення, оскільки дають можливість уточнити, а подекуди й сконструювати чітке уявлення певної спільноти про себе, свою культуру, а з нею і місце та місію у світі й тим самим об'єднати спільноту навколо досягнення певної мети.

Ключові слова: «київська світоглядно-антропологічна школа», колективна пам'ять, історія філософії, ідеологія, українська філософія, дисидент, філософська школа.

Актуальність (Introduction). Зростання уваги до історії національної філософії, яке спостерігається останніми роками в українському інтелектуальному дискурсі спричинене не тільки соціокультурними та геополітичними трансформаціями, які відбуваються в сучасному світі, а й тим методологічними змінами, які відбулися в соціогуманітарній науці другої половини ХХ ст. Цей період характеризується розвінчанням ідеалів світського гуманізму, стрімкою

девальвацією класичної метафізики та методологічних програм позитивізму. Останні поступаються своїм місцем постемпірстським теоріям розвитку науки, представленим працями К. Поппера [11], Т. Куна [8], П. Фейєрабенда [1] та методологічно спорідненні з ними дослідженнями М. Фуко [14]. Спростовуючи кумулятивний характер розвитку науки, ці дослідники заклали методологічні підвалини для спростування постулатного руху історії та утвердження

© Бончук Р. О.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

авторських інтерпретацій спадщини минулого. Унаслідок цього сучасна філософія перестає розглядатися як необхідний, закономірний висхідний ступінь розвитку історико-філософського процесу, а формує з минулим нові акумулятивні зв'язки.

Чималий вплив на актуалізацію історико-філософських переосмислень мала й глобалізація, яка, відкривши кордони для міграції, помітно розмила культурну гомогенність історично сформованих національних спільнот, тим самим поставила на порядок денний проблему згуртованості, а з нею й ідентичності спільноти. Відновлення останньої, як показав свого часу М. Альбвас, потребує єдності споминів. Вони допомагають спільноті вимолювати чітке уявлення про себе, тим самим легітимуючи групу в історії та кристалізуючи її внутрішню згуртованість [2].

Обґрунтована М. Альбвасом здатність колективної пам'яті зберігати та утримувати тяглість традиції, тим самим формувати цілісне уявлення спільноти про себе яскраво проглядається й у сучасній філософії. Останніми роками тут, так само як і в інших сферах культури, проглядається зміщення ракурсу уваги від загальної до національних історій філософії. Сьогодні вони позиціоновані як важлива складова практики паняті, зорієнтованої на формування смислів та ідей, що суголосні злободенним викликам сьогодення. У прагненні віднайти в «архіві» (М. Фуко) минулого актуальні для сьогодення образи та ідеї, історики національної філософії багато уваги приділяють переосмисленню знакових періодів розвитку національної філософії та включенню в історико-філософський дискурс його маловідомої чи репресованої інтелектуальної спадщини. Такого штибу розвідки дають можливість уточнити, а подекуди й сконструювати чітке уявлення певного колективу про себе, свою культуру, а з нею і місце та місію

у світі, тим самим об'єднати спільноту навколо досягнення певної мети.

Зважаючи на зміни, які відбуваються у сучасному світогляді та філософській науці, звернення до історико-філософських праць відомого українського філософа-дисидента Василя Лісового видається своєчасним і актуальним. Його розвідки та нариси істотно поглиблюють розуміння соціокультурного та світоглядного контексту розвитку української інтелектуальної думки у 60-80-х рр. ХХ ст., тим самим сприяючи відродженню репресованих радянською владою колективних споминів. Крім того, його праці сприяють проясненню суперечностей національної історії, тим самим відкриваючи простір для конструювання та легітимації уявлення українців про себе.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Попри актуальність осмислення історико-філософської спадщини В. Лісового, в сучасному інтелектуальному дискурсі наразі є лише кілька праць присвячених цій непересічній постаті української інтелектуальної думки. В цьому контексті передусім привертає увагу ґрунтовна і водночас оглядова стаття А. Єрмоленка «Філософія Василя Лісового у контексті сучасних філософських досліджень», у якій дослідник запропонував цілісний огляд філософської спадщини В. Лісового, особливо наголошуючи на тому, що його «філософія світового рівня» [6, с. 87]. До історико-філософських узагальнень В. Лісового звертається й українська дослідниця І. Заїчківська, під час дослідження інтелектуальної спадщини І. Огієнка [7]. Зважаючи на контекст її дослідження, вона у переважній більшості звертається тільки до теорії історії філософії В. Лісового. Цікаву автобіографічну довідку В. Лісового з авторським доповненням самого філософа запропонував В. Овсієнко на сайті віртуального музею Дисидентського руху в Україні [10]. Дещо

згодом вона була доповнена і розширена Н. Вербовець. Так, у передмові до збірки політико-філософських роздумів з красномовною назвою «Зачаклований час», дослідниця зробила цікаву спробу показати єдність життєвого шляху та філософської думки В. Лісового [9].

Загалом згадані нами розвідки вказують на те, що дослідження інтелектуального доробку В. Лісового поки що має спорадичний характер, що, як видається, істотно ускладнює вписування філософської спадщини дослідника в історію української філософії та відродження колективних споминів про складні та суперечливі події другої половини ХХ ст.

Мета (Purpose). З огляду на актуальність дослідження надзвичайно важливих для відродження історичної пам'яті українців колективних споминів про вкрай суперечливі українські реалії другої половини ХХ ст., метою нашої статті стало висвітлення важливих для прояснення означеної проблеми філософських поглядів В. Лісового, й передусім, його позиції щодо своєрідності та основних інтенцій розвитку української філософії 60-80-х рр. ХХ ст.

Методи (Methods). У процесі дослідження було використано суголосну вимогам сьогодення методологію «memorial studios», яка дала можливість розглядати історію національної філософії як складову колективної пам'яті української спільноти. Важливе значення у процесі написання роботи відіграли диференційований та контекстуальний підходи. Останній дав можливість розглянути розвиток української філософії у 60-80-х рр. ХХ ст. в контексті тогочасних реалій. Поряд з іншим при написанні роботи були використані такі загальнонаукові методи як аналіз, синтез, узагальнення. Кожен згаданий метод використовувався для вирішення конкретного дослідницького завдання.

Результати (Results). Попри те, що В. Лісовий ще у далекому 1969 році закінчив аспірантуру та невдовзі потім захистив кандидатську дисертацію на тему «Логіко-філософське дослідження повсякденної мови» (захищена у 1971 р.), у радянський період учений мало займається науковою роботою. В цей час значно більше уваги він приділяв дисидентській діяльності, займався самвидавком, а після початку масових арештів шестидесятників у 1972 році відкрито виступив на їхню підтримку. Зокрема, на знак протесту проти утисків влади В. Лісовий 05.07. 1972 року написав та надіслав «Відкритого листа членам ЦК КПРС і ЦК КП України» на ім'я Л. Брежнєва та секретареві парткому Інституту Філософії П. Йолону, у якому висловив солідарність з арештованими [9, с. 12].

Цілком очевидно, що реакція на такий лист не змусила на себе довго очікувати – 09.07.1972 року В. Лісового заарештували, а через рік засудили до семи років ув'язнення у таборах суворого режиму та трьох років заслання. Невдовзі потому вченого позбавили наукового ступеня кандидата філософських наук, поновлення якого відбулося тільки у 1989 році, тобто через шість років після повернення в Україну.

Зміна політичної ситуації Україні та проголошення незалежності відкрила широкі можливості для професійної самореалізації В. Лісового, як філософа та відповідального науковця, який уважно слідкує за основними тенденціями розвитку світової філософії у ХХ ст., а відтак «розуміється на сучасних її проблемах – від аналітичної філософії й філософії мовлення до сучасної етики, практичної філософії, філософії політики тощо» [6, с. 90]. Не оминає учений своєю увагою й розвитку української філософії ХХ ст., розглядаючи її в контексті тогочасних реалій. На думку дослідника, такий підхід спричинений тим, що «в тоталітарній дикта-

торській державі можливості для інтелектуальної діяльності прямо залежали від політичних передумов» [9, с. 643]. До того ж В. Лісовий свідомий того, що «оцінити стан інтелектуальної культури в Україні того часу, зокрема, філософії, неможливо без урахування того масштабу репресій, який зазнала українська інтелігенція» у ХХ ст. [9, с. 643]. Останні ж на думку, дослідника були спричинені наданою їм російським імперіалістичним за своєю суттю режимом важливості у політичних стратегіях.

На противагу В. Лісовому, який вважає, що повноцінний розвиток філософії в Україні у другій половині був неможливий через тотальні утиски, В. Табачковський стверджує, що попри репресії та цензуру в 60-х рр. ХХ ст. у тогочасному Інституті філософії АН УРСР «чітко виокремилися дві основні тенденції в розумінні предмету філософії, котрі були реакцією на вульгарний онтологізм мало не домарксівського стибу, та лінійний соціологізм «катехізісних» діамату та істмату. Це... «червоний позитивізм» і «червоний екзистенціалізм». За всієї тієї відмінності даних тенденцій, вони, – як стверджує дослідник, – ніколи не набували в Україні такого протистояння як на Заході, можливо, через те, що мали спільного офіційного антипода, а не меншою мірою тому, що досить гармонійно уживалися в неканонічній постаті Павла Копніна» [13, с. 20].

За переконанням В. Табачковського, в історії української інтелектуальної думки 60-х рр. ХХ ст., постать П. Копніна була унікальною. «Тяжючи до гносеологізму... П. Копнін такою ж мірою схилився до філософської гуманістики. Він вправно пов'язував епістемологічні та аксіологічні сюжети, не відривав пізнання від свідомості, а останню розглядав у контексті сукупного духовного розвитку людини, культури» [13, с. 20]. Зреалізувати надскладне для ра-

дянських часів інтелектуальне завдання П. Копніну, на думку ученого, вдалося зреалізувати завдяки широкому діапазону творчої уяви, яка обіймала «питання від відображення до творчості, від логіки до інтуїції, від істини до краси, від знання до віри» [13, с. 20]. Започаткована ним «людиноцентрована» філософія, поступово зміщувала фокус інтелектуальної уваги від «невблаганних об'єктивних законів розвитку всього і вся – на пізнавальні й ціннісні можливості суб'єкта співвідношення і далі – на світоглядні регулятиви людської життєдіяльності, а від них знову повертається до пізнання» [13, с. 20-21].

Започатковані П. Копніним ініціативи, як стверджує В. Табачковський, стали закономірним наслідком прагнення українського філософа представити катехізісно-спрощеному, лінійному світорозумінню діалектичний спосіб мислення, поєднавши його як з гносеологією, зокрема, формально-логічними теоріями, та і з вивченням проблем людини» [13, с. 21]. Інакше кажучи, ініціативи П. Копніна проявилися у цілком закономірному для тогочасної дійсності прагненні, з одного боку, до осмислення «того образу світу, який висувала тогочасна природнича наука», а з іншого – врахування досвіду «філософської гуманістики, що його несли в собі такі течії як феноменологія, «філософія життя», екзистенціалізм, персоналізм тощо» [13, с. 21].

За свідченням В. Табачковського, зорганізований П. Копніним антропологічний поворот сколихнув усіх мислячих людей того часу, об'єднавши їх навколо ідей «онаучнення та олюднення філософії» в межах неортодоксального марксизму, «котрий був дуже дотичний на ту пору на Заході неомарксизму – де, окрім сайєнтисько-позитивістського..., існувало також відгалуження діалектико-гуманістичне, зорієнтоване на проблему людини, відчуження

тощо» [13, с. 22, 24]. Це прагнення українських філософів 6-70-х рр., на думку ученого, споріднювало їх не тільки з гуманістично-кордоцентричною традицією вітчизняного філософування, а й людиноцентрично зорієнтованою онтологією діячів «розстріляного Відродження» й передусім «романтикою вітаїзму» Миколи Хвильового [13, с. 23-24].

Попри безумовне лідерство П. Копніна у зміні вектора філософських пошуків представників Інституту філософії АН УРСР, на думку В. Табачковського, ця ініціатива набула персоналізованого синтезування тільки завдяки активній позиції В. Шинкарука. За переконанням дослідника, саме він розробив програму й очолив антропологічну переорієнтацію шістдесятих років» [13, с. 25], ставши фундатором «київської світоглядно-антропологічної школи».

Попри виваженість викладеної В. Табачковським у монографії у «У пошуках невтраченого часу. Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників» позиції, її поява у 2002 році викликала бурхливу дискусію на сторінках часопису «Критика». Так, вже у вересні 2003 року була опублікована критична стаття В. Верлоки «У затіку філософів-квіток», у якій він зосереджує увагу на дискусійних аспектах розвитку української філософії у часи застою. Зокрема увагу дослідника привертає апологетичний та мемуарний характер роботи В. Табачковського, що, на думку В. Верлоки, робить роботу сповнену «достеменних свідчень про той час, цінною для сучасників [3]. Водночас дослідник ненав'язливо нагадує своїм читачам про те, що філософи шістдесятих років жили і працювали в інтелектуальному середовищі визначеному комуністичною ідеологією, а тому їхні, часто перевантажені невидимими змістом тексти, «мали безліч прихованих рівнів, де й містилися “недозволені” ідеї. Читати й розуміти їх могли лише ті, хто знав чи вмів угадувати ці коди, тож

і виходило, що чим складніші й насиченіші були наукові праці, тим менше коло «втаємничених» могло їх збагнути» [3]. Саме внаслідок цього, на думку В. Верлоки, ці вчені опинилися в тій ізоляції, тобто без необхідної для соціальних зрушень підтримки, про яку згадував В. Табачковський [13, с. 23].

Не оминає В. Верлока своєю увагою й того, що «постать дисидента, котрий бореться проти системи, витворюється і функціонує в межах самої системи й навіть за її рахунок. І мова тут – на думку вченого – не про радикальний чи помірний ступінь опозиційності..., – а про те, що присутньою рисою філософського мислення в усі часи була його неупередженість, забезпечувана зверненістю до власних засад, що й називається рефлексією. Невиконання цієї фундаментальної умови перетворює філософію на дуже небезпечну річ – ідеологію, напозір наукоподібну, людяну і навіть практично корисну, але завжди сповнену прихованих елементів, які можуть датися взнаки абсолютно непередбачуваним і згубним чином» [3].

На противагу В. Верлоці, який зосереджується на уточненні контексту розвитку української філософії у 60-70-х рр., увагу Ю. Ємець-Доброносорова привертає спроба сучасного їй інтелектуального середовища сконструювати «бренд», тобто сформуванню узагальнене уявлення про особливості розвитку філософської думки в Києві у часи «застою», експлікуючи його у вигляді «Київської світоглядно-філософської школи». Такий підхід, на думку дослідниці, не позбавлений раціонального зерна, втім немає важливого для науки «розрізнення між означеннями “школа”, “напрямок”, “традиція”». Більш доцільно, як стверджує Ю. Ємець-Доброносорова, для есеїстично-нарисового стилю роботи В. Табачковського, говорити про розвиток в цей «своєрідних і позарамочних щодо ідеологічної тотальності світоглядно-філософських імпульсів та

© Бончук Р. О.

орієнтирів, що їх започаткували ще Павло Копнін та Володимир Шинкарук», бо «оперування означенням школи чи напряму вимагає більшої чіткості» [5].

Прагнення В. Табачковського послуговуватися поняттям «школа», на думку Ю. Ємець-Доброносової, викликає прагненням досягнути «діяльність наукового академічного філософського кола навіть не в рамках парадигми, а контексту», який услід за польською дослідницею Б. Скаргою, доцільніше назвати інтелектуальною формацією [5]. На рівні тексту вона проявляється у єдності проблематики та способу її вирішення, категоріально-поняттєвої бази, конструкції висловлювання та загальному онтологічному горизонті, цінностях, що виражені і в дорефлексивних прагненнях. Інакше кажучи, дослідниця вважає, що інтелектуальна формація, «проявляє себе як простір, у котрому постають також надії, проекти, сумніви, оцінки тощо» [5].

Після критичної публікації Ю. Ємець-Доброносової, до дискусії у «Критиці» долучився й широковідомий сьогодні український філософ О. Хома. Він стверджував, що дискусія навколо запропонованого В. Табачковським означення української академічного середовища терміном «школа», «ґрунтуються на переконаності (підкріпленій найчастіше тільки власними уявленнями), що термін «філософська школа» – цілком визначений, тому легко зафіксувати й безперечні випадки розмивання його чіткості» [15]. Проте важливому досліднику, як цілком справедливо зауважує О. Хома, з таким переконанням погодитися вкрай складно. І справа тут не в запереченні того, що «філософська школа здебільшого повинна мати фундатора й наступників, хоча є певні сумніви щодо завжди наявних «керівників презентацій окремих ліній розмислу» і «рядових членів», а в тому, що школа у науці (у філософії, мабуть, те саме) повинна

«стягувати у собі три координати виникнення наукового знання: когнітивну, комунікативну й особистісну», що вона повинна мати зовнішнє визнання» [15]. Проте наразі в сучасній науці немає остаточного і однозначного визначення того, «які саме «координати» (когнітивні? комунікативні? особистісні?) є визначальними для філософської «школи», а які – для «напряму» чи «натяку» [15]. Це ж, своєю чергою, дає підстави заперечувати усі спроби опротестувати існування в Києві такого унікального інтелектуального явища, як «філософська школа».

Дискусії, що розгоралася на шпальтах «Критики» та неформальному спілкуванні провідних українських інтелектуалів, не зумів оминати В. Лісовий, який, як він згодом засвідчить, неодноразово переконував колегу (В. Табачковського) відмовитися від «явно претензійного ярлика» і, характеризуючи розвиток філософії у 60-80-рр ХХ ст., говорити про певні тенденції та наголоси [9, с. 639]. На думку дослідника-дисидента, слова «тенденції», «натяки», «підтексти», «наголоси», значно краще описують підневільну філософську думку в підцензурних публікаціях другої половини ХХ ст. Цим зауваженням він намагається застерегти інтелектуальну спільноту проти використання риторики, «здатної хіба що творити недоброякісні фікції або підтримувати успадковані способи мислення і мовлення» [9, с. 639].

Загалом В. Лісовий уважав, що «твердити про існування особливої «київської світоглядно-антропологічної школи» немає підстав [9, с. 639]. Цю назву, нагадує дослідник, почав уживати П. Копнін, «коли вже перебував у Москві, але не в академічному значенні слова, яке вимагає для «школи» наявності особливої методології чи принаймні проблематики» [9, с. 639]. Це ж, своєю чергою, означає, що запроваджений П. Копніним термін «київська філософська школа» вказував тільки «на появу

в Києві творчого осередку філософів, який демонстрував ознаки творчого мислення, відхід від ортодоксальної догматичної схоластики» [9, с. 639]. Натомість спроби академічного використання цього терміна, що з'явилися тільки в часи незалежності, стали своєрідною спробою поєднати непоєднуване.

Одним з найважливіших аргументів В. Лісового проти існування в Києві особливої логіко-аналітичної школи стала відсутність її зовнішньої тематизації та, відповідно, інтелектуальних контактів із Західною філософією. Навіть самвидав, як цілком аргументовано доводив учений, потрапляв за кордон, де його згодом друкували. Натомість київська школа залишалася непоміченою. Причиною цього, на думку В. Лісового, стала відсутність певної особливості підходу – унікальної методології [9, с. 640]. Саме вона, як стверджує філософ, від часів Аристотеля давала можливість виокремлювати напрямки філософської антропології. Дослідження ж людини у її зв'язку з середовищем для цього зовсім не достатньо.

Певні зауваги, викликав у В. Лісового і персональний склад «школи». Він уважав, що, згідно з виокремленими В. Табачковським постатями, її доцільно було б назвати «діалектично-антропологічна школа» чи, зважаючи на те, що мова йшла про певну модифікацію марксизму, можна було б говорити про «марксистську школу філософської антропології» [9, с. 641]. Втім насправді, як стверджує дослідник, головна проблема не в назві, а в публічному визнанні цієї школи. І тут криється суперечність, яка, на думку дослідника, випливала з того, що В. Табачковський не зумів показати оригінальності, а радше відмінності поглядів групи київських філософів, від аналогічних досліджень в Україні та поза її межами. Зробити це, на думку В. Лісового, в той час було вкрай непросто, адже на Заході радян-

ську антропологію здебільшого сприймали як ортодоксальну, а відтак і позбавлену оригінальності [9, с. 641].

Попри, на перший погляд, дещо різку критику поглядів В. Табачковського щодо існування у 60-80-х рр. ХХ ст. у Києві «світоглядно-антропологічної школи, В. Лісовий не знецінював теоретичних здобутків того періоду. Він уважав, що до тогочасної філософії потрібно підходити з позиції диференційованого підходу, який дає можливість у «великій кількості заідеологізованої писанини» [9, с. 661], розрізнити смисли, які були прямим наслідком ідеологічного тиску, та інноваційні для тогочасної академічної філософії спроби здійснити приховану ревізію «усталених догм діалектичного матеріалізму як теоретичної основи марксизму-ленінізму» [9, с. 657].

Висновки і перспективи (Discussion). Підводячи підсумки зауважимо, що життя та досить критичні історико-філософські розвідки В. Лісового мають важливе значення для відродження колективних споминів українців про часи «застою» в Україні. Як безпосередній свідок тогочасних подій та європейського рівня інтелектуал, В. Лісовий, на противагу низці своїх сучасників, намагався розглянути, а точніше вписати українську філософію 60-80-х рр. ХХ ст. в загальний контекст методологічних надбань тогочасної західної інтелектуальної думки. Такий підхід дозволив українському вченому спростувати сформоване у 90-х рр. ХХ ст. переконання у існуванні та активному розвитку у другій половині ХХ ст. «київської світоглядно-філософської школи», тим самим закласти підвалини для переосмислення тогочасної інтелектуальної спадщини. Такого стибу розвідки надзвичайно актуальні для сьогодення, оскільки дають можливість уточнити, а подекуди й сконструювати чітке уявлення певної спільноти про себе, свою культуру, а з нею і місце та місію у світі

й тим самим об'єднати спільноту навколо досягнення певної мети.

Список використаних джерел

1. Feyerabend P. K. *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical papers*. Cambridge University Press. 1981. V.1. 353 p.
2. Halbwachs, Maurice. *The Collective Memory*. New York: Harper-Colophon Books, 1950. 186 p.
3. Верлока В. У затінку філософів-квіток. Критика, Рік VII, число 10 (72). С. 17-18. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/u-zatinku-filosofiv-kvitok>
4. Гоян І. М., Сторожук С. В., Федик О. В. Роль колективної пам'яті в процесі формування національної єдності: український вимір. Гуманітарний часопис. 2018. № 1. С. 11-22.
5. Ємець-Доброносова Ю. Пошуки антропології. Критика, Рік VII, число 10 (72). С. 19-22. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/poshuky-antropolohiyi>
6. Єрмоленко А. Філософія Василя Лісового у контексті сучасних філософських досліджень. Філософська думка, 2016, № 6. С. 87-98.
7. Заїнчківська І. П. Етнорелігійні виміри творчої спадщини І. Огієнка. Дис. канд. філ. н. (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.05 – «Історія філософії» (033 – Філософія). НПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, 2020. 236 с.
8. Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с.
9. Лісовий В. Україна: повернення часу. Політико-філософські роздуми. Київ, дух і літера, 2019. 712 с.
10. Овсієнко В. (доповнив В. Лісовий). Лісовий Василь Семенович. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». URL: <https://museum.khpg.org/1113915214>
11. Поппер К. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем / Пер. з англ. під кер.
- О.Є. Оліфер. Актуальні проблеми духовності, 2021. Вип. 22. С. 170-192.
12. Сторожук С.В. Меморіальні спільноти у глобальному світі. Наукові студії з соціальної та політичної психології, 2022. Вип. 49(52).
13. Табачковський В. У пошуках невтраченого часу: (нариси про творчу спадщину українських філософів шістдесятників). К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. 300 с.
14. Фуко М. Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.
15. Хома О. Посттоталітарне філософування. Критика, Рік VIII, число 3 (77). С. 18-20. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/posttotalitarne-filosofuvannya>

References

1. Feyerabend P. K. (1981). *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical papers*. Cambridge University Press. V.1. 353.
2. Halbwachs, M. (1950). *The Collective Memory*. Harper-Colophon Books, 186.
3. Verloka V. (2003). U zatinku filosofiv-kvitok [In the shade of flower philosophers]. *Krytyka*, 10 (72). 17-18. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/u-zatinku-filosofiv-kvitok>
4. Storozhuk S. V., Hoian I. M., Fedyk O. V. (2018). Rol kolektyvnoi pamiaty v protsesi formuvannia natsionalnoi yednosti: ukrainskyi vymir [The role of collective memory in the process of forming national unity: the Ukrainian dimension]. *Humanitarnyi chasopys*, V. 1, 11-22.
5. Yemets-Dobronosova Yu. (2003) *Poshuky antropolohii* [Searches of anthropology]. *Krytyka*. 10 (72), 19-22. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/poshuky-antropolohiyi>
6. Yermolenko A. (2016). *Filosofiiia Vasylia Lisovoho u konteksti*

© Бончук Р. О.

suchasnykh filosofskykh doslidzhen [The philosophy of Vasyl Lisovoy in the context of modern philosophical research]. *Filosofska dumka*, 6, 87-98.

7. Zainchkivska I. P. (2020). Etnorelihiini vymiry tvorchoi spadshchyny I. Ohienka [Ethno-religious dimensions of the creative heritage of I. Ohienko]. *Dys. kand. fil. n.(doktora filosofii)* (033 – Filosoфіa). NPU im. M. P. Drahomanova, 236.

8. Kuhn T. (2001). The structure of scientific revolutions. *Port-Royal*, 228.

9. Lisovyi V. (2019). Ukraina: povernennia chasu. Polityko-filosofski rozdumy [Ukraine: turning back time. Political and philosophical reflections]. *Dukh i Litera*, 712.

10. Ovsiienko V. (dopovnyv V. Lisovyi). Lisovyi Vasyl Semenovych. Virtualnyi muzei «Dysydentskyi rukh v Ukraini». URL: <https://museum.khpg.org/1113915214>

11. Popper K. (2021). Lohika naukovooho vidkryttia. Ohliad deiakyykh fundamentalnykh problem [The logic of scientific discovery. An overview of some

fundamental problems]. *Aktualni problemy dukhovnosti* [Actual problems of spirituality], 22, 170-192.

12. Storozhuk S.V. (2022). Memorialni spilnoty u hlobalnomu sviti [Memorial Communities in a Global World]. *Naukovi studii z sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific studies in social and political psychology], 49(52).

13. Tabachkovskiy V. (2002). U poshukakh nevtrachenoho chasu: (narysy pro tvorchu spadshchynu ukrainskykh filosofiv shistdesiatnykiv) [In search of unlost time: (essays on the creative heritage of Ukrainian philosophers of the sixties)]. *PARAPAN*, 300.

14. Foucault M. (2003). Archeology of knowledge. Solomia Pavlychko Publishing House “Osnovy”, 326.

15. Khoma O. (2004). Posttotalitarne filosofuvannia [Post-totalitarian philosophizing]. *Krytyka*, 3 (77), 18-20. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/posttotalitarne-filosofuvannya>

THE PHILOSOPHY OF V. LISOVOY IN THE CONTEXT OF DISCUSSIONS AROUND THE “KYIV WORLD-VIEW AND PHILOSOPHICAL SCHOOL”

Bonchuk R. O.

Annotation. *The article is devoted to the study of the Ukrainian realities of the second half of the 20th century, which are important for the revival of the collective memory of Ukrainians through the prism of the life path and the philosophical views of V. Lisovoy. The main attention is focused on the idea conceptualized in the writings of V. Tabachkovsky about the birth and development in the 60s and 80s of the 20th centuries in Kyiv of an original intellectual center – the “Kyiv worldview and anthropological school”. This pretentious, according to V. Lisovoy, definition caused a lively discussion on the pages of the “Krytyka” magazine, to which V. Lisovoy also joined. As a direct witness of the events of the times of “stagnation” and the European intellectual level the philosopher, in contrast to a number of his contemporaries, V. Lisovoy made an attempt to consider the Ukrainian philosophy of the 60s-80s of the 20th century in the context of the methodological assets of the Western intellectual thought of that time. This approach allowed the Ukrainian scientist to refute the belief formed in the 90s of the 20th centuries about the existence and active development of the “Kiev school of worldview and philosophy” in the second half of the 20th century, thereby laying the foundations for rethinking the intellectual heritage of that time. This type of intelligence makes it possible to clarify, and in some cases to construct a clear idea of a*

© Бончук Р. О.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

certain community about itself, its culture, and with it its place and mission in the world, thereby uniting communities around the achievement of a certain goal.

Keywords: *“Kyiv worldview and anthropological school”, collective memory, history of philosophy, ideology, Ukrainian philosophy, dissident, philosophical school.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.81-91
УДК 37022

МЕТОД CASE-STUDY У ПРОФЕСІЙНІЙ ІНШОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ЕКОЛОГІВ

РОЖКОВ Ю. Г., доктор філософії з філології, доцент кафедри іноземної
філології і перекладу

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: yuriev694@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-6830-9130

Анотація. Статтю присвячено використанню методу кейсів з метою розвитку професійної комунікації у процесі іншомовної підготовки майбутніх екологів. У роботу презентовано можливості цього інтерактивного методу, представлено етапи роботи з методом case-study та практичні рекомендації. У статті наведено приклади кейсів для використання на заняттях з англійської мови зі студентами-екологами: забруднення водойм та його наслідки; вплив зміни клімату на екосистеми лісів; відновлення зруйнованих екосистем; вплив пластикових відходів на морське середовище; вплив зростаючого міського населення на екосистеми; роль екосистем у забезпеченні продовольства. Проблема активного використання кейс-методу на заняттях у закладах вищої освіти є актуальною в наш час, це зумовлено тим, що сучасний освітній процес має на меті формування основних компетентностей, серед яких вагоме місце посідають професійно-комунікативні, уміння та навичок розумової діяльності, розвиток здатності опрацьовувати великий обсяг інформації. Цей аргумент на користь застосування кейс-методу впливає з вимог до професійності будь-якого фахівця з екології, який має оволодіти оптимальною поведінкою в різних професійних та повсякденних ситуаціях, які виникають в реальному житті. У статті ми довели, що в процесі використання кейс-методу під безпосереднім керівництвом викладача студент стає активним суб'єктом освітнього процесу, що позитивно впливає на формування іншомовної професійної комунікації. У процесі роботи над кейсом відбувається опанування новою термінологією, ознайомлення з новою лексикою, використання мовленнєвих кліше. Під час усної презентації ухвалення рішення важливим є правильне вживання граматичних форм та синтаксичних конструкцій. Мовлення студентів має відповідати всім орфоепічним нормам та бути стилістично доцільним. Матеріал кейсу має надавати майбутньому фахівцеві можливість застосування професійних знань. Професійні знання та впевненість у можливості вирішити завдання є стимулом до формування вміння і навичок іншомовного спілкування англійською мовою за професійним спрямуванням. Отже, ми можемо говорити про те, що в контексті наукового пошуку була обґрунтована доцільність використання кейс-методу з метою формування професійно-комунікативних компетентностей майбутніх фахівців з екології під час навчання в закладах вищої освіти.

Ключові слова: інтерактивний метод, кейс-метод, освітній процес, професійна комунікація, студенти-екологи.

Актуальність (Introduction).

Сучасні міжнародні документи акцентують особливу увагу світової спільноти на необхідності ефективної екологічної освіти. Важливою складовою цієї освіти є професійна підготовка екологів, що

має гарантувати формування нового типу фахівця – високо компетентного професіонала, здатного приймати швидкі рішення та діяти відповідно до ситуації, вносити творчість у роботу, вико-

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

ристовувати на практиці комплекс організаційних і психологічних якостей, здобутих у процесі навчання. Особливістю професійної діяльності еколога є вирішення професійних завдань не тільки в Україні, але й за її межами. В сучасних умовах глобалізації екологічних проблем і входження України в єдиний простір вищої освіти Європи дуже важливо налагодити міжнародні зв'язки і співробітництво в галузі екологічної освіти й науки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження біосфери та цивілізації. Настанови галузевого стандарту вищої освіти України визначають ключові завдання професійної підготовки майбутніх екологів. Одне з найважливіших серед них – це формування готовності до здійснення ефективної комунікативної взаємодії в умовах іншомовного професійного середовища, тобто до професійного спілкування в іншомовному середовищі [1, с. 12]. Здатність майбутніх екологів до ведення професійного спілкування на іноземних мовах стає необхідним елементом повноцінної професійної діяльності фахівців, спроможних розв'язувати професійні завдання як рідною, так і іноземною мовами.

Актуальність екологічної освіти англійською мовою зумовлена викликами сучасності, у контексті яких робоча мова розглядається як спільний правовий інструментарій для вирішення нагальних проблем довкілля, що не мають адміністративних кордонів [2, с. 12]. Важливо також відзначити, що отримання знань англійською мовою є ключом для доступу до програм академічної мобільності та успішного проходження відповідної освіти та стажування, яке пропонують скандинавські країни, Чехія та Швейцарія, де всі магістерські програми викладаються виключно англійською мовою. З урахуванням обов'язкового іспиту з іноземної мови для всіх абітурієнтів, які всту-

пають на магістерські програми, це нововведення є логічним і відкриває широкі можливості для студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Literature Review). Аналіз праць за темою дослідження засвідчує, що різні аспекти професійної підготовки майбутніх екологів висвітлювали: Г. Білецька, Т. Дудар, В. Фролов, В. Савицький, І. Ковальчук, Н. Рідей, М. Симоновська, С. Старовойт та ін. Проблемі іншомовної підготовки майбутніх спеціалістів присвячено низку наукових студії таких дослідників, як Вовчаста Н. Зеленін, Г. Корнева З. Нітенко О. Павелків К. Сіладі В. Хоменко О. Черней С. Чернявський Б.

Мета (Purpose). Мета статті – схарактеризувати метод використання case study у процесі іншомовної підготовки майбутніх екологів до професійної комунікації.

Результати (Results). Метод case study є ефективним інструментом, який може бути застосований у професійній іншомовній підготовці студентів-екологів. Він дозволяє студентам розвивати критичне мислення, аналізувати інформацію та розв'язувати проблеми, використовуючи вміння іноземної мови [3, С. 82-83]. У рамках методу case study студенти вивчають конкретні сценарії, аналізують проблеми, які виникають у практиці екологів, і пропонують можливі шляхи їх вирішення. Це дозволяє студентам набути практичних навичок використання іноземної мови, а також дізнатися про те, як використовувати їх у професійній сфері.

Ю. П. Сурмін акцентує увагу на тому, що цей «метод характеризується також значним педагогічним ефектом, оскільки розвиває такі кваліфікаційні характеристики особистості, як здатність до аналізу і діагностики проблем, вміння чітко формулювати і висловлювати свою позицію, спілкуватися, дискутувати, сприймати й оцінювати інформацію, яка надходить у вербальній і невербальній формах. В деякому сенсі

цей метод сприяє формуванню професійних та особистісних властивостей людини. Він формує у неї почуття впевненості в собі, сприяє подоланню зайвої боязкості або надмірної самовпевненості [5, с. 20].

Кейс-метод або метод Case Study у «Міжнародному словнику Вебстера» (Webster's Third International Dictionary) визначається як інтенсивний аналіз індивідуального випадку, що робить акцент на факторах розвитку у відношенні до навколишнього середовища [6].

Методу Case Study, розробленому британськими науковцями М. Шевером, Ф. Едейем та К. Єйтсом відводиться чільне місце у світовій практиці для вирішення сучасних проблем навчання, оскільки в його основу покладено концепції розвитку розумових здібностей особистості. Сутність цього методу полягає у використанні певних ситуацій (що називають «кейсом») для спільного аналізу, обговорення або виконання певних послідовних завдань студентами. Цінність кейс-навчання в тому, що воно водночас відображає й практичну проблему, і актуалізує певний комплекс знань, що необхідно засвоїти під час її вирішення, а також вдало поєднує навчальну, аналітичну й командну діяльність, що беззаперечно є ефективним і актуальним у реалізації сучасних освітніх завдань. Неординарність цього методу виявляється в розв'язанні притаманних лише йому завдань:

- технологізація й оптимізація;
- методологічне насичення;
- застосування в навчанні різних типів і форм;
- комплексно-компетентісний підхід.

Цілі, на які спрямовано використання Case Study, залежать від конкретної ситуації, але обов'язково мають проблемне завдання, над яким працює невелика група студентів (інтеракція).

Психолого-педагогічні завдання кейс-навчання полягають у:

- набутті й розвитку навичок застосування теоретичного матеріалу для аналізу практичних проблем;
- формуванні навичок пошуку, відбору й оцінюванні інформації;
- навчанні формулювати запитання й формувати запити;
- формуванні вмінь розробляти багатоваріантні підходи до реалізації плану дій;
- набутті вмінь самостійно приймати рішення в умовах невизначеності;
- формуванні навичок всебічного аналізу ситуацій, прогнозуванні способів розвитку ситуацій;
- набутті умінь і навичок конструктивної критики [4, С. 177-179].

Привабливість цього методу ще й у тому, що він допускає варіативність навчання. Проблемна ситуація може бути створена й висвітлена як одразу на початку вивчення нової теми у викладенні теоретичного матеріалу, так і з метою узагальнення та систематизації матеріалу й знань студентів. Процес роботи над кейсом має такі етапи: 1) дослідження ситуації за запропонованою тематикою, що включає отримання теоретичних знань і самостійну роботу над матеріалом; 2) розробка індивідуальних чи групових рішень щодо ключових проблем кейсу; 3) презентація розроблених рішень групою (публічний виступ студента - представника групи), порівняння рішень та обговорення їхньої ефективності; 4) обговорення, дискусія, підбиття підсумків, формулювання основних висновків та взаємозв'язків між ключовими аспектами кейсу, визначення невирішених або контроверсійних питань, прийняття рішення, висновки.

Ці етапи можуть бути адаптовані відповідно до конкретних вимог навчального курсу та мети вивчення кейсу.

Робота над кейсом має обов'язково включати роботу в аудиторії й самостійну роботу вдома, що дає змогу

студентам осмислити напрацьований матеріал, вибрати необхідний для розв'язання проблеми, обґрунтувати свій вибір перед одногрупниками (представниками «робочої групи») і разом із ними обрати спільне рішення проблемної ситуації. Усі ці етапи безпосередньо пов'язані із формуванням і розвитком критичного мислення студента, виробленням навичок комунікації, умінь переконання і доведення власної думки, розвитком навичок командної роботи. Окрім того, така форма роботи розвиває креативність студентів, нестандартність мислення й уміння знаходити шляхи розв'язання проблемних питань. Завдання кейсу є важливими чинниками формування навичок критичного осмислення дійсності та творчого вдосконалення студента. Вони спрямовані на особистісне зростання студента, що виявляється в набутті цінного практичного досвіду. Виконуючи кейс-завдання, студенти інформаційно вмотивовані, оскільки мають новизну навчального матеріалу, висувають власні ідеї, вирішують проблемні завдання. Case Study також дає змогу студентам швидко опрацьовувати матеріал й прагнути до самопізнання.

Кейс-завдання допоможуть студентам розширити свої знання з англійської мови та поглибити їхнє розуміння екологічних питань, використовуючи практичні завдання та дослідження. Використання методу кейсів на заняттях з англійської мови в немовних закладах вищої освіти має численні переваги для студентів та процесу навчання. Ось докладний огляд цих переваг:

1. Покращення мовних навичок: метод кейсів дозволяє студентам активно використовувати англійську мову в аутентичних ситуаціях. Вони вчаться виразно висловлювати свої думки, аналізувати інформацію, давати роз'яснення та обговорювати різні аспекти кейсу. Це сприяє розвитку навичок слухання, говоріння, читання та письма.

2. Розвиток критичного мислення: робота з кейсами вимагає аналізу та критичного оцінювання інформації. Студенти навчаються розрізняти важливу інформацію від другорядної, визначати проблеми та пропонувати рішення на основі доказів. Цей процес сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних навичок.

3. Підвищення мотивації: робота над реальними ситуаціями та завданнями відкриває студентам перспективи використання англійської мови в майбутньому. Вони бачать, як ці навички можуть бути корисними в професійній діяльності та особистому житті, що підвищує їхню мотивацію навчатися.

4. Засвоєння спеціалізованої лексики: кейси можуть включати специфічну термінологію та лексику, яка характерна для конкретної галузі. Студенти вивчають не лише загальні слова і вирази, а й ті, які необхідні для розуміння та аналізу конкретного кейсу. Це розширює їхній словник та допомагає їм готуватися до спеціалізованих мовних завдань.

5. Відпрацювання навичок розв'язання проблем: кейси зазвичай ставлять перед студентами певні завдання або проблеми, які потребують розв'язання. Вони навчають студентів систематично підходити до аналізу та розв'язання проблем, використовуючи англійську мову для формулювання своїх висновків.

6. Підготовка до міжнародного спілкування: у світі, де міжнародна комунікація стає все важливішою, робота з кейсами допомагає студентам навчитися ефективно взаємодіяти з людьми з різних культур та фахових галузей. Вони вчаться розуміти та враховувати різниці в мові та підходах до проблем.

7. Розширення мовних контактів: робота з кейсами може включати співпрацю з колегами, викладачами або фахівцями з інших країн. Це сприяє ро-

зширенню мовних контактів та можливостям для навчання від професіоналів.

Підготовка майбутніх екологів на заняттях з англійської мови може бути цікавою та корисною завдяки використанню різних кейсів та практичних завдань. Такий підхід допоможе студентам поєднати вивчення мови з поглибленим розумінням екологічних питань. Прикладами таких кейс-завдань можуть бути наступні розроблені кейси:

1. Забруднення водойм та його наслідки / Water pollution and its consequences.

2. Вплив зміни клімату на екосистеми лісів / Impact of climate change on forest ecosystems.

3. Відновлення зруйнованих екосистем / Restoration of destroyed ecosystems.

4. Вплив пластикових відходів на морське середовище / Impact of plastic waste on the marine environment.

5. Вплив зростаючого міського населення на екосистеми / Impact of growing urban population on ecosystems.

6. Роль екосистем у забезпеченні продовольства / The role of ecosystems in providing food.

Презентуємо докладніше кожен з цих кейсів.

Case 1. "Pollution of water bodies and its consequences"

Introduction (10 minutes): "Good day, everyone! Today, we will delve into a critical environmental issue – water pollution and its consequences. Let's start with some eye-opening statistics on the current state of water resources worldwide and in specific regions."

Case Study Analysis (30 minutes): "Today's case study focuses on the pollution of a water body and its repercussions. We'll explore the causes, effects, and potential solutions. Please

take a moment to read through the case study, and we'll discuss it together."

Case Study: In a region heavily reliant on industrial and agricultural activities, a once-pristine water body has succumbed to pollution. The discharge of industrial waste and agricultural runoff has significantly impacted the water quality, leading to a decline in aquatic biodiversity and posing threats to human health.

Discussion Questions: Analysis of Causes:

What factors contributed to the pollution of the water body in this case?

How have industrial and agricultural processes exacerbated this pollution?

What regional factors might intensify the problem?

Consequences and Impact:

What are the consequences of water pollution for different aspects of the ecosystem?

How does this affect local fish species and other aquatic organisms?

What could be the social and economic repercussions for the local population?

Strategies for Resolution:

What specific measures can be taken to reduce pollution in the water body?

How would you prioritize different actions?

How can partnerships between the community, businesses, and government be fostered to implement these strategies?

Group Work (20 minutes): "Now, let's break into groups. Your task is to analyze available water quality monitoring data, conduct an ecological audit of the water body, and develop strategies to mitigate pollution and restore the ecosystem. Please consider scientific, ecological, economic, and sociocultural aspects in your discussions."

Presentation and Discussion (30 minutes): "Each group will now present

their findings and proposed plans. After each presentation, we'll open the floor for questions and discussions. Feel free to share insights and ideas with other groups."

Conclusion (10 minutes): "In conclusion, let's summarize the key insights and conclusions drawn from today's discussions. The importance of collective action and collaboration in addressing environmental challenges cannot be overstated. Thank you all for your active participation."

This material aims to engage students in a comprehensive exploration of the case study, encouraging critical thinking and collaborative problem-solving.

Case 2. "Impact of Climate Change on Forest Ecosystems"

Introduction (10 minutes): Begin with a brief overview of climate change and its global impacts.

Highlight the importance of forests as carbon sinks, biodiversity hotspots, and sources of ecosystem services.

Case Study Presentation (30 minutes): Present a case study illustrating the impact of climate change on a specific forest ecosystem. Discuss changes in temperature, precipitation patterns, and the frequency of extreme weather events.

Explore how these changes influence tree species distribution, migration patterns of wildlife, and the prevalence of pests and diseases.

Case Study: In a temperate forest, rising temperatures have led to shifts in the types of tree species present. Additionally, increased drought conditions have made the forest more susceptible to wildfires and infestations of invasive species.

Discussion Questions: *Climate Change Indicators:*

What are the key indicators of climate change in the presented case study?

How do these indicators affect the overall health of the forest ecosystem?

Biodiversity Impact:

Discuss the potential impact of changing climate conditions on biodiversity in forest ecosystems.

How might species adapt or face challenges in the face of climate change?

Group Work (20 minutes): Divide students into groups and assign each group a specific aspect of the case study (e.g., tree species migration, wildlife adaptation, or wildfire risk).

Ask groups to discuss the implications of climate change on their assigned aspect and propose strategies for adaptation.

Presentations and Discussion (30 minutes): Each group presents its findings and proposed strategies.

Encourage a class discussion on the feasibility and effectiveness of different adaptation strategies.

Discuss the interconnectedness of global climate patterns and how changes in one region can impact ecosystems worldwide.

Conclusion (10 minutes): Summarize key takeaways from the case study and group discussions.

Emphasize the importance of international cooperation and sustainable practices in mitigating the impact of climate change on forest ecosystems.

This lesson aims to provide students with a comprehensive understanding of the specific challenges climate change poses to forest ecosystems and encourages critical thinking about potential solutions.

Case 3. "Restoration of Destroyed Ecosystems"

Introduction: Present an overview of the importance of healthy ecosystems for biodiversity, climate regulation, and

human well-being. Introduce the concept of ecosystem restoration as a critical approach to address environmental degradation.

Scenario:

In a region where deforestation and land degradation have led to the destruction of a once-thriving forest ecosystem, a community-led initiative is underway to restore and rehabilitate the area.

Key Components:

Causes of Destruction:

Explore the historical factors contributing to the destruction of the forest ecosystem, including logging, agriculture, and urban expansion.

Discuss the consequences for local biodiversity, soil health, and water resources.

Community-Led Restoration Efforts:

Highlight the efforts of the local community to initiate a restoration project.

Discuss the methods employed, such as afforestation, habitat restoration, and erosion control.

Challenges and Successes:

Examine the challenges faced by the community in the restoration process, including resource constraints, resistance to change, and climate variability. Showcase successful outcomes and positive indicators of ecosystem recovery.

Discussion Questions:

Ecosystem Interconnectedness:

Discuss the interconnectedness of different components within the ecosystem and how restoration efforts consider these relationships.

Explore the potential cascading effects of ecosystem restoration on surrounding areas.

Stakeholder Involvement:

Analyze the role of various stakeholders, including the local community, government agencies, NGOs, and businesses, in supporting or hindering restoration efforts.

Discuss the importance of community engagement in sustaining restoration initiatives.

Group Work (20 minutes): Divide students into groups and assign each group a specific aspect of the case study (e.g., causes of destruction, community-led efforts, or challenges and successes). Task groups with proposing additional strategies or interventions based on their assigned aspect.

Presentations and Discussion (30 minutes): Each group presents its findings and proposed solutions. Facilitate a class discussion on the broader implications of ecosystem restoration for global biodiversity conservation and climate change mitigation.

Discuss the long-term sustainability of restoration projects.

Conclusion (10 minutes):

Summarize key lessons learned from the case study and group discussions. Encourage students to reflect on the role of individual and collective action in supporting ecosystem restoration. Emphasize the potential for replicating successful restoration models in other degraded ecosystems worldwide.

This case study is designed to engage students in exploring the challenges and successes of restoring a destroyed ecosystem, fostering critical thinking about sustainable environmental practices.

Case 4. "Impact of Plastic Waste on the Marine Environment"

Introduction: Provide background information on the growing issue of plastic pollution in oceans and seas. Highlight the increasing production and improper disposal of plastic, leading to significant environmental consequences.

Scenario:

In a coastal region heavily reliant on tourism and fisheries, the influx of plastic waste has become a pressing concern. Local marine ecosystems, once

vibrant and diverse, are now facing severe degradation due to the accumulation of plastic debris.

Key Components:

Sources of Plastic Pollution:

Identify primary sources of plastic entering the marine environment, including coastal communities, industrial discharges, and maritime activities. Explore the types of plastic most commonly found in the area.

Impact on Marine Life:

Discuss the direct and indirect effects of plastic waste on marine organisms, such as entanglement, ingestion, and disruption of the food chain. Highlight specific species affected, including fish, seabirds, and marine mammals.

Economic and Social Consequences:

Examine the economic impact on local fisheries and tourism industries due to the degradation of marine ecosystems. Discuss the social consequences for coastal communities that rely on the marine environment for their livelihoods.

Discussion Questions: *Plastic Lifecycle:*

Explore the lifecycle of plastic from production to disposal and identify key points for intervention. Discuss the challenges associated with recycling and proper waste management.

Global Responsibility:

Analyze the role of global actors, including governments, industries, and individuals, in addressing the issue of plastic pollution.

Consider the effectiveness of international agreements and initiatives.

Group Work (20 minutes):

Divide students into groups and assign each group a specific aspect of the case study (e.g., impact on marine life, economic consequences, or global responsibility). Task groups with developing potential solutions or interventions for their assigned aspect.

Presentations and Discussion (30 minutes): Each group presents its findings and proposed solutions. Facilitate a class discussion on the feasibility and ethical considerations of different interventions. Discuss the role of public awareness campaigns and education in mitigating plastic pollution.

Conclusion (10 minutes): Summarize key findings from the case study and group discussions. Encourage students to reflect on their personal responsibility in reducing plastic use and advocating for sustainable practices. Emphasize the interconnectedness of global marine ecosystems and the need for collaborative efforts to combat plastic pollution.

This case study is designed to engage students in a comprehensive exploration of the impact of plastic waste on the marine environment, fostering critical thinking and discussions around potential solutions.

Case 5. "Impact of growing urban population on ecosystems"

Introduction (10 minutes): "Hello, everyone! Today, we'll explore the impact of urbanization on ecosystems. As cities grow, they often encroach upon natural habitats, affecting biodiversity and ecosystem services."

Case Study Analysis (30 minutes): "Let's examine a case where rapid urbanization has altered the landscape and ecosystems. Consider how infrastructure development, increased pollution, and habitat loss have affected local flora and fauna."

Case Study:

In a region experiencing rapid urban expansion, natural habitats such as wetlands and forests are being replaced by buildings and roads. This has led to the fragmentation of ecosystems, impacting the migratory patterns of wildlife and

threatening the survival of several species.

Discussion Questions:

Urbanization Challenges:

How does urbanization contribute to habitat loss and fragmentation?

What are the implications for biodiversity in urbanized areas?

How does increased pollution affect both the environment and human health?

Sustainable Urban Planning:

What strategies can be implemented to promote sustainable urban development?

How can green spaces and wildlife corridors be integrated into urban planning?

Discuss the role of community engagement in fostering environmentally conscious urban development.

Group Work (20 minutes): Divide into groups to brainstorm and develop sustainable urban planning proposals for the case study region. Consider how to balance the needs of a growing population with preserving and restoring local ecosystems.

Presentations and Discussion (30 minutes): "Each group will present their sustainable urban planning proposals. We'll discuss the feasibility of these ideas and how they address the challenges posed by urbanization. Feel free to share innovative solutions!"

Case 6. "The role of ecosystems in providing food"

Introduction (10 minutes):

"Welcome, everyone! Today, we'll explore the critical role ecosystems play in ensuring food security. Ecosystem services such as pollination, soil fertility, and water purification are essential for sustainable agriculture."

Case Study Analysis (30 minutes): "Let's delve into a case study where disruptions to ecosystems have impacted food production. Consider the

effects of climate change, deforestation, or soil degradation on local agriculture and the livelihoods of farmers."

Case Study:

In an agricultural region, changing weather patterns and soil degradation have led to reduced crop yields. This, in turn, affects local communities that depend on agriculture for their sustenance and economic well-being.

Discussion Questions:

Ecosystem Services for Agriculture:

How do ecosystems contribute to the productivity of agricultural systems?

Discuss the importance of pollinators, soil health, and water availability for food production.

How can sustainable agricultural practices help maintain ecosystem services?

Adaptive Strategies:

What adaptive strategies can farmers implement to cope with changing environmental conditions?

How can local communities diversify their food sources and income streams?

Discuss the role of governmental policies in promoting sustainable agriculture.

Group Work (20 minutes): "Form groups to develop adaptive strategies for the affected agricultural community in the case study. Consider both short-term solutions and long-term sustainable practices."

Presentations and Discussion

(30 minutes): "Each group will present their adaptive strategies. We'll discuss the feasibility of these solutions and explore ways to promote resilience in the face of environmental challenges."

Кейс-завдання оцінюється за такими критеріями: – відсоток виконаної роботи студентом (якість і достовірність інформації) і внесок у роботу міні-групи; – тип і складність проблематики, що ним висвітлюється; – шляхи вирішення проблеми, що пропонує студент;

– як і де знаходилася інформація (наскільки повно вона висвітлена і чи достовірні джерела інформації використані дослідником); – як проводилося дослідження (логічність і структурність виконаного завдання); – презентація матеріалу (наскільки цікаво, доступно і повно висвітлено матеріал); – письмовий кейс-аналіз і висновки (ґрунтовність, об'єктивність, результативність); – комунікативні навички презентації матеріалу, повнота відповідей на запитання; – володіння інформацією, якість і аналіз пропозицій [4, с. 178].

Висновки і перспективи (Discussion). Використання методу кейсів на заняттях з англійської мови в немовних закладах вищої освіти є надзвичайно корисним та ефективним підходом до навчання, який принесе численні позитивні результати для студентів. Участь у змодельованих ситуаціях зразків професійної взаємодії у майбутніх фахівців сприяє формуванню комунікативних вмінь, навичок непередбаченого усного мовлення фахової тематики, колективного обговорення, перцептивності, пошуку рішень; розвитку уміння вести бесіду на професійну тему; мотивації оволодіння іноземною мовою професійно; формуванню вмінь висловлювати свої враження, думки та свою позицію з конкретних фахових питань іноземною мовою.

Список використаних джерел

1. Галузевий стандарт вищої освіти МОНУ. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра і спеціаліста з напрямку підготовки «Екологія». – К.: МОНУ, 2019. – 12 с.
2. Дудар Т., Саєнко Т., Радомська М., Явнюк А., ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ, 2022. № 1–2
3. Куимова М. В. The use of case study method in teaching English as a foreign language in technical university

/ М. В. Куимова // Молодой ученый. – 2010. – № 1-2. Т. 2. – С. 82-86.

4. Лутай Н.В., Бесараб Т.П. Метод case study у навчанні іноземної мови / Н.В. Лутай, Т.П. Бесараб //Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 37. – 2013. – С. 177-179.

5. Сурмін Ю. П. Кейс-метод: становлення та розвиток в Україні / Ю. П. Сурмін // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2015. - № 2. - С. 19-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_2_5.

6. Research Methods – Case Studies. Retrieved from: Webster's Third International Dictionary// <http://www.spsu.edu/cs/classes/cs6023/cs610cas/html>

References

1. Галузевий стандарт вищої освіти МОНУ. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра і спеціаліста з напрямку підготовки «Екологія». – К.: МОНУ, 2019. – 12 с.
2. Дудар Т., Саєнко Т., Радомська М., Явнюк А., ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ, 2022. № 1–2
3. Куимова М. В. The use of case study method in teaching English as a foreign language in technical university / М. В. Куимова // Молодой ученый. – 2010. – № 1-2. Т. 2. – С. 82-86.
4. Лутай Н.В., Бесараб Т.П. Метод case study у навчанні іноземної мови / Н.В. Лутай, Т.П. Бесараб //Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 37. – 2013. – С. 177-179.
5. Сурмін Ю. П. Кейс-метод: становлення та розвиток в Україні / Ю. П. Сурмін // Вісник Національної акаде-

мії державного управління при Президентові України. - 2015. - № 2. - С. 19-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_2_5.

6. Research Methods – Case Studies. Retrieved from: Webster's Third International Dictionary// <http://www.spsu.edu/cs/classes/cs6023/cs610cas/html>

**PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF ECOLOGISTS:
METHOD OF CASE-STUDY
Rozhkov Y. G**

Abstract. *The article is devoted to the use of the case method for the purpose of developing professional communication in the process of foreign language training of future ecologists. The work presents the possibilities of this interactive method, the stages of working with the case-study method and practical recommendations are presented. The article provides examples of cases for use in English language classes with students majoring in ecology: Pollution of water bodies and its consequences; Impact of climate change on forest ecosystems; Restoration of destroyed ecosystems; Impact of plastic waste on the marine environment; The impact of the growing urban populations on ecosystems; The role of ecosystems in providing food. The problem of the active use of the case method in classes in institutions of higher education is relevant nowadays, this is due to the fact that the modern educational process aims at the formation of basic competences, among which important places are occupied by professional and communicative skills and mental activity skills, the development of abilities to process a large amount of information. This argument in favor of establishing the case method stems from the requirements for professionalism of any environmental specialist, who must master optimal behavior in various professional and everyday situations that arise in real life. In the article, we proved that in the process of using the case method under the direct guidance of the teacher, the student becomes an active subject of the educational process, which positively affects the formation of foreign language professional communication. In the process of working on the case, one learns new terminology, gets acquainted with new vocabulary, and uses speech clichés. During the presentation of the adopted decision, the correct use of grammatical forms and syntactic constructions is important. Students' speech must comply with all orthographic norms and be stylistically appropriate. The case material should provide the future specialist with opportunities to acquire professional knowledge. Professional knowledge and confidence in the ability to solve tasks are an incentive for the formation of abilities and skills of the English vocational communication. So, we can say that in the context of scientific research, the expediency of using the case method for the purpose of forming the professional and communicative competences of future specialists in ecology during their studies in higher education institutions was substantiated.*

Key words: *interactive method, case-method, educational process, professional communication, students majoring in ecology.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.103-110

UDC 371.315:811.111'255

ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ З МОВНОЇ ОСВІТИ У НАВЧАННІ ПИСЬМОВОГО ГАЛУЗЕВОГО ПЕРЕКЛАДУ**СТРІЛЕЦЬ В. В.**, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземної філології і перекладу

*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: valentyastrilets@nubip.edu.ua*

ORCID ID: 0000-0003-0806-0289

Анотація. Статтю присвячено аналізу представлених у додатковому томі «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» (ЗЄР) дескрипторів рівнів володіння письмовою медіацією і дотичних стратегій та визначенню їх застосовності у навчанні письмового галузевого перекладу майбутніх бакалаврів філології. Дескриптори рівнів володіння такими видами письмової медіації, як переклад тексту в письмовій формі (повний переклад), передача конкретної інформації в письмовій формі (фрагментарний переклад), перетворення тексту в письмовій формі (реферативний і анотований переклад) можуть бути взяті за основу для формулювання відповідних дескрипторів рівнів володіння письмовим галузевим перекладом, які слід модифікувати щодо жанрів текстів певної галузі та доповнити перекладацькими компетентностями. Під час розробки комплексів вправ і завдань із перекладацьких дисциплін доцільно використовувати розглянуті стратегії, частина з яких співзвучна із способами й трансформаціями перекладу.

Ключові слова: Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (ЗЄР), галузевий переклад, рівень володіння, стратегії, майбутні бакалаври філології.

Актуальність (Introduction).

Уміння виконувати письмовий галузевий переклад є однією з фахових компетентностей майбутніх бакалаврів філології. Її формування для досягнення відповідного результату навчання вимагає визначення всього контексту міжмовної комунікативної діяльності (у нашому випадку – в англійсько-українській мовній парі), а саме перекладацьких дій, ступеня їх складності, виду письмового перекладу, жанрів і тематики текстів, перекладацьких стратегій тощо. Саме такі параметри щодо різних видів медіації окреслюються в додатковому томі «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» (ЗЄР) [6] – оновленій версії основного документу [4] щодо іншомовної підготовки в європейському освітньому просторі. Хоча пропонувані де-

скриптори призначено не для професійних перекладачів чи їх університетської підготовки, а для користувачів мови, в яких виникає необхідність застосувати медіацію як мовленнєву діяльність в особистій чи професійній сфері [6, с. 102], вони потребують ретельного аналізу для подальшого використання в якості орієнтирів у вітчизняній системі підготовки галузевих перекладачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Із моменту оприлюднення ЗЄР [4] у 2001 році європейські та вітчизняні теоретики й практики методики викладання іноземних мов аналізують їхні положення та активно використовують їх під час розробки програм іншомовної підготовки [8], робочих програм дисциплін, а також у процесі викладання / вивчення іноземних мов та оцінювання рівня володіння

ними. Не вщухає інтерес до цього документу і сьогодні. Так, В. Черниш [3] розглянула рівневий підхід до формування іншомовної комунікативної компетентності й професійно спрямованої комунікативної компетентності майбутніх учителів іноземної мови, спираючись на ЗЄР 2001 року, а також продемонструвала введення професійної складової до дескрипторів цього документа. С. Ніколаєва [7] навела результати 17-річних досліджень обізнаності викладачів іноземних мов у ЗЄР і дотичних публікаціях та можливості їх практичного застосування. Авторка представила отримані емпіричним способом у 2017 р. дані про недостатній ступінь обізнаності 74% опитаних викладачів у застосуванні ЗЄР для навчання медіації (на той час був опублікований проєкт ілюстративних дескрипторів ЗЄР для медіації [9]), а також акцентувала необхідність урахування положень ЗЄР, зокрема останньої на час написання статті версії ЗЄР 2018 року [5], під час розробки освітніх програм спеціальностей, зокрема для філологів, і робочих програм навчальних дисциплін. В. Гаманюк [1] розглянула перспективи застосування ЗЄР 2018 року в іншомовній підготовці студентів закладів вищої освіти України, зазначивши, що положення цього документу потребують ретельного аналізу й інтерпретації у вітчизняному освітньому просторі. Дослідниця також відмітила раціональність формулювання оновлених дескрипторів, зокрема, медіації текстів, які описують увесь контекст здійснення комунікативних дій [1, с. 271].

Попри високий інтерес науковців до навчання різних аспектів іноземної, зокрема, англійської мови на основі ЗЄР, у науковій літературі відсутні розвідки щодо застосування рекомендацій додаткового тому ЗЄР 2020 року [6] у навчанні письмового, зокрема, галузевого перекладу.

Мета (Purpose). Мета цієї статті – проаналізувати представлені в додатковому тому ЗЄР 2020 року дескриптори

рівнів володіння письмовою медіацією і дотичні стратегії та визначити їх застосовність у навчанні письмового галузевого перекладу майбутніх бакалаврів філології.

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети було використано такі методи, як аналіз (наукової літератури та освітніх документів), зіставлення, синтез, узагальнення.

Результати (Results). В оновленій і доповненій версії ЗЄР від 2018 р. (попереднє видання) та 2020 р. (фінальне видання) медіація характеризується як один із видів комунікативної мовленнєвої діяльності (*communicative language activity*) [6, с. 33]. У ЗЄР 2020 р. виділено 7 видів медіації тексту: передача конкретної інформації, пояснення інформації, представленої графічно, перетворення тексту, переклад письмового тексту, висловлення власної думки щодо тексту креативного характеру, аналіз і критика тексту креативного характеру. [6, с. 90]. Зазначимо, що в нашому дослідженні ми розглядаємо 2 види письмового галузевого перекладу за повнотою передачі в тексті перекладу змісту тексту оригіналу: повний і неповний. Другий вид поділяємо на фрагментарний, реферативний і анотований [2]. Розглянемо ті види медіації ЗЄР 2020 р, які з ними корелюють, а саме: переклад письмового тексту в письмовій формі (повний переклад), передача конкретної інформації в письмовій формі (фрагментарний переклад), перетворення тексту в письмовій формі (реферативний і анотований переклад).

Володіння **перекладом письмового тексту в письмовій формі** представлено дескрипторною шкалою для рівнів А1 – С2. Оскільки галузевий переклад вивчається на 3 – 4 курсах бакалаврату, розглянемо дескриптори рівнів В2+ – С2, які, згідно з Програмою [8], є цільовими для читання й письма англійською мовою на цих етапах навчання і можуть вважатися такими й для письмового перекладу текстів.

© Стрілець В. В.

Рівень B2+ передбачає здатність продукувати чітко організовані тексти перекладу, які відповідають нормі й узусу мови перекладу; при цьому може спостерігатися вплив мови оригіналу на структурування, пунктуацію та деякі формулювання [6, с. 103].

Володіння рівнем C1 дозволяє перекладати абстрактні тексти соціальної, освітньої та професійної сфери у своїй галузі, успішно передаючи оцінювання й аргументування та пов'язані з ними імплікатури; при цьому допускається наявність у тексті перекладу впливу оригіналу [6, с. 103].

Користувач мовою на рівні C2 може перекладати тексти технічного характеру в галузях, які не є його спеціалізацією, за умови, що точність предметної інформації перевірена фахівцем відповідної галузі [6, с. 103].

На жаль, цей документ не пропонує рівня C1+, який був би дуже доречним. Загалом, представлені формулювання можуть слугувати основою для дескрипторів галузевого перекладу, які слід доповнити професійними перекладацькими компетентностями щодо володіння способами перекладу та ІТ-інструментами, а також кількісним параметром обсягу тексту й часу на виконання перекладу. Крім того, вважаємо за необхідне диференціювати рівні володіння письмовим перекладом із англійської мови на українську та з української на англійську, які, як показала практика, різняться.

У цій версії ЗЄР конкретизуються типи текстів для перекладу в різних сферах: особистій, суспільній, професійній та академічній. Нижче представлено типи текстів для рівнів, що розглядаються, у професійній та академічних сферах, які є актуальними для галузевого перекладу.

Професійна сфера:

– B2+, C1 – наукові, технічні, фінансові та проєктні звіти, нормативні акти, статті та інші професійні публікації [6, с. 218];

– C2 – професійні публікації, технічні звіти, контракти, прес релізи [6, с. 217].

Академічна сфера:

– B2+ – наукові статті, підручники, романи, короткі оповідання, п'єси [6, с. 218];

– C1 – наукові статті, підручники, літературна критика [6, с. 218];

– C2 – наукові публікації [6, с. 217].

У контексті навчання галузевого перекладу професійні публікації мають бути конкретизовані; такі жанри, як романи, п'єси й літературна критика, вилучені; короткі оповідання замінені на короткі повідомлення.

Передача конкретної інформації передбачає знаходження в тексті необхідної інформації та її переклад в усній або письмовій формі [6, с. 93] (ми розглядаємо письмову форму), коли користувач мови майже точно не читатиме весь текст [6, с. 98]. Цей вид письмової медіативної діяльності ми співвідносимо з фрагментарним перекладом.

У ЗЄР наводяться дескриптори A1 – B2 та зазначається відсутність дескрипторів для вищих рівнів. Оминувши увагою дескриптори щодо запису мовою перекладу необхідної інформації, отриманої в усній формі мовою оригіналу (тобто, фрагментарний письмовий переклад усного тексту), ми обрали дескриптори, релевантні фрагментарному письмовому перекладу друкованого тексту для рівня B2:

B2.1 – може передавати письмово мовою перекладу важливі моменти, які містяться в офіційній кореспонденції мовою оригіналу.

B2.2 – може передавати письмово мовою перекладу необхідну інформацію, що міститься у пропозиційно складному, але добре структурованому тексті, написаному мовою оригіналу, в межах своїх професійних, академічних чи особистих інтересів; може переда-

вати письмово мовою перекладу необхідну інформацію / інформаційні блоки, що містяться в статті, написаній мовою оригіналу, наукового або професійного журналу [6, с. 94].

Вважаємо, що в контексті навчання майбутніх галузевих перекладачів мають бути сформульовані дескриптори вищих рівнів з урахуванням згаданих вище типів текстів повного письмового перекладу: абстрактних текстів соціальної, освітньої та професійної сфери у своїй галузі (C1) та текстів технічного характеру в галузях, які не є спеціалізацією перекладача (C2).

Перетворення тексту в письмовій формі – це вид медіації, який передбачає розуміння інформаційних блоків та / або аргументів тексту оригіналу і потім їх відтворення в іншому тексті (у нашому випадку – тексті перекладу) в більш стислій формі [6, с. 98], співвідноситься з анотованим і реферативним видами письмового перекладу, залежно від ступеня компресії змісту. Наведемо дескриптори рівнів B2+ – C2.

B2+ Може стисло в письмовій формі викладати мовою перекладу основний зміст добре структурованих але пропозиційно складних текстів, написаних мовою оригіналу, на теми в межах своїх професійних, освітніх чи особистих інтересів. Може письмово порівнювати, зіставляти і синтезувати мовою перекладу інформацію й точки зору, що містяться в академічних і професійних публікаціях, написаних мовою оригіналу, у сферах своїх інтересів. Може письмово пояснювати мовою перекладу точку зору, висловлену в складному тексті мовою, написаному мовою оригіналу, підтримуючи свої умовиводи посиленнями на конкретну інформацію тексту оригіналу [6, с. 99].

C1 Може письмово стисло викладати мовою перекладу довгі складні тексти мовою оригіналу, належно інтерпретуючи зміст, інколи перевіряючи точне значення не часто вживаних техніч-

них термінів. Може письмово стисло викладати мовою перекладу довгі складні тексти мовою оригіналу (наприклад, наукову статтю, аналітичну статтю на політичну тему, уривок роману, редакційну статтю, літературну критику, звіт чи уривок наукового видання) для певної аудиторії, дотримуючись жанрово-стилістичних особливостей тексту оригіналу [6, с. 99].

C2 Може письмово пояснювати мовою перекладу те, як факти й аргументи подані в тексті, написаному мовою оригіналу, особливо, коли йдеться про чужу позицію, привертаючи увагу до використання недомовок, завуальованої критики, іронії й сарказму. Може узагальнювати інформацію з різних джерел, відтворюючи аргументи і виклади у зв'язному кінцевому продукті перекладу [6, с. 99].

Модифікація цих дескрипторів, як і в попередніх випадках, має включати заміну деяких типів текстів (уривок роману, літературну критику) на тексти, релевантні певній галузі. Вважаємо також за доцільне розмежувати дескриптори для реферативного й анотованого перекладу.

Стратегічна субкомпетентність є складником компетентності в письмовому галузевому перекладі, тому заслуговують на увагу й стратегії медіації – «прийоми, які застосовуються для роз'яснення значення і полегшення розуміння [6, с. 117]». В оновленій версії ЗЄР 2020 р. надано їх дефініцію, типологію та дескрипторні шкали. Ці стратегії стосуються всіх видів медіації, тому виокремимо й розглянемо лише ті, які відповідають досліджуваному нами видам письмового перекладу.

Стратегії для пояснення нового поняття передбачають адаптацію мови через використання синонімів, порівнянь, спрощення чи перефразування, пояснення технічних термінів; розбиття складної інформації на частини: розбиття процесу на серію кроків, представлення ідей чи інструкцій через

маркований список, виокремлення основних моментів у ланцюг аргументів [6, с. 118].

Адаптація мови

B2 + Може пояснити технічні поняття своєї галузі, доречно використовуючи нетехнічну лексику для реципієнта-нефахівця. Може зробити специфічну складну інформацію зі своєї галузі зрозумілішою й більш експліцитною для інших, перефразувавши її простішою мовою.

C1 Може пояснити технічну термінологію й складні поняття, спілкуючись із нефахівцями про проблеми своєї галузі. Може адаптувати своє мовлення (наприклад, синтаксис, використанні ідіом і жаргонізмів), щоб зробити складну вузькоспеціальну тему доступною для реципієнтів, які в ній не обізнані. Може перефразувати й інтерпретувати складні технічні тексти, доречно використовуючи нетехнічну лексику для реципієнта-нефахівця.

C2 Може адаптувати мову широкого діапазону текстів, щоб представити основний зміст у відповідних для конкретної аудиторії стилі, ступені складності й деталізованості [6, с. 119].

Розбиття складної інформації на частини

B2+ Може полегшити розуміння складного питання, представляючи його компоненти окремо.

C1 Може полегшити розуміння складного питання, виділяючи й категоризуючи основні ідеї, представляючи їх через логічно поєднану послідовність і підсилюючи шляхом повторення ключових аспектів у різний спосіб.

C2 Може полегшити розуміння складного питання, пояснюючи взаємозв'язки між частинами цілого [6, с. 119].

Стратегії для спрощення тексту передбачають зменшення щільності тексту через наведення прикладів, включення деталей, фонової інформації, коментарів із поясненням і обґрунтуванням; ущільнення тексту (стратегія,

протилежна до попередньої) через висвітлення ключової інформації, уникнення повторів і відступів від теми, вилучення інформації, яка не є релевантною для цільової аудиторії [6, с. 121].

Зменшення щільності тексту

B2+ Може зробити зміст тематичного тексту зі своєї сфери інтересів доступнішим для цільової аудиторії, додавши приклади, коментарі з поясненням та обґрунтуванням.

C1 Може зробити складний зміст доступнішим, чіткіше пояснюючи складні моменти й додаючи необхідні деталі. Може зробити основні питання складного тексту доступнішими для цільової аудиторії, додаючи інформацію й пояснення та модифікуючи стиль і реґістр.

C2. Може роз'яснювати інформацію, представлену в тексті на складну академічну чи професійну тему, створюючи й надаючи приклади [6, с. 122].

Ущільнення тексту

B2+ Може спростити текст оригіналу, вилучивши непотрібну чи повторювану інформацію, з урахуванням цільової аудиторії.

C1 Може реструктурувати складний текст оригіналу, щоб сфокусувати увагу на найбільш релевантних для цільової аудиторії питаннях.

C2 Може відредагувати складний текст оригіналу через поліпшення його зв'язності й зв'язаності, підсилення аргументованості й вилучення непотрібних для досягнення комунікативної мети елементів [6, с. 122].

У контексті навчання письмового галузевого перекладу застосування цих стратегій залежить від поставленого завдання щодо мети перекладу, його повноти (повний, фрагментарний, реферативний, анотований), стилю і жанру тексту, необхідності використання вузькоспеціальної термінології, категорії цільового читача тощо. Деякі з наведених вище стратегій є співзвучними із способами і трансформаціями перекладу (на-

приклад, описовий переклад, смисло-вий розвиток, використання синонімів, зміна структури речення), які майбутні перекладачі опановують під час вивчення перекладацьких дисциплін, зокрема, «Практики письмового і усного перекладу».

Висновки і перспективи (Discussion). Розглянуті в цій статті види письмової медіації додаткового тому ЗЄР 2020 р. загалом корелюють із такими видами письмового перекладу, як повний, фрагментарний, реферативний і анотований, а дескриптори рівнів володіння ними можуть бути взяті за основу для формулювання відповідних дескрипторів рівнів володіння письмовим галузевим перекладом, які слід модифікувати щодо жанрів текстів певної галузі та доповнити перекладацькими компетентностями щодо володіння способами перекладу та ІТ-інструментами. Доцільно також диференціювати рівні володіння письмовим галузевим перекладом із англійської мови на українську та з української мови на англійську. Проаналізовані стратегії перекладу можуть бути використані під час розробки комплексів вправ і завдань із перекладацьких дисциплін. Зазначене вище становить перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Гаманюк В. (2020). Нові акценти в мовній освіті: зміни в додатковому томі "Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти". *Філологіка / Philologica*, 21, 264-274.
2. Стрілець В. В. (2017). Особливості навчання неповного письмового науково-технічного перекладу. Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Педагогіка, 2019, 3-4 (66-67), 84-89.
3. Черниш В. (2017). Рівневий підхід до сучасної професійно орієнтованої мовної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. *Вісник Київського національного університету імені*

Тараса Шевченка. Педагогіка, 2(6), 76-80.

4. Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 260. URL: <https://rm.coe.int/1680459f97>

5. Council of Europe (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion volume with new descriptors*. Strasbourg, France: Council of Europe (Modern Languages Division). URL: <https://www.coe.int/en/web/education/-/the-cefr-companion-volume-with-new-descriptors-is-now-available-online>

6. Council of Europe (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. URL: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>

7. Nikolaeva, S. (2019). The common European Framework of Reference for Languages: past, present and future. *Advanced Education*, 12, 12-20. DOI: 10.20535/2410-8286.154993

8. Nikolaeva, S. Yu. (Ed.) (2001). *Curriculum for English Language development in universities and institutes (Draft 2)*. Kyiv: The British Council, 245.

9. North, B. & Piccardo, E. (2016). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Developing illustrative descriptors of aspects of mediation for the CEFR*. *Language Teaching*, 49 (3), 455-459. URL: <https://doi.org/10.1017/S0261444816000100>

References

1. Hamaniuk, V. (2020). New accents in language education: changes in the "Common European Framework of

References for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors". *Philologica*, 21, 264-274.

2. Strilets, V. V. (2017). Peculiarities of teaching contracted scientific and practical translation. *Pedagogical Process: Theory and Practice. Series: Pedagogy*, 2019, 3-4 (66-67), 84-89.

3. Chernysh, V. (2017). Level approach to modern professionally oriented language training future teachers of foreign languages. *Bulletin of Taras Shevchenko National university of Kyiv. Pedagogy*, 2(6), 76-80.

4. Council of Europe(2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 260. URL: <https://rm.coe.int/1680459f97>

5. Council of Europe (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion volume with new descriptors*. Strasbourg, France: Council of Europe (Modern Languages Division). URL: <https://www.coe.int/en/web/education/->

/the-cefr-companion-volume-with-new-descriptors-is-now-available-online

6. Council of Europe (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. URL: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>

7. Nikolaeva, S. (2019). The common European Framework of Reference for Languages: past, present and future. *Advanced Education*, 12, 12-20. DOI: 10.20535/2410-8286.154993

8. Nikolaeva, S. Yu. (Ed.) (2001). *Curriculum for English Language development in universities and institutes (Draft 2)*. Kyiv: The British Council, 245.

9. North, B. & Piccardo, E. (2016). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Developing illustrative descriptors of aspects of mediation for the CEFR*. *Language Teaching*, 49 (3), 455-459. URL: <https://doi.org/10.1017/S0261444816000100>

APPLYING THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF REFERENCE TO TEACHING SPECIALIZED TRANSLATION

Strilets V. V.

Abstract. *The article analyses descriptors of written mediation proficiency levels and corresponding strategies presented in the Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion volume, as well as assesses their applicability to teaching specialized translation to prospective Bachelors of Philology. The B2 – C2 level proficiency descriptors of such types of written mediation as translating a written text in writing (full translation), relaying specific information in writing (fragmentary translation), processing text in writing (summary and abstract translation) can serve a basis for formulating corresponding descriptors of specialized translation proficiency levels for 3^d – 4th – year Bachelor's degree Philology students. These descriptors should be modified with regard to field-specific text genres and supplemented with professional translation skills of applying translation techniques and IT tools. Descriptors of English into Ukrainian and Ukrainian into English translation as well as those of summary and abstract translation should be differentiated. The examined strategies – strategies to explain a new concept (adapting language, breaking down complicated information), strategies to simplify a text*

(amplifying a dense text, streamlining a text) – which partly correlate with translation techniques and transformations are appropriate for developing sets of tasks and exercises in translation subjects, in particular, Translation and Interpreting Practice. Their choice depends on translation brief requirements: aim, text genre, degree of formality / specialization, degree of target text compression, target audience. Making these modifications is the subject of further research.

Key words: *Common European Framework of Reference (CEFR), specialized translation, proficiency levels, strategies, prospective Bachelors of Philology.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.164-171

УДК 159.922:355.01/.09

ФАКТОРИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ПСИХІКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ, НАВЧАЛЬНО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ**ТВЕРЕЗОВСЬКА Н. Т.**, доктор педагогічних наук, професор*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: tverezovskaya@nubip.edu.ua***ВЕРЕМІЙ Л. І.**, магістр*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: spr22-veremiy@nubip.edu.ua*

Анотація. У статті розглянуто дві групи стрес-факторів, що ускладнюють діяльність військових фахівців: групу «Х», яка включає фактори безпосереднього емоційного впливу, та групу «У», яка охоплює фактори опосередкованого емоційного впливу, а також виділено ключові фактори, що впливають на психіку військовослужбовців в бою. Здійснено класифікацію зовнішніх і внутрішніх факторів з позитивним або негативним впливом. Доведено, що різноманітність і специфіка завдань, які виконуються підрозділами спеціального призначення, вимагають від військовослужбовців адаптації до унікальних умов навколишнього середовища, які ставлять перед ними ряд фізичних і психологічних викликів. Виокремлено основні причини нервово-психічної напруги військовослужбовців під час десантування. Зроблено висновок про соціально-психологічну підготовку військовослужбовців як ключовий елемент для забезпечення ефективності бойових дій та здатності адаптуватися до широкого спектру викликів і умов. Важливість цього аспекту полягає у розробці та застосуванні методів, які сприяють розвитку стресостійкості, психологічної гнучкості та адаптації до змінних оперативних обставин.

Ключові слова: військовослужбовці, фактори, стресостійкість, морально-психологічне забезпечення, стрес-фактори, соціально-психологічна підготовка.

Актуальність (Introduction). У контексті сучасних воєнних викликів і загроз національній безпеці України, ключову роль відіграє морально-психологічна стійкість та боєготовність особового складу Збройних Сил України. Ефективність військових дій значною мірою залежить від здатності військовослужбовців зберігати її високий рівень у складних та непередбачуваних обставинах.

Ефективна соціально-психологічна підготовка військовослужбовців, включаючи тренінги на витривалість, стресостійкість та адаптацію до екстремальних умов, є критичною для забезпечення їхньої бойової ефективності.

У зв'язку з цим, важливим аспектом підготовки військових є розвиток комплексних програм соціально-психологічної підготовки та підтримки, спря-

мованих на зміцнення морально-психологічної стійкості. Це передбачає не тільки систематичні навчання і тренінги, але й створення відповідного середовища, яке сприятиме психологічному благополуччю військовослужбовців.

Отже, морально-психологічна стійкість та готовність особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням [6] є вирішальними у забезпеченні ефективного реагування на сучасні воєнні загрози. Це вимагає розробки та реалізації комплексних підходів до соціально-психологічної підготовки та підтримки військових, що включає як спеціалізовані тренінги, так і створення сприятливого середовища для їхнього психологічного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). У рамках нашого дослідження було звернено увагу на наукові роботи, присвячені вивченню військово-професійної діяльності офіцерів. Серед значущих науковців у цій галузі можна виокремити Г. Артюшина [1], О. Бойка [2], Н. Вербина [3], А. Галімова [4], О. Діденка [5], О. Торічного [7], В. Шемчука [8] та інших. Особливу увагу в їхніх роботах приділено морально-психологічному забезпеченню підготовки військ. Також інтенсивно досліджується вплив розміру психо-фізичних втрат на бойову ефективність військ. М. Головіним було запроваджено поняття «межа моральної гнучкості військ», що характеризує їхню здатність продовжувати бойові дії, незважаючи на значні втрати. Історичний аналіз показує, що у війнах XVIII та XIX століть межа моральної гнучкості була оцінена в 25% кривавих втрат. Згідно з американськими дослідженнями 1980-х років XX ст., у середньому війська зазнали невдачі при втратах на рівні близько 6 % (4 % при наступі і 8 % при обороні).

Морально-психологічне забезпечення (МПЗ) є критично важливим аспектом у всебічному забезпеченні військ та сил. Його метою є розвиток та підтримка оптимального морально-психологічного стану особового складу, а також формування професійно важливих, бойових, психічних та громадянських якостей, які є необхідними для успішного виконання бойових завдань.

В умовах бойових дій МПЗ має здійснюватися комплексно, безперервно, цілеспрямовано та контекстно, з акцентом на врахування специфіки бойової обстановки. Складність та напруженість бойової ситуації вимагають активізації цих зусиль, їх конкретизації та орієнтованості на специфічні умови та виклики.

Досвід військових частин та підрозділів Збройних сил України, залучених до протидії збройній агресії росії на

Сході України, підтверджує високу актуальність та критичну необхідність ефективного МПЗ. Це вказує на важливість систематичної психологічної підготовки та підтримки військовослужбовців, особливо у контексті сучасних воєнних конфліктів.

Мета (Purpose). Мета статті полягає у дослідженні основних факторів негативного впливу на психіку військовослужбовця під час виконання бойових, навчально-бойових завдань.

Методи (Methods). У ході дослідження використовувалися теоретичні методи: аналіз літератури; моделювання та проєктування результатів і процесів досягнення на різних етапах пошукової роботи; вивчення конкретних випадків, опитування з напівструктурованим інтерв'ю та включене спостереження, що дало змогу визначити мету дослідження, сформулювати його завдання.

Результати (Results). Військові дії та вирішення завдань забезпечення обороноздатності держави є унікальною сферою людської діяльності, що вимагає інтенсивної мобілізації фізичних та психологічних ресурсів суспільства, держави та її збройних сил. Ефективне формування та підтримання адекватного морально-психологічного стану особового складу військ у мирний та воєнний час залежить від розвитку та наявності суспільного морально-психологічного потенціалу. У контексті сучасної війни, морально-психологічний фактор набуває особливої важливості, стаючи одним з ключових елементів для забезпечення готовності й ефективності держави та її збройних сил.

Сучасна війна перевіряє не лише матеріальну міць, але й духовну витривалість народу та держави. Важливим аспектом є підтримка обороноздатності на рівні, що забезпечує надійний захист суспільства. Це вимагає комплексного підходу, що охоплює не лише технічне та стратегічне планування, але й соціа-

льно-психологічну підготовку та розвиток соціальної свідомості, здатної витримати виклики воєнного часу. Такий підхід передбачає розробку та впровадження програм, спрямованих на зміцнення морально-психологічної стійкості особового складу, а також всього населення країни.

Аналіз бойової діяльності різних категорій військовослужбовців демонструє, що основні соціально-психологічні складнощі викликані факторами безпосереднього бойового впливу. Дослідники виокремлюють дві групи стрес-факторів, що ускладнюють діяльність військових фахівців: групу «Х», яка включає фактори безпосереднього емоційного впливу, та групу «У», яка охоплює фактори опосередкованого емоційного впливу.

До групи «Х» належить небезпека у формі загрози життю та здоров'ю, викликана безпосереднім впливом бойових дій. Неадекватне сприйняття небезпеки може привести до значних помилок, перенапруження та зриву діяльності. Відповідно, важливою є підготовка військовослужбовців до холоднокровного сприйняття таких екстремальних умов.

Група чинників «У», яка впливає на психологічний стан та поведінку військовослужбовців в умовах бойової діяльності, охоплює комплексні фактори, що вимагають від командирів та їх підлеглих високої психологічної гнучкості та оперативності. Ці чинники включають:

1. Обмеження часу: висока динаміка бойових дій вимагає швидкого прийняття рішень під тиском часу, особливо коли противник здійснює несподівані маневри.

2. Темп дій: військові операції часто характеризуються швидким темпом, що вимагає від військовослужбовців швидких моторних реакцій та миттєвого прийняття рішень.

3. Інтелектуальна складність рішень: командири часто стикаються з необхідністю розкривати складні тактичні задуми противника, визначати його основні та відволікаючі угруповання.

4. Надлишок інформації: противник може нав'язувати високий рівень інформаційного потоку, що перевищує оброблювану пропускну спроможність командира.

5. Комбінованість видів діяльності: військовослужбовцям доводиться одночасно виконувати різні види діяльності, включаючи сприйняття інформації, її переробку та здійснення рішень.

6. Злагодженість дій: ефективність команди залежить від ступеня злагодженості та взаємодії між фахівцями та командирами підрозділів.

Врахування цих факторів у підготовці та веденні бойових дій є критично важливим для ефективної військової діяльності. Вони вимагають розробки та впровадження комплексних підходів до соціально-психологічної підготовки, удосконалення системи командування та управління, а також розвитку індивідуальних та колективних психологічних навичок особового складу.

Виділимо ключові фактори, що впливають на психіку військовослужбовців в бою: 1) небезпека (загроза): сприйняття реальної або уявної загрози життю та здоров'ю; 2) зненацька (несподіванка): ефект несподіванки у виборі часу, місця або способу дії противника; 3) новизна (нестандартність) обстановки: розрив між очікуваннями та реальною бойовою ситуацією; 4) невизначеність: недостатність або суперечність особистісно значущої інформації.

Ці фактори створюють значний стрес для військовослужбовців і вимагають адекватної підготовки та підтримки для підтримання бойового духу та ефективності. Таким чином, психологічна підготовка і стійкість стають ключовими для забезпечення ефективності військових операцій.

У сфері військової діяльності існують численні фактори, які впливають на умови бойових дій та на психологічний стан особового складу. Ці фактори можна класифікувати на зовнішні та внутрішні, з позитивним або негативним впливом.

Так, **зовнішні фактори** (охоплюють широкий спектр соціальних, бойових та еколого-ергономічних умов, а саме: інформацію про противника; ступінь інформованості особового складу; погодні умови, пору року, характер місцевості; наслідки бойових дій, включаючи втрати та досвід подолання страху; тривалість бойових дій та ступінь виснаженості; ресурси та укомплектованість частини; якість управління та командування; наявність підтримки та злагодженість підрозділів) впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців.

Соціальні фактори включають макросоціальні та мікросоціальні аспекти, які безпосередньо впливають на поведінку військовослужбовців. Перші відображають ставлення суспільства та військових до війни та бойових дій, тоді як мікросоціальні фактори визначають взаємодію в рамках військових колективів та взаємодовіру між особовим складом та командирами. Ці фактори формують бойові установки та мотивують військовослужбовців до активної участі в бойових діях.

Бойові фактори стосуються різноманітних змінних, що впливають на поведінку військовослужбовців під час бою, включають інтенсивність та вид бойових дій, особливості застосування зброї, втрати обох сторін тощо.

Еколого-ергономічні фактори відображають вплив зовнішнього середовища, включаючи географічні, природно-кліматичні, техніко-технологічні умови, а також режим бойових дій. Ці фактори впливають на адаптацію військовослужбовців до умов бою, на їх фізичний та психічний стан.

Негативний вплив на боєздатність мають: непередбачуваність і тривалість бойових дій; ризик для здоров'я та життя; дії на ворожій території та під вогнем; складні кліматичні умови та місцевість; виснаженість, поранення, захворювання; нестача ресурсів, ізоляція, відсутність зв'язку; конфлікти, негативне ставлення до війни; психологічна та фізична безпомічність; недостатній рівень соціального захисту.

Позитивний вплив на психічну готовність і стійкість воїна мають: добровільність участі у війні, переконання у її справедливості; висока самооцінка, інтелект, сталість бойових навичок; інтегрованість до підрозділу, високий моральний клімат; релігійні переконання.

Таким чином, аналіз зовнішніх факторів у військовій психології вказує на необхідність комплексного підходу до підготовки та підтримки військовослужбовців, оскільки їх морально-психологічний стан залежить від широкого спектра умов, від соціального контексту до специфіки бойових дій та умов середовища.

Внутрішні (суб'єктивні) фактори впливають на поведінку та бойову діяльність військовослужбовців і поділяються на психофізіологічні та індивідуально-психологічні.

Психофізіологічні фактори охоплюють психофізіологічну конституцію та темперамент військовослужбовця, їх здатність адаптуватися до бойових умов. Наприклад, особи з сангвінічним типом темпераменту мають схильність до швидкого прийняття рішень, холерика – до сміливості та рішучості, флегматики – до стабільності та витримки, а меланхоліки – до активності на короткий період.

Індивідуально-психологічні фактори включають мотиваційну сферу, бойовий досвід, здатність до адаптації, інтелектуальні та емоційно-вольові якості. Важливість цих факторів полягає в тому, що військовослужбовець не є па-

сивним виконавцем наказів, а його поведінка значною мірою визначається особистісними характеристиками та орієнтаціями.

Зазначені фактори формують комплексну картину впливу на морально-психологічний стан особового складу військ, їх готовність до виконання завдань і спроможність до подолання викликів бойової обстановки. Важливо, щоб командири на всіх рівнях усвідомлювали ці фактори та враховували їх у процесі організації та ведення бойових дій.

Специфіка виконання завдань військовослужбовцями, особливо у підрозділах спеціального призначення, визначається різними екстремальними умовами, які зумовлюють особливий вплив на їхню психіку та фізичний стан.

При діяльності у пустелях, тропіках чи джунглях, основними загрозами для військовослужбовців є сонячні удари, теплові непритомності, судороги, виснаження та теплові стомлення через високу температуру та вологість повітря. Такі умови впливають на терморегуляцію організму, обмінні процеси та можуть призвести до гіпоксії та авітамінозу.

Під час дій у гірській місцевості або арктичних умовах, важливою є проблема теплового забезпечення. Сніг, крига та низька температура повітря призводять до охолодження або обмороження організму. У високогір'ї додатковим ризиком є гірська хвороба, спричинена розрідженим повітрям, швидким підйомом та фізичною втомою, що може проявлятися у вигляді гострого головного болю, нудоти та болю у грудях.

Під час десантування з повітря, військові зазнають перепаду барометричного тиску, кисневого голодування, пониження температури та загойдування, що може негативно вплинути на їх фізичний та психічний стан.

Таким чином, різноманітність і специфіка завдань, які виконуються підрозділами спеціального призначення,

вимагають від військовослужбовців адаптації до унікальних умов навколишнього середовища, які ставлять перед ними ряд фізичних і психологічних викликів. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, який включає в себе не лише фізичну підготовку, а й соціально-психологічну адаптацію, профілактику та лікування потенційних захворювань та травм.

Основними причинами нервово-психічної напруги військовослужбовців під час десантування є інстинктивний страх, пов'язаний із висотою, динамікою руху у просторі, хвилюванням щодо правильності дій під час відокремлення від літака, надійності парашутної системи та безпеки приземлення. Психофізіологічні реакції, пов'язані з парашутним десантуванням, можуть бути зумовлені типом літака, способом стрибка, висотою та тривалістю польоту, що можуть впливати на стан організму навіть через добу після приземлення.

Бойові плавці, виконуючи завдання під водою, стикаються із специфічними фізичними та фізіологічними ризиками. На невеликих глибинах можливі такі небезпеки, як ушкодження барабанних перетинок або розрив кровоносних судин через раптові зміни тиску. Також існує ризик переохолодження організму, що може призвести до серйозних порушень функцій організму та навіть смерті, та небезпека від морських тварин.

Фізіологічні ризики, які виникають під час діяльності військовослужбовців під водою, включають такі аспекти, як небезпека задихнутися через кисневе голодування або отруєння вуглекислим газом, ризик отруєння через перенасичення киснем, кесонна хвороба на середніх глибинах і азотне сп'яніння на більш глибоких рівнях. Ці умови можуть мати серйозні наслідки для здоров'я військовослужбовців.

Серед інших *специфічних факторів*, які впливають на військовослуж-

бовців розвідувальних підрозділів, варто відзначити «ефект акваріуму», який полягає у створенні психологічної напруги через одноманітне оточення та відчуття «безіменності» через неможливість бути похованим поруч із рідними та співслужбовцями у разі загибелі.

Також важливими є дефіцит ресурсів, таких як набої, їжа, медикаменти, і проблеми зі сном. Наприклад, значне зниження тривалості сну протягом тривалого часу може призвести до повної втрати боєздатності.

У результаті, соціально-психологічна підготовка військовослужбовців має враховувати ці специфічні умови та ризики, а також надавати їм необхідні знання та навички для ефективного вирішення завдань та збереження психічного та фізичного здоров'я у складних умовах.

Специфіка професійної діяльності військовослужбовців, зумовлена різноманітними внутрішніми та зовнішніми факторами, впливає на їх соціально-психологічний стан та поведінку. Це вимагає розробки спеціалізованої моделі системи психологічної підготовки, яка б враховувала як загальні, так і унікальні аспекти військової діяльності.

Соціально-психологічна підготовка має забезпечувати розвиток необхідних навичок та здібностей для адаптації до різних бойових умов, включаючи стресові ситуації, незвичні обставини та виклики, пов'язані з конкретними завданнями. Також слід врахувати психофізіологічні особливості особового складу, його мотиваційну сферу, інтелектуальні та емоційно-вольові якості.

Критично важливо, щоб підготовка включала методи розвитку стресостійкості, психологічної стійкості та адаптації до різних оперативних умов. Це дозволить особовому складу з'єднання (військової частини) ефективно виконувати завдання за призначенням, збері-

гаючи при цьому високий рівень професійної функціональності та психологічного благополуччя.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, соціально-психологічна підготовка особового складу Збройних Сил України до діяльності в особливих умовах є історично обумовленим і науково обґрунтованим, цілісним за змістом, організованим за методами і формами, цілеспрямованим за впливом видом психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України, процесом виховання, формування і активізації стійких мотивів і психологічних якостей військовослужбовців, психологічної готовності та емоційно-вольової стійкості, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань професійної діяльності у мирний і воєнний час в умовах незвичних, шкідливих або небезпечних для їх життя і здоров'я.

Морально-психологічну стійкість, що базується на системі внутрішніх переконань, цінностей, мотивації, а також на рівні професійної підготовки та фізичної форми, визначаємо як здатність індивіда ефективно протистояти стресам, психологічним та фізичним навантаженням, що виникають під час військових операцій.

Список використаних джерел

1. Артюшин Г. Використання досвіду підготовки військовослужбовців у США у підвищенні кваліфікації офіцерських кадрів Збройних сил України та інших військових формувань. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, психологія : зб. наук. пр. Київ : Вид-во Нац. авіа. ун-ту «НАУ-друк». 2019. Вип. 1 (14). С. 10–16.
2. Бойко О.В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2020. 667 с.

3. Вербин Н.Б. Розвиток професійної витривалості майбутніх магістрів військового управління у процесі оперативно-тактичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 299 с.

4. Галімов А.В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. 376 с.

5. Діденко О.А. Виклики сучасності, тенденції та проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : зб. наук. праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні науки. 2016. № 1 (3). С. 70–81.

6. Роман А., Тверезовська Н.Т. Особливості проведення експрес-діагностики у процесі виконання заходів декompresії. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. К. : Міленіум, 2021. Том 12, № 4 (2021). С. 89-94. DOI:

<http://dx.doi.org/10.31548/hspedagog2021.04.089>.

7. Торічний О.В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.

8. Шемчук В.А. Педагогічні умови розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Національний університет оборони України. Київ, 2012. 288 с.

References

1. Artiushyn H. Vykorystannia dosvidu pidhotovky viiskovosluzhbovtziv u SShA u pidvyshchenni kvalifikatsii ofitseriv kadriv Zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika, psykholohiia : zb.

nauk. pr. Kyiv : Vyd-vo Nats. avia. un-tu «NAU-druk». 2019. Vyp. 1 (14). S. 10–16.

2. Boiko O.V. Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy : monohrafiia. Zhytomyr : Vyd. O.O. Yevenok, 2020. 667 s.

3. Verbyn N.B. Rozvytok profesiinoi vytryvalosti maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia u protsesi operativno-taktychnoi pidhotovky : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2019. 299 s.

4. Halimov A.V. Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prikordonnykiv do vykhovnoi roboty z osobovym skladom : monohrafiia. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2004. 376 s.

5. Didenko O.A. Vyklyky suchasnosti, tendentsii ta problemy profesiinoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prikordonnykiv : zb. nauk. prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Pedagogichni nauky. 2016. № 1 (3). S. 70–81.

6. Roman A., Tverezovska N.T. Osoblyvosti provedennia ekspres-diahnostyky u protsesi vykonannia zakhodiv dekompresii. *Humanitarni studii: pedagogika, psykholohiia, filosofiia*. K. : Millennium, 2021. Tom 12, № 4 (2021). С. 89-94. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/hspedagog2021.04.089>.

7. Torichnyi O.V. Teoriia i praktyka formuvannia viiskovo-spetsialnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-prikordonnykiv u protsesi navchannia : monohrafiia. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2012. 536 s.

8. Shemchuk V.A. Pedagogichni umovy rozvytku upravlinskoho myslennia maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia v systemi pisliadyploinoi osvity : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Natsionalnyi universytet obrony Ukrainy. Kyiv, 2012. 288 s.

**FACTORS OF NEGATIVE INFLUENCE ON THE PSYCHE OF A SERVICEMAN
DURING THE PERFORMANCE OF COMBAT, TRAINING AND COMBAT MISSIONS
Tverezovska N. T., Veremiy L. I.**

Abstract. *The article considers two groups of stress factors that complicate the activity of military specialists: group "X", which includes factors of direct emotional impact, and group "Y", which covers factors of indirect emotional impact, and identifies key factors that affect the psyche of servicemen in combat: 1) danger (threat): perception of a real or imaginary threat to life and health; 2) surprise (unexpectedness): the effect of surprise in the choice of time, place or mode of action of the enemy; 3) novelty (unconventionality) of the situation: the gap between expectations and the reality of the combat situation; 4) uncertainty: insufficiency or contradiction of personally significant information. The classification of external and internal factors with positive or negative influence is carried out. It is proved that the variety and specificity of tasks performed by special-purpose units require servicemen to adapt to unique environmental conditions, which put a number of physical and psychological challenges before them. The main causes of neuro-psychological tension of servicemen during airborne operations have been identified. The conclusion is made about the socio-psychological training of servicemen as a key element to ensure the effectiveness of combat operations and the ability to adapt to a wide range of challenges and conditions. The importance of this aspect lies in the development and application of methods that promote the development of stress resistance, psychological flexibility and adaptation to changing operational circumstances. Training should be comprehensive, including the development of intellectual, emotional and volitional qualities, and should focus on the individual psychophysiological characteristics of each serviceman. This not only improves combat readiness and effectiveness, but also ensures health and psychological well-being.*

Key words: *servicemen, factors, sterostability, moral and psychological support, stress factors, socio-psychological training.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.218-223

УДК 1. 316.6

THE INFLUENCE OF THE REVOLUTION OF DIGNITY ON THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS

SHEKHOVTSOVA-BURIANOVA V. A., assistant Department of Philosophy and International Communication

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: shekhovtsova.burianova@nubip.edu.ua

ORCID:0000-0002-4227-2253

Abstract. *The article analyzes the impact of the Revolution of Dignity on cultural aspects of national identity, including language, symbols, and common values of Ukrainians. The article examines the impact of the Revolution of Dignity on cultural aspects of national identity, including language, symbols, and common values of Ukrainians. The article examines the important topic of the impact of the Revolution of Dignity on the national identity of the Ukrainian people. The Revolution of Dignity, which took place in Ukraine in 2013-2014, had a significant impact on Ukrainian society and its perception of its own national identity. The results of the study can be useful for understanding the current political and socio-cultural situation in Ukraine and other countries where national identity plays an important role.*

Key words: *identity, nation, society, patriotism, European integration, self-identification.*

Topicality. The «Revolution of Dignity» had a significant impact on the acceleration of democratic transition, strengthening of civil society institutions, and formation of national self-awareness. The «Revolution of Dignity» witnessed new shifts in public consciousness, which, in fact, determined the civilizational choice of Ukraine. In the course of public speeches, not only the clan-oligarchic structure of political power was broken, but also a fundamental transformation of political and legal consciousness took place. The mass actions of Ukrainians led to a revolutionary transformation/reinstitutionalization of society.

The socio-political changes in Ukraine at the end of 2013 - the beginning of 2014 became an example of an unprecedented state of public and political mobilization, which is determined not only by the importance for citizens of the problem of the geopolitical choice of the ruling elite of Ukraine, but primarily by the «quality» of the political regime, including the extent of the citizens' ability

to realize their rights and freedoms, the attitude of the ruling elite and power structures to certain forms of civil resistance.

The purpose of the article is to analyze the influence of the Revolution of Dignity on the national identity of the Ukrainian people.

Research materials and methods. The article uses scientific publications of domestic and foreign authors regarding the problems of the language aspect. The article uses the analytical, hermeneutic, comparativist method and the method of comparison and observation.

The results. The «Revolution of Dignity» laid the foundation for the construction of a civil Ukrainian nation - the protesters spoke under civil slogans - for a pro-European Ukraine, against corruption, police arbitrariness, restrictions on human rights, and for media freedom. The "Revolution of Dignity" set new accents aimed at the formation and affirmation of the all-Ukrainian identity. The "Revolution of

© Shekhovtsova-Burianova V. A.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

Dignity" and the post-Maidan processes began to unite citizens, became a powerful impetus to the awakening of national self-awareness and national pride - they began to be proud of being Ukrainians. Vyshyvanky became a popular and fashionable brand among different segments of the population, Constitution Day and Independence Day became public holidays. Ukrainians began to realize themselves as citizens who are able to influence the events taking place in the state. All-Ukrainian identity acquires features of civic identity, which involves not only the awareness of oneself as a citizen of this country, but also active participation in its life [1].

However, in order to consolidate the positive consequences of overcoming the identity crisis in Ukraine, it is necessary to review the policy of reproduction of the political nation, taking into account ethnic and regional characteristics, involving society both in national branding and in the self-organization of territorial communities for the purpose of managing cities and regions. Under such conditions, according to T. Nagornyak, the key factors «must be policy correction towards the transparency of the actions and decisions of the state and local self-government bodies, the strengthening of social capital in society and the reproduction of the political identity of the nation-state on the basis of the territorial and ethno-cultural identities of the residents of the territories» , and the social capital of communities and the capital of loyalty of certain groups «is capable of becoming a tool for resolving contradictions between the state and society as a result of the transformation of interpersonal trust of citizens into institutional trust in the authorities (as in members of their community) and the formation of generalized public trust» [7].

Kyrydon A.M. notes that the "Revolution of Dignity" has become a marker and a powerful impetus for

processes in the modern history of Ukraine, as well as a litmus test for the European community as a whole. In particular:

a) domestically, it made significant adjustments to the processes of self-identification (identity reformatting) and the creation of a political nation;

b) in the foreign policy dimension - in the perception of Ukraine's place in the world as a subject of international relations [4].

The events of the end of 2013 - the beginning of 2014 demonstrated that during the years of independence, a new post-Soviet generation was formed in Ukraine, which is ready to defend European values by democratic methods. It was the youth who acted as the driving force of Euromaidan.

A. Ruchka believes that the largest discrepancies in the indices for such value priorities (for the period 2012–2014) means that during extraordinary events, the mentality of our citizens is subject to a certain value metamorphosis, which is primarily associated with a noticeable increase in the importance of patriotism, democracy, creative individualism, cultural competence. Equal opportunities for all, the moral and psychological state of society and national and cultural revival can also be added to this group of values, the indices of which increased statistically significantly in 2014. If the first of them reinforces the importance of democracy, then the second indirectly represents, apparently, the importance of solidarity our society. As for the national and cultural revival, the growth of its index indicates, first of all, the revitalization (revitalization) of certain traditional values (historical, religious, folk), which are really necessary for society during rapid changes and extraordinary events [5].

In his article, Mykola Ryabchuk notes that from August 2013 to August 2014, the indicators changed dramatically: independence was now supported by 76% of respondents, 12%

did not support it, and only the percentage of «undecided» remained almost unchanged. In another five years, support for independence increased to 82%, opposition remained almost the same - 11%. The most interesting changes occurred in two ethno-cultural groups, which are distinguished by sociologists, conditionally dividing the respondents into Ukrainian-speaking Ukrainians, Russian-speaking Ukrainians and ethnic Russians. The changes in the first group turned out to be relatively small and generally predictable, since Ukrainian-speaking Ukrainians have always been most clearly pro-Ukrainian. So now their support for independence is expected to have increased from 77% to 90%. Much more radical changes, however, occurred in the other two groups. Support for independence among Russian-speaking Ukrainians increased from 54% in 2013 to 78% in 2020; and among ethnic Russians it jumped from 35% to 73% [8].

In his work, V. Kulyk notes that Euromaidan and Russian aggression in Crimea and Donbas caused tangible changes in ethno-national identities, which were manifested primarily in the stronger attachment of many people to Ukraine and greater alienation from Russia [7].

In particular, in social networks and other public forums, numerous testimonies of persons of Russian origin and/or who mainly use the Russian language in everyday life appeared, that they felt more Ukrainian and less (or stopped feeling) Russian. Although these changes in self-perception were not necessarily reflected in how people classified themselves by nationality, a comparison of respondents' answers in surveys before and after Euromaidan and the start of the war revealed significant changes in self-definitions by both nationality and native language - not only in Ukraine in general, but also in the eastern and southern regions in particular.

The changes of recent years can be characterized as the de-Russification of the Ukrainian population «from below», that is, the conscious or not fully conscious rejection of discredited Russianness in identification and, to a lesser extent, language practice [7].

Language is the main factor in the formation of a nation's identity. Language ensures unity, cultural development of national spirituality, preservation of national identity and mentality of the nation. In the state-building process, the main task of the language is to distinguish the state from other countries, to establish the nation and the state among the multilingual community.

On the one hand, the share of residents of Ukraine who affirm their Ukrainian nationality and native language gradually increased during the years of Independence, and especially after Euromaidan and Russian aggression. Speaking of groups, the post-imperial Russian «superminority» has ceased to exist, although there are still more people who consider themselves Russian than members of all other minorities combined. Quantitatively, Russians have simply become a minority, and a vulnerable one in view of the permeability of the boundary that separates it from the Ukrainian majority. But if we listen to the constructivist call not to reduce ethnicity to clearly defined groups, then the dynamics of identifications appear as a change in the attractiveness of certain categories, which is influenced by discourses prevalent in society. On the other hand, this dynamic is inextricably linked to a change in the interpretation of the categories by which people identify themselves.

As more people of Russian or mixed origin begin to perceive themselves as Ukrainians, this category acquires a greater civic component, even if these people themselves do not always recognize the choice of identity with regard to citizenship, because the

majority still adheres to the traditional idea of nationality and native language as hereditary and, therefore, invariable categories. Since self-defined nationality combines ethnic and national identification, it cannot in any case be considered a measure of ethnic identity alone. In the same way, the native language reflects not only the linguistic dimension of identity, irreducible to ethnic identity and language practice, but also this practice itself, especially for those Russian speakers who have adopted Ukrainian nationality and native language, but have kept the usual language of everyday communication. Scholars must recognize that different characteristics may reflect different aspects of ethnolinguistic identity, so it is necessary to clarify the specific meaning of these characteristics in different contexts [7].

Language is an important element in the formation of ethnic self-awareness. In its turn, ethnic self-awareness is formed in the process of self-awareness by an individual as to his place and role in the family, community, society, and ethnicity. Language affects the formation of oral creativity, which in turn is the identification of the people.

The Revolution of Dignity directly influenced the change of the religious environment in Ukraine. Namely, the transition between the UOC MP to the UOC KP.

The sociological service of the Razumkov Center monitored the state and trends of religiosity in Ukrainian society from 2000 to 2018. The study was conducted from October 4 to 9, 2019 with the support of the Konrad Adenauer Foundation Representation in Ukraine. The research was carried out in all regions of Ukraine, with the exception of Crimea and the temporarily occupied regions of Donetsk and Luhansk regions. 2015 respondents over the age of 18 were surveyed. The theoretical sampling error does not exceed 2.3%.

According to the research, during 2000-2013 there is a tendency of a gradual increase in the share of UOC-KP faithful among citizens who identified themselves with Orthodoxy - if in 2000 they were 18%, then in 2013 - 26% of Orthodox believers. The share of faithful UOC(MP) increased significantly between 2000 and 2010. (from 14 to 35%), but its decline was observed later (to 28% in 2013). After 2013, for the reasons described above, the trend of the outflow of believers from the UOC and the increase in the number of faithful UOC-KP accelerated, and in 2018 the number of believers of these churches was, respectively, 19% and 43% among citizens who considered themselves Orthodox, 12% and 29%, respectively, among all respondents.

In December 2018 The UOC-KP and the Ukrainian Orthodox Church merged into the Orthodox Church of Ukraine, which in January 2019 received a Tomos on autocephaly from the Ecumenical Patriarchate. However, already in May, the Honorary Patriarch of the OCU Filaret withdrew his signature under the decision on the creation of the OCU and announced the restoration of the Kyiv Patriarchate - which was supported by some bishops and groups of faithful UOC-KP. At that time, 13% of the country's citizens, or 20% of the Orthodox, identified themselves with the OCU; to the UOC-KP – 8% and 12%, respectively; to the UOC(MP) – 11% and 16%, respectively (Appendix 1 and 2) [9].

Conclusions and perspectives.

The Revolution of Dignity influenced the development of patriotic education of the youth of Ukraine. The development of a sense of patriotism is inextricably linked with its effectiveness in realizing one's own identity, which is more concretely manifested in active social activities and actions. Patriotism is one of the most important components of individual and social lifestyle. Also, the Revolution of Dignity influenced the search for one's

own identity. After all, identity can change due to socio-political aspects and the influence of other states.

After all, national identity promotes economic development, fosters trust among citizens, and generates support for strong social protection systems. National identity is important and unites all citizens into one group. Shared identity defines the belonging of citizens to a particular country and compares them with other persons who are also citizens or other persons from other countries. A clear national identity is needed to unite all citizens.

The Revolution of Dignity contributed to the strengthening of national self-awareness among Ukrainians. The Revolution of Dignity also influenced the socio-cultural identity of Ukrainians, contributing to the development of patriotic values and cultural symbols. The Revolution of Dignity emphasized the importance of Ukrainian language and culture as components of national identity. She encouraged many to speak Ukrainian and support national traditions. In general, the Revolution of Dignity had a significant impact on the identity of the Ukrainian people

References

1. Kulyk V. (2016) National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. Vol. 68. No. 4. 588–608.
2. Bezv T. A., Zorych O. O., Zuykovska A. A. (2014) Politychni mekhanizmy formuvannya hromadyans'koyi identychnosti v suchasnomu ukrayins'komu suspil'stvi: monohrafiya [Political mechanisms of civic identity formation in modern Ukrainian society: monograph]. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 65.
3. Kyridon A. M. (2015) Yevromaydan. Revolyutsiya Hidnosti: prychny, kharakter, osnovni etapy

[Euromaidan. Revolution of Dignity: causes, nature, main stages]. *Istor. pam"yat'*, Vol. 33.

4. Kulyk V. (2017) Hibrydna derusyfikatsiya. Krytyka [Hybrid derussification. Critics]. 7–8.

5. Kulyk V. (2016) Mova y identychnist' v Ukrayini pislya Yevromaydanu [Language and identity in Ukraine after Euromaidan]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Vol. 2 (82). 90–103.

6. (2019) Derzhava i Tserkva v Ukrayini - 2019: pidsumky roku ta perspektyvy rozvytku vidnosyn (formatsiyni materialy) [State and Church in Ukraine-2019: results of the year and prospects for the development of relations (informational materials)]. Kyiv. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

7. Nagorna L. (1998) Politychna kul'tura ukrayins'koho narodu: istorychna retrospektyva i suchasni realiyi [Political culture of the Ukrainian people: historical retrospective and modern realities]. K.: Stylos. 142

8. Ruchka A. (2014) Tsinnisna metamorfoza v mental'nosti hromadyan Ukrayiny pid chas nadzvychnykh podiy 2014 [Value metamorphosis in the mentality of citizens of Ukraine during the extraordinary events of 2014]. *In-t sotsiologiyi NAN Ukrayiny*. Vol. 1, issue 1 (15). 117–124.

9. Ryabchuk M. (2021) Maydan i okolytsi. Esey pro nezalezhnist' [Maidan and its surroundings. Essay On Independence].

Список використаних джерел

1. Kulyk V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68. No. 4. P. 588–608.
2. Бевз Т. А., Зорич О. О., Зуйковська А. А. Політичні механізми формування громадянської ідентично-

сті в сучасному українському суспільстві: монографія. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. С. 65.

3. Киридон А. М. Євромайдан. Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. Істор. пам'ять, 2015. Вип. 33. С. 29

4. Кулик В. Гібридна дерусифікація. Критика, 2017. Ч. С. 7–8.

5. Кулик В. Мова й ідентичність в Україні після Євромайдану. – Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. Вип. 2 (82). С. 90–103.

6. Держава і Церква в Україні - 2019: підсумки року та перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали). Київ. 2019. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

7. Нагорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. К.: Стилюс, 1998. С. 142.

8. Ручка А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. Ін-т соціології НАН України, 2014. Т. 1, вип. 1 (15). С. 117–124.

9. Рябчук М. Майдан і околиці. Есей про незалежність. Режим доступу:

<https://m.krytyka.com/ua/articles/maidan-i-okolytsi-esei-pro-nezalezhnist>

URL:

<https://m.krytyka.com/ua/articles/maidan-i-okolytsi-esei-pro-nezalezhnist>

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ Шеховцова-Бурянова В. А.

Анотація. У статті проаналізовано вплив Революції Гідності на культурні аспекти національної ідентичності, включаючи мову, символіку та спільні цінності українців. Стаття розглядає вплив Революції Гідності на культурні аспекти національної ідентичності, включаючи мову, символіку та спільні цінності українців. Стаття розглядає важливу тему впливу Революції Гідності на національну ідентичність українського народу. Революція Гідності, яка відбулася в Україні у 2013-2014 роках, мала значущий вплив на українське суспільство та його сприйняття власної національної ідентичності. Результати дослідження можуть бути корисними для розуміння сучасної політичної та соціокультурної ситуації в Україні та інших країнах, де національна ідентичність грає важливу роль.

Ключові слова: ідентичність, нація, суспільство, патріотизм, євроінтеграція, самоідентифікація.

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.148-158

УДК 37.014.3(477)

ПРІОРИТЕТНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ**ШУМІЛОВА І. Ф.** доктор пед. наук, доцент, професор кафедри управління та освітніх технологій*Національний університет біоресурсів і природокористування України**Email: azkurshfb@gmail.com*

Анотація. Метою дослідження було визначення і характеристика пріоритетних засад формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти. У статті висвітлено пріоритетні засади формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти. Зокрема, визначено ознаки інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти. Охарактеризовано ознаки академічного підприємництва. Визначено напрям стратегії підприємницької діяльності університету сталого розвитку. Представлено нову роль «підприємця-вченого» – управлінця нового типу, який має економічне мислення, мобільність і здатний ефективно здійснювати інноваційно-підприємницьку діяльність, яка ґрунтується на достатньому рівні сформованості інноваційно-підприємницької компетентності. Охарактеризовано особливості інтенсифікованого впливу формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти. У процесі дослідження використано такі методи: теоретичні (вивчення та аналіз психолого-педагогічної, економічної, довідково-енциклопедичної, науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми; порівняльний аналіз; теоретичне моделювання); емпіричні (педагогічне спостереження, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду).

Ключові слова: менеджер освіти, інноваційно-підприємницька компетентність, формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти.

Актуальність (Introduction).

Сьогодні на передній план в управлінні університетом виходять базові засади менеджменту: продуктивність та ефективність. При цьому приватні університети, як більш автономні та менш бюрократичні організації, своє стратегічне бачення визначили вже в момент свого формування. Слід зазначити, що неусвідомлене використання стратегічних інструментів у приватній освіті відбулося набагато раніше, ніж у державних університетах. Це судження відноситься і до стратегічного передбачення, і до менеджеризму у приватних університетах. Проте структури управління приватними університетами зазвичай мало змінюються, вони традиційно тяжіють до функціоналізму Ф. Тейлора. Структури управління подібного типу

(лінійно-функціональна, функціональна) не є гнучкими, як правило, вертикаль влади розтягнута, що є серйозною перешкодою для проходження інформації згори донизу і знизу догори. Відповідаючи на виклики сьогодення, VUCA- і навіть BANI-середовища, університетам слід ставати більш гнучкими, вміти дотримуватися зовнішніх вимог, слідувати за стратегією управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Дослідження ґрунтується на таких наукових підходах: системний підхід, що розглядає особистість студента як об'єкта життєдіяльності, здатного визначати цілі, ставити завдання та вирішувати їх у досягненні позитивного результату; діяльнісний підхід, що дозволяє здійснювати

підготовку та розвиток особистості студента за допомогою імітації майбутньої професійної діяльності в освітньому процесі; компетентнісний підхід, що передбачає розвиток можливості освоєння теоретичних знань з подальшим їх застосуванням у процесі формування професійних компетенцій менеджерів освіти.

Мета (Purpose) дослідження полягає у висвітленні пріоритетних засад формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти.

Завдання дослідження:

- визначити ознаки інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти;
- охарактеризувати ознаки академічного підприємництва;
- визначити напрям стратегії підприємницької діяльності університету сталого розвитку;
- представити нову роль «підприємця-вченого» – управлінця нового типу, який має економічне мислення, мобільність і здатний ефективно здійснювати інноваційно-підприємницьку діяльність, яка ґрунтується на достатньому рівні сформованості інноваційно-підприємницької компетентності;
- представити і охарактеризувати особливості інтенсифікованого впливу формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти.

У процесі дослідження було використано **групи методів (Methods)**: теоретичні (вивчення та аналіз психолого-педагогічної, економічної, довідково-енциклопедичної, науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми; порівняльний аналіз; теоретичне моделювання); емпіричні (педагогічне спостереження, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду).

Результати (Results) та дискусія. Інститут освіти змушений пристосовуватися до мінливих тенденцій у межах загальних тенденцій та концепції

споживання, яким властиві такі особливості: різноманітність продуктів, швидкість отримання товару, персоналізація продукту, реальна ринкова ціна, зручність споживання, вплив споживача на продукт. Природно, це проявляється у вимогах до освітніх послуг – насамперед у необхідності розширення асортименту та практико-орієнтованості освітнього продукту, формат змішаного навчання (синхронного та асинхронного), сертифікованих коротких курсах (інформальна освіта), індивідуальному підході до споживача освітніх послуг. Здатність закладів вищої освіти поєднати індивідуальні переваги замовників освітніх послуг з високою якістю освіти та системою планування може суттєво підвищити його рейтинг у конкурентному середовищі. Отже, сучасним менеджерам освіти слід мати розвинену інноваційно-підприємницьку компетенцію, будучи здатними в тому числі і до проривних інновацій. Причому у двох напрямках – у рамках моделі потрійної спіралі та на ринку освітніх послуг.

Водночас, часто заявлені стратегії, складені зовнішніми консультантами, є мертвонародженими через незнання внутрішнього середовища закладу вищої освіти. Галузева специфіка та комплексність завдань, що стоять перед сучасними менеджерами освіти, визначають необхідність насамперед моніторингу науково-методичної системи формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти в умовах економіки знань.

Тим часом, «потрійна спіраль» у різних суспільствах стає центром теорії та практики інновацій: наприклад, «Потрійна спіраль» як «відносини між університетами, промисловістю та урядом є основною рушійною силою процесу кластеризації в Уганді» [3]. Від Нової Англії до Силіконової долини, від Аахена та Левена в Німеччині та Бельгії, в Індонезії та Бразилії конфігурація «потрійної спіралі» з підприємницьким університетом в основі стала парадигмою.

Уряди США, країн Європи, Азійського регіону та Латинської Америки виділяють значні кошти університетам з метою створення на їх основі двигунів економічного розвитку через зростання їх взаємодії з бізнес-спільнотою та розвитком «Університетів 3.0», які вміло поєднують, по-перше, функцію освіти студентів, по-друге, проведення фундаментальних та практичних досліджень, що відповідають запитам суспільства. Нарешті, по-третє, які вміють ефективно розвинути інноваційно-підприємницьку функцію та налагодити взаємовигідну взаємодію з бізнес-спільнотою.

Припустимо, яскравим прикладом «Університету 3.0» слід вважати Массачусетський технологічний інститут (MIT, Massachusetts Institute of Technology). Загальні доходи підприємств, заснованих випускниками цього інституту, можуть становити одинадцять за величиною економіку світу. Випускниками MIT було засновано 33,6 тис. компаній, 76% яких успішно функціонують на ринку та надають 3,3 млн. робочих місць. Щорічні витрати MIT на дослідження становлять близько \$650 млн. Щорічно MIT отримує приблизно понад 300 патентів, дохід від ліцензійної діяльності складає близько \$7090 млн. щорічно [6].

Прикладом класичного «Університету 3.0», що ефективно діє, слід вважати Національний університет Сінгапуру (НУС, National University of Singapore, NUS). Заснований у 1905 р., НУС є найстарішим і найбільшим державним університетом Сінгапуру, на даний момент у ньому проходять навчання близько 33 тис. студентів, три чверті яких є студентами бакалаврату. Маючи річний бюджет НДДКР близько \$580 млн, НУС реалізує 8% НДДКР Сінгапуру. НУС також є третім власником патентів Сінгапуру, після місцевої компанії Chartered Semiconductor і Hewlett Packard (сінгапурський офіс). З 2004 університет входить до топ-30 провідних університетів світу (відповідно до

Times Higher Education Supplement (THES) World University Ranking (WUR)). Університет отримує понад 250 патентів щорічно, більше третини його доходу надходить від взаємодії з представниками бізнес-спільноти [9].

Стенфорд (Stanford) є чудовим прикладом найстарішого американського дослідницького університету, що діє відповідно до концепції «Університету 3.0». Випускниками Стенфорда створені компанії Hewlett-Packard, Yahoo, Google. Щорічний виторг створених університетом компаній становить \$2,7 млрд. При цьому 90,4% фундаментальних досліджень Стенфордського університету транслюються в комерційний R&D. Університет щорічно ліцензує понад 100 своїх технологій, отримуючи виторг у розмірі близько \$90 млн на рік. Формується близько 10 стартапів щорічно [10].

Трансформація ролі знань у суспільстві була очевидна вже у 1970-х, коли Деніел Белл концептуально представив появу постіндустріального суспільства, що характеризується переходом від виробництва до послуг та зростанням наукомістких галузей промисловості та технічних еліт. Перенесення виробництва в країни з низьким рівнем життя, підйом «промислового поясу» та падіння можливості працевлаштування для осіб, які не мають вищої освіти, відбувалися одночасно з постіндустріалізмом [11].

Зворотним трендом є збільшення міграції студентів, які бажають отримати наукові ступені у провідних університетах розвинених країн, а також технічного персоналу, який шукає роботу у своїх технологічних центрах. Університет є перевалочним пунктом для кадрів із усього світу у сфері економіки. Крім того, університет відіграє велику роль у стратегії регіонального розвитку, оскільки академічні установи аналізуються щодо їхньої здатності бути центром для різних типів кластерів.

Залучення найкращих студентів та викладачів у роботу з поточною чи майбутньою економічною значимістю стає стратегією розвитку. Це дозволяє академічному закладу зростати. Університети та регіони прагнуть об'єднати академічний та економічний процеси за допомогою підприємницької академічної стратегії. Фредерік Терман, проректор Стенфорда, на початку післявоєнного періоду в ХХ столітті, вибрав академічні сфери, такі як хімія стероїдів, для подальшого розвитку та здобуття теоретичного та практичного потенціалу, одночасно створив критичну масу факультетів навколо кожної теми, перш ніж перейти до наступного проєкту, коли ресурси ставали доступними. Названий батьком Силіконової долини, Ф. Терман був одним із перших прихильників взаємодії між університетами та промисловістю як навчального досвіду для студентів за межами аудиторії [7].

Академічне підприємництво є, з одного боку, розширенням викладання та науково-дослідної діяльності, з іншого боку, інтернаціоналізацією передачі технологій та можливостей створення компаній, що завжди було традиційною роллю промисловості. Бізнес можливості можуть мати наявні у адміністративних об'єктах, які управляють процесами з передачі технологій, інкубаторів та венчурної діяльності університету. Вони також можуть бути вбудовані у програму курсів, призначених для навчання студентів цим навичкам, які можуть включати емпіричні компоненти, починаючи від моделювання з переходом до реальних проєктів із фінансовими ресурсами на кону [11].

Нова роль «підприємця-вченого» поєднує в собі академічні та бізнес-елементи. Підприємець-вчений одночасно займається розширенням меж пізнання та досягненням практичних та комерційних результатів для промислового та фінансового прибутку. Базою цього розвитку є полівалентний характер знань,

що є одночасно теоретичними та практичними, публікованими та готовими до патентування.

Оскільки університет «перетинає традиційні кордони» завдяки зв'язкам з промисловістю, він має розробити форми, які сприятимуть співіснуванню кількох цілей. Сучасний університет є організаційним змішанням колегіальних та ієрархічних моделей, сформованим за допомогою академічних, комерційних та соціальних цілей. Крім того, зростання зв'язків між університетами та промисловістю має позитивний ефект. Все це виходить за рахунок впровадження нових джерел ідей в академічні програми досліджень, вирішення наукових та практичних проблем. У свою чергу всі ці показники збільшують фінансову незалежність університету за допомогою власних потужностей, які приносять дохід та сприяють сталому регіональному розвитку та соціальному прогресу. Поєднання академічних та промислових інтересів також стало стратегією R&D-підрозділів компаній, що шукають нові джерела ідей та нейтральних партнерів для спонсорів співробітництва та спільного несення витрат із конкурентами за певними темами [3].

Важливим напрямом стратегії підприємницької діяльності університету є співпраця із зовнішнім середовищем споживачів освітнього продукту та ринком праці. Це включає партнерські відносини з виробничими і комерційними фірмами, місцевими державними органами, випускниками. Співпраця із зовнішніми зацікавленими сторонами може забезпечити нові відносини та бути важливим джерелом знань та досвіду, які можуть бути використані у навчанні підприємству, а також ініціювати надання допоміжних послуг.

Отже, для університетів важливо співпрацювати та підтримувати постійний контакт із зовнішніми зацікавленими суб'єктами ринку, регулярно надавати їм поновлювану інформацію щодо

науково-дослідної та освітньої діяльності, проводити заходи, які поєднують досвід та знання в теорії та практиці підприємництва.

Інтернаціоналізація освіти дедалі більше інтегрується у стратегічний процес. Це стає важливим для університетів, щоб мати можливість приймати обґрунтовані рішення на інституційному рівні, а також для оцінки та підвищення продуктивності відповідно до різних цілей у широкому діапазоні, що неможливо для підприємницького університету без міжнародної активності. При цьому університет може бути міжнародним, тобто залучати до навчання іноземних студентів та запрошувати іноземних викладачів, не будучи підприємницьким. Водночас слід зазначити, що міжнародну діяльність закладу вищої освіти було визначено як одну з важливих характеристик підприємницької діяльності сучасного університету. Стратегічне міжнародне партнерство є важливим компонентом підприємницької організації. З найбільш відомих підприємницьких університетів цікавим і важливим є досвід Coursera, Univations Інститут Technologie, Кембриджського університету як підприємницьких освітніх структур [5].

Univations Technologie Інститут було створено ще у 2004 році з метою поширення підприємницької культури у регіоні серед студентів, дослідників, викладачів та адміністрації університету. Він надає форум для наукових та виробничих кіл з метою сприяння інноваціям, а також пропонує студентам, випускникам та професорсько-викладацькому складу всебічну допомогу, особливо для технологічних стартап-проектів. Він також координує міждисциплінарні проектні групи для розробки інноваційних продуктів, послуг та бізнес-моделей; працює з регіональними та національними мережами, інноваційними кластерами, торговими асоціаціями, технологічними центрами та бізнес-інкубаторами, що суттєво покращує діловий

клімат компаній, які співпрацюють з ним.

Міжнародна мережа SIFI (Students In Free Enterprise) – це міжнародна студентська програма, яка надає учасникам можливість самостійно реалізувати творчі та інноваційні проекти у сфері навчання економіці, у вільному підприємстві та бізнесі. Система змагань SIFE має річний цикл, що включає регіональні та національні конкурси, на яких команда представляє результати своєї роботи. Команди формуються на базі університетських майданчиків для розробки інформаційно-пропагандистських проектів, які покращують якість та рівень життя людей. SIFE створюють реальні можливості для навчання та обміну досвідом між учасниками, а також розміщення студентів та випускників у компаніях з метою пошуку нових талантів [3].

Головна роль університетів в інноваційній економіці та їхня унікальна конкурентна перевага – підготовка висококваліфікованих фахівців, навчених інноваційної підприємницької діяльності – інноваторів, оскільки «людський капітал «виробляється» тільки в університетах і є головним фактором успішного розвитку інноваційної економіки» [8]. Не намагаючись нівелювати значення університетських інновацій, Wahl & Münch у якості головної функції інноваційної інфраструктури університети виділяють використання її як майданчик для підготовки ефективних підприємців, які мають компетенції в інноваційній діяльності у своїх галузях знань [11].

Таким чином, у контексті цієї думки Інноватор, як основний результат діяльності університету, додається до структури «трикутника знань» та утворюється «тетраedr знань», у вершину якого поміщений саме Інноватор. Кожній із граней трикутника, що лежить в основі тетраедра, відповідають види діяльності, що відображають взаємозв'язок науки, освіти, інновацій універ-

рситету. Грані між наукою та освітою відповідають класичні лекції, практичні та лабораторні заняття, грань між наукою та інноваціями відображає діяльність з ліцензування та патентування, створення міжнародної інвестиційної позиції, виконання контрактних досліджень, участі в інноваційних грантах. Грані між освітою та інноваціями відповідає робота з підготовки менеджерів освіти, залучення до викладання чи наставництва практиків із бізнесу тощо. Повна реалізація трьох ключових функцій є умовою підготовки висококваліфікованого спеціаліста – Інноватора [11]. Таким чином, підприємництво в університеті не зводиться до чистої комерціалізації, модель тетраедра знань наочно демонструє можливість проникнення підприємницької культури у весь спектр діяльності сучасного університету.

Діяльність сучасного менеджера освіти, що значною мірою визначає ефективність роботи організації, характеризується різноманітним управлінням функцій, невіддільних від інноваційно-підприємницького контексту при прийнятті раціональних рішень, заснованих на глибоких економічних та підприємницьких знаннях, вміннях, здібностях та досвіді вирішення різних ситуацій, у тому числі нетипових. Підготовка управлінців нового типу, які мають економічне мислення, мобільність і здатні ефективно здійснювати інноваційно-підприємницьку діяльність, в основі якої лежить достатній рівень сформованості інноваційно-підприємницької компетентності, стає інтегральним завданням сучасної професійної освіти педагогічних менеджерів.

Таким чином, структурно-змістова модель формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти у період університетського навчання ґрунтується на сукупності системного, діяльнісного та компетентнісного підходів, і при цьому складається з цільового, змістовно-дія-

льнісного, технологічного, оціночно-результативного модулів, виявлених та обґрунтованих педагогічних умов, необхідних для ефективного формування інноваційно-підприємницької компетентності.

Ще у ХХ столітті як наукою менеджменту, і педагогічною (андрагогікою) наукою цілком очевидно було встановлено, що формування інноваційно-підприємницької компетентності піддається педагогічному впливу. При цьому інтенсифікація сприймається як процес, що сприяє формуванню інноваційно-підприємницької компетентності та забезпечує досягнення майбутніми менеджерами освіти вищого рівня її сформованості [1]. Інтенсифікуючий вплив формування інноваційно-підприємницької компетентності забезпечує стимулювання майбутніх менеджерів освіти до самовизначення у межах своєї навчальної діяльності, а викладачів – у моделюванні освітнього процесу.

При цьому важливо, що інтенсифікуючий вплив не може мати характеру примусу. Доцільним є створення умов (змістовних, організаційних, операційно-технологічних та методичних), за яких майбутній менеджер освіти сам визначався б у діяльності так, щоб ефективно використовувалися особистісні можливості та можливості навколишнього середовища. Інтенсифікуючий вплив на стан майбутнього менеджера освіти передбачає врахування його індивідуальних особливостей і цим забезпечує позитивну спрямованість особистісного відношення, що в процесі формування інноваційно-підприємницької компетентності може призвести до високого стратегічного ефекту. У результаті такого інтенсифікованого впливу викладач «передає» свої початкові управлінські функції до рук майбутніх менеджерів освіти, і з освоєння ними цих функцій вони стають дедалі більше здатними до самокерування [1]. Цей підхід відповідає як «каркасній» орієнтованій на студента моделі сучасної вищої

освіти, так і циклічній рефлексивній моделі (андрагогіки) підготовки у сфері лідерства, інноваційного менеджменту та підприємництва.

Щоб інтенсифікований вплив був резонансним, необхідно, по-перше, виходити з максимально адекватної його відповідності досвіду майбутніх менеджерів освіти. Інакше кажучи, вплив має бути суб'єктивно значущим для майбутнього менеджера освіти. По-друге, треба узгоджувати досвід майбутнього менеджера освіти з науковим досвідом.

На виконання ролі «резонансу» інтенсифікований вплив має здійснюватися на трьох рівнях: 1) мотиваційному (забезпечує позицію «хочу»); 2) інформаційному (реалізує позицію «знаю»); 3) операційному (створює умови для позиції «роблю») [2]. Іntenсифікуючий вплив має власну логіку «дотику» до самоврядної навчальної діяльності майбутнього менеджера освіти. Тут виділяються три кроки.

Перший крок (ініціувальний) – поглиблення проблемної інноваційно-підприємницької ситуації (активізація рефлексії). Спочатку ми відзначимо, що сама собою інноваційно-підприємницька ситуація може і не призвести до активізації рефлексії майбутніх менеджерів. Так, зустріч із проблемою, передбачає «зустріч» майбутнього менеджера освіти з перешкодою. З теорії проблемного навчання відомо, що для подолання перешкоди (точніше, пізнавальної скрути), як правило, колишнього досвіду недостатньо. Майбутній менеджер освіти змушений визнати свою неспроможність. Але ж таке визнання пов'язане з глибинними пластами особистості – рівнем самооцінки, прагнень, «Я реального», «Я ідеального» (К. Роджерс).

Майбутні менеджери освіти можуть або відмовитись від вирішення інноваційно-підприємницької ситуації, або, навпаки, знайти в собі сили і розпочати її вирішення. У такій ситуації викладачеві слід пам'ятати про те, що, хоч би

яке він поставив перед майбутнім менеджером освіти інноваційно-підприємницьке завдання, воно має у підсумку стати для нього особистісно значущим, а отже, включеним. Іншими словами, воно має відображати творчу кризу, в якій укладено як позитивні, так і негативні моменти.

Вирішення суб'єктом інноваційно-попередньої ситуації, що характеризується невизначеністю, може здійснюватися в різних позиціях: не рефлексивної і рефлексивної. У першій (не рефлексивній) позиції суб'єкт сприймає ситуацію лише як результат або власних неправильних дій, або як повністю незалежний від нього та зусиль, які він прикладає. Ця позиція непродуктивна в плані вирішення ситуації і скоріше служить для виправдання майбутнім менеджером освіти себе («важко», «нічого не зрозуміло» тощо) або самоїдства («я нічого не знаю», «у мене не вийде» тощо). Рефлексивна позиція майбутнього менеджера освіти дозволяє здійснити ефективно вирішення інноваційно-підприємницької ситуації за рахунок переосмислення свого колишнього навчального досвіду.

Другий крок (перетворюючий) спрямовано на формування спроможності майбутнього менеджера освіти до рефлексії. Оскільки важливою є наявність у майбутнього менеджера освіти у вирішенні інноваційно-підприємницької ситуації рефлексивної позиції, викладачеві необхідно звернути увагу на формування у майбутніх менеджерів освіти здатності до рефлексії. Так, найчастіше майбутній менеджер освіти спирається на приватні, ситуативні орієнтири і вважає їх підставами своїх дій, інакше кажучи, усвідомлює наявний досвід, але використовує лише поодинокі орієнтири. У зв'язку з цим доцільно «передати» майбутнім менеджерам освіти для виконання рефлексивних дій узагальнені орієнтири.

Викладач найчастіше здійснює рефлексивний процес на навчальному

занятті, поставивши майбутніх менеджерів освіти перед видимим протиріччям у навчальному матеріалі та запропонувавши обговорити його з різних точок зору. У результаті обговорення виявляється обмеженість окремих позицій майбутніх менеджерів освіти, і це стає предметом аналізу. В результаті майбутні менеджери освіти виявляють, що їх знань недостатньо для вирішення проблеми, що обговорюється, і тоді виникає необхідність вироблення загального способу дій для освоєння нової галузі знання. У цьому всю координуючу функцію здійснює викладач. Таким чином, активізується рефлексія майбутнього менеджера освіти – його індивідуальна здатність здійснювати переходи від незнання до знання через самостійне осмислення різних позицій та взаємопереходів між ними.

Третій крок (створюючий) забезпечує виникнення в майбутніх менеджерів освіти нерозуміння «сенсу» своєї діяльності на конкретному навчальному занятті. Інакше кажучи, викладач «вводить» нові ціннісні орієнтири, які визначають побудову майбутнім менеджером своєї навчальної діяльності. У процесі такої управлінської взаємодії роль викладача не може бути зведена лише до залучення майбутнього менеджера освіти до управлінської культури за допомогою трансляції управлінських норм і моделей поведінки, що схвалюються. Основна функція викладача полягає у розвитку аналітичних, прогностичних, оціночних здібностей майбутнього менеджера освіти, які б дозволили йому, після опанування норм і моделей, виробити свої внутрішні механізми самокерування.

На цій стадії відбувається ускладнення характеру взаємодії викладача та майбутніх менеджерів освіти. Якщо на першій стадії провідна роль належить викладачеві, то на конструктивно-орієнтаційній стадії у партнерів по взаємодії практично рівні права та

обов'язки. Це призводить до наростання суб'єктних функцій майбутніх менеджерів освіти та забезпечує дієву інтеграцію діяльності між ними та викладачем.

Методичний супровід даного процесу здійснюється на основі комплексу рефлексивно-педагогічних прийомів з опорою на наявний досвід – тобто фактично за принципом, закладеним в основі циклу Колба. Це передбачає способи впливу, що спрямовані на аналіз та критичне осмислення вчинків суб'єктів інноваційно-підприємницької взаємодії, формування самооцінки та побудову програми самовдосконалення для конструктивного вирішення інноваційно-підприємницьких ситуацій. Дослідники у цій галузі виділяють такі рефлексивно-педагогічні прийоми щодо формування інноваційно-підприємницької компетентності [4; 10; 11]:

I. Мотиваційно-спонукаючі прийоми: 1) створення завдання, що спирається на минулий досвід у галузі вирішення інноваційно-підприємницької ситуації; 2) створення інноваційно-підприємницької ситуації, що близька до попередньої за зовнішніми ознаками, але не дозволяє вирішити її відомим способом; 3) дискусія щодо виявлення «дефіциту» інноваційно-підприємницьких знань для вирішення попередньої ситуації; 4) постановка цілей та завдань на основі аналізу своїх знань та «дефіциту» знань, необхідних для конструктивного вирішення інноваційно-підприємницьких ситуацій.

II. Прийоми алгоритмічних передумов щодо розробки схеми аналізу інноваційно-підприємницьких ситуацій: розробка схеми рефлексивного аналізу інноваційно-підприємницьких ситуацій викладачем спільно з майбутнім менеджером освіти.

III. Прийоми творчого втілення: 1) опис ситуації, що виникла; 2) визначення її причин та змісту; 3) опис ситуації очима студента та викладача; 4) визначення моменту, коли викладач міг би

попередити перехід проблемної ситуації у кризову; 5) визначення прийомів дії; 6) аналіз поведінки суб'єктів інноваційно-підприємницької взаємодії та визначення помилок; 7) опис варіантів відносин із майбутнім менеджером освіти після аналізу ситуації.

IV. Прийоми багатоступінчастого вибору: 1) вибір найважливого, найлегшого завдання, і того що найбільш сподобалося; 2) із найбільш уподобаних завдань вибір тих, за які викладач позитивно оцінить; 3) самостійний пошук нового способу вирішення інноваційно-підприємницьких ситуацій з числа найважливіших, найлегших і найбільш уподобаних завдань.

V. Прийоми оцінювальних робіт «Я в інноваційно-підприємницькій ситуації»: написання робіт за блоковим принципом – робота складається з чотирьох блоків: термінологічний блок, блок встановлення загального компонента в запропонованих завданнях, блок «чистого знання» і блок написання бізнес-планів на задану тему із застосуванням інноваційно-підприємницьких знань та рефлексивно-аналітичних умінь та навичок.

VI. Прийоми активного осмислення: рефлексивно-творчі дискурси, дебати, круглі столи, мозковий штурм – обговорення та вирішення проблеми, вислуховування точок зору інших, здатність побачити багатовимірність завдання.

VII. Прийоми евристичного руху: відповіді на запитання в процесі вирішення інноваційно-підприємницьких ситуацій: «Яка справжня причина ситуації, що виникла, і що стало приводом для її виникнення?», «Хто залучений до ситуації і чому?», «Хто зацікавлений у ситуації і чому?», «Хто ініціатор, хто виконавець, хто спостерігач?», «Хто може бути посередником у вирішенні ситуації?», «З чого слід почати вирішення ситуації?», «Який найбільш продуктивний варіант вирішення ситуації?»

VIII. Прийоми творчого моделювання вирішення ситуації: 1) змоделювати, зобразити у вигляді схеми, малюнка ситуації; 2) змоделювати всі ймовірні стратегії поведінки учасників ситуації та виходу з неї; 3) детально змоделювати власні кроки, дії щодо виходу із ситуації та вирішення її; 4) змоделювати всі можливі компроміси; 5) скласти узагальнену модель своїх дій щодо вирішення ситуації.

IX. Прийоми заданого ігрового моделювання: 1) представлення себе у ролі учасників інноваційно-підприємницької ситуації, демонстрація варіанта її вирішення та можливих відносин між її учасниками після вирішення; 2) оскарження опонентами запропонованих варіантів вирішення інноваційно-підприємницьких ситуацій; спроба довести конструктивність варіанта вирішення ситуації; 3) використання консультації для конструктивного обміну думками; 4) з'ясування справжніх мотивів та цілей учасників ситуації, визначення зони взаємних інтересів.

X. Прийоми конструктивного виходу із ситуації («крок за кроком»): 1) вислухати всіх учасників ситуації; 2) проаналізувати ситуацію; 3) уявити, як розвиватимуться події; 4) продумати весь процес застосування всіх відомих і можливих методів вирішення ситуації; 5) вибрати найбільш оптимальний варіант вирішення; 6) визначити найкраще місце, час та умови, можливі компроміси для вирішення ситуації; 7) вирішити ситуацію та винести з неї урок.

XI. Прийоми незакінчених пропозицій: майбутнім менеджерам освіти пропонується продовжити думку та закінчити пропозицію, обґрунтовуючи свої висловлювання.

XII. Прийоми самопізнання: складання «Карти знань»: вказівка відкриттів, труднощів, питань, зворотних ходів, відтворення у письмовій формі свого шляху руху у навчальному матеріалі щодо оволодіння інноваційно-підприємницькими знаннями.

В організації стимулюючого впливу на мотиваційно-цільову складову навчальної діяльності майбутніх менеджерів освіти у галузі вирішення інноваційно-підприємницьких ситуацій важливе місце має усвідомлення, його правильна оцінка майбутнім менеджером освіти та на цій основі активізація власної навчальної діяльності.

Логіка стимулювання мотиваційно-ціннісної складової процесу формування інноваційно-підприємницької компетентності у майбутніх менеджерів освіти включає низку взаємопов'язаних етапів організації цього процесу: 1) підготовчий етап (вироблення програмної установки, визначення програми стимулюючої діяльності, її планування); 2) основний етап (активізація дій, мобілізація засобів стимулюючої діяльності задля досягнення цілей); 3) заключний етап (аналіз результатів стимулюючої діяльності, узагальнення, систематизація результатів з урахуванням стимулюючих оціночних засобів).

Отже, основними вимогами до стимулювання мотиваційно-ціннісної складової процесу формування інноваційно-підприємницької компетентності у майбутніх менеджерів освіти визначаємо: 1) вимога відповідності стимулу поставленій меті та завданню навчальної діяльності; 2) вимоги адекватності застосовуваних методів, засобів, форм стимулювання; 3) вимога прогнозованості ефективності результатів стимулювання на основі об'єктивних критеріїв та показників, що дозволить здійснювати моніторинг науково-методичної системи формування та діагностики рівнів інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти.

У основі будь-якої інноваційно-підприємницької діяльності закладено прогноз – передбачення, попередження її можливих результатів. Отже, засвоєння майбутніми менеджерами освіти матеріалу на творчому рівні неодмінно передбачає його прогнозування. На нашу думку, заслуговує на увагу підхід,

ідея якого полягає в оптимальному поєднанні репродукування та прогнозування. Прогнозування можливе лише на основі репродукування. Навчальні заняття треба організувати так щоб кожен із студентів засвоював інформацію з урахуванням використання доступного йому достовірного і строго розрахованого прогнозу. Тоді навчальна діяльність стане насправді рефлексивною та творчою.

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином, педагогічний прогноз формування інноваційно-підприємницької компетентності майбутніх менеджерів освіти має точно розрахувати її перехід від вихідного рівня до репродуктивного, від репродуктивного до інтерпретуючого, від інтерпретуючого до творчого. Цей перехід виявиться можливим лише тоді, коли майбутні менеджери освіти будуть підготовлені до нього належним чином, тобто «озброєні» професійними компетенціями. Межа між репродукцією та творчістю умовна та рухлива. Вона по-різному проявляє себе у різних видах та зонах діяльності, у тому числі й пізнавальної. Кількість елементів у кожній ланці діяльності теж умовна. Їх може бути багато чи мало, але вони завжди є. Якісний стрибок від одного типу до іншого якраз і залежить від накопиченої кількості у попередній ланці. Отже, чим більше елементів творчості всередині репродукції, тим ближче якісний перехід до нового типу пізнання – творчого.

References

1. Alzahrani, B., Bahaitham, H., Andejany, M., Elshennawy, A. (2021). How ready is higher education for quality 4.0 transformation according to the LNS research framework? *Sustainability*, 13(9), 5169. 1
2. Boehm, C. (2019). What is of value in University 3.0? The future of higher education in the knowledge society. *Staffordshire University*. <https://core.ac.uk/reader/227456000>

3. Davidson, C. (2017). *The new education: How to revolutionize the University to prepare students for a world in flux*. Basic Books. 3
4. Jones, K., & Ravishankar, S. (2021). *Higher education 4.0: The digital transformation of classroom lectures to blended learning*. Springer. 9
5. Meissner, D., Erdil, E., & Chataway, J. (2019). *Innovation and the entrepreneurial University*. Springer. 12
6. Mejia, S., Hincapie, J., & Giraldo, J. (2019). A hub-based University innovation model. *Journal of Technology Management & Innovation*, 14(1), 11-17. 13
7. Peris-Ortiz, M., Gomez J., Merigo-Lindahl, J., Rueda-Armengot, C. (2016). *Entrepreneurial Universities: Exploring the academic and innovative dimensions of entrepreneurship in higher education*. Springer. 16
8. Reichert, S. (2019). *The role of Universities in regional innovation ecosystems*. European University Association. 17
9. Reynolds, E., & deNegri, F. (2017). The University as an engine of innovation: Critical case studies from Brazil and the U.S. MIT-IPC Working Paper 17-006. 18
10. Sam, C., & Van Der Sijde, P. (2014). Understanding the concept of the entrepreneurial university from the perspective of higher education models. *Higher Education*, 68(6), 891-908. 19
11. Wahl, D., & Münch, J. (2022). Turning students into Industry 4.0 entrepreneurs: design and evaluation of a tailored study program. *Entrepreneurship Education*, 5, 225–259. 24

**PRIORITY PRINCIPLES OF FORMATION OF INNOVATIVE AND
ENTREPRENEURIAL COMPETENCE OF FUTURE MANAGERS OF
EDUCATION**
Shumilova I. F

Abstract. *The aim of the study was to analyze and characterize the priority principles of the formation of innovative and entrepreneurial competence of future managers of education. The article highlights the priority principles of the formation of innovative and entrepreneurial competence of future managers of education. In particular, the signs of innovative and entrepreneurial competence of future education managers have been determined. The features of academic entrepreneurship are characterized. The direction of the strategy of entrepreneurial activity of the University of Sustainable Development has been determined. The new role of the «entrepreneur-scientist» is presented – a manager of a new type who has economic thinking, mobility and is able to effectively carry out innovative and entrepreneurial activities, which is based on a sufficient level of formation of innovative and entrepreneurial competence. The following methods were used in the research: theoretical (study and analysis of psychological-pedagogical, economic, reference-encyclopedic, scientific-methodical literature on the researched problem; comparative analysis; theoretical modeling); empirical (pedagogical observation, study and generalization of pedagogical experience.*

Keywords: *education manager, innovative and entrepreneurial competence, formation of innovative and entrepreneurial competence of future education managers.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.190-195

УДК

THE ROLE OF MEDIA DISCOURSE IN COVERAGE OF MILITARY CONFLICTS**HEIKO S. M.**, PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and International Communication*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**E-mail: svt.geyko@gmail.com***HEIKO T. M.**, PhD, Associate Professor of the Department of Romance Philology at the Educational and Scientific Institute of Philology*Taras Shevchenko National University of Kyiv**E-mail: t.heiko@knu.ua***LAUTA O. D.**, PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and International Communication*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**E-mail: elena.lauta@gmail.com***PRYTYKA O. I.**, Postgraduate student*Department of Management and Educational Technology**E-mail: kondratochka@gmail.com*

Abstract. *The article is researched the role of media discourse in the coverage of military conflicts in the philosophical dimension of modernity. The attitude of social groups towards military actions often depends on how these events are presented by the media. The discourse on war should only be considered at an interdisciplinary level. We get this opportunity thanks to the critical analysis of the discourse, which embodied and expanded the research credo about the sociality and psychology of human language, formulated in the middle of the 21-th century.*

Key words: *culture, language, discourse, mediadiscourse, mass media, communication, military conflicts, text, intertextuality.*

Introduction. In the most general terms, discourse can be considered as a system of signs and images representing certain ways of marking, interpretation and representation, which produce the generation of meaning. At the same time, discourse is power, the power of the symbolic order, because discourse exercises control over people's minds, forms a certain system of meanings, meanings, ideas, values, preferences, mythologized images, and stereotypes in public consciousness. Its main agents are representatives of the «symbolic elite» - writers, teachers, journalists, orators, propagandists, as well as political ideologues, cultural figures, show business, advertising creators, popular TV presenters, bloggers.

As we have already seen, today the media are the main providers of information, thanks to which the audience is aware of what is happening, and also forms its opinion about current events. In the conditions of a conflict, especially a military one, the influence of mass media on the audience is in the most general terms, discourse can be considered as a system of signs and images representing particularly clear. They can act both as a propagandist of the official point of view and as an oppositional actor in the political process.

Such an initial attitude contributes to the fact that the mass media act as both an opportunity and a threat for the parties involved in a military conflict: the opportunity is manifested in the favorable coverage of events for one of the parties, the

threat is in the generation of negative information for the other party.

Analysis of recent researches and publications. The problem of analysis of mass media discourse about war is closely related to the institutions of propaganda, ideology, information warfare and manipulation of public consciousness. They are actualized in the discourse, being «the basis of social practices... and influencing them» [2, p. 249]. Therefore, when analyzing media discourse, only structural analysis is not enough, since discourse is not only a textual structure, but also a complex communicative phenomenon that includes the social context (perceptions of mass communication participants and their characteristics) and various strategies (underlying media news production).

Purpose. The purpose of the article is to study the role of media discourse in the coverage of military conflicts in the philosophical dimension of modernity.

Methods. Complex of cognitive methods, in particular, scientific methods of historical and cultural research, critical analysis of cultural, historical, literary sources, specific historical analysis and interdisciplinary synthesis, induction and deduction, semantic-semiotic, hermeneutic and comparative methods will serve as the methodological basis of the cultural reflection of media discourse. Of the concrete scientific methods, problem-chronological and system-structural methods were used, as well as the method of socio-phenomenological analysis.

Results. As the French philosopher M. Foucault wrote, «discourse is not just something that conveys a struggle or a system of domination, it is the thing through which this struggle takes place, discourse is the power that needs to be seized» [5]. Therefore, in addition to the concepts of propaganda and ideology, the media's discourse on war is also associated with power.

Power is a complex concept that encompasses social, political and economic features and can be understood from different perspectives. Understanding power can be useful from the perspective of hegemony, that is, a system of domination based not on violence or economic control, but on political, cultural, and institutional influence. Hegemony establishes institutional control over ideas and, as a result, influences social practices, so it is a path to power that encompasses the public. Cultural dominance, dominant ideas, events or things, are introduced into society through discourse. Therefore, there is power over language, power that gives legitimacy to language. This is what can be called power over the discourse.

However, it is necessary to distinguish between the exercise of power through discourse and the power of discourse. Researcher Jean Blommart states that «the mass media have the power to create deep ideological messages out of trivial, sociologically insignificant events or phenomena. The passing of a message through mass media transforms it into a message of great importance» [5]. In this way, the mass media exercise a certain power – the power to formulate and transmit messages to the public. The researcher claims that the power of discourse represents a secondary power, an authorized power that serves the interests of the higher power.

The researcher Pierre Bourdieu notes that the linguistic exchange, that is, the communication between the addressee and the addressee, is similar to the economic exchange established between the producer, who has a certain power, and the consumer. Thus, utterances not only need to be understood, «they are also signs of wealth to be valued and signs of authority to be obeyed» [1].

The term «ideology» is closely related to power and is crucial to this concept, as it embodies power, legitimizes it

through cognitive processes. Ideology is a set of beliefs, a conceptualization of ideas, which, even if they are considered neutral in themselves, through the representation of social reality in the media carry out manipulation. From this point of view, ideology is considered as an idea, discourse or practice in the service of the struggle for obtaining or maintaining power.

However, the whole concept of ideology is more complex. In a narrow sense, ideology can be considered as a representation of ideas or tools of the struggle for power. However, a more abstract concept of ideology, formulated by Bourdieu, Althusser, Foucault, states that ideology is not focused on one specific object and does not belong to one specific actor – it penetrates through all societies or communities and leads to a normalized model of thought and behavior [1]. Ideology, being a symbolic representation of organized ways of thinking, shapes public opinion and thereby implants the meaning it is supposed to represent. Values circulate and become common ways of thinking. Most of these processes are hidden, not revealed to the public, and therefore effective. People tend to take what they read for granted, and that is how they are controlled. According to van Dijk, people control themselves with the help of ideologies that they have in their heads [2, p. 164].

Cognitive processes are involved in the production and interpretation of discourse, so knowledge is an important link between discourse and society. In other words, «social interaction, social situations and social structures can influence through the interpretation of people of this social environment» [2, p. 143]. Memory (short-term and long-term), mental models (our personal experience, which has a standard hierarchical structure of a spatio-temporal setting, participants, actions/events, goals, semantic models that take into account personal interpretation

of discourse, contextual models that represent the communicative situation) and social cognition (general and abstract knowledge of the world, attitudes, ideologies), all of this consists of cognitive structures that help produce and understand discourse [2, p. 195].

While knowledge is universal and common to all, attitudes and ideologies are shared only by certain groups. Ideology is a system of beliefs shared by groups in order to promote their interests and conduct social and political practices [2, p. 166]. Ideology is the «definition» of a group in terms of their identity, actions, goals, norms and values, resources, interests; in addition to this, ideology is usually addressed in relations with other social groups. According to van Dijk, discourse plays a key role in the exercise of power. He understands power in terms of controlling the actions of certain groups and controlling their personal and collective feelings (attitudes, knowledge, ideology). Since control is often manipulative, it is not always easy for the public to expose ideologies.

This manipulative function of mass media discourse, which was previously discussed, is becoming more and more noticeable today. The media actually control culture, passing it through itself as a «filter», isolating certain elements from the general mass, giving special weight to some, devaluing others. What does not get into mass communication channels, in today's world, has practically no effect on the development of society. Often, the appearance of any topic in the press is determined by the interests of the ruling elites, who benefit from a certain orientation of public opinion and consciousness. A person, therefore, cannot avoid the influence of the media.

In the process of covering military events, the mass media form discursive versions of reality, with the help of which a program is set that orients the readership. Discursive versions of reality produce stereotypes and prejudices.

It is worth noting that war is a socio-political phenomenon that represents the extreme form of solving socio-political, economic, ideological, as well as national, religious, territorial and other contradictions between states, peoples, nations, classes and social groups by means of military violence. According to the norms of international humanitarian law, a war is considered as such if there is an official declaration of war.

Today, countries rarely declare war on each other, but as we can see, wars do not disappear. In such conditions, the Geneva Conventions of 1949 introduced the concept of «armed conflict», in particular, an interstate armed conflict means a situation of «declared war or any other armed conflict arising between two or more Contracting Parties, even if one of them does not recognize the state of war». According to this article, international armed conflicts arise between states when one or more parties use their military resources against another party regardless of the reasons or strength of the confrontation.

However, everyone knows that today there is a hybrid version of war, for which the norms of international humanitarian law do not apply. It takes place without announcement, while the aggressor party tries and can remain publicly uninvolved in the resolved conflict. It is important that the media play one of the main roles in the hybrid war – they can create internal social contradictions through propaganda with the transition to information warfare.

Also, the signs of a hybrid war are:

- 1) creation of economic problems with the transition to an economic war, and most importantly – opposition to the ties of the victim country with neighboring countries;
- 2) support for separatism and terrorism;
- 3) promoting the creation of irregular armed formations (insurgents, partisans, etc.) and their equipment.

All these signs are inherent in the actions of the Russian Federation and indicate that it is waging a hybrid war against Ukraine. It is important that this is understood not only in Ukraine, but also at the international level. The mass media serve as the best indicator of the moods and perceptions of the international community.

Language is widely used as a tool to exercise power, ideology, establish discrimination and build inequality. In fact, language can be considered as a secret weapon, because the hidden meanings and consequences that can be deliberately embedded in texts are not always obvious to the public. Mechanisms of mind control and manipulation applied through discourse contribute to the reproduction and reinforcement of power and control. Therefore, the role of language in these processes should not be underestimated. Even more important is the role of language and discourse in armed conflict. The attitude of the readership to the parties involved in the conflict, and to the conflict itself, often depends on the first assessments and opinions, on those versions of the events that were the first to get into the mass media.

Language means have unlimited possibilities in creating and spreading ethnic prejudices, in building different versions of reality, as well as in orienting public consciousness. Researcher I. V. Zhukov notes that communication according to the «media-recipient» scheme has an asymmetric nature: there is a temporal and local disconnection of the communication participants, which weakens the discursive protection of the mass audience and opens up the possibility of manipulating the consciousness of the collective recipient. The version of military reality that is actualized in the mass media is taken for granted due to insufficient personal military experience of the audience and the status of the source of information.

Also, the military discourse of the media is characterized by the selection of language means for the special nomination of the parties to the conflict, their actions, polarization of the version of reality along the lines of collective – WE-THEM – and individual – I-YOU, WE, THEM – polarization. Linguistic features of military media discourse are:

- in the special functioning of the lexical-semantic field (LSF) «war» (does not depend on the composition of WE-GROUPS and THEY-GROUPS);

- in the use of lexical restrictions and euphemisms, which perform the functions of minimizing the speaker's responsibility, hiding the relationship to information, protecting against false interpretations, etc.;

- in the predominance of lexical stylistic means (ideologically evaluative epithets, metonymy, metaphor);

- in the peculiarities of temporal deixis (indication of the preceding aggressive actions of THEM-GROUP and – as a result – in response to the reaction of WE-GROUP) and discourse deixis (reference to an unclear source of information, double references characterizing the degree of data interpretation);

- in the structure and methods of argumentation and counter argumentation of discursive versions of the conflict.

Viewers are used to reading conventional language without thinking about the laws of its construction, about what is hidden behind external rules, ideological and technical restrictions. Since printed newspapers and their online versions are the main sources of information for the lion's share of the population, studying the discourse of war in online publications allows us to learn how the mass media can influence public opinion and shape views on important political events.

Conclusion. The attitude of social groups towards military actions often depends on how these events are presented by the media. Here we can even talk about the programming of thinking, since

a ready-made thought (interpretation of reality) placed in any ideological template is presented to the readership. Limiting yourself to the description of only the manipulative influence of media discourse is incorrect, because it is carried out along with informational, psychological and ideological influence. However, the manipulative component plays a significant role in orienting public opinion and is of undeniable interest for describing the linguistic structure of the media's discourse on war.

The discourse on war should only be considered at an interdisciplinary level. We get this opportunity thanks to the critical analysis of the discourse, which embodied and expanded the research credo about the sociality and psychology of human language, formulated in the middle of the 20th century.

References

1. Бурдые, П. (2011) О телевидении. Эффект скрытой структуры [Bourdieu, P. Television. Hidden structure effect]. Online. Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/bourdieu-o-televidenii> [Accessed 15 Aug. 2022] (in Russia).
2. Дейк, Т. А. (2010). Язык. Познание. Коммуникация [Duyck, T. A. Language. Cognition. Communication]. Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ. (in Russia).
3. Павленко, Н. О. (2015). Основні підходи та методи дослідження дискурсу [Pavlenko, N. O. Main approaches and methods of discourse research]. Вісник Житомирського державного університету ім. І.Франка, 22, 126–128. (in Ukraine).
4. Шевченко, И. С. (2021). Дискурс и его категории [Shevchenko, I. S. Discourse and its categories]. Вісник Харківського Національного Університету ім. В. Н. Каразіна, 973, 6-12. (in Russia).
5. Molinier, P. Gutermann, M. (2004). Dynamique des descriptions et des explications dans une représentation

sociale. Textes sur les représentations sociales, 13, 2.1 - 2.12. (in French).

РОЛЬ ДИСКУРСУ МЕДІА У ВИСВІТЛЕННІ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Гейко С. М., Гейко Т. М., Лаута О.Д, Притика О.І.

Анотація. Метою статті є дослідження ролі дискурсу медіа у висвітленні військових конфліктів у філософському вимірі сучасності. На сьогоднішній день поняття дискурсу є одним з основних філософських понять, має інтерактивну природу, містить у собі взаємодію, діалог. Поняття медіадискурсу є похідним від загальної концепції дискурсу і становить сукупність процесів і продуктів мовленнєвої діяльності у сфері масової комунікації. Медійний дискурс надає вичерпне уявлення про мовленнєву діяльність у сфері мас-медіа, оскільки охоплює численні екстралінгвістичні фактори, пов'язані з особливостями творення медіаповідомлення, культурно обумовленими способами кодування та декодування, а також соціально-історичним та політико-ідеологічним контекстом. Масова комунікація, тексти якої вийшли на позицію домінування над усіма іншими типами текстів у суспільстві, відіграє у сучасному світі провідну роль у здійсненні репрезентації соціальної реальності. Медіа є основними постачальниками інформації, завдяки яким аудиторія усвідомлює те, що відбувається, а також формує свою думку про поточні події. В умовах конфлікту, особливо військового, вплив ЗМІ на аудиторію проявляється особливо чітко. Вони можуть виступати як в ролі пропагандиста офіційної точки зору, так і опозиційно налаштованого актора політичного процесу. Проблема аналізу дискурсу ЗМІ про війну тісно пов'язана з інститутами пропаганди, ідеології, інформаційної війни і маніпуляції суспільною свідомістю. Вони актуалізуються в дискурсі, будучи основою соціальних практик і впливаючи на них. Тому при аналізі дискурсу медіа недостатньо тільки структурного аналізу, оскільки дискурс є не тільки текстовою структурою, а й складним комунікативним явищем, яке включає соціальний контекст (уявлення про учасників масової комунікації та їхніх характеристик) і різні стратегії (лежать в основі виробництва новин ЗМІ). Ставлення соціальних груп до військових дій часто залежить від того, як ці події подаються ЗМІ. Дискурс про війну слід розглядати лише на міждисциплінарному рівні. Таку можливість отримуємо завдяки критичному аналізу дискурсу, який втілює в собі і розширює дослідницьке кредо про соціальність і психологічність людської мови, сформульоване ще в середині ХХ століття.

Ключові слова: культура, мова, дискурс, медіадискурс, мас-медіа, комунікація, військові конфлікти, текст.

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.205-211

УДК 17:342.7

ГУМАНІТАРНИЙ ДИСКУРС В СИТУАЦІЇ ВІЙНИ**КУЛЬТЕНКО В. П.**, кандидат філософських наук, доцент*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: kultenko@nubip.edu.ua*

Анотація. Дослідження спрямоване на виявлення особливостей гуманітарного дискурсу сучасності в критичних умовах війни. Автором поставлене завдання прояснити залежність домінуючих тем, якими цей дискурс представлений та динаміку їхніх змін в Україні, в західних демократичних країнах та його артикуляцію країною-агресором. Для досягнення поставленого завдання використовується сукупність філософських та загальнонаукових методів: емпіричний – для збору та опису фактичного матеріалу; феноменологічний – для об'єктивації гуманітарного дискурсу в поняттях та явищах; діалектичний – щодо загального розуміння тенденцій розгортання історичних процесів; аналітичний – щодо виявлення причин складних явищ соціального буття (війна, полікультурність, глокалізація, геноцид, конфлікт, патріотизм тощо); контекстний – щодо виявлення історико-культурного контексту існування зазначених явищ; комеморації – щодо дослідження соціальної пам'яті та роботи з травматичним досвідом тощо. Так, для українського гуманітарного дискурсу воєнних часів властивим є наростання почуття національної/цивілізаційної ідентичності, політичної суб'єктності, патріотизму; для західного демократичного дискурсу – раціоналізованої обережності та постнекласичної риторики; для дискурсу країни-агресорки – ідеологічної та пропагандистської заангажованості в прагненні виправдати моральні девіації та злочини проти людяності загарбників. Попри весь травматизм воєнного досвіду, він має бути пропрацьованим та осмисленим, тому що в протилежному випадку він повторюватиметься в нових антигуманних проявах та формах.

Ключові слова. Гуманізм, полікультурність, глокалізація, геноцид, конфлікт, патріотизм, травматичний досвід.

Актуальність (Introduction).

Ознакою ХХІ ст. є глобалізаційні світові процеси, в межах яких втрачають первинну актуальність державні кордони та жорстка локалізація за територіальною ознакою. Державні кордони слабнуть, а міграційні процеси наростають, що особливо характерне для успішних країн (США, Євросоюз), які переживають навали мігрантів з країн так званого «третього світу». В той же час зазнала поразки політика мультикультуралізму, зміст якої зводився до спроб

«сплавити в плавильному тиглі раціональності» (за Б. Вандельфельсом) всі культурні відмінності та особливості, притаманні різним етносам,

народом. Впровадження політики мультикультуралізму мало на меті вирішення політичних конфліктів та криз, спричинених міжкультурними відмінностями, що виникали між представниками різних культур, змушених співіснувати на одній території. Ідея мультикультуралізму зводилась до того, щоб створити таку (мульти)культуру, в якій би стирались (м'яко плавилась) гострі кути й радикальні відмінності та гармонійно поєднувались та узгоджувались між собою окремі локальні культури – задля протидії ворожнечі й ненависті на релігійному, етнічному, культурному ґрунтах.

Проєкт себе не виправдав через спільне прагнення представників

різних культур зберегти їхню автентичність. Отож набула актуальності думка про відмову від мультикультуралізму на користь полікультурності: співіснування та забезпечення можливостей автономного розвитку локальних культур, їхнього збереження, плекання, поваги. Сучасний світ послуговується термінами «полікультурність» та «глокалізація» для експлікації світових культурних процесів. Ними позначаються, з одного боку, визнання культурного різноманіття та рівності прав всіх культур, що існують у світі, за умови, що вони не пропагують ворожнечу, насилля, шовінізм (полікультурність). Поняттям «глокалізації» позначається процес пристосування та адаптації глобального світогляду до локальних умов – єдиний світ, що немовби мозаїка, складається з окремих культурних перлинок. Наростання цих процесів призвело до концептуальних змін в розумінні війни: підстави, які вважались достатніми у ХХ столітті (наприклад, війни за нові території), в ХХІ вже не є такими.

Мета (Purpose). Метою роботи є виявлення особливостей гуманітарного дискурсу сучасності в критичних умовах війни та експлікація домінантних тем, якими цей дискурс представлений в Україні, в західних демократичних країнах та його артикуляція крайною-агресором.

Методи (Methods). В дослідженні використовується сукупність філософських та загальнонаукових методів: емпіричний – для збору та опису фактичного матеріалу; феноменологічний – для об'єктивації гуманістичного дискурсу в поняттях та явищах; діалектичний – щодо загального розуміння тенденцій розгортання історичних процесів; аналітичний – щодо виявлення причин складних явищ соціального буття (війна, полікультурність, глокалізація, геноцид, конфлікт, патріотизм тощо); контекстний – щодо виявлення історико-культурного контексту існування

зазначених явищ; комеморації – щодо дослідження соціальної пам'яті та роботи з травматичним досвідом тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Сучасний онтологічний статус України характеризується надвисоким ступенем напруженості, загостренням суперечностей між гуманістичними цінностями європейської постмодерністської культури (полікультурності) та архаїкою східних військових автократій-деспотій. На очах світу швидкими темпами твориться новітня історія. Україна в силу свого геополітичного становища опинилась в центр і історіотворчих процесів, будучи захисником Європи й демократичного культурного простору від навали варварів-вбивць. В умовах російсько-української війни, яку називають гібридною, постнекласичною війною технологій, відбувається трансформація проблематики гуманізму. Гібридний характер війни не зменшує її жорстокості та супроводжується процесами варваризації суспільства, наростанням цілої низки спричинених війною криз – гуманітарної, соціальної, економічної, культурної, екологічної тощо. Адже шкода від ведення воєнних дій часто є непередбачуваною, масовою та катастрофічно-незворотною. Аргументи некласичної філософії щодо визначальної ролі суб'єктивного фактору переважають класичну раціональну казуїстику війни, безсилу проти ірраціонально-вольового «Я хочу!». В протистоянні раціонального та ірраціонального, коли категоричний імператив й положення про вічний мир І. Канта втратили, здається, своїх останніх апологетів, не відміняється необхідність пошуку нових критеріїв та умов досягнення миру – вже постнекласичного зразка. Можливості для його досягнення й забезпечення продовжують турбувати політиків, громадських діячів, дослідників-теоретиків й

відображаються у світовому гуманітарному дискурсі війни.

Зокрема, на емпіричному рівні відстежуємо динаміку залежності між розумінням прав людини та потребою у мирі. [4; 2] При відсутності миру, у нестабільній ситуації війни базове право на життя суттєво релятивізується. Дослідження, що спираються на безпосередній емпіричний матеріал, виражають таку релятивізацію людських прав, використовуючи емоційно-чутливі прийоми й аналіз психологічного травматизму війни. Так, лауреат Пулітцерівської премії В'єт Тхань Нгуєн, осмислюючи пам'ять про американо-в'єтнамську війну, підкреслює: «Усі війни ведуться двічі — перший раз на полі бою, другий — у пам'яті» [4]. Йдеться про те, що надмірне насильство, яке перевищує національні кордони та історичне значення війни, має надмірний травматичний характер для учасників та позачасовий трагічний сенс: «Вони переживають і переосмислюють війну, знову борючись із нею вдруге через пам'ять і меморіалізацію». Аналіз трагізму воєнного досвіду важливий для усвідомлення, пропрацювання та збереження пам'яті про потенційну нелюдськість один одного, про принципову колективну здатність людей вчиняти акти жорстокості.

Висновки, сформульовані В'єт Тхань Нгуєн, є безпосереднім відображенням та продовженням тези про «буденність зла» від німецької філософині ХХ століття Хани Арендт. [5] Вона звернулась до світу з цим твердженням, перебуваючи під враженням від судового процесу над нацистським лідером Адольфом Аїхманом у 1961 р. Метапитання від Хани Арендт сформульоване наступним чином. Як відбулася ця непомітна для оточення трансформація скромного німецького аптекаря, що піклувався про здоров'я сусідів, в главу найкривавішого відділення нацистської гітлерів-

ської машини – лідера СС, який легітимізував геноцидні практики знищення євреїв, циган, слов'ян, спалення живо полонених в крематоріях концтаборів, медичні розтини живих людей для вдосконалення анатомічних атласів й інше зло? Банальність зла, на переконання Х. Арендт, полягає в тому, що ці злочини вчинила людина із середньо статичними антропологічними параметрами, не виродок або маніяк, не чорт із рогами та копитами, а звичайна людина, схожа на сусіда будь-кого з нас.

Результати (Results). Перестороги, зроблені Х. Арендт, з абсолютною й жахливою тотожністю підтверджуються в умовах російсько-української війни. Зло не маніфестує себе через якісь зовнішні відхилення або викривлення, щоб його можна було впізнати й завчасно нейтралізувати. Воно сховане в звичайному, в повсякденному й виявляє себе в періоди фашизації суспільства, коли узвичаєні моральні практики втрачають свою дієвість, трансформуються під впливом ідеологічних пропагандистських маніпуляцій, а індивідуальна ціннісна система не маючи твердого опертя на стійкі гуманістичні принципи, виправдовує та легітимізує поведінкові девіації. Релятивізована моральність призводить до того, що звичайні в мирному житті люди, одягнувши військову форму загарбницької армії, стають вбивцями, ґвалтівниками, мародерами, катями, злодіями-професіоналами. А їхні злочинні дії виправдовуються й захоплюються на всіх рівнях держави-агресора: від вищої політичної влади до родичів злочинців. Те, що в умовах стабільного миру мало бути кваліфікованим як карний злочин та заґратованим, героїзується й романтизується в умовах злочинної війни.

Сучасники категорично не сприйняли тези Х. Арендт, отже й необхідні висновки не були зроблені. Не-

бажання опрацьовувати власні помилки завжди приводить людство до їхнього повторення. Одна й та сама людина може бути розумною, проникливою, сатиричною, глибокою, дружньою, емоційно прихильною, але також і винною у жахливих вчинках або байдужою до тортур і згвалтувань, свідком яких вона стає.

Німецький філософ І. Кант стверджував, що для підтримки вічного миру потрібні три речі: республіканські інституції, мирний союз між державами та етос універсальної гостинності. Сучасні дослідники відзначають той факт, що чинник універсальної гостинності все більш суттєво заміщується принципом вигоди та комерціалізацією життя. Під таким кутом зору ідея вічного миру входить у непримиренну суперечку з демократичною теорією й зрештою виявляє свою нездійсненність. Людство продовжує воювати попри наявність достатніх раціональних доказів щодо згубності, абсурдності війни. Зокрема, їх намагаються визначити через критерій справедливості у її негативному та позитивному сенсі. У негативному сенсі справедливості виявляє себе як відсутність війни, у позитивному – розуміння миру як трудового суспільного договору.

При цьому насильство війни формує настільки відразливий образ іншого, що спонукає до теоретичного переосмислення етики війни. Головним принципом її стає «потреба визнати не лише людяність один одного, але й нашу колективну нелюдськість». Це важливо, тому що «привиди й переслідування, людина і нелюдська війна залишається з нами і всередині нас, це неможливо забути, але важко пам'ятати». [4] Аналіз російсько-української війни з історичної точки зору приводить до висновку, що її слід оцінювати як процес диференціації між двома народами, що мають надто давню та суперечливу історію, значний

спільний історичний досвід та доволі складну історію спроб відмежуватися один від одного. [3] Неоднозначність минулого досвіду призвела до того, що процеси диференціації відбуваються у вкрай загостреному вигляді. Зокрема, вкрай загостреними є мовні, історичні питання, що впродовж тривалого часу були знаряддями різного роду маніпуляцій в політиці, освіті, в історичній, соціальній сфері, на міжнародному рівні. Адже процес ідентифікації особистості великою мірою зумовлений тим, якою мовою вона розмовляє. Століття ж спільної з Росією історії стали для України століттями колонізації, «пропащим часом» (за М. Драгомановим), коли нижчим за своїм рівнем розвитку народом був колонізований більш розвинений. Етапами колонізації стали історичні маніпуляції з привласненням назви країни (Русь), її минулого; заборона мови, приниження культури, свідоме розмивання ідентифікації, цілеспрямоване ганьблення та витравлювання національних почуттів. Тоді як всі ці складники є відображеною та невід'ємною й необхідною формою культурного життя й відтворюваності нації. Можливості для їхнього забезпечення Україна отримала з набуттям державної своєї незалежності. Розпочата Росією загарбницька війна проти України сприяла зростанню української суб'єктності завдяки тому, що тридцятирічний досвід незалежності й демократії став вирішальним аргументом для рішучого розриву з імперією.

Зростання української суб'єктності пропорційно пов'язане з наростанням аксіологічно-духовної складової існування. Це яскраво виявило себе в зростанні почуття патріотизму серед українців, що є особливо вагомим в ситуації постмодерної реальності на тлі загального згасання/трансформації у світі патріотичного пафосу. В теоретичних дослідженнях останніх років ця тен-

денція позначена як «деконструкція поняття», трансформація класичного патріотизму,

«ідеологічно привласненого та спотвореного політичними правими». [1] Йдеться про те, що традиційно до патріотичного почуття апелювали комуністи, сповнюючи його характеристиками ексклюзивності та егоїстичності. Сучасний патріотизм конкретизується в протилежних якостях: інклюзивності, постнаціоналістичності, громадянськості, конструктивності, навіть конвенційності або критичності патріотизму як патріотизму в зовнішній перспективі. Рівень відповідальності патріота обмежується емоційним некритичним ставленням до рідної країни, тому не може претендувати на об'єктивність та холізм.

Таким чином, можемо стверджувати, що тема гуманітарної кризи актуальна (хоча і по-різному) як для України, так і для світу в цілому та Західного світу, зокрема. Там вона артикулюється як контрверза героїчного національного – для українців та постгероїчного постнаціонального в менталітеті європейців. Дану ситуацію можна представити як протиставлення ірраціонального героїзму українців, що перебувають у стані відсутності вибору (або боротьба або смерть) та раціоналізованого гуманізму західних демократів, що прагнуть прорахувати оптимальні шляхи вирішення ситуації, яка є загрозою/атрактором світового масштабу, а тому вивчається під тиском цілого набору різноманітних екзистенціальних страхів. Так, фіксація множинних злочинів російських окупантів змусила до емоційної реакції представника США при ОБСЄ Майкла Карпентера: «Росія має багато сучасної зброї війни: крилаті ракети, які пролітають сотні миль, влучаючи у ціль з дивовижною точністю. Вона має точні керовані боєприпаси, які можна запускати з повітря, з моря та суходолу. Але чому ця війна ведеться так, ніби ми живемо у Середньовіччі?

Чому так багато цивільних зазнають жахів війни?» [6] Німецький філософ Ю. Габермас вважає страх раціональним аргументом на користь відповідальної (читай - обережної) політики, зважаючи на потенційні мілітарні ресурси Росії та періодично повторювані погрози окупантів застосувати зброю масового враження.

Висновки і перспективи (Discussion). Емпіричні матеріали війни та подій навколо неї є дуже об'ємними та продовжують накопичуватись. Вони потребують впорядкування, секуляризації психіки, «експліцитного логосу» (за Бурд'є П.) та переходу від базового інтуїтивного сприйняття до теоретичного узагальнення. Емпіричне тут бачиться передумовою для концептуалізації. Згідно з гегелівським способом поділу історіографії, дослідник спочатку має справу з

«первісною історією» безпосередніх свідків подій. Наступним кроком дослідження стає сходження до «рефлексивної історіографії», коли дослідник не будучи безпосереднім учасником, здійснює критичний аналіз подій. І завершує гегелівську тріаду «філософська історіографія, яка розглядає історію в раціональному творчому мисленні. Видається плідним, якщо узагальнення досвіду війни відбуватиметься у відповідності до такої діалектичної тріади. Це дозволить зробити висновки щодо стабільності й дієвості морального етосу людства та його майбутніх перспектив.

Можемо стверджувати, що поняття гуманізму у ситуації війни актуалізувалося. Постмодерний світ створює нові дефініції в дусі часу, в новітньому сенсі, із префіксом «пост-». Даний префікс означає корекцію на зниження пафосу смислів, відмови від їхнього емоційного напруження на користь раціональності. Самоцінність життя людини демократичного світу настільки сильно абсолютизована, що

вже всерйоз не розглядається готовність людей боротись та гинути за свою батьківщину, жертвувати індивідуальним благом заради загального. В умовах глобального світу питання територій, державних кордонів втрачали ту актуальність, яку вони зберігали в культурі модерну. Єдиний глобальний та діджиталізований світ відкрив для людини можливість самореалізації без прив'язки до конкретної території. Індивідуальні таланти й здібності можливо реалізувати у єдиному відкритому просторі ойкумени. Поняття патріотизму, національної гідності, волелюбності в постмодерністському дискурсі набули вкрай релятивізованого змісту, іронічного або критичного контексту. Гранднаративи модерну здавались міцно похованими під постмодерністською ризомністю. Образ війни модерних часів поставав застарілою архаїкою на тлі образу нової гібридної високотехнологічної війни, що передбачає мінімальну залученість людини до військових дій.

Однак досвід війни, який здобувають українці, ті екзистенціальні виклики, на які маємо дати відповідь, змушують до переосмислення постмодерністського ідеологічного нігілізму та вироблення власного розуміння, власної світоглядної позиції на основі української цивілізаційної та національно-політичної ідентичності, яка формується в умовах воєнного спротиву. Нова героїзована самоідентифікація сприяє формуванню політичної національної ідентичності та суб'єктності країни, яка відмовляється від стану міжнародної та соціокультурної невизначеності на користь демократичних цінностей західноєвропейського світу. З цією позицією в післявоєнному світі Україна як країна-переможець презентує себе світові.

Свобода, демократія та вся архітектура вільного і відкритого світу потребують постійної турботи й захисту. В противному випадку світ опиниться під значно більшою загрозою.

Байдужість, «велика відмова», «велике розчарування», «асиметрія рішучості» тощо є симулякрами постмодерної реальності. Замість них людство сьогодні знову потребує відповідальності, твердості й стійкості світоглядних настанов, аксіологічних та етичних констант. У філософії такий запит позначено як перехід до концептуалізації, що замінює собою постмодерністські онтологічні практики та теоретичні конструкти.

Список використаних джерел

1. Crnic, Ales. 2019. Critique Of Contemporary Slovenian Patriotism And The Proposal Of An Alternative Model Of A Progressive Patriotism . Teorija In Praksa 56 (1), p.118+.
2. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical Socio-Cultural Analysis. Postmodern Openings, 13(1), 186-197.
3. Shapoval, Y.; Vasylieva, I.; Matviienko, I. 2020. Ukrainian Society in 2014- 2020: Problems of Decommunization Politics URL: Ukrainian Society in 2014-2020: Problems of Decommunization Politics. UKRAINSKYI ISTORYCHNYI ZHURNAL. 11-10, 110-124.
4. Wu, JTC. 2018. Nothing Ever Dies: Vietnam and the Memory of War. Journal Of American Studies. 52 (1). P. 237-239.
5. Арендт Х. 2013. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. К.: Дух і література. 367. с. 21.
6. Росія воює як у Середньовіччі – представник США в ОБСЄ. 2022. Українська правда: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/>

References

1. Crnic, Ales. 2019. Critique Of Contemporary Slovenian Patriotism And The Proposal Of An Alternative Model Of A Progressive Patriotism . Teorija In Praksa 56 (1), p.118+.
2. Kul'tenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., Kul'bida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical Socio-Cultural Analysis. Postmodern Openings, 13(1), 186-197.
3. Shapoval, Y.; Vasylieva, I.; Matviienko, I. 2020. Ukrainian Society in 2014- 2020: Problems of Decommunization Politics URL: Ukrainian Society in 2014-2020: Problems of Decommunization Politics. UKRAINSKYI ISTORYCHNYI ZHURNAL. 11-10, 110-124.
4. Wu, JTC. 2018. Nothing Ever Dies: Vietnam and the Memory of War. Journal Of American Studies. 52 (1). P. 237-239.
5. Arendt Kh. 2013. Banalnist zla. Sud nad Aikhmanom v Yerusalymi. K.: Dukh i literatura. 367. s. 21.
6. Rosiia voiuiu yak u Serednovichchi – predstavnyk SShA v OBSIe. 2022. Ukrainska pravda: veb-sait. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350222/>

HUMANITARIAN DISCOURSE IN A SITUATION OF WAR

Kul'tenko V. P.

Abstract. *The research is aimed at identifying the features of humanitarian discourse of modern times in the critical conditions of war. The author's task is to clarify the dependence of the dominant themes, that this discourse presents, and the dynamics of their changes in Ukraine, in Western democratic countries, and its articulation by the aggressor country. To achieve the task, a set of philosophical and general scientific methods is used: empirical - to collect and describe actual material; phenomenological - for the objectification of humanistic discourse in terms of concepts and phenomena; dialectical - regarding the general understanding of the tendencies of the unfolding of historical processes; analytical - regarding the identification of the causes of complex phenomena of social existence (war, multiculturalism, glocalization, genocide, conflict, patriotism, etc.); contextual - regarding the identification of the historical and cultural context of the existence of the mentioned phenomena; commemorations - regarding the study of social memory and work with traumatic experience, etc. Thus, the Ukrainian humanitarian discourse of wartime is characterized by a growing sense of national/civilizational identity, political subjectivity, and patriotism; for Western democratic discourse – rationalized caution and post-non-classical rhetoric; for the discourse of the aggressor country – ideological and propagandist involvement in the desire to justify the moral deviations and crimes against humanity of the invaders. Despite all the traumatism of the war experience, it must be worked out and understood, because otherwise it will be repeated in new inhumane manifestations and forms.*

Keywords. *Humanism, multiculturalism, glocalization, genocide, conflict, patriotism, traumatic experience.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.127-133

УДК 378.147

**СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В КОЛЕДЖАХ
КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ****ТАРАСЕНКО Р. О.**, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та реабілітації*E-mail:* r_tar@nubip.edu.ua**АМЕЛІНА С. М.**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
іноземної філології і перекладу*E-mail:* svetlanaamelina@ukr.net**ХУНМІН В.**, аспірант**Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Анотація. Стаття присвячена аналізу системи підготовки сільської молоді в коледжах Китайської Народної Республіки. Встановлено, що існує кілька державних стратегій і програм для усунення нерівності між доступом до освіти випускників міських і сільських шкіл, зокрема, запровадження Національного тесту для вступу до коледжів, збільшення фінансування освітніх потреб у сільських регіонах, підтримка створення нових коледжів. Констатовано зростання ролі політехнічних коледжів у системі професійної освіти. Визначено, що однією з провідних тенденцій є переорієнтація молоді з академічної на професійну освіту.

Ключові слова: професійні коледжі, сільська молодь, подолання бідності, реформа освіти.

Актуальність (Introduction). У багатьох країнах функціонують такі системи освіти, невід'ємним складником яких є професійна підготовка молоді. З огляду на світову тенденцію посилення актуальності прикладного спрямування програм підготовки фахівців у закладах освіти, доцільно розглянути досвід країн, які здійснюють цілеспрямований курс визначеного напрямку, зокрема, й з державною підтримкою. Однією з таких країн є Китайська Народна Республіка (КНР), де значна увага у цей час спрямовується на професійну підготовку молоді у межах спеціальних державних програм, зокрема, для подолання бідності. У цьому процесі суттєву роль відіграють політехнічні коледжі, система яких вже зараз є дуже розгалуженою і продовжує розвиватись.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Вітчизняними й зарубіжними науковцями вивчали окремі аспекти професійної підготовки фахівців у Китаї. На основі даних

останнього десятиліття Б. Шульте зробила висновок про те, що на фоні проголошеної мети – залучення якомога більшої частини населення до шкільного та/або професійного навчання – найбільшими викликами для китайської системи освіти є переважання наявних практик викладання і навчання, а також існування великої нерівності у доступі до освітніх можливостей між багатими та бідними, з одного боку, та між містом і селом, з іншого (Schulte, 2014: 2). Як зазначає Д. Танг, цю проблему визнав центральний уряд і передбачив у поточному десятирічному плані чесний і справедливий розвиток. З 2012 року у закладах вищої освіти виділяються місця для 680 найбідніших районів. Однак 12 100 наданих місць для навчання у порівнянні із загальною кількістю 6,85 мільйонів є незначними (Tang, 2012). М. Хансен назвав диспропорції між селом і містом тривожні, але водночас зауважив про вживання заходів щодо їх подолання (Hansen, 2014).

© Тарасенко Р. О., Амеліна С. М., Хунмін В.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

Е. Шекелі вважає одним із головних рушіїв соціальних змін у Китаї запровадження обов'язкового «Національного іспиту для вступу до коледжу» («National College Entrance Examination»), який ще називають вступним іспитом «Гаокао» (the Gaokao). Цей іспит зі своїми правилами та критеріями оцінювання вплинув на різні групи населення країни і сприяє трансформації їх профілю разом з реформою, яку країна реалізує з 2013 року (Szekely, 2023). Стандартизований тест щорічно проводиться на національному рівні, і його мають складати всі зацікавлені у вступі до закладів вищої освіти. На думку дослідниці, у Китаї освіта здавна вважається фундаментальним інструментом сприяння соціальній мобільності та покращення якості життя людей, і саме тому держава докладє значних зусиль для розширення кількості та якості освітніх ресурсів, а також для забезпечення однакового доступу для всіх до тих ресурсів, які існують сьогодні. Як заявляє Міністерство освіти КНР, надання однакової можливості кожному скласти тест і отримати результати, достатні для вступу до закладів вищої освіти, є найсправедливішим способом гарантувати, що кожен має однакову можливість отримати доступ до освітньої пропозиції, яку держава може надати на основі його заслуг і незалежно від його походження, ідентичності чи соціально-

економічного статусу (МОЕ, 2007; Wu, 2019).

Зважаючи на наявність досліджень науковців щодо окремих аспектів системи вищої освіти у КНР, варто однак відзначити, що вони стосуються здебільшого університетського рівня. Окремого вивчення потребують питання навчання випускників сільських шкіл у коледжах з метою підвищення їх ролі у подоланні бідності.

Мета (Purpose). Мета статті полягає у визначенні особливостей системи професійної підготовки сільської молоді в коледжах Китайської Народної Республіки.

Методи (Methods). Для досягнення заявленої мети був використаний комплекс методів: метод аналізу і синтезу для вивчення публікацій і нормативних документів; метод зіставлення для порівняння організаційних особливостей підготовки бакалаврів у коледжах; метод узагальнення для формулювання висновків проведеного дослідження.

Результати (Results). Розглядаючи професійну підготовку сільської молоді у китайських коледжах, важливо встановити місце професійної освіти в цілому у загальній системі освіти країни. У таблиці 1 представлена генеза розвитку професійної освіти КНР, яка унаочнює зростання уваги до професійної освіти і державної підтримки цієї освітньої галузі.

Таблиця 1

Нормативні документи у сфері освіти

Рік	Закони і постанови
1980	Керівні принципи стандартизації академічних ступенів (зі змінами, внесеними у 2004 році): модернізація, професіоналізація та збільшення автономії освітньої сфери за зразком системи США.
1986	Закон про обов'язкову освіту (зі змінами від 2006 року): Закріплення 9-річної обов'язкової школи, обов'язкова шкільна освіта (тимчасово обмежена територіями, на яких проживає 80% населення). населення (тимчасово обмежена територіями, на яких проживає 80% населення). 2006 р. – Зміни щодо можливих санкцій у зв'язку з

© Тарасенко Р. О., Амеліна С. М., Хунмін В.

	<ul style="list-style-type: none"> - категоризацією пріоритетних і непріоритетних шкіл; - (частковим) перетворенням державних шкіл на приватні; - використанням дитячої праці (все ще поширена в багатьох школах, особливо в перші роки 21-го століття); - відмовою у навчанні дітям, які живуть не за місцем постійного проживання. <p>Підтримка малозабезпечених сімей заохочується, але без конкретних законодавчих положень.</p>
1995	<p>Закон про освіту: утвердження моральних та ідеологічних цілей (патріотизм, колективізм і соціалізм, ідеали, етика, дисципліна, законслухняність, національна оборона та етнічна єдність); принципи рівності перед законом незалежно від етнічної приналежності, статі, професії, майнового стану, віросповідання тощо.</p> <p>Оновлене заохочення до допомоги бідним/віддаленим регіонам без конкретних цілей. Вперше сформульовано заохочення недержавних шкіл (виключення прибутку). Дозволено стягнення спеціальних зборів органами місцевої влади.</p>
1996	<p>Закон про професійну освіту: підвищення рівня професійної освіти для боротьби з дефіцитом кваліфікованої робочої сили; спрямування учнів, які прагнуть отримати академічний ступінь, на професійну освіту. Заохочення децентралізованого функціонування закладів професійної освіти (наприклад, місцевими міністерствами, бізнес-асоціаціями тощо).</p>
1998	<p>Закон про вищу освіту: модернізація, сприяння автономії та творчості при збереженні ідеологічних принципів; сприяння приватним ініціативам щодо розширення третинного сектору (за виключенням прибутку); встановлення критеріїв якості; заохочення фандрейзingu.</p>
2002	<p>Закон про розвиток недержавних шкіл (Закон про приватні школи): Реакція на зростаючий попит на школи, який держава більше не може задовольнити. Вперше згадується можливість отримання «розумного прибутку»; відсутність субсидій з боку держави; чітка позиція проти релігійних шкіл. За державні школи відповідають Міністерство праці та соціального захисту та місцеві органи управління освітою. Заохочення до створення державних шкіл у віддалених регіонах.</p>
2003	<p>Постанова про китайсько-іноземне співробітництво у створенні шкіл та університетів: реакція на зростаючий інтерес іноземних університетів до створення нових шкіл/університетів або філій існуючих закладів (міжнародних кампусів) у Китаї.</p>
2007	<p>Декрет про приватні університети: регулювання та забезпечення мінімальних стандартів, щоб зупинити розповсюдження так званих приватних «університетів»; водночас інституціоналізація цих важливих інструментів для «масовізації» сфери вищої освіти.</p>

Джерело: (Schulte, 2014)

Схема системи освіти Китаю, зроблена ЮНЕСКО, представлена на рисунку 1. Як чітко видно, загальна (ака-

демична) й професійна освіта співіснують як два паралельні напрями, що не

виключає можливостей переходу з одного напрямку підготовки на інший на різних рівнях.

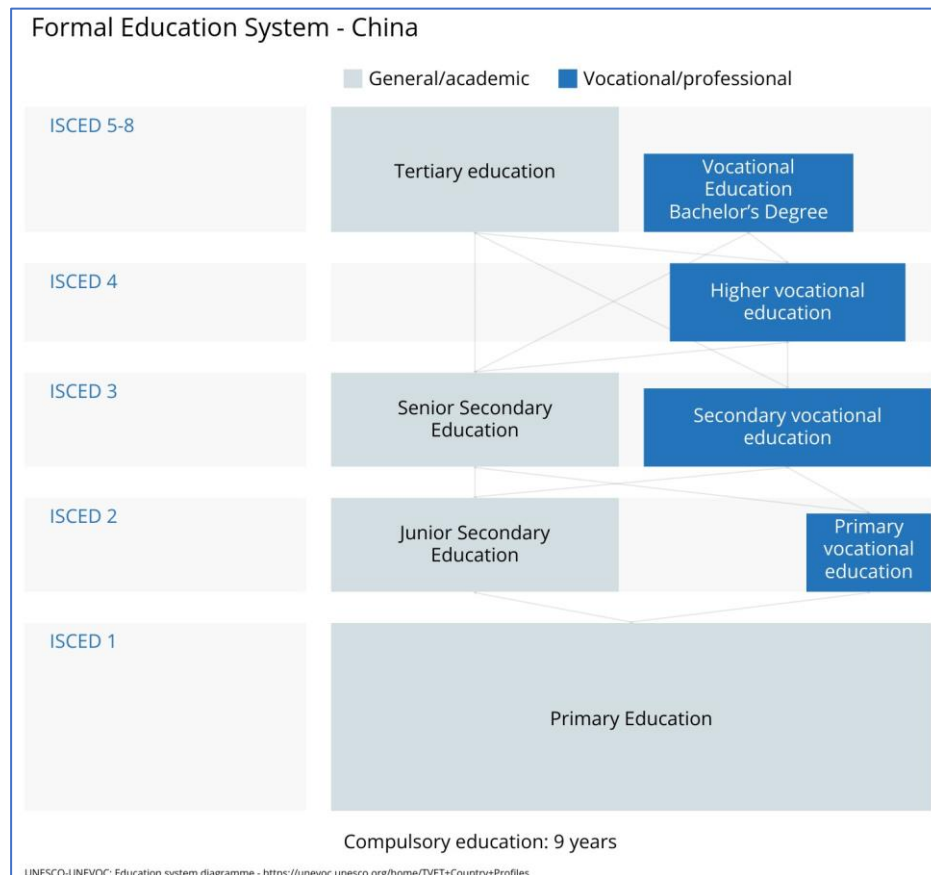

Рис. 1. Система професійної освіти у загальній системі освіти КНР (Джерело: UNESCO-UNEVOC)

За даними ЮНЕСКО, китайська система вищої освіти значно зросла з середини 1990-х років: загальна кількість регулярних закладів вищої освіти (Regular Higher Education Institutions (HEI)) збільшилася з 1 020 у 1997 році до 2 956 у 2019 році. Близько половини з них складають університети, що пропонують регулярні освітні програми, а половину – професійні коледжі (Vocational Colleges).

Заклади, що надають професійну освіту в Китаї, в основному поділяються на дві категорії. Одна з них – це державні академічні професійні заклади освіти, рівень від низького до високого, такі як технічні школи (професійні середні школи), молодші професійні коледжі, професійні університети бакалаврського рівня. На навчання до таких за-

кладів студенти вступають через відбірковий іспит; вони складають кожне домашнє завдання, щоб успішно закінчити навчання. Після закінчення навчання держава видає свідоцтво про закінчення відповідного рівня, водночас студенти також отримують свідоцтво про професійну кваліфікацію, склавши відповідний іспит під час навчання у закладі освіти.

Інший тип – це неакадемічні професійні заклади освіти, організовані приватними особами, такі як навчальні кулінарні курси. Студентам закладів освіти цього типу зазвичай не потрібно складати іспити. Тривалість навчання складає від 3 місяців до 3 років, а метою навчання є переважно отримання спеціальних умінь, пошук роботи, пов'язаної з цими вміннями, або започаткування

власної справи. Після завершення виконання навчальних завдань видається лише сертифікат про досвід навчання, ці сертифікати не мають юридичної сили. Однак деякі державні професійні заклади освіти також проводять короткострокові курси професійної підготовки відповідно до реальних потреб.

У 2019 році Державна рада Китаю ухвалила «План реалізації реформи національної фахової освіти». Згідно з цим планом, до 2020 року частина університетів була перетворена на університети прикладних наук, де студенти можуть отримати як ступінь бакалавра, так і низку професійних кваліфікацій. Професійні коледжі в Китаї все ще вважаються місцем навчання для тих, хто не зміг вступити до класичного університету. Однак у майбутньому це має змінитися (1). Згідно з принципами освітньої реформи, політехнічні коледжі повинні надавати пріоритет випускникам середніх професійно-технічних навчальних закладів. Переорієнтація учнів з академічної на професійну освіту спрямована на зменшення дефіциту кваліфікованих кадрів.

Варто зазначити, що при цьому найбільшим структурним недоліком, з яким стикаються великі групи населення у китайській системі освіти, є нинішня система реєстрації місця проживання. Йдеться, перш за все, про проживання у міській і сільській місцевості (Schulte, 2014).

Одним із шляхів подолання нерівності, а відтак і бідності у сільській місцевості, є функціонування нових політехнічних коледжів, які з'являються повсюдно, часто мають приватний характер і займають проміжне місце між професійними коледжами та професійними школами. Ці заклади освіти набувають дедалі більшої популярності. Вони вважаються більш орієнтованими на практику, але все одно можуть надати своїм випускникам омріяну вищу академічну освіту, навіть якщо вона, звісно, не екви-

валентна диплому відомого університету. Під час навчання ці коледжі співпрацюють з місцевими компаніями, які беруть на роботу багатьох студентів після закінчення навчання. Ця тенденція є також позитивною, оскільки зазвичай роботодавці мало зацікавлені в своїй участі у професійному навчанні. Китайські компанії вважають за краще інвестувати безпосередньо та індивідуально у своїх працівників, наприклад, через програми навчання та підвищення кваліфікації після прийому на роботу (навчання на робочому місці). Завдяки такому індивідуальному навчанню роботодавці хочуть запобігти переходу своїх працівників до конкурентів і, таким чином, втраті цінних знань та досвіду.

Кілька нових державних стратегій спрямовують ресурси в сільські або неблагополучні регіони з метою регулювання, зазвичай запобігання, відтоку населення у міста. Як і у випадку з системою реєстрації, саме випускники з сільської місцевості повертаються назад у село. Однак, отримавши освіту у одному з коледжів, вони мають можливість працювати за фахом, отримувати вищу зарплатню і досягти більш високого рівня благополуччя для себе і своєї сім'ї.

Висновки і перспективи (Discussion). У Китайській Народній Республіці реалізується кілька державних стратегій і програм для усунення нерівності між доступом до освіти випускників міських і сільських шкіл. Однією з них є запровадження Національного тесту для вступу до коледжів. Надзвичайно важливу роль у цьому процесі, а також у боротьбі з бідністю відіграє професійна освіта. Політехнічні коледжі надають сільській молоді можливість отримати освіту, концентруючись на розвитку професійних здібностей. Після завершення навчання фахівці мають кращі шанси щодо працевлаштування, а відтак зайнятість стає дієвим асобом для того, щоб позбутися бідності. Завдяки цій особливості професійна освіта

стала певною гарантією для бідних груп населення Китаю.

Список використаних джерел

1. China: Bildung und Wissenschaft.
<https://www.daad.de/de/laenderinformationen/asien/china/ueberblick-bildung-und-wissenschaft/>
2. Hansen, Mette Halskov (2014): Recent Trends in Chinese Rural Education: The Disturbing Rural-Urban Disparities and the Measures to Meet Them, in: Florence, Eric/Defraigne, Pierre (Hrsg.): Towards a New Development Paradigm in Twenty-First Century China. Economy, Society and Politics, London 2012, S. 165–178.
3. MOE, Ministry of Education of the People's Republic of China. (2007). (Looking at reform from the 30-year survey on the restoration of the college entrance examination: institutional innovation is the key). Retrieved 2022 from: https://hudong.moe.gov.cn/jyb_sjzl/moe_364/moe_2732/moe_2750/tnull_47659.html
4. Schulte, Barbara (2014): Chinas Bildungssystem im Wandel: Elitenbildung, Ungleichheiten, Reformversuche. в D. Fischer, & C. Müller-Hofstede (Ред.), Länderbericht China [Country Report China] (Том 1501, стр. 499-541). Bundeszentrale für politische Bildung. <https://doi.org/10.13140/2.1.4500.2565>
5. Szekely, Emilia (2023): The National College Entrance Examination in China (Gaokao): A Discreet Driver for Global Social Change. The Palgrave Handbook of Global Social Change. DOI: 10.1007/978-3-030-87624-1_244-1
6. Tang, Danlu (2012): China's Universities Admit More Rural Students, in: Xinhua News vom 25. Juli.
7. Wu, X. (2019). Independent Admissions and the challenge of 'Gaokao' reform. Sixth Tone. <https://www.sixthtone.com/news/1004096>

/independent-admissions-and-thechallenge-of-gaokao-reform

References

1. China: Bildung und Wissenschaft.
<https://www.daad.de/de/laenderinformationen/asien/china/ueberblick-bildung-und-wissenschaft/>
2. Hansen, Mette Halskov (2014): Recent Trends in Chinese Rural Education: The Disturbing Rural-Urban Disparities and the Measures to Meet Them, in: Florence, Eric/Defraigne, Pierre (Hrsg.): Towards a New Development Paradigm in Twenty-First Century China. Economy, Society and Politics, London 2012, S. 165–178.
3. MOE, Ministry of Education of the People's Republic of China. (2007). (Looking at reform from the 30-year survey on the restoration of the college entrance examination: institutional innovation is the key). Retrieved 2022 from: https://hudong.moe.gov.cn/jyb_sjzl/moe_364/moe_2732/moe_2750/tnull_47659.html
4. Schulte, Barbara (2014): Chinas Bildungssystem im Wandel: Elitenbildung, Ungleichheiten, Reformversuche. в D. Fischer, & C. Müller-Hofstede (Ред.), Länderbericht China [Country Report China] (Том 1501, стр. 499-541). Bundeszentrale für politische Bildung. <https://doi.org/10.13140/2.1.4500.2565>
5. Szekely, Emilia (2023): The National College Entrance Examination in China (Gaokao): A Discreet Driver for Global Social Change. The Palgrave Handbook of Global Social Change. DOI: 10.1007/978-3-030-87624-1_244-1
6. Tang, Danlu (2012): China's Universities Admit More Rural Students, in: Xinhua News vom 25. Juli.
7. Wu, X. (2019). Independent Admissions and the challenge of 'Gaokao' reform. Sixth Tone. <https://www.sixthtone.com/news/1004096>

/independent-admissions-and-
thechallenge-of-gaokao-reform

PRACTICAL TRAINING OF FUTURE TRANSLATORS IN GERMANY Tarasenko R. O., Amelina S. M., Hongming W.

Abstract. *The paper deals with the analysis of the system of training of rural youth in colleges of the People's Republic of China. It is established that there are several government strategies and programmes to eliminate the inequality between access to education for graduates of urban and rural schools, in particular, the introduction of the National College Entrance Test, increased funding for educational needs in rural areas, and support for the creation of new colleges. It is noted that the role of polytechnic colleges in the system of vocational education is growing. It is determined that one of the leading trends is the reorientation of young people from academic to vocational education. General (academic) and vocational education coexist as two parallel areas, which does not exclude the possibility of switching from one area of training to another at different levels. Institutions providing vocational education in China mainly fall into two categories. One is public academic vocational education institutions, ranging from low to high level, such as technical schools (vocational high schools), junior vocational colleges, and undergraduate vocational universities. Students are admitted to such institutions through a selection exam, and upon graduation receive a state certificate of completion of the relevant level. At the same time, students also receive a certificate of professional qualification by passing a relevant exam during their studies at the educational institution. The other type is non-academic vocational education and training, such as training courses. Only a certificate of learning experience is issued upon completion of the learning tasks, and these certificates are not legally binding. In the People's Republic of China, several government policies and programmes are being implemented to address the inequality between access to education for urban and rural school leavers. One of them is the introduction of the National College Entrance Test. Vocational education plays an extremely important role in this process, as well as in the fight against poverty. Polytechnic colleges provide rural youth with the opportunity to receive an education, focusing on the development of professional skills. After graduation, the graduates have better chances of finding a job, and thus employment becomes an effective means of poverty alleviation.*

Key words: *vocational colleges, rural youth, poverty alleviation, education reform.*

DOI: 10.31548/HSPEDAGOG14(4).2023.14-21

УДК 37.013.42:364-786-058.862

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ СИРИТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**БОНДАРЕНКО Н. О.**, кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри соціальної роботи та реабілітації

*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: nataleksbondarenko@gmail.com***КОВАЛЕНКО О. С.**, здобувач магістерського рівня

вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальна робота»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Стаття присвячена проблемі соціально-педагогічної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Досліджено актуальні аспекти цієї проблематики, звертаючи увагу на соціальні, психологічні та педагогічні виклики, які виникають у процесі виховання цієї категорії дітей. У статті розглядаються основні принципи соціально-педагогічної реабілітації, спрямованої на інтеграцію дітей у суспільство та забезпечення їх повноцінного розвитку. Особлива увага приділяється ролі соціальних працівників, педагогів та інших фахівців у процесі реалізації програм реабілітації. Проаналізовано існуючі практики та програми соціально-педагогічної підтримки, висвітлюються успіхи та труднощі у їх впровадженні. Крім того, стаття висвітлює питання правового захисту дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування, а також пропонує шляхи вдосконалення системи соціально-педагогічної реабілітації для забезпечення їхнього оптимального інтегрованого розвитку у суспільстві.

Ключові слова: соціально-педагогічна реабілітація, діти сироти, діти позбавлені батьківського піклування, соціальна реінтеграція, психосоціальна підтримка, освітні програми для сиріт та дітей без батьківського піклування, соціальна адаптація, психологічна реабілітація, правова підтримка, сімейне виховання, державна опіка.

Актуальність теми (Introduction). Процес трансформації українського суспільства, безумовно, супроводжується змінами всіх його інститутів, у тому числі й інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас підвищення якості життя підростаючого покоління є одним із найважливіших завдань соціальної політики кожної країни. Особливо гостро це завдання стоїть перед дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, які потребують особливого захисту та допомоги з боку держави та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Analysis of recent

researches and publications). Специфіку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, розглядають у доповідях (Н. Комарова, Ж. Петрошко, І. Пеша, І. Трубавіна, О. Яковенко та ін.). Наукову увагу приділяли проблемам реабілітаційно-виховної роботи в дитячих закладах В. Морозов, Ж. Петрошко, І. Пеша, А. Полянничко, Л. Цибулькота ін. Вивченням проблем розвитку даної категорії дітей займаються В. Мухіна, Л. Оліференко, Т. Шульга та ін.

Водночас, незважаючи на ґрунтовність та різноманітність наукових праць, проблема соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених бать-

ківського піклування, в умовах сучасного українського суспільства всебічно не досліджена.

Мета дослідження (Purpose) – на основі аналізу теоретичних і практичних засад соціальної реабілітації дітей, позбавлених батьківського піклування, виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення технологій соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Результати (Results). Проведені в рамках роботи дослідження показали необхідність розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення технологій соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Сумської області за трьома напрямками:

1) підготовка рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальної профілактики дітей-сиріт на регіональному рівні;

2) розроблення проекту соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

3) розроблення плану заходів щодо підготовки учнів до соціальної реабілітації в прийомній сім'ї на державному рівні.

Дослідження показало, що реальна зміна ситуації у сфері сирітства відбувається вкрай повільно. На думку широкого кола експертів, для зниження первинних ризиків дітей-сиріт необхідна превентивна система заходів повинні включати технології попередньої роботи з сім'ями з метою запобігання кризовим ситуаціям. Соціальна робота з сім'єю має включати виховання сімейних цінностей, відповідального батьківства та здорового способу життя. Проте такий широкий підхід до проблем соціального сирітства наразі не застосовується, незважаючи на те, що соціальна робота накопичила великий досвід застосування технологій роботи з сім'єю, які сприяють успішному усуненню депривації та профілактиці неблагополуччя.

У сучасних реаліях у випадках несвоєчасного виявлення та ненадання ефективної профілактичної допомоги сім'ям з дітьми на ранніх етапах основними заходами захисту прав дитини залишаються позбавлення та обмеження батьківських прав [18].

Однією з основних причин низької ефективності профілактики соціального сирітства є пізнє виявлення неблагополуччя сім'ї та дитини, відсутність комплексної роботи з сім'єю на ранніх стадіях кризи. Допомога сім'ї та дітям будується як набір окремих послуг, зазвичай не скоординованих і не побудованих як єдиний реабілітаційний процес. Сучасні технології превентивної соціальної роботи недостатньо розповсюджені та використовуються в об'єднаних територіальних громадах: їхнє керівництво досі не переконалось у гострому запровадженні громадою умов для гідного виховання дитини в біологічній сім'ї.

Раннє виявлення сімейної дисфункції дає змогу мінімізувати витрати та зусилля спеціалістів, які необхідні для відновлення сім'ї, забезпечення дотримання прав дитини. Своєчасна організація роботи з сім'ями, які перебувають на початковій стадії кризи, дозволяє дітям зберегти кровну сім'ю та зменшити кількість позбавлень батьківських прав.

Особливістю сучасного українського сирітства є його «соціальне обличчя». Частка біологічних сиріт у загальній кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається меншою за 20%. Частково це пов'язано з тим, що основним методом роботи з кризовими сім'ями все ще залишається позбавлення батьківських прав. Незважаючи на те, що з середини 2000-х років поширеність обмеження батьківських прав поступово зростає, на частку позбавлення досі припадає понад 85 % випадків [18].

Пріоритетами соціальної політики області у сфері подолання сирітства на наступному етапі розвитку системи соціального захисту мають стати:

1) екстраполяція вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою раннього виявлення кризових ситуацій у сім'ї та усунення причин, що провокують соціальне сирітство та бездоглядність (особливо створення інноваційних моделей дитячих закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, позбавлених батьківського піклування), піклування, «дитячий будинок відкритого типу» - для дітей, які мають складне сімейне влаштування);

2) активізація ресурсів для надання психологічної допомоги сім'ї з метою максимального збереження можливості виховання дитини в сім'ї матері;

3) підвищення потенціалу психологічної служби центрів соціальної роботи щодо організації у разі відібрання дитини роботи з сім'єю з метою збереження та усунення конфліктних ситуацій, створення перспективи для повернення дитини в материнську сім'ю;

4) розвиток закладу прийомної сім'ї як форми тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою забезпечення процесу деінституціоналізації – зміни влаштування дітей із влаштування в заклади інтернатного типу на влаштування у сімейні форми виховання;

5) розроблення програми професійної підготовки спеціалістів, зайнятих у сфері профілактики соціального сирітства, залучення кадрів до зазначеної сфери діяльності.

У результаті проведеного дослідження нами розроблено наступні рекомендації щодо вдосконалення моделі профілактики соціального сирітства:

1) організація та налагодження системи взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою здійснення заходів щодо захисту прав дитини, запобігання сирітству та забезпечення дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які залишилися без піклування, у

сім'ї; унікальний механізм захисту прав кожної дитини;

2) формування єдиного реєстру послуг для сімей та дітей групи ризику бути соціальною сиротою, дітей-сиріт та осіб з їх числа;

3) впровадження регіональних стандартів бюджетних послуг із захисту прав дітей, профілактики соціального сирітства та сімейного проживання, з метою забезпечення захисту прав дітей;

4) оптимізація міжвідомчої системи збору даних про дітей, які потребують державного захисту, сім'ї соціально ризикованих груп та створення регіональних баз даних, реєстрів прийомних сімей;

5) впровадження механізмів контролю якості послуг, що надаються сім'ям соціально ризикованих груп населення та дітям-сиротам, дітям, які залишилися без піклування батьків;

6) доповнення системи соціальної реабілітації дітей, які потребують державного захисту, інфраструктурою зайнятості підлітків та дозвілля дітей, реабілітації та соціальної реабілітації дітей із груп соціального ризику, наприклад, на базі закладів загальної та додаткової освіти;

7) розвиток послуг для матерів із дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають дітей віком до 7 років;

8) об'єднання зусиль і досвіду науково-практичних даних з питань розвитку та усиновлення на базі опорно-експериментальних закладів, створених із числа соціальних установ, які працюють із сім'єю та дітьми, інноваційних форм і технологій профілактики соціального сирітства та розвитку сім'ї. форми розміщення дітей

Отже, можна зробити висновок, що в сучасній українській системі соціальної профілактики дітей-сиріт зафіксовано позитивні тенденції, але наступним етапом розвитку в найближчі роки

має стати перехід від репресово-наглядних заходів до практики раннього виявлення кризових ситуацій в сім'ї та використання набутого досвіду соціальної роботи у вирішенні конфліктів та профілактиці соціальної незахищеності та бездоглядності дітей.

З метою оптимізації процесу соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, пропонуємо використати (екстраполювати) досвід проекту «Нові обличчя»

Мета проекту - соціальний супровід дітей, позбавлених батьківського піклування – створення умов для успішної соціальної реабілітації, гармонійного розвитку та самореалізації, розвитку соціально-комунікативних здібностей для повноцінної та якісної реалізації життєвих прав.

Проектні завдання.

1) Виявлення групи дітей, які потребують соціальної підтримки;

2) Здійснення у різних формах індивідуального супроводу розвитку дитини, з метою подолання проблем, що виникають у процесі навчання, спілкування, на етапі вибору профілю навчання та професійного самовизначення;

3) Здійснення інформаційного супроводу дітей, позбавлених батьківського піклування, щодо проблем у навчальній, соціальній та емоційній сфері, юридичне консультування;

4) Створення умов для задоволення освітніх потреб: забезпечення здобуття середньої або вищої професійної освіти відповідно до індивідуальних можливостей особи;

5) формування емоційного поля взаємовідносин, що забезпечує повагу до особистості, підвищення ступеня соціальної реабілітації та інтеграції дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, позбавлених батьківського піклування;

6) сприяння зайнятості, працевлаштування, виявлення та підтримка підприємницької ініціативи;

7) реалізація програми підготовки вихованців закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного та сімейного життя;

8) Висвітлення в ЗМІ соціальних проблем профілактики сирітства.

Цільова аудиторія проекту - вихованці дитячих будинків та діти, які залишилися без піклування батьків, віком 15-18 років (учні 9-11 класів).

Основні напрямки діяльності в рамках запропонованого проекту: діагностично-консультативна, корекційно-розвивальна, психолого-профілактична, реабілітаційна, культурно-освітня.

Проведене в рамках роботи дослідження довело необхідність створення єдиного плану заходів щодо підготовки вихованців до адаптації в прийомній сім'ї на різних рівнях управління.

На державному рівні основним законом, який регулює діяльність закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [13]. У ньому основним вектором роботи інтернатних закладів визначено наближення умов проживання до сімейних (наприклад, обов'язкове спільне проживання в групах братів і сестер, незалежно від їх віку та медичних діагнозів); кожна група повинна вміти готувати їжу; спальні повинні бути розраховані максимум на три особи). Проте наразі на практиці закладам не видається повною мірою реалізувати цю постанову: робота з різновіковими групами (особливо дошкільнятами та дітьми з важкими захворюваннями) потребує професійної підготовки, перепідготовки персоналу або додаткові ставки; Перепланування приміщення вимагає дозволу спеціальних комісій і великих фінансових вкладень. На думку експертів, які працюють у цій сфері, ця постанова потребує доопрацювання, зокрема створення фінансових стимулів для регіонів.

© Бондаренко Н. О., Коваленко О. С.

На регіональному рівні необхідно активніше розвивати взаємодію закладів, обмін досвідом щодо підготовки вихованців будинків для бездоглядних дітей до життя в прийомній сім'ї (проведення семінарів, круглих столів для спеціалістів; створення методичного об'єднання вихователів). центрів оздоровлення). сімейне виховання). Крім того, до проблеми необхідно залучати ЗМІ.

Наведені нижче методики можна вважати методичними рекомендаціями для роботи центрів допомоги сімейному вихованню з підготовки дітей до життя в прийомній сім'ї.

Основним методом роботи з дітьми будь-якого віку є, звичайно, ігрові методи – ігротерапія. В іграх відбуваються людські стосунки, соціальні форми поведінки, цінності своєї культури, традиції, необхідні для продуктивної взаємодії з оточуючими людьми, розвитку позитивної самосвідомості.

Тому основною рекомендацією щодо підготовки вихованців будинків для бездоглядних дітей до життя в прийомній сім'ї буде розробка плану проведення ігор, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Педагоги також можуть впроваджувати ігри в позаурочний час як метод корекції дезадаптованих проявів (образи, агресії, замкнутості, надмірної сором'язливості). Основне завдання гри – формування емоційного контакту, довіри дітей до дорослих чи однолітків [45].

Корекційні прийоми гри проводяться, як правило, психологом самостійно або спільно з вихователями.

Методи арт-терапії використовуються також у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у процесі соціальної реабілітації [76]. Такі методи використовуються в роботі з дітьми з проблемами поведінки (дезадаптивна поведінка).

Методи ізотерапії в даний час є найбільш популярними.

Основна умова ізотерапевтичних занять полягає в тому, щоб навчання

було спонтанним і невимушеним, на відміну, наприклад, від організованої діяльності.

Отже, для успішної адаптації дітей у прийомній сім'ї необхідно створити певні умови, які включають методи психолого-педагогічного впливу.

Особливе місце в підготовці до життя в прийомній сім'ї займає робота з дезадаптованими дітьми, які, як правило, характеризуються підвищеною тривожністю та агресивністю.

Проблема подолання тривожності, а саме, поділяється на дві: проблему подолання стану тривожності, усунення його негативних наслідків та усунення тривожності як відносно стійкого особистісного утворення.

Важливим етапом у роботі з вихованцями є вироблення у них критеріїв власного успіху. Оцінка успіху у них є вкрай складною, у зв'язку з цим багато досить вдаливих ситуацій розглядаються ними як неуспішні. Продуктивним в таких випадках виявляється обговорення разом зі школярем об'єктивних показників успіху в тій чи іншій ситуації, того, який результат вважати успішним, і потім максимально розгорнуто записати ці критерії відносно до різних ситуацій, після чого постійно в бесідах звертатися до цих критеріїв, спонукаючи учня оцінювати свої результати.

Отже, розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення технологій соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Сумському регіоні у трьох напрямках: розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи профілактики соціального сирітства на регіональному рівні; розробка проекту соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; розробки плану заходів з підготовки вихованців до соціальної адаптації в сім'ї патронажних вихователів.

Висновок (Discussion). Патронаж над дітьми виступає передумовою

та початковим етапом подальших заходів з ефективної соціальної реабілітації дитини. До випадків застосування цієї форми можна віднести такі: періоди відібрання дитини від батьків, застосування щодо батьків або інших законних представників запобіжних заходів у межах кримінального провадження, відбування окремих видів кримінальних покарань, перебування на військовій службі.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / загальна редакція А. Капської. К., 2002. 164 с.
2. Акусок А. Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія та практика. К.: 2005. №1. С.23-25.
3. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Суми : СДПУ, 2002. 268 с.
4. Артюшкіна Л. М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Практична психологія та соціальна робота. № 2. 2004. С. 42-47.
5. Астоянц М. С. Дети-сироты: анализ жизненных практик в условиях интернатного учреждения. Социс. 2006. №3. С. 54–63.
6. Баторі-Торці З. І. Особливості життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Педагогіка. Соціальна робота. 2005. №9. С. 14-17.
7. Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. К.: ЛОГОС. 2000. 74 с.
8. Горлач М. І. Політологія: наука про політику. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 840 с.
9. Дейна В. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю.

Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2006. №1. С.33-37.

10. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 (зі змінами та доповненнями). Офіційний вісник України. 2017. № 26. стор. 53. ст. 739.

11. Димитрова Л. М., Борисова І. С. Інноваційна робота з дітьми-сиротами як чинник їх успішної адаптації. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2009. № 4. С. 65–69

12. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна корекція: розвиток поняття в історичній перспективі. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 2 (13). С. 60-64

13. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 6, ст.147. (Редакція станом на 01.01.2017).

14. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 26. ст. 354

References

1. Akusok, A. (2005). Personality Socialization as a Psychological and Pedagogical Problem. Social Pedagogy: Theory and Practice. Kyiv, 2005. No. 1, pp. 23-25.
2. Artyushkina, L. M. (2002). Orphanhood in Ukraine as a Social-Pedagogical Problem (Social-Legal Aspect). Sumy: SDPU, 2002. 268 p.
3. Artyushkina, L. M. (2004). Specifics of Professional Activities of a Social Pedagogue in a General Education Boarding School for Orphans and Children Deprived of Parental Care. Practical Psychology and Social Work. No. 2, pp. 42-47.

4. Astoyants, M. S. (2006). Orphan Children: Analysis of Life Practices in Institutional Conditions. *Sotsis*. 2006. No. 3, pp. 54–63.
5. Batori-Tortsi, Z. I. (2005). Features of Life Competence of Boarding School Pupils. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Pedagogy. Social Work*. 2005. No. 9, pp. 14-17.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017). Some Issues of Exercising Patronage over a Child: Resolution No. 148 of March 16, 2017. *Official Bulletin of Ukraine*. 2017. No. 26, p. 53, art. 739.
7. Deina, V. V. (2006). Social Pedagogical Work with Children and Youth. *Social Pedagogy: Theory and Practice*. 2006. No. 1, pp. 33-37.
8. Dimitrova, L. M., Borisova, I. S. (2009). Innovative Work with Orphans as a Factor in Their Successful Adaptation. *Bulletin of NTUU "KPI". Political Science. Sociology. Law: Collection of Scientific Works*. 2009. No. 4, pp. 65–69.
9. Horlach, M. I. (2009). *Political Science: Science of Politics*. Kyiv: Center for Educational Literature, 2009. 840 p.
10. Kapska, A. (2002). *Current Issues in Social Pedagogy Work (Distance Learning Modular Course)* / Edited by A. Kapska. Kyiv, 2002. 164 p.
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Law "On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphaned Children and Children Deprived of Parental Care". *Official Bulletin of Ukraine (VVR)*. 2005. No. 6, art. 147.
12. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Law "On the Basics of Social Protection of Homeless Persons and Homeless Children". *Official Bulletin of Ukraine (VVR)*. 2005. No. 26, art. 354.
13. Volinets, L. S. (2000). *Children's Rights in Ukraine: Problems and Perspectives*. Kyiv: LOGOS. 74 p.
14. Zaveriko, N. V. (2010). *Social-Pedagogical Correction: Development of the Concept in Historical Perspective*. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*. 2010. No. 2 (13), pp. 60-64.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL REHABILITATION OF ORPHAN CHILDREN AND CHILDREN UNDER PARENTAL CARE

Bondarenko N. O., Kovalenko O. S.

Abstract. Article is dedicated to the issue of social-pedagogical rehabilitation of orphaned children and those deprived of parental care. The relevant aspects of this problem are investigated, with a focus on the social, psychological, and pedagogical challenges that arise in the process of raising children in this category. The article examines the fundamental principles of social-pedagogical rehabilitation aimed at integrating children into society and ensuring their holistic development. Special attention is given to the role of social workers, educators, and other professionals in the implementation of rehabilitation programs. Existing practices and programs of social-pedagogical support are analyzed, highlighting successes and difficulties in their implementation. Additionally, the article addresses the issue of legal protection for orphaned children and those without parental care, proposing ways to improve the system of social-pedagogical rehabilitation to ensure their optimal integrated development in society.

Keywords: socio-pedagogical rehabilitation, orphans, children deprived of parental care, social reintegration, psychosocial support, educational programs for orphans and children without parental care, social adaptation, psychological rehabilitation, legal support, family education, state guardianship.

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.73-80

УДК 377.035:316.46:63

СУТЬ І СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ «ЯКОСТІ ЛІДЕРСТВА СЛУЖІННЯ СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ»

МОРОЗ О. В., здобувач третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: morozoleg231521@gmail.com

Анотація. У статті розкривається поняття «Якості лідерства служіння» з урахуванням вимог до підготовки фахівців аграрних закладів фахової передвищої освіти. Наголошується, що якість особистості це здатність поводитися подібними чином у широкому діапазоні ситуацій (Г. Олпорт), а якості лідерства служіння – це кластер здатностей, які дозволяють високостатусному індивіду займати пріоритетне становище в інтерперсональних стосунках на основі професіоналізму, поваги, заслуженого авторитету, емпатії і надання дієвої допомоги членам групи у самоствердженні, самореалізації та підвищенні результативності у виконанні значимого для групи завдання. Лідерство служіння розглядається як гуманістичний тип лідерства, коли індивід досягає високих статусних позицій не шляхом домінування і нав'язування своєї волі грубою силою а, насамперед, за рахунок актуалізації потреб послідовників у досягненні успіху, професійному зростанні, побудові кар'єри та гармонізації стосунків із соціальним оточенням. Лідерство служіння характеризується: наданням допомоги членам групи; націленістю на постійний саморозвиток і самовдосконалення; програмуванням свідомості послідовників за допомогою методів переконання; концептуальним мисленням; управлінням шляхом задоволення потреб послідовників; здатністю формувати ефективну команду. До якостей лідерства служіння відносяться: моральність, відповідальність, емпатія, професіоналізм, ініціативність, комунікативність, стресостійкість, концептуальне мислення, організаторські навички, а також ті якості, які визначають специфіку лідерства служіння у виробничих колективах аграрної галузі, а саме: ціннісне ставлення до природи, господарність, готовність до застосування екологобезпечних технологій. Якості лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти розглядаються як інтегративне психологічне утворення, що структурується не тільки за окремо взятими властивостями і здатностями, а й виявляється на рівні покомпонентної структури особистості з охопленням таких сфер як: мотиваційна (актуалізована потреба у лідерстві служіння послідовникам-фахівцям аграрної галузі); когнітивна (знання про особливості та приклади лідерства служіння в агропромисловому комплексі та сільському господарстві); емоційно-ціннісна (ставлення до лідерства служіння та професійної діяльності в АПК, як цінності); праксеологічна (сформовані уміння і навички, поведінкові патерни лідерства служіння в агропромисловому комплексі); рефлексивно-оціночна (готовність до самовдосконалення якостей лідерства служіння відповідно до уявлень про ідеал лідерства в АПК)

Ключові слова: лідерство служіння, якості лідерства, студенти закладів фахової передвищої освіти, лідерство в агропромисловому комплексі, структура якостей лідерства служіння.

Актуальність (Introduction). В умовах глобальних світових криз, поширення смертельно небезпечних вірусів та загострення боротьби за ресурсну базу, ескалації воєнного протистояння, порушення господарсько-економічного комплексу та логістичних торговельних зав'язків, збільшення чисельності голодуючих на планеті Земля, актуалізуються питання підготовки фахівців для агропромислової галузі із розвиненими лідерськими якостями. На загальнонаціональному рівні ця проблема поглиблюється через перманентну війну російського агресора, яка із латентного стану у 2014 році перейшла у відкриту фазу та досягла піку ескалації 24 лютого 2022 року. Близько 20 відсотків української землі окуповано, у тому числі ріллі, де вирощувалися сільськогосподарські культури. Україна сьогодні є за площею найбільш замінованою країною. На південному сході знищено цілі галузі сільськогосподарського виробництва (птахівництво, вирощування окремих видів баштанних культур), тривалий час агресор блокував акваторію Чорного моря та продовжує обстріли ракетами та дорнами портової інфраструктури, зернових терміналів, посилюючи економічну кризу в Україні та продовольчу кризу у планетарному вимірі. З огляду на це, у системі аграрних закладів вищої освіти, необхідно приділяти увагу розробці педагогічного інструментарію підготовки фахівців, організаторів сільськогосподарського виробництва, які усвідомлюють важливість свого покликання, готові взяти на себе відповідальність, володіють концептуальним мисленням та схильні жертвно служити справі забезпечення продовольчої безпеки громади, регіону та країни, фахівців, які будуть виходити з інтересів і потреб людей, що їх оточують, піклуватимуться про них. Це особливо важливо у контексті

лідерологічного аналізу, коли у структурі якостей високостатусного індивіда хибно виділяється здатність домінувати та нав'язувати свою волю послідовникам, інколи навіть психологічним насиллям та примусом, що не відповідає концепту гуманістичного лідерства XXI століття. Нашій країні потрібні фахівці з набором якостей лідерства служіння, які люблять свою країну, землю, людей, є патріотами та самовіддано працюватимуть розвиваючи національний сільськогосподарський економічний комплекс у співпраці з цивілізованими народами світу на засадах взаємної поваги. Усе це відповідає ідеалу лідерства служіння, якості якого необхідно прищеплювати, насамперед майбутнім фахівцям аграрних закладів фахової передвищої освіти. Для реалізації цього завдання необхідно розкрити суть і структуру таких якостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз останніх досліджень свідчить, що питанням формування лідерських якостей майбутніх фахівців приділялася значна увага зарубіжними і національними вченими у галузі педагогіки та психології, менеджменту, серед яких яварто виділити А. Адлера, Е. Богардуса, Е. Берна, Р. Бояциса, А. Врума, Е. Ейнарсена, М. Кетс де Вріса, Р. Кеттела, Т. Кучмарські, С. Кучмарські, Е. Маккі, А. Менегетті [4], А. Маслоу, У. Мітчела, Г. Олпорта, Р. Стогділла та інших. Особливий сплеск досліджень лідерства в Україні припав на роки незалежності. Захищена велика кількість дисертаційних досліджень, опубліковано багато монографій, статей та методичних матеріалів у яких визначається суть лідерства як психологічного чи педагогічного явища та розкривається його структура. В Україні було написано значну кількість статей та

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

дисертаційних досліджень.
С. Білецький, О. Бортнікова,
О. Василькова, Б. Головешко,
О. Косенчук, І. Костира, Ю. Кращенко,
С. Максименко [3], Р. Сопівник [8, 9],
В. Ягоднікова та ін.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговують наукові пошуки американського консультанта з управління Роберта Грінліфа, який у 1970 році опублікував працю «Обслуговуюче лідерство: подорож природою законної влади і величі», якою уводить до наукового обігу поняття лідерства служіння (servant leadership) [1].

У той же час, в педагогічному контексті, не достатньо уваги приділено питанням суті та структури саме якостей лідерства служіння, у цілому та, стосовно студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти, зокрема.

Мета статті полягає у визначенні сутності та розкритті структури якостей лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти.

Методи (Methods). У процесі дослідження застосовувалися такі методи як: аналіз праць за напрямом пошуку, абстрагування – з метою виділення якостей саме лідерства служіння; порівняння лідерських якостей із еталоном лідерства служіння, індукція - для виокремленні ряду прикладів лідерства служіння в агропромисловому комплексі України та їх генералізація; ідеалізація - у процесі побудови взірцевого образу лідерства служіння у контексті вимог до фахівців агропромислового комплексу України

Результати (Results). Поняття «лідерства служіння» (servant leadership) до наукового обігу введено американським консультантом з управління Робертом Грінліфом. Він відзначив, що поняття «слуга» і «лідер» можуть сприйматися як протилежні, але перебувають в єдності й істинним великим лідером є той, хто допомагає (служить) іншим людям. Ідея лідерства

служіння виникла задовго до Роберта Грінліфа і корениться у християнській етиці. Зокрема, у Євангелії від Марка (10, 35-45), розповідається про похід Христа з учнями до Єрусалиму, коли апостоли Яків та Іоанн просили в Ісуса згоди сісти праворуч і ліворуч від нього в славі його. Ісус відповів, що дати їм те, про що вони просять, не має права, бо панування – це вибір для тих, кому приготовано. Інші 10 апостолів, почувши про це, обурилися, на що Ісус сказав їм: «Ви знаєте, ті, що вважають себе за князів у народів, панують над ними, а їхні вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, але хто з вас великим бути хоче, нехай буде він за слугу. А хто з вас бути першим бажає, нехай буде всім за раба» [7, с. 77].

Притримуємося диспозиційної теорії особистості, що у своїх працях розвивали американські психологи Гордон Оллпорт, Ганс Айзенк, Раймонд Кеттел. Вони вважали, що властивістю особистості є схильність до певної постійності думок, почуттів, вчинків, незалежно від часу та обставин. Ці схильності людина проносить через усе життя. Їх наявність детермінується набором властивостей притаманних людині. Ці властивості, представники диспозиційного напрямку у психології, називають «рисами». Гордон Оллпорт стверджує, що поведінка людини це результат певної конфігурації особистісних рис, а особистість, у його розумінні, – є динамічною організацією особливих мотиваційних систем, установок звичок і особистісних рис індивіда, які визначають унікальність його взаємодії з соціальним середовищем. Риса особистості може бути ототожнена з якістю, яка у філософському контексті є властивістю, що надає предмету визначеності. Коли йдеться про особистість, як продукт соціального розвитку, людину у сукупності її соціальних рис і властивостей, то лідерські якості, якраз і є тими якостями, які носять

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

фенотипічний характер і формуються під впливом зовнішнього середовища, насамперед соціального

Таким чином, якість особистості, в нашому розумінні, є нічим іншим, як здатністю поводитися подібними чином у широкому діапазоні ситуацій. У той же час, якості особистості бувають різними і, наприклад К Платонов, класифікує їх за 4 групами: 1) властивості спрямованості; 2) властивості досвіду; 3) індивідуальні особливості психічних процесів; 4) біопсихічні властивості. Р. Стогдл, аналізуючи праці про лідерство, виділив кілька десятків лідерських якостей так і не виокремивши ті абсолютні, які забезпечують людині першість у міжособистісних стосунках. Дослідники теорії рис виділяють ряд блоків якостей лідера: індивідуальні - вік, вага, зріст, фізична сила, здоров'я, приваблива зовнішність, владність; інтелектуальні - проникливість, розсудливість, ерудиція, інтуїція; мовні якості - здатність бути цікавим співрозмовником, яскравість та вишуканість мовної експресії, володіння приємним тембром голосу; комунікативні - дипломатичність, тактовність, ввічливість, дружелюбність; енергетичний потенціал - оптимізм, високий рівень психоемоційної саморегуляції почуття гумору, впевненість у собі; мотиваційні - спонуки до першості. Якості лідерства служіння децю звужують пошуки і фокусують їх у площину гуманістичного типу лідерства. Якості лідерства служіння це такі якості, які орієнтують лідера на надання допомоги і підтримку інших в їх індивідуальному і професійному рості. Сервант-лідер створює команду соратників і делегує свої повноваження, створює умови для долучення послідовників до процесу розробки і прийняття рішень, породжує сприятливий морально-психологічний клімат в організації. Сервант-лідер поводить етично і піклується про послідовників, дбає про задоволення

послідовниками своїх професійних потреб і тому індикатором ефективності лідерства служіння є професійний ріст і розвиток особистості послідовника, ступінь його свободи у творчості. Лідерство служіння розглядається нами як гуманістичний тип лідерства, коли індивід досягає високих статусних позицій не шляхом домінування і нав'язування своєї волі грубою силою а, насамперед, за рахунок актуалізації потреб послідовників у досягненні успіху, професійному зростанні, побудові кар'єри та гармонізації стосунків із соціальним оточенням. Лідерство служіння знаходить своє вираження у: наданні допомоги членам групи; націленості на постійний саморозвиток і самовдосконалення; програмуванні свідомості послідовників за допомогою методів переконання; концептуальному мисленні; управлінні шляхом задоволення потреб послідовників; здатності формувати ефективну команду.

До якостей лідерства служіння відносяться: моральність (здатність лідера поводитися відповідно до моральних та етичних норм, здійснюючи вибір у системі координат добра і зла на користь добра) відповідальність (усвідомлення свого обов'язку, повинності перед людьми, країною, трудовим колективом в аграрній галузі та власною совістю) [10], емпатія (здатність до співпереживання та готовність надавати дієву допомогу об'єкту емпатії), професіоналізм (високий рівень володіння предметом своєї роботи, компетентність у сільському господарстві та агропромисловому виробництві, готовність до застосування екологічнобезпечних технологій, знання психології людей) [6], ініціативність (здатність до особистого почину), комунікативність (уміння передавати і сприймати інформацію, налагоджувати за допомогою слова контакт із соціальним оточенням, уміння

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

використовувати та реагувати на сигнали невербальної комунікації, протистояти маніпулятивним впливам), стресостійкість (здатність до психосаморегуляції та емоційна урівноваженість, володіння методиками профілактики емоційного вигорання та відновлення емоційного потенціалу), концептуальне мислення (здатність до опосередкованого відображення об'єктивної дійсності, що формується зі складових частин об'єднаних у цілісну картину з подальшим об'єктивним тлумаченням процесів і явищ), організаторські навички (уміння планувати роботу, делегувати повноваження, доручати виконання частини групового завдання послідовникам, відповідно до їх нахилів та професійних здатностей). Також, до конструкту якостей лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти, відносимо ті якості, які визначають специфіку лідерства служіння у виробничих колективах аграрної галузі, а саме: ціннісне ставлення до природи (сприйняття природи як найвищої цінності та усвідомлення людини як її органічної частини), господарність (уміння впорядковано вести агрогосподарство), готовність до застосування екологобезпечних технологій (знання і володіння органічно чистими та екологічно безпечними технологіями ведення агрогосподарства).

Студенти аграрних закладів фахової передвищої освіти - це майбутні фахівців агропромислового комплексу, представники біономічних професій типу "людина-природа", тому їх професійна спрямованість і предмет роботи передбачає контакт із природою, землею, живими організмами. Агрономи працюватимуть на землі із рослинами, ветеринари, тваринники на фермах і у ветклініках із тваринами, агрохіміки із препаратами захисту рослин та стимуляторами росту, що вноситимуть у ґрунт та на

рослини. Відтак, майбутньому фахівцю, як сервант-лідеру, потрібна екологічна культура і відповідальність за свої професійні дії, оскільки правильне вирішення питання екологічної безпеки - це перспектива виживання людства на планеті Земля. У своїй діяльності майбутній фахівець аграрних закладів фахової передвищої освіти, як сервант-лідер, має керуватися принципом Ганса Йонаса - "Людство мусить існувати" та принципом Альберта Швейцера - поваги до усього живого [8, 10].

Якості лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти розглядаються, як інтегративне психологічне утворення, що структурується не тільки за окремо взятими властивостями і здатностями, а й виявляється на рівні покомпонентної структури особистості з охопленням таких сфер як: мотиваційна (актуалізована потреба у лідерстві служіння послідовникам-фахівцям аграрної галузі); когнітивна (знання про особливості та приклади лідерства служіння в агропромисловому комплексі та сільському господарстві); емоційно-ціннісна (ставлення до лідерства служіння та професійної діяльності в АПК, як цінності); праксеологічна (сформовані уміння і навички, поведінкові патерни лідерства служіння в агропромисловому комплексі); рефлексивно-оціночна (готовність до самовдосконалення якостей лідерства служіння відповідно до уявлень про ідеал лідерства служіння в агропромисловому комплексі та сільському господарстві).

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, поняття "якості лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти" ми розуміємо як сукупність, кластер, комбінацію здатностей, що дозволяють високостатусному індивіду займати пріоритетне становище в інтерперсональних стосунках у

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

виробничих колективах агропідприємств, установ, організацій на основі професіоналізму, поваги, заслуженого авторитету, емпатії і надання дієвої допомоги послідовникам у самоствердженні, самореалізації та підвищенні результативності у виконанні значимого для групи завдання. Якості лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти розглядаються як інтегративне психологічне утворення, що структурується не тільки за окремо взятими властивостями і здатностями, а й виявляється на рівні покомпонентної структури особистості з охопленням таких сфер як: мотиваційна; когнітивна; емоційно-ціннісна; праксеологічна; рефлексивно-оціночна.

Перспективами подальших досліджень має стати розробка методики діагностики сформованості якостей лідерства служіння студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти.

Список використаних джерел

1. Greenleaf, Robert K., Spears Larry C. (2002) *Servant Leadership : A Journey Into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. Paulist Press. 370 p.
2. Бех, І. Д. (2015а) *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. Том 1. Чернівці: Букрек. 840 с.
3. Максименко, С.Д. (2014) Лідерство як функція професійної психологічної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 24. С. 7-16.
4. Манегетти, А. (2022) *Психологія лідера*. Київ: «Онтопсихологія». 430 с.
5. Нестуля, О.О. (2013) *Основи лідерства. Тренінг лідерських якостей та практичних навичок менеджера. Уроки видатних підприємців: навч. посіб.* Київ: Знання. 358 с.

6. Равен, Д. (2002) *Компетентність в сучасному суспільстві: виявлення, розвиток і реалізація*. Москва: Когіто-Центр. 396 с.

7. Сопівник Р.В., Рахманіна А. С., Санченко О.В. (2023) *Лідерологія*. Підручник для студентів з вибіркового освітнього компоненту «Лідерологія». К.:ЦП Компрінт.

8. Сопівник Р.В., Сопівник І.В., Супрун Д.М., Григоренко Т.В. (2023). *Social leadership and team building*. Навчальний посібник. К.:ЦП Компрінт. 200 с.

9. Сопівник Р.В., Сопівник С.Р. (2023). Лідерська компетентність в освіті: протистояння маніпулятивним впливам в службових відносинах. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. Вип. 13 (3). С. 94-103.

10. Шевченко, Г.П. (2017) *Духовність особистості у вимірах культури, виховання та освіти: вибрані наукові статті*. К.: Педагогічна думка. 210 с.

References

1. Greenleaf, Robert K., Spears Larry C. (2002) *Servant Leadership : A Journey Into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. Paulist Press. 370 p.
2. Bekh, I. D. (2015a) *Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannia osobystosti*. Tom 1. Chernivtsi: Bukrek. 840 s.
3. Maksymenko, S.D. (2014) *Liderstvo yak funktsiia profesiinoi psykholohichnoi kompetentnosti osobystosti. Problemy suchasnoi psykholohii*. Vyp. 24. S. 7-16.
4. Manehetty, A. (2022) *Psykhologhiia lidera*. Kyiv: «Ontopsykhologhiya». 430 s.
5. Nestulia, O.O. (2013) *Osnovy liderstva. Treninh lider skykh yakostei ta praktychnykh navychok menedzhera*.

Uroky vydatnykh pidpriiemtsiv: navch. posib. Kyiv: Znannia. 358 s.

6. Raven, D. (2002) Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyivavlenye, razvytye y realizatsyia. Moskva: Kohyto-Tsentr. 396 s.

7. Sopivnyk R.V., Rakhmanina A. S., Sanchenko O.V. (2023) Liderolohiia. Pidruchnykh dla studentiv z vybirkovoho osvithnoho komponentu «Liderolohiia». K.:TsP Komprynt.

8. Sopivnyk R.V., Sopivnyk I.V., Suprun D.M., Hryhorenko T.V. (2023).

Social leadership and team building. Navchalnyi posibnyk. K.:TsP Komprynt. 200 s.

9. Sopivnyk R.V., Sopivnyk S.R. (2023). Lideraska kompetentnist v osviti: protystoiannia manipulyatyvnyv vplyvam v sluzhbovykh vidnosynakh. Humanitarni studii: pedahohika, psykholohiia, filosofiia. Vyp. 13 (3). S. 94-103.

10. Shevchenko, H.P. (2017) Dukhovnist osobystosti u vymirakh kultury, vykhovannia ta osvity: vybrani naukovi statii. K.: Pedahohichna dumka. 210 s.

ESSENCE AND STRUCTURE OF THE CONCEPT "LEADERSHIP QUALITIES OF SERVICE OF STUDENTS OF AGRICULTURAL INSTITUTIONS OF VOCATIONAL HIGHER EDUCATION"

Moroz O. V.

Abstract. *The article reveals the concept of "Service leadership qualities" taking into account the requirements for the training of specialists in agricultural institutions of vocational pre-higher education. It is emphasized that personality quality is the ability to behave in a similar way in a wide range of situations (G. Allport), and service leadership qualities are a cluster of abilities that allow a high-status individual to occupy a priority position in interpersonal relationships based on professionalism, respect, deserved authority, empathy and providing effective assistance to group members in self-affirmation, self-realization and increasing effectiveness in performing a task significant for the group. Servant leadership is considered as a humanistic type of leadership, when an individual achieves high status positions not by dominating and imposing his will by brute force, but primarily by actualizing the needs of followers in achieving success, professional growth, building a career, and harmonizing relations with social environment. Service leadership is characterized by: providing assistance to group members; aiming at constant self-development and self-improvement; programming the consciousness of followers using persuasion methods; conceptual thinking; management by meeting the needs of followers; the ability to form an effective team. The qualities of service leadership include: morality, responsibility, empathy, professionalism, initiative, communication, stress resistance, conceptual thinking, organizational skills, as well as those qualities that determine the specificity of service leadership in production collectives of the agrarian industry, namely: value attitude to nature, economy, readiness to use environmentally safe technologies. The qualities of service leadership of students of agricultural institutions of vocational higher education are considered as an integrative psychological education, which is structured not only by separately taken properties and abilities, but also manifests itself at the level of the component structure of the personality, covering such areas as: motivational (updated need for service leadership to followers-specialists agricultural industry); cognitive (knowledge about the features and examples of service leadership in the agro-industrial complex and agriculture); emotional and value (attitude towards service leadership and professional activity in agriculture as values); praxeological (formed abilities and skills, behavioral patterns of service leadership in the agro-industrial complex); reflective and evaluative*

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

(readiness for self-improvement of service leadership qualities in accordance with ideas about the ideal of leadership in the agricultural sector).

Key words: *service leadership, leadership qualities, students of vocational pre-higher education institutions, leadership in the agro-industrial complex, structure of service leadership qualities*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.134-147

УДК 378.4:347.78(477)

**ВНУТРІШНЯ СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ****ШИНКАРУК О. В.**, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації*Національний університету біоресурсів і природокористування України*

E-mail: aleksandra.shyn5@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-5494-1370

Анотація. *Інтеграція вітчизняної системи вищої освіти до європейського освітнього простору обумовила запровадження у практику закладів вищої освіти системи дотримання стандартів академічної доброчесності. На законодавчому рівні прийнято Нову редакцію Закону України «Про вищу освіту» (2017). Важливим детермінуючим фактором запровадження системи дотримання етичних норм у вітчизняних закладах вищої освіти стала діяльність Національної агенції із забезпечення якості вищої освіти, що із 2019 року розпочала акредитацію освітніх програм, у процесі якої необхідно розкрити практику і процедури дотримання академічної доброчесності учасниками освітнього процесу. У жовтні 2019 року Національною агенцією затверджено «Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності» на основі кращих європейських і вітчизняних практик. Контент аналіз даних Рекомендацій свідчить, що університетська система забезпечення академічної доброчесності складається із таких складових: 1) нормативна база (Кодекси, Положення); 2) структурні підрозділи та уповноважені комісії (Комісії, Групи сприяння); 3) інформаційна база (сайти, рубрики, інформаційні та методичні матеріали); 4) інструменти впровадження принципів академічної доброчесності в освітню і наукову діяльність університету (підвищення кваліфікації, онлайн курси, лекції та тренінги, інформаційно-консультативний супровід); 5) інструменти контролю дотримання академічної доброчесності в освітній і науковій діяльності (анкетування учасників освітньо-наукового процесу, перевірка робіт на наявність ознак академічного плагіату).*

Ключові слова: *академічна культура, академічна доброчесність, внутрішня система забезпечення якості, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти.*

Актуальність (Introduction). В умовах сьогодення гостро постає необхідність удосконалення системи внутрішнього забезпечення якості освіти, у тому числі з акцентом на формування культури академічної доброчесності. Подолання академічної недоброчесності, дотримання морально-етичних принципів на усіх ланках освітнього процесу буде успішним за умови проведення системної роботи з впровадження дієвих механізмів дотримання морально-етичних норм поведінки усіма представниками академічної спільноти.

Мета (Purpose). Мета статті полягає у вивченні особливостей впровадження системи забезпечення академічної доброчесності в українських закладах вищої освіти в контексті європейських стандартів та рекомендацій.

Результати (Results). Нова редакція Закону України «Про вищу освіту» (у редакції 2017) започаткувала дієвий механізм запобігання порушенням академічної етики – прозорість і підзвітність діяльності вищих навчальних закладів. На думку Т. Добко і В. Турчиновського: «немає кращих ліків від кору-

пції, ніж забезпечення прозорості повноважень, процедур і результатів інституційної діяльності» [5].

Відповідно до Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) [21] заклади вищої освіти повинні мати оприлюднену політику забезпечення якості, що передбачає: організацію системи забезпечення якості; відповідальність за забезпечення якості освіти усіх учасників освітнього процесу; академічну чесність і свободу і в той же час протидію проявам академічного шахрайства; запобігання будь-яким проявам нетолерантності чи дискримінації проти студентів або викладачів; залучення зовнішніх сторін до забезпечення якості освіти.

Саме на дотримання принципів ESG формуються внутрішні системи забезпечення якості освіти закладів вищої освіти України, що створює умови дотримання академічної культури усіма учасниками освітнього процесу і попереджує прояви академічної недоброочесності.

На підставі вивчення європейського досвіду організації науково-освітнього процесу Д. Соповою сформульовані рекомендації щодо напрямів імплементації зарубіжного досвіду розвитку академічної доброочесності в українську систему вищої освіти [20]: законодавчий; інституційний; змістовно-організаційний – вивчення дисципліни «Академічне письмо»; забезпечення морально-етичного розвитку здобувачів вищої освіти; регулювальний; надання підтримки тим, хто дотримується норм та правил, створення загального реєстру академічних порушень.

Практичні рекомендації щодо приєднання вітчизняних закладів вищої до європейського університетського співтовариства для реалізації стратегії запобігання академічної недоброочесності та розвитку академічної культури

сформулювали Є. Суліма і С. Деніжна [22]:

а) визначення міжнародних стандартів академічної доброочесності;

б) вироблення критеріїв ефективності університетської системи щодо її забезпечення згідно міжнародних стандартів;

в) створення онлайн платформи для оцінки ефективності політики академічної доброочесності;

г) надання практичної та фінансової підтримки з боку інституцій ЄС, відповідальних за вищу освіту, забезпечення та контроль якості, акредитацію та атестацію (ліцензування);

д) створення програми підвищення обізнаності з наукової етики шляхом формування європейської мережі вчених, зацікавлених у просуванні передового досвіду у сфері академічної доброочесності.

Детально структура системи забезпечення академічної доброочесності визначена Рекомендаціями для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброочесності, затвердженими у 2019 році рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [11]. Відповідно з рекомендаціями університетська система забезпечення академічної доброочесності складається із таких блоків: 1) нормативна база; 2) структурні підрозділи та уповноважені комісії; 3) інформаційна база; 4) інструменти впровадження принципів академічної доброочесності в освітню і наукову діяльність університету; 5) інструменти контролю дотримання академічної доброочесності в освітній і науковій діяльності.

Детально завдання діяльності кожного із елементів університетської системи та її основних елементів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Університетська система забезпечення принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин

Складові	Завдання	Основні елементи
нормативна база	описує на системному рівні механізми впровадження принципів академічної доброчесності в науковий та освітній процеси, заходи з забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності, процедури попередження та боротьби з порушеннями принципів академічної доброчесності	<ul style="list-style-type: none"> - Кодекс корпоративної культури; - Кодекс академічної доброчесності; - Положення про академічну доброчесність та етику академічних взаємовідносин; - Положення про Комісії з академічної доброчесності і університетську Комісію з етики та управління конфліктами; - Положення про групу сприяння академічній доброчесності; - інші нормативні документи щодо здійснення відповідних видів освітньо-наукової діяльності у яких відображаються питання академічної доброчесності
структурні підрозділи та уповноважені комісії	забезпечують популяризацію принципів академічної доброчесності, їх впровадження в освітньо-наукову діяльність закладу вищої освіти, а також виконують наглядову та контролюючу функцію	<ul style="list-style-type: none"> - Група сприяння академічній доброчесності; - постійно діюча університетська Комісія з етики та управлінням конфліктами; - одноразово сформовані комісії з академічної доброчесності, які створюються за необхідності
інформаційна база	здійснює популяризацію принципів академічної доброчесності та підвищення рівня обізнаності всіх учасників освітньо-наукової діяльності в університеті у питаннях академічної доброчесності	<ul style="list-style-type: none"> - сайт (рубрика сайту) «Академічна доброчесність»; - інформаційні та методичні матеріали, присвячені інформаційній грамотності та попередженню плагіату; - інформаційні матеріали щодо корпоративної культури на робочому місці та переваг чесного навчання; - матеріали, присвячені популяризації принципів академічної доброчесності серед осіб, що здобувають вищу освіту
інструменти впровадження принципів академічної доброчесності	мають просвітницьку функцію та за допомогою яких стає можливим попередження випадків порушення принципів академічної доброчесності	<ul style="list-style-type: none"> - інформаційно-консультативне супроводження співробітників ЗВО та здобувачів вищої освіти через створення відповідних ресурсів на сайті бібліотеки, друк буклетів та постерів, розробка та поширення відео-роликів тощо; - масові відкриті онлайн-курси за тематикою академічної доброчесності та основ інформаційної грамотності;

Складові	Завдання	Основні елементи
		<ul style="list-style-type: none"> - програми підвищення кваліфікації науково-педагогічних за відповідною тематикою; - лекції основних стейкхолдерів вищої освіти (відомих випускників, роботодавців, експертів тощо) з тематики переважного навчання та реалізації наукових досліджень, цикли тренінгів в рамках всеукраїнських та міжнародних проектів з академічної доброчесності, грантових програм тощо
інструменти контролю додержання академічної доброчесності	забезпечують оцінку дотримання принципів академічної доброчесності у освітньому процесі, виявляють прояви академічної недоброчесності	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення анкетування учасників наукового та освітнього процесів на предмет порушень академічної доброчесності; - обов'язкова перевірка наукових, навчально-методичних, кваліфікаційних та навчальних робіт на наявність ознак академічного плагіату відповідно до створеної нормативної бази

Джерело: Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/>

Формування культури доброчесності закладу вищої освіти довготривалий процес впровадження якого потребує відповідного забезпечення: нормативного – для врегулювання етичних норм, цінностей, відповідальної поведінки; організаційно-методичного – для впровадження та підтримки академічної доброчесності в закладі вищої освіти; інформаційно-аналітичного – для створення основи прийняття рішень щодо постійного поліпшення рівня академічної доброчесності [13].

Відповідальними за виконання вимог щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти є **органи управління закладу** [15]: керів-

ник закладу; вчена рада закладу; керівники відокремлених структурних підрозділів, факультетів (навчально-наукових інститутів) та кафедр; вчені чи педагогічні ради структурних підрозділів (за наявності). Одним із найважливіших чинників ефективної діяльності щодо запобігання академічної недоброчесності на думку М. Рябенко є ініціатива керівника закладу [16].

В той же час відповідальність за дотримання доброчесної поведінки у закладі вищої освіти розподіляється між усіма учасниками навчального процесу. Розподіл відповідальності за доброчесну академічну поведінку в закладі вищої освіти наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл відповідальності за доброчесну академічну поведінку у ЗВО

Суб'єкти освітнього Процесу	Зони відповідальності за доброчесну академічну поведінку
Здобувачі вищої освіти	відповідальні за свою академічну поведінку і мають вимагати рівних умов навчання та оцінювання
Викладач	створюють умови до формування середовища партнерства та академічної чесності; набувають здатність до

© Шинкарук О. В.

	виявлення плагіату в письмових аудиторних та позааудиторних роботах здобувачів; несуть відповідальність за оцінювання унікальності тексту есе, курсових і дипломних робіт та за процес прозорого, відкритого, чесного оцінювання результатів навчання
Завідувачі кафедр та декани Факультетів	відповідають за недопущення проявів академічної недоброчесності на кафедрах і факультетах
Комісії з питань академічної доброчесності факультетів та університету	відповідальні за розроблення та проведення заходів зі сприяння формування та дотримання доброчесного академічного середовища, розгляд скарг щодо проявів академічної недоброчесності серед учасників освітнього процесу університету
Методичний відділ (або інший за функціональним призначенням)	перевіряє наявність плагіату та встановлює рівень унікальності всіх навчально-методичних робіт науково-педагогічних працівників, що видаються у ЗВО
Редакційні ради наукових видань університету	відповідальні за дотримання принципів публікаційної етики та наукової доброчесності, здійснюють експертне оцінювання якості та оригінальності наданих рукописів
Спеціалізовані вчені ради ЗВО	ради проводять політику дотримання принципів академічної доброчесності, перевіряють наявність плагіату дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії, доктора наук
Відділ забезпечення якості ЗВО	розробляє політику якості, принципи академічної культури, проекти нормативного регулювання академічної культури, організаційно-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення академічної доброчесності у ЗВО

Джерело: [13].

Нормативна база. Складовою внутрішньої системи забезпечення якості освіти є затверджена нормативними документами закладу вищої освіти *політика забезпечення дотримання учасниками освітнього процесу академічної доброчесності* (кодекс академічної доброчесності) (п.3 стаття 32 Закону «Про вищу освіту») [14]. Запровадження політики доброчесності передбачає розробку та прийняття закладом вищої освіти унікального кодексу або положення, яке визначає принципи та механізми формування політики якості та академічної культури закладу [13]. *Етичний кодекс академічної установи* (кодекс академічної доброчесності, кодекс академічної етики, кодекс академічної поведінки, кодекс честі, кодекс академічних цінностей університету або наукової установи)

визначає загальну філософію функціонування університету або наукового інституту, віддзеркалює та захищає сформовані в ньому позитивні культурні традиції, підтримує цінності доброчесності колективу [9].

Кодекси честі вищих навчальних закладів А.Мельниченко розглядає як локальні нормативні документи особливого типу, що виконують важливу роль в утвердженні стандартів академічної доброчесності і можуть ухвалюватися як окремою науковою або освітньою установою, так і певною професійною науковою спільнотою (асоціації, спілки). «Головна функція кодексів честі (етичних кодексів) – це формування системи соціальної відповідальності науковця та освітянина» [8, с. 172]. На думку автора,

© Шинкарук О. В.

головною вимогою є не ухвалення кодексу честі, а імплементація його положень у науково-освітній процес та моніторинг їх дотримання членами академічної спільноти.

На думку В. Зінченко Кодекс честі закладу вищої освіти є ефективним інструментом дотримання академічної доброчесності. «Кодекс честі – це документ, який встановлює загальні моральні принципи та правила етичної поведінки осіб, що працюють і навчаються у виші» та забезпечує формування корпоративної культури та демократичних стосунків академічної спільноти [7]. Типова структура кодексів честі українських навчальних закладів та наукових установ переважно відображає основні морально-етичні принципи діяльності закладу та вимоги їх дотримання у навчальному процесі.

Кодекси честі університетів встановлюють основні правила етичної поведінки учасників науково-освітнього процесу. Д. Сопова визнає головним завданням кодексу формування колективної та особистої відповідальності: «надання переваги етичним вимірам науки та соціальної відповідальності всієї наукової спільноти і кожного науковця зокрема» [20, с. 59].

Зміст сучасних кодексів честі іноземних університетів вміщує такі основні складові [23]: сама обітниця, що визначає етичні принципи академічної доброчесності освітнього закладу; основні порушення академічної доброчесності; санкції, передбачені за відповідні порушення; орган або особи визначають наявність порушення та виносять відповідні санкції (принципи організації діяльності та ухвалення рішень). У той же час прагнення долучитися до міжнародних стандартів освіти може провокувати декларативний характер прийнятих ЗВО нормативів академічної доброчесності, впровадження яких не забезпечується дієвими заходами та рішеннями. Так О. Слободянюк на підставі аналізу

впровадження академічної доброчесності у вищій освіті США і університетами України, виокремила проблеми впровадження кодексів етики закладів вищої освіти, а саме [18, с.29]:

- кодекси впроваджується за «вказівкою згори», і не є логічним етапом формування власної академічної культури закладу;

- документ «не відзеркалює справжні погляди на академічну культуру більшості студентів та викладачів»;

- кодекси переважно містять дослівне викладення норм та змісту академічної доброчесності, визначені статтею 42 Закону «Про освіту», і не враховують індивідуальні особливості і специфіку конкретного навчального закладу.

Потенційні організаційні ризики впровадження етичних кодексів закладів освіти визначено за результатами Моніторингу впровадження рекомендацій ОЕСР щодо доброчесності в системі освіти України (2019) [10]: формальне прийняття етичного кодексу без застосування передбачених ним вимог на практиці; використання етичного кодексу адміністрацією закладу освіти для тиску на окремих викладачів, здобувачів освіти; конфлікти інтересів у роботі етичних комісій. Ці застереження доцільно враховувати при розробці нормативних документів внутрішньої університетської системи формування академічної доброчесності закладів.

Комісії з академічної доброчесності. Складовою університетської системи дотримання академічної доброчесності у освітньому процесі є робота Комісії з академічної доброчесності – колегіального експертно-консультативного органу, мета якого – сприяти дотриманню етичних принципів і стандартів, фундаментальних принципів академічної доброчесності в академічній спільноті та розгляду питань порушення академічної доброчесності.

Рекомендаціями для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності пропонується організувати роботу комісій на двох рівнях [15]: комісія з академічної доброчесності створюється на рівні інституту (факультету) і складається з представників професорсько-викладацького складу кафедр інституту (факультету); університетська комісія з етики та управління конфліктами, як правило, створюється під головуванням першого проректора.

В свою чергу заклади вищої освіти організують роботу комісій відповідно до специфіки і умов організації науково-освітньої діяльності кожної конкретної установи. Також різняться назви відповідного колегіального органу: комісія з питань доброчесності, комісія з питань етики, комісія з питань етики та академічної доброчесності тощо. Організація та робота колегіального органу з дотримання принципів академічної доброчесності закладу вищої освіти регулюється відповідним положенням, яке визначає мету, завдання, умови організації роботи та процедуру розгляду конфліктних питань.

Інформаційна база. Інформаційною базою університетської системи впровадження академічної доброчесності є офіційний сайт закладу на якому розміщуються нормативні, методичні та інформаційні документи щодо етики науково-освітньої діяльності та принципів дотримання академічної доброчесності; інформаційні та методичні матеріали, присвячені популяризації принципів академічної доброчесності, інформаційній грамотності та попередженню плагіату.

Складовою системи запровадження принципів академічної доброчесності у вищому навчальному закладі є **бібліотека**, яка здійснює інформаційно-технологічну діяльність щодо по-

пуляризації принципів академічної доброчесності, основ інформаційної грамотності та роботи з базами даних [15].

У 2016 році у рамках реалізації Проекту сприяння академічній доброчесності (SAIUP), що було реалізовано Американськими Радами з міжнародної освіти спільно з Міністерством освіти та науки України за підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки, Бібліотечна Асоціація (УБА) започаткувала проєкт «Культура академічної доброчесності: роль бібліотек». Проєкт передбачав включення бібліотек різних типів, видів, підпорядкування у процес формування в суспільстві культури академічної доброчесності, запобігання проявам шахрайства, плагіату, корупції у сфері освіти та науки, зокрема, в школах і університетах [24].

Популяризація та впровадження принципів академічної доброчесності працівниками бібліотек здійснюється у межах інформаційної підтримки науково-освітнього процесу і передбачає реалізацію ряду заходів [2]: викладання окремих тем навчального курсу з основ академічного письма; освітні заходи (надання рекомендацій, консультацій і тренінгів з питань академічної доброчесності); надання доступу до систем виявлення текстових збігів / ідентичності / схожості; підтримка та супровід репозитарію відкритого доступу; проведення дискусій щодо академічної доброчесності; популяризація академічної доброчесності; проведення досліджень з питань академічної доброчесності. Популяризація академічної доброчесності у закладах вищої освіти вимагає опанування бібліотекарами сформованих професійних компетентностей щодо впровадження різних видів діяльності. Перспективним та актуальним питанням формування культури академічної доброчесності є створення в українських університетах електронного репозитарію наукових робіт студентів та професорсько-викладацького складу [20].

Інструменти впровадження принципів академічної доброчесності. Впровадження принципів академічної доброчесності у закладах освіти передбачає організацію системної різнопланової роботи із залученням усіх учасників науково-освітнього процесу: здобувачів вищої освіти, адміністративних, педагогічних, науково-педагогічних працівників. Заходи із забезпечення дотримання академічної доброчесності у закладах вищої освіти мають проводитися комплексно і на постійній основі і бути спрямовані на вирішення таких питань [13; 20]: актуалізація питань академічної доброчесності та дотримання нормативних положень всіма учасниками освітнього процесу у ЗВО; внесення змін до нормативних документів ЗВО, щодо визначення принципів академічної доброчесності, прав і обов'язків учасників науково-освітнього процесу та відповідальності за їх порушення; проведення різного рівня тренінгових програм з академічної доброчесності і захисту прав інтелектуальної власності для науково-педагогічних працівників і адміністративного персоналу; внесення до навчальних планів курсу з основ академічного письма та дослідницької роботи для здобувачів вищої освіти; проведення тематичних науково-практичних заходів для науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти щодо актуалізації питань важливості академічної доброчесності; запровадження та підтримання інформативної вебсторінки для загального доступу, яка буде містити рекомендації з академічної доброчесності, якості академічного письма, інформувати про прийняті стандарти цитування, надавати приклади виявлених проявів академічної недоброчесності тощо; проведення заходів з протидії корупції; обговорення зі студентами прикладів якісного та неякісного академічного письма, наведення прикладів якісних наукових робіт; розроблення нестандартних, творчих, проблемних завдань

для здобувачів вищої освіти, чітке пояснення вимог до їхнього виконання та оцінювання; налагодження технології перевірки робіт здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних робітників на наявність плагіату, придбання ліцензійного програмного забезпечення для перевірки робіт.

Безперечно, використовуючи нормативні документи та рекомендації, заклади вищої освіти розробляють і впроваджують власні інструменти впровадження принципів академічної доброчесності, враховуючи особливості та специфіку діяльності закладу, напрями та завдання підготовки майбутніх фахівців.

Інструменти контролю дотримання академічної доброчесності. Інструментами контролю дотримання академічної доброчесності в закладах вищої освіти є: анкетування учасників наукового та освітнього процесів на предмет порушень академічної доброчесності; перевірка наукових, навчально-методичних, кваліфікаційних та навчальних робіт на наявність ознак академічного плагіату [1].

Опитування викладачів і здобувачів вищої освіти щодо обізнаності що таке академічна доброчесність та проявів академічного шахрайства, що періодично проводяться університетами, відіграють двояку роль у розбудові культури доброчесності закладів [12]. З одного боку, отримання інформації щодо проявів академічної недоброчесності, з якими стикаються учасники науково-освітнього процесу, дає змогу внести корективи у запроваджену університетом систему впровадження принципів доброчесності і відповідальності за їх порушення. З іншого боку, участь здобувачів вищої освіти в опитуванні є підставою замислитися щодо власної етичної поведінки, а тим, хто не має уявлення про етичні принципи науково-освітньої діяльності, отримує таку інформацію.

Періодичне опитування здобувачів вищої освіти, що проводиться навчальними закладами, стосується таких питань: рівень обізнаності щодо дотримання принципів академічної доброчесності в освітньому процесі; причини, що провокують до порушення академічної доброчесності; усвідомлення відповідальності щодо порушення академічної доброчесності; випадки порушення академічної доброчесності у навчальному закладі; ефективні форми та методи формування академічної культури тощо.

Перелік запитань анкети залежить від того, яку інформацію хочуть отримати дослідники і яким чином в подальшому будуть використані результати опитування. Періодичне проведення опитування учасників освітнього процесу щодо дотримання академічної доброчесності та умов забезпечення академічної культури у закладах вищої освіти за єдиною методикою дає простежити рівень поінформованості здобувачів вищої освіти щодо вимог дотримання академічної доброчесності, а також оцінити ефективність заходів з формування академічної культури, які проводяться у закладі.

Ще одним інструментом контролю за дотриманням академічної доброчесності є проведення *перевірки на плагіат* наукових робіт, підготовлених як членами науково-педагогічного колективу, так і здобувачами вищої освіти. Відповідно з Рекомендаціями для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності навчальні, кваліфікаційні, науково-методичні та наукові роботи обов'язково мають проходити перевірку на наявність ознак академічного плагіату, зокрема [15]: навчальні та кваліфікаційні роботи здобувачів вищої освіти на етапі подання роботи до захисту; науково-методичні роботи, монографії, а також електронні твори на етапі рецен-

зування; наукові роботи на етапі подання роботи в редакційну колегію журналу, в оргкомітет конференції, до розгляду спеціалізованою вченою радою; заключні звіти за результатами виконання науково-дослідних робіт, що фінансуються за рахунок державного та/або місцевого бюджетів перед поданням на затвердження до науково-дослідної частини. У випадку, якщо за результатами перевірки встановлюється факт наявності академічного плагіату, то така робота не допускається до захисту, рецензування або розгляду, не рекомендується до друку, вважається такою, що не пройшла внутрішнє рецензування, а її автор має бути притягнутий до академічної відповідальності.

Оцінку інституційних політик і процедур із забезпечення академічної доброчесності в навчанні, викладанні та дослідженнях закладів вищої освіти здійснено О. Слободянюк за результатами аналізу сайтів десяти провідних українських університетів (відповідно до національного рейтингу «Топ 200» (2019)) [19, с. 404]. За результатами дослідження виявлено особливості впровадження системи забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти України:

- на інституційному рівні переважає формальний підхід до розроблення та реалізації політики академічної доброчесності;

- доступ до інформації щодо політики академічної доброчесності закладів переважно є ускладненим;

- недостатнє розуміння відповідальності та необхідності чітких процедур щодо відповідальності за порушення академічної доброчесності;

- в стратегіях розвитку закладів вищої освіти незакцентовано, що академічна доброчесність є пріоритетом та інструментом підвищення внутрішньої якості освіти.

Досвід європейських і вітчизняних практик впровадження принципів академічної доброчесності у закладах

вищої освіти засвідчує необхідність формування «культури доброчесності» на основі системного запровадження єдиної політики академічної доброчесності у освітньому середовищі та активного залучення усіх учасників освітнього процесу до дотримання принципів доброчесності на усіх рівнях науково-освітньої діяльності.

Висновки і перспективи (Discussion). Інтеграція вітчизняної системи вищої освіти до європейського освітнього простору обумовила запровадження у практику закладів вищої освіти системи дотримання стандартів академічної доброчесності. На законодавчому рівні прийнято Нову редакцію Закону України «Про вищу освіту» (2017). Важливим детермінуючим фактором запровадження системи дотримання етичних норм у вітчизняних закладах вищої освіти стала діяльність Національної агенції із забезпечення якості вищої освіти, яка із 2019 року розпочала акредитацію освітніх програм, у процесі якої необхідно розкрити практику і процедури дотримання академічної доброчесності учасниками освітнього процесу. У жовтні 2019 року Національною агенцією затверджено «Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності» на основі кращих європейських і вітчизняних практик. Контент аналіз даних Рекомендацій свідчить, що університетська система забезпечення академічної доброчесності складається із таких складових: 1) нормативна база (Кодекси, Положення); 2) структурні підрозділи та уповноважені комісії (Комісії, Групи сприяння); 3) інформаційна база (сайти, рубрики, інформаційні та методичні матеріали); 4) інструменти впровадження принципів академічної доброчесності в освітню і наукову діяльність університету (підвищення кваліфікації, онлайн курси, лекції та тренінги, інформаційно-консультативний супровід); 5) інструменти контролю

дотримання академічної доброчесності в освітній і науковій діяльності (анкетування учасників освітньо-наукового процесу, перевірка робіт на наявність ознак академічного плагіату). Отже, аналіз існуючих практик впровадження систем академічної доброчесності свідчить, що реалізується регламентуюча складова (вимоги, норми, правила, стандарти відображені у Законах, Положеннях, Кодексах), інформаційно-інструментальна, інституційно-контролююча, проте, недостатньо уваги приділено мотиваційно-стимулюючому складнику, що на наше переконання є важливим у питаннях моральної поведінки людини, у тому числі доброчесної.

Список використаних джерел

1. Башкір О. Реалізація принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти України. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 2 (33). С. 77–90.
2. Бруй О., Савенкова Л., Чуканова С. Профіль компетентностей бібліотечарів з академічної доброчесності: рекомендації. Онлайнвий ресурс. Київ: Українська бібліотечна асоціація, 2019. 16 с. URL: https://ula.org.ua/images/uba_document/publications/AI_Profil_2019.pdf
3. Візнюк В. В. Вплив академічної доброчесності на soft skills майбутнього педагога під час виконання дослідницької роботи. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2021. № 4 (137). С. 16–25.
4. Грицаєнко Л. М. Принципи академічної доброчесності в системі внутрішнього забезпечення якості освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 77. С. 63–67.
5. Добко Т., Турчиновський В. Академічна культура та доброчесність, як соціальний капітал сучасного університету. *Академічна чесність як основа*

сталого розвитку університету /Міжнарод. благод. Фонд "Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики"; за заг. ред. Т.В.Фінікова, А.Є.Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 37–52.

6. Євсєєва Г. П., Савицький М. В. Реалізація нормативно-правових засад академічної доброчесності у ПДАБ: здобутки та перспективи. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2021. № 1(001). С. 132–146.

7. Зінченко В. Академічна доброчесність як основа сучасного процесу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 31. Том 3. С. 198–205.

8. Мельниченко А. Кодекс честі як інструмент дотримання академічної чесності науковця і освітянина. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету* /Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т.В.Фінікова, А.Є.Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 171–182.

9. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjxvPGwnIH-AhVRzIsKHSIJDKkQFnoECAsQAQ&url=https%3A%2F%2Facademiqu.org.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2021%2F07%2FMetodychni-rekomendatsiyi-dlya-serednih-shkil-1-1.pdf&usq=AOvVaw33C1zeJuAAh91G5HS9FfN4>

10. Моніторинг впровадження рекомендацій ОЕСР щодо доброчесності в системі освіти України. Аналітичний звіт. / О.Заплотинська та ін. Київ. 2019. URL:

<https://www.skeptic.in.ua/oecd-integrity-monitoring/>

11. Нормативні документи щодо академічної доброчесності. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/>

12. Ольховик М., Лілік О. Діагностика рівня сформованості культури академічної доброчесності майбутніх учителів. *Тенденції розвитку вищої освіти та педагогічної науки*. Серія: Педагогічні науки. 2022. Вісник № 18 (174). С. 81–86.

13. Полякова Г., Лола Ю., Почуєва О. Упровадження, моніторинг та оцінка академічної доброчесності в закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2019. Т. 2. С. 149–156.

14. Про вищу освіту: Закон України від липня 2014 року № 1556-VII. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81#w1_2

15. Рекомендації для експертів із розгляду внутрішньої політики і процедур забезпечення академічної доброчесності та зовнішньої оцінки їх якості. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/>

16. Рябенко М.І. Органи управління закладом вищої освіти як суб'єкти профілактики порушень академічної доброчесності. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 20(2). С. 119–122.

17. Скідан В., Романюк Є., Єфімчук Г. До питання впровадження принципів академічної доброчесності в освітній процес. *Міжвузівський збірник «Наукові нотатки»*. Луцьк, 2018. Випуск № 64. С.206–210.

18. Слободянюк О. До питання академічної доброчесності у вищій освіті: погляд експертів США та України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 8 (92). С. 23–33.

19. Слободянюк О. М. Академічна доброчесність у вищій освіті України: особливості впровадження та тенденції розвитку. *Педагогіка XXI сто-*

ліття: сучасний стан та тенденції розвитку: колективна монографія. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. С. 388–414.

20. Сопова Д. О. Академічна чесність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Європейського Союзу : дис. д-ра філософії з педагогіки : 011. Київ, 2020. 228 с.

21. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ: ТОВ "ЦС", 2015. 32 с.

22. Суліма Є., Деніжна С. Академічна доброчесність: етичне та нормативно-правове регулювання в університетському співтоваристві. *Університети і лідерство*. 2020. № 2 (10). С. 120–141.

23. Ткаченко В., Кожекіна Л. Досвід застосування методу контент-аналізу до дослідження практик академічної доброчесності в українських ВНЗ. *Освітня аналітика України*. 2017. № 1 (1). С. 55–69.

24. Шекенева В.І. Бібліотека закладу вищої освіти – осередок формування культури академічної доброчесності. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип.5. С. 192-196.

References

1. Bashkir, O. (2021). Realizatsiia pryntsyviv akademichnoi dobrochesnosti v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Implementation of the principles of academic integrity in higher education institutions in Ukraine]. *Osvitlohichnyi dyskurs*, 2(33), 77–90.

2. Brui, O., Savenkova, L., & Chukanova, S. (2019). Profil kompetentnosti bibliotekariv z akademichnoi dobrochesnosti: rekomendatsii [Competency profile of librarians in academic integrity: recommendations]. Kyiv: Ukrainaska bibliotekna asotsiatsiia. URL:

https://ula.org.ua/images/uba_document/publications/AI_Profil_2019.pdf

3. Vizniuk, V. V. (2021). Vplyv akademichnoi dobrochesnosti na soft skills maibutnoho pedahoha pid chas vykonannia doslidnytskoi roboty [The impact of academic integrity on the soft skills of future educators during research work]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*, 4(137), 16–25.

4. Hrytsaienko, L. M. (2020). Pryntsyvy akademichnoi dobrochesnosti v systemi vnutrishnoho zabezpechennia yakosti osvity [Principles of academic integrity in the system of internal quality assurance in education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 77, 63–67.

5. Dobko, T., Turchynovskyi, V. (2016). Akademichna kultura ta dobrochesnist, yak sotsialnyi kapital suchasnoho universytetu [Academic culture and integrity as social capital of the modern university]. U T.V. Finikova, & A.Ie. Artiukhova (Red.), *Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu* (s. 37–52). Kyiv: Takson.

6. Yevsieieva, H. P., & Savytskyi, M. V. (2021). Realizatsiia normatyvno-pravovykh zasad akademichnoi dobrochesnosti u PDAB: zdotutky ta perspektyvy [Implementation of regulatory and legal principles of academic integrity in the PDAB: achievements and prospects]. *Ukrainskyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury*, 1(001), 132–146.

7. Zinchenko, V. (2020). Akademichna dobrochesnist yak osnova suchasnoho protsesu [Academic integrity as the foundation of the modern process]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 31(3), 198–205.

8. Melnychenko, A. (2016). Kodeks chesti yak instrument dotrymannia akademichnoi chesnosti naukovtsia i osvitanyna [Code of Ethics as a Tool for Upholding Academic Integrity for Researchers and Educators]. U T.V. Finikova, &

A.Ie. Artiukhova (Red.), *Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu* (s. 171–182). Kyiv: Takson.

9. *Metodychni rekomendatsii dlia zakladiv vyshchoi osvity z pidtrymky pryntsyviv akademichnoi dobrochesnosti* [Guidelines for Higher Education Institutions to Support the Principles of Academic Integrity]. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjxvPGwnIH-AhVR-zlsKHSIJDKkQFnoECAs-QAQ&url=https%3A%2F%2Facademiq.org.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2021%2F07%2FMethodychni-rekomendatsiyi-dlya-serednih-shkil-1-1.pdf&usq=AOvVaw33C1zeJu-AAh91G5HS9FfN4>

10. *Monitorynh vprovadzhenia rekomendatsii OESR shchodo dobrochesnosti v systemi osvity Ukrainy* [Monitoring the Implementation of OECD Recommendations on Integrity in the Education System of Ukraine]. *Analitychnyi zvit.* / O. Zaplotynska ta in. (2019). Kyiv. URL: <https://www.skeptic.in.ua/oecd-integrity-monitoring/>

11. *Normatyvni dokumenty shchodo akademichnoi dobrochesnosti* [Regulatory Documents Regarding Academic Integrity]. *Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity.* URL: <https://naqa.gov.ua/>

12. Olkhovyk, M., & Lilik, O. (2022). *Diahnostyka rivnia sformovanosti kultury akademichnoi dobrochesnosti maibutnikh uchyteliv* [Assessment of the Level of Formation of Academic Integrity Culture among Future Teachers]. *Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity ta pedahohichnoi nauky.* Serii: *Pedahohichni nauky*, 18(174), 81–86.

13. Poliakova, H., Lola, Yu., & Pochuieva, O. (2019). *Uprovadzhenia, monitorynh ta otsinka akademichnoi dobrochesnosti v zakladakh vyshchoi osvity* [Implementation, Monitoring, and Assess-

ment of Academic Integrity in Higher Education Institutions]. *Innovatsiina pedahohika*, 2, 149–156. Odesa.

14. *Pro vyshchu osvitu* [About Higher Education]: *Zakon Ukrainy vid lypnia 2014 roku № 1556-VII.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81#w1_2

15. *Rekomendatsii dlia ekspertiv iz rozghliadu vnutrishnoi polityky i protsedur zabezpechennia akademichnoi dobrochesnosti ta zovnishnoi otsinky yikh yakosti* [Recommendations for Experts on Reviewing Internal Policies and Procedures Ensuring Academic Integrity and Evaluating their Quality]. *Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity.* URL: <https://naqa.gov.ua/>

16. Riabenko, M.I. (2020). *Orhany upravlinnia zakladom vyshchoi osvity yak subiekty profilaktyky porushen akademichnoi dobrochesnosti* [Management Bodies of Higher Education Institutions as Entities in the Prevention of Academic Integrity Violations]. *Innovatsiina pedahohika*, 20(2), 119–122.

17. Skidan, V., Romaniuk, Ye., & Yefimchuk, H. (2018). *Do pytannia vprovadzhenia pryntsyviv akademichnoi dobrochesnosti v osvitnii protses* [On the Implementation of Academic Integrity Principles in the Educational Process]. *Mizhvuzivskyi zbirnyk «Naukovi notatky»*, 64, 206–210. Lutsk.

18. Slobodianiuk, O. (2019). *Do pytannia akademichnoi dobrochesnosti u vyshchii osviti: pohliad ekspertiv SShA ta Ukrainy* [On the Matter of Academic Integrity in Higher Education: A Perspective from Experts in the USA and Ukraine]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 8(92), 23–33.

19. Slobodianiuk, O. M. (2021). *Akademichna dobrochesnist u vyshchii osviti Ukrainy: osoblyvosti vprovadzhenia ta tendentsii rozvytku* [Academic Integrity in Higher Education in Ukraine: Features of Implementation and Development

Trends]. Pedagogika XXI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektyvna monohrafiia (s. 388–414). Lviv-Torun: Liha-Pres.

20. Sopova, D. O. (2020). Akademichna chesnist yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv v universytetakh Yevropeiskoho Soiuzu [Academic Honesty as a Component of Professional Training for Future Specialists in European Union Universities] (Dys. d-ra filosofii z pedagogiky, 011). Kyiv, 228 s.

21. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and Recommendations for Quality Assurance in the European Higher Education Area]. Kyiv: TOV "TsS", 2015. 32 c.

22. Sulima, Ye., & Dienizhna, S. (2020). Akademichna dobrochesnist: etychne ta normatyvno-pravove rehuliuvan-

nia v universytetskomu spivtovarystvi [Academic Integrity: Ethical and Legal Regulation in the University Community]. Universytety i liderstvo, 2(10), 120–141.

23. Tkachenko, V., & Kozhekina, L. (2017). Dosvid zastosuvannia metodu kontent-analizu do doslidzhennia praktyk akademichnoi dobrochesnosti v ukrain-skykh VNZ [Experience of Applying Content Analysis Method to Study Practices of Academic Integrity in Ukrainian Higher Education Institutions]. Osvitnia analityka Ukrainy, 1(1), 55–69.

24. Shekeneva, V.I. (2018). Biblioteka zakladu vyshchoi osvity – oseredok formuvannia kultury akademichnoi dobrochesnosti [The Library of Higher Education Institution as a Hub for Cultivating Academic Integrity Culture]. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, 5, 192-196.

INTERNAL SYSTEM FOR ENSURING ACADEMIC INTEGRITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Shynkaruk O. V.

Abstract. *The integration of the domestic higher education system into the European Higher Education Area has led to the implementation of a system for upholding academic integrity standards in the practices of higher education institutions. At the legislative level, the new edition of the Law of Ukraine "On Higher Education" was adopted in 2017. The National Agency for Quality Assurance in Higher Education played a significant role in introducing the system of ethical norms compliance in domestic higher education institutions. Since 2019, the agency has been accrediting educational programs, during which participants in the educational process are required to disclose their practices and procedures for adhering to academic integrity. In October 2019, the National Agency approved "Recommendations for Higher Education Institutions on the Development and Implementation of a University System for Ensuring Academic Integrity" based on the best European and domestic practices. A content analysis of the recommendations indicates that the university system for ensuring academic integrity consists of the following components: 1) normative framework (codes, regulations); 2) structural units and authorized commissions (commissions, support groups); 3) informational base (websites, sections, informational and methodological materials); 4) tools for implementing the principles of academic integrity in the educational and research activities of the university (professional development, online courses, lectures and training, informational-consultative support); 5) tools for monitoring compliance with academic integrity in educational and research activities (surveys of participants in the educational and research process, checking works for signs of academic plagiarism).*

Key words: *academic culture, academic integrity, internal quality assurance system, higher education institutions, higher education seekers.*

© Шинкарук О. В.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.92-102

УДК 37.015.31:17-057.87:636.09

**ФОРМУВАННЯ БІОЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ СТУДЕНТІВ - МАЙБУТНІХ
ВЕТЕРИНАРІВ: ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ****СОПІВНИК І. В.**, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: sopivnyk_i@nubip.edu.ua***МАРУСЯК В. М.**, здобувач третього (освітньо-наукового)
ступеня вищої освіти*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: v.marusyak@nubip.edu.ua*

Анотація. У статті здійснено аналіз джерельної бази щодо формування біоетичних поглядів студентів – майбутніх ветеринарів. Пошук джерел здійснено в наукових ресурсах електронної системи Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, станом на 2023 рік. Результати дослідження свідчать, що на сьогодні у вітчизняних наукових джерелах дана проблема висвітлена недостатньо, оскільки наукових праць із формування біоетичних поглядів студентів – майбутніх ветеринарів не виявлено. У той же час у вітчизняній науковій думці розкрито окремі аспекти біоетичної проблематики. У ході пошуку та аналізу наукових праць здійснено класифікацію джерел із проблеми формування біоетичних поглядів за ознакою виду наукової публікації, зокрема монографії, дисертації та автореферати до них, матеріали наукових конференцій та симпозіумів, статті у фахових виданнях. У монографіях і дисертаційних роботах, починаючи із 2007 вітчизняними науковцями розкриваються філософські (Горпенко Г. В., Ніколаєнко Н. В., Рассудіна К. С.), медичні (Кундієв Ю. І., Тернова О. М.), педагогічні (Бак В.Ф., Назарко І. С., Степанюк А. В., Троцька О. С.), богословські (Мельничук П. І.), юридичні (Кашинцева О. Ю., Третьякова В.Г., Триньова Я. О.) аспекти досліджуваної проблеми. Встановлено, що за останні 5 років (2019-2023 рр.) у наукових статтях знайшли своє висвітлення наступні аспекти досліджуваної проблеми: медичні (евтаназія, пандемія COVID-19, репродуктивна медицина, клітинна трансплантація), освітні (формування біоетичної культури майбутнього медичного фахівця, навчальні експерименти з використанням живих організмів), юридичні (правове регулювання діяльності комітетів з питань етики, біоетичні засади міжнародного права), філологічні (біоетична термінологія), філософські (біоетична концепція якості життя), екологічні (біоетичні аспекти методології гідробіологічних досліджень).

Ключові слова: біоетика, біоетичні погляди студентів, майбутні ветеринари, студенти університетів наук про життя, джерельна база науково-педагогічного дослідження

Актуальність (Introduction). В умовах розвитку науково-технічного прогресу та наукових досліджень, тому числі в галузі медико-біологічної науки, перед людством постає ще один виклик та ризик, що пов'язаний із появою нових видів і організмів, внаслідок досягнень генної інженерії, клонування, транс-

плантації, продовження життя та лікування. Саме тому, в умовах сьогодні, при підготовці лікаря ветеринарної медицини важливо не тільки формувати у здобувачів турботу і повагу до усього живого, в тому числі й тварин, дотримуватися етичних норм при огляді, лікуванні, взаємодії із власниками тварин,

але й під час застосування новітніх технологій та у процесі наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз останніх досліджень свідчить, що у вітчизняній науковій літературі проблема формування біоетичних поглядів майбутніх лікарів ветеринарної медицини висвітлена недостатньо.

Мета статті полягає в аналізі, класифікації та узагальненні результатів вивчення джерельної бази щодо формування біоетичних поглядів студентів – майбутніх ветеринарів.

Методи (Methods). У процесі дослідження застосовано такі методи як: аналіз наукової літератури із проблеми дослідження; класифікація джерел із проблеми формування біоетичних поглядів за ознакою виду наукового джерела (монографії, дисертації та автореферати до них, статті у фахових виданнях, матеріали наукових конференцій та симпозіумів); узагальнення – із метою встановлення ступеня розробки досліджуваної проблеми у науковій літературі.

Методологія дослідження полягала у пошуку та аналізі наукових джерел із означеної проблеми, які є в наявності у наукових ресурсах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, станом на 2023 рік. Пошук наукових джерел здійснювався шляхом пошуку за ключовими словами «біоетика», «біоетичні», «біоетичне», «біотична».

Результати (Results). Результати пошуку свідчать, що станом на 2023 рік є певні вітчизняні наукові доробки щодо висвітлення біоетичної проблематики у науковій літературі.

Аналіз результатів пошуку свідчать, що усі джерела із означеної проблеми доцільно класифікувати за видом наукових публікацій, зокрема: монографії; дисертації та автореферати до них;

статті у фахових виданнях; матеріали наукових конференцій та симпозіумів.

Основними **монографіями**, у яких відображено біоетичну проблематику є:

- «Правове регулювання біоетичних проблем у контексті застосування міжнародних та європейських стандартів» (Третьякова В.Г., 2007) [1];
- «Сучасні проблеми біоетики» (Кундієв Ю. І., 2009) [2];
- «Біо(еко)етичне виховання: теорія і практика» (Троцька О. С., Назарко І. С., Степанюк А. В., 2012) [3];
- «Біоетичні проблеми кримінального права України» (Триньова Я.О., 2014) [4];
- «Інтелектуальна власність і біоетика: аспекти гармонізації» (Кашинцева О. Ю., 2015) [5];
- «Висвітлення тенденції інтеграції природничих наук та етики в змісті біологічної освіти старшокласників» (Бак В. Ф., Данюк М. І., Степанюк А. В., 2015) [6];
- «Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності» (Триньова Я. О., 2019) [7];
- «Цінність людського життя в біоетичному дискурсі: концепції святості і якості життя» (Рассудіна К. С., 2021) [8].

Отже, монографічні дослідження розкривають окремі аспекти біоетичної проблематики в галузях права (Кашинцева О. Ю., Третьякова В.Г., Триньова Я.О.), медицини (Кундієв Ю. І.), освіти (Бак В. Ф., Данюк М. І., Назарко І. С., Степанюк А. В., Троцька О. С.), філософії (Рассудіна К. С.).

За останні роки захищено ряд **дисертацій на здобуття наукового ступеня** із проблем біоетики (див. Табл 1).

Таблиця 1

Дисертаційні роботи вітчизняних науковців із проблем біоетики

№	Автор	Тема дисертаційної роботи	Шифр спеціальності	Рік захисту
1.	Горпенко Г. В. [9]	Методологічна роль біоетики в осмисленні коеволюції суспільства та природи	09.00.09	2007
2.	Тернова О. М. [10]	Науково-методичне обґрунтування впровадження принципів біоетики в професійне навчання та практичну діяльність провізорів і фармацевтів	15.00.01	2010
3.	Ніколаєнко Н. В. [11]	Новітні біотехнологічні практики: філософсько-методологічний аналіз	09.00.09	2010
4.	Мельничук П. І. [12]	Християнство і секуляризм: богословський, моральний та медичний погляд на сучасні питання біоетики	канд. богослов. наук	2012
5.	Бак В. Ф. [13]	Формування біоетичних знань старшокласників у процесі профільного навчання біології	13.00.02	2015
6.	Триньова Я. О. [14]	Теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України	12.00.08	2021

Дисертаційні дослідження з питань біоетики виконані з філософських (Горпенко Г. В., Ніколаєнко Н. В.), медичних (Тернова О. М.), педагогічних (Бак В.Ф.), богословських (Мельничук П. І.), юридичних (Триньова Я. О.) наук.

У контексті нашого дослідження цікавими є тези доповідей та **матеріали наукових конференцій, симпозіумів та конгресів.**

Матеріали III Міжнародного симпозіуму з біоетики, який відбувся у Києві 7 - 8 квітня 2004 року на тему «Глобальна біоетика: сучасні виміри, про-

блеми, рішення» [15] висвітлюють питання: соціоекологічних проблем використання генних біотехнологій; методологію викладання біоетики; біоетичні особливості забруднення атмосферного повітря на території Донбасу та ін.

На V Міжнародному симпозіумі з біоетики (9 - 10 жовтня 2008 р.) «Біоетика науки та технологій: проблеми та рішення» [16] проаналізовано біоетичні проблеми збереження життя, розкрито питання формування світогляду медичних працівників у контексті академічного впровадження біоетики, висвітлено со-

ціально-регулятивний потенціал біоетики в сучасних умовах розвитку науки та технологій тощо.

IV Національний конгрес з біоетики з міжнародною участю (20 - 23 вересня 2010 року, м. Київ) [17] став платформою для обговорення питань: біоетичних проблем захисту людини в наукових дослідженнях; етичних аспектів дослідження лікарських засобів, наномедицини, нанофармакології, нанотехнологій та нанобіотехнологій в Україні; впливу біоетики на суспільну мораль тощо.

Матеріали Другого Всеукраїнського конгресу з медичного права, біоетики і соціальної політики (14 - 15 квіт. 2011 року, м. Київ) [18] містять тези доповідей щодо: організаційно-правових аспектів реформування системи охорони здоров'я України; етичних питань в епідеміологічних дослідженнях лейкемії серед учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи; біоетичних проблем регулювання популяції безпритульних тварин; нормативного регулювання проведення постмаркетингових клінічних досліджень лікарських засобів в Україні тощо.

Найбільш багатогранно розкрито різні аспекти біоетичної проблематики в наукових статтях у фахових виданнях. За останні 5 років у наукових статтях знайшли своє висвітлення наступні аспекти досліджуваної проблеми:

1. Медичні:

- Евтаназія та біоетика: окремі медичні та правові аспекти співвідношення (Данко Д. В., 2019) [19]

- Проблеми біоетики в контексті пандемії COVID-19 (Добряля Н. В., Бухтіарова Т. А., 2020) [20]

- Біоетика та технології репродуктивної медицини (Щербина В. Ю., 2020) [21]

- Біоетичні проблеми в сучасній медицині (Олійник Н. М., 2021) [22]

- Клітинна трансплантація: історія розвитку, біоетичні та правові аспекти, перспективи в лікуванні черепно-мозкової травми (Павлов А. І., Каджая М. В., Готін О. С. 2021) [23]

- Етичний компас медичних рішень під час пандемії COVID-19 (Петрашко Л. П., Мартинюк О. В., 2021) [24]

- Біоетичні аспекти у сучасній кардіохірургії ішемічної хвороби серця (Руденко С. А., Андрущенко Т. А., Гогаєва О. К., Кащенко Ю. В., 2021) [25]

2. Освітні:

- Біоетична освіта – основа формування біоетичної культури майбутнього медичного фахівця (Черчик Н. Л., 2019) [26]

- Формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з фізичної терапії на засадах біоетики (Чебан В. І., Чебан Л. Г., 2019) [27]

- Структурування біоетичної освіти: нарощування біоетичного потенціалу, досвід, практики (Губенко Г. В., 2020) [28]

- Експериментальна перевірка ефективності моделі та педагогічних умов формування у майбутніх фелдшерів біоетичної культури (Черчик Н. Л., 2020) [29]

- Навчальні експерименти з використанням живих організмів: біоетичні обґрунтування корекції методик (Прокопович Л. В., Тітова Н. В., 2021) [30]

- Використання методів андрагогіки у процесі удосконалення біоетичної компетентності студентів-медиків у формуванні здорового способу життя (Кметь О. Г., Філіпець Н. Д., Філіпець О. О., Кметь Т. І., Юрнюк С. В., Тимкул Д. М., 2021) [31]

- Аспекти формування біоетичної компетентності майбутніх медичних фахівців (Ліневич К. А., 2023) [32]

3. Юридичні:

- Комплексне правове регулювання діяльності комітетів з питань етики – ефективний інструмент біоетичного контролю допустимості створення

та використання дослідницьких біобанків (Квіт Н. М., 2019) [33]

- Філософія права, семіотика права, правова праксеологія та біоетика: перспективи взаємодії в розробці міжнародно-правових проблем (Кравець В. М., Павлишин О. В., 2019) [34]

- Біоетичні засади міжнародного приватного права (Шуміло О. М., 2021) [35]

4. Управлінські

- Аналіз державної політики реформування системи охорони здоров'я України у забезпеченні права смертельно хворої людини на життя та гідну смерть через призму біоетики (Терешкевич Г. Т., 2019) [36]

5. Філологічні:

- Лексикографічне впорядкування біоетичної термінології (Білоусова Т., 2019) [37]

6. Філософські:

- Біоетична концепція якості життя: критичний аналіз (Рассудіна К. С., 2021) [38]

7. Екологічні:

- Біоетичні аспекти методології гідробіологічних досліджень (Романенко О.В., Груша М. М., 2021) [39]

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, результати дослідження свідчать, що на сьогодні у вітчизняних наукових джерелах дана проблема висвітлена недостатньо, оскільки наукових праць із формування біоетичних поглядів студентів – майбутніх ветеринарів не виявлено. У той же час у вітчизняній науковій думці розкрито окремі аспекти біоетичної проблематики. У ході пошуку та аналізу наукових праць здійснено класифікацію джерел із проблеми формування біоетичних поглядів за ознакою виду наукової публікації, зокрема монографії, дисертації та автореферати до них, матеріали наукових конференцій та симпозіумів, статті у фахових виданнях. У монографіях і дисертаційних роботах, починаючи із 2007 вітчизняними науковцями розкриваються філософські (Горпенко Г. В., Николаєнко

Н. В., Рассудіна К. С.), медичні (Кундієв Ю. І., Тернова О. М.), педагогічні (Бак В.Ф., Назарко І. С., Степанюк А. В., Троцька О. С.), богословські (Мельничук П. І.), юридичні (Кашинцева О. Ю., Третьякова В.Г., Триньова Я. О.) аспекти досліджуваної проблеми. Встановлено, що за останні 5 років (2019-2023 рр.) у наукових статтях знайшли своє висвітлення наступні аспекти досліджуваної проблеми: медичні (евтаназія, пандемія COVID-19, репродуктивна медицина, клітинна трансплантація), освітні (формування біоетичної культури майбутнього медичного фахівця, навчальні експерименти з використанням живих організмів), юридичні (правове регулювання діяльності комітетів з питань етики, біоетичні засади міжнародного права), філологічні (біоетична термінологія), філософські (біоетична концепція якості життя), екологічні (біоетичні аспекти методології гідробіологічних досліджень).

Список використаних джерел

1. Третьякова В. Г. Правове регулювання біоетичних проблем у контексті застосування міжнародних та європейських стандартів: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2007. 304 с.

2. Сучасні проблеми біоетики / ред.: Ю. І. Кундієв; Нац. наук. центр з мед.-біотехн. пробл. НАН України. Київ: Академперіодика, 2009. 278 с.

3. Троцька О. С. Біо(еко)етичне виховання: теорія і практика: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2012. 240 с.

4. Триньова Я. О. Біоетичні проблеми кримінального права України: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. 397 с.

5. Кашинцева О. Ю. Інтелектуальна власність і біоетика: аспекти гармонізації: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2015. 148 с.

6. Бак В. Ф. Висвітлення тенденції інтеграції природничих наук та

етики в змісті біологічної освіти старшокласників: монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 215 с.

7. Триньова Я. О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності: монографія. Харків : Право, 2019. 534 с.

8. Рассудіна К. С. Цінність людського життя в біоетичному дискусії: концепції святості і якості життя: монографія. Київ: Дух і Літера, 2021. 566 с.

9. Горпенко Г. В. Методологічна роль біоетики в осмисленні коеволюції суспільства та природи: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.09. Київ, 2007. 19 с.

10. Тернова О. М. Науково-методичне обґрунтування впровадження принципів біоетики в професійне навчання та практичну діяльність провізорів і фармацевтів: автореф. дис. ... канд. фармацев. наук: 15.00.01. Київ, 2010. 22 с.

11. Ніколаєнко Н. В. Новітні біотехнологічні практики: філософсько-методологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09. Київ, 2010. 15 с.

12. Мельничук П. І. Християнство і секуляризм: богословський, моральний та медичний погляд на сучасні питання біоетики: автореф. дис. ... канд. богослов. наук. Київ, 2012. 24 с.

13. Бак В. Ф. Формування біоетичних знань старшокласників у процесі профільного навчання біології: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 Київ, 2015. 19 с.

14. Триньова Я. О. Теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 40 с.

15. Глобальна біоетика: сучасні виміри, проблеми, рішення: Матеріали III Міжнар. симпозиуму з біоетики, Україна, Київ, 7 - 8 квіт. 2004 / упоряд.: О. М. Лисенко, С. В. Вековшиніна; Київ. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика, Укр. асоц. по біоетиці, Асоц. психіатрів України, Київ. екол.-

культ. центр, Всеукр. благод. фонд "За гідність людини". Київ: Сфера, 2004. 200 с.

16. Біоетика науки та технологій: проблеми та рішення : матеріали V Міжнар. симп. біоетики, 9 - 10 жовт. 2008 р., Київ / упоряд.: С. В. Пустовіт; Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика. Київ: Сфера, 2008. 104 с.

17. IV Національний конгрес з біоетики з міжнародною участю, 20 - 23 верес. 2010 р., Київ / ред.: Б. Є. Патон; НАН України, Нац. акад. мед. наук України. Київ, 2010. 235 с.

18. Другий Всеукраїнський конгрес з медичного права, біоетики і соціальної політики з міжнародною участю: зб. тез доп., 14-15 квіт. 2011 р., Київ / упоряд.: Р. Ю. Гревцова, А. В. Степаненко; Ком. з питань біоетики при Президії НАН України, Акад. адвокатури України, ВГО "Укр. мед.-прав. асоціація", ВГО "Укр. лікар. т-во", БО "Інформ. центр з біоетики". Київ, 2011. 129 с.

19. Данко Д. В. Евтаназія та біоетика: окремі медичні та правові аспекти співвідношення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право . 2019. Вип. 55(1). С. 73-77.

20. Добреля Н. В. Проблеми біоетики в контексті пандемії COVID-19: (огляд). Фармакологія та лікар. токсикологія. 2020. 14, № 3. С. 159-165.

21. Shcherbyna V. Yu. Bioethics and technologies of reproductive medicine. Biotechnologia Acta. 2020. 13, № 1. С. 5-14.

22. Олійник Н. М. Біоетичні проблеми в сучасній медицині. Проблеми безперервної медичної освіти та науки. 2021. № 3-4. С. 33-36.

23. Павлов А. І. Клітинна трансплантація: історія розвитку, біоетичні та правові аспекти, перспективи в лікуванні черепно-мозкової травми. Ukrainian neurosurgical journal. 2021. Т. 27, № 3. С. 17-24.

24. Петрашко Л. П. Етичний компас медичних рішень під час пандемії COVID-19. Український соціум. 2021. № 2. С. 9-25.

25. Руденко С. А. Біоетичні аспекти у сучасній кардіохірургії ішемічної хвороби серця. Український журнал серцево-судинної хірургії. 2021. № 4. С. 99-103.

26. Черчик Н. Л. Біоетична освіта – основа формування біоетичної культури майбутнього медичного фахівця. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2019. Вип. 53. С. 114-118.

27. Чебан В. І. Формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з фізичної терапії на засадах біоетики. Україна. Здоров'я нації. 2019. № 2. С. 124-129.

28. Губенко Г. В. Структурування біоетичної освіти: нарощування біоетичного потенціалу, досвід, практики. Філософія освіти. 2020. № 26(2). С. 109-120.

29. Черчик Н. Л. Експериментальна перевірка ефективності моделі та педагогічних умов формування у майбутніх фельдшерів біоетичної культури. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2020. Вип. 56. С. 261-269.

30. Прокопович Л. В. Навчальні експерименти з використанням живих організмів: біоетичні обґрунтування корекції методик. Філософія освіти. 2021. № 27(2). С. 88-98.

31. Кметь О. Г. Використання методів андрагогіки у процесі удосконалення біоетичної компетентності студентів-медиків у формуванні здорового способу життя. Буковинський медичний вісник. 2021. Т. 25, № 3. С. 161-165.

32. Ліневич К. А. Аспекти формування біоетичної компетентності майбутніх медичних фахівців. Health & Education. 2023. Вип. 3. С. 143-148.

33. Квіт Н. М. Комплексне правове регулювання діяльності комітетів з питань етики – ефективний інструмент біоетичного контролю допустимості створення та використання дослідницьких біобанків. Право і суспільство. 2019. № 4. С. 78-83.

34. Кравець В. М. Філософія права, семіотика права, правова праксеологія та біоетика: перспективи взаємодії в розробці міжнародно-правових проблем. Філософські та методологічні проблеми права. 2019. № 2. С. 124-126.

35. Шуміло О. М. Біоетичні застави міжнародного приватного права. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 2. С. 571-576.

36. Терешкевич Г. Т. Аналіз державної політики реформування системи охорони здоров'я України у забезпеченні права смертельно хворої людини на життя та гідну смерть через призму біоетики. Держава та регіони. 2019. № 4. С. 192-206.

37. Білоусова Т. Лексикографічне впорядкування біоетичної термінології. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2019. Вип. 49. С. 76-78.

38. Рассудіна К. С. Біоетична концепція якості життя: критичний аналіз. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. 2021. Т. 7. С. 71-77.

39. Романенко О. В. Біоетичні аспекти методології гідробіологічних досліджень. Екологічні науки. 2021. № 6. С. 91-95.

References

1. Tretiakova, V. H. (2007). Pravove rehuliuvannia bioetychnykh problem u konteksti zastosuvannia mizhnarodnykh ta yevropeiskykh standartiv: monohrafiia [Legal regulation

of bioethical problems in the context of the application of international and European standards]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.

2. Kundiiiev, Yu. I. (Red.). (2009). Suchasni problemy bioetyky [Modern problems of bioethics]. Kyiv: Akadempriodyka.

3. Trotska, O. S. (2012). Bio(eko)etychne vykhovannia: teoriia i praktyka: monohrafiia [Bio(eco)ethical education: theory and practice]. Ternopil: TNPU.

4. Trynova, Ya. O. (2014). Bioetychni problemy kryminalnoho prava Ukrainy: monohrafiia [Bioethical problems of the criminal law of Ukraine]. Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy.

5. Kashyntseva, O. Yu. (2015). Intelktualna vlasnist i bioetyka: aspekty harmonizatsii: monohrafiia [Intellectual property and bioethics: aspects of harmonization]. Kyiv: Interservis.

6. Bak, V. F. (2015). Vysvitlennia tendentsii intehtratsii pryrodnychkh nauk ta etyky v zmisti biolohichnoi osvity starshoklasnykiv: monohrafiia [Highlighting the trend of integration of natural sciences and ethics in the content of biological education of high school students]. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka.

7. Trynova, Ya. O. (2019). Bioetyka kryminalno-pravovoho zabezpechennia protydii zlochynnosti: monohrafiia [Bioethics of criminal law enforcement against crime]. Kharkiv: Pravo.

8. Rassudina, K. S. (2021). Tsinnist liudskoho zhyttia v bioetychnomu diskursi: kontseptsii sviatosti i yakosti zhyttia: monohrafiia [The value of human life in bioethical discourse: concepts of sanctity and quality of life]. Kyiv: Dukh i Litera.

9. Horpenko, H. V. (2007). Metodolohichna rol bioetyky v osmyslenni koevoliutsii suspilstva ta pryrody [The methodological role of bioethics in under-

standing the coevolution of society and nature]: avtoref. dys... kand. filosof. nauk: 09.00.09. Kyiv.

10. Ternova, O. M. (2010). Naukovo-metodychne obhruntuvannia vprovadzhennia pryntsyviv bioetyky v profesiine navchannia ta praktychnu diialnist provizoriv i farmatsevtiv [Scientific and methodological justification of the implementation of bioethics principles in professional training and practical activities of pharmacists and pharmacists]: avtoref. dys. ... kand. farmats. nauk: 15.00.01. Kyiv.

11. Nikolaienko, N. V. (2010). Novitni biotekhnolohichni praktyky: filosofsko-metodolohichni analiz [Latest biotechnological practices: philosophical and methodological analysis]: avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk : 09.00.09. Kyiv.

12. Melnychuk, P. I. (2012). Khrystyianstvo i sekuliaryzm: bohoslovskyi, moralnyi ta medychnyi pohliad na suchasni pytannia bioetyky [Christianity and Secularism: Theological, Moral and Medical Perspectives on Contemporary Issues in Bioethics]: avtoref. dys. ... kand. bohoslov. nauk. Kyiv.

13. Bak, V. F. (2015). Formuvannia bioetychnykh znan starshoklasnykiv u protsesi profilnoho navchannia biolohii [Formation of bioethical knowledge of high school students in the process of specialized biology education]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 Kyiv.

14. Trynova, Ya. O. (2021). Teoretychni zasady ta praktyka realizatsii pryntsyviv bioetyky v kryminalnomu pravi Ukrainy [Theoretical foundations and practice of implementing the principles of bioethics in the criminal law of Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv.

15. Lysenko, O. M., & Viekovshynina, S. V. (Uporiad.). (2004). Hlobalna bioetyka: suchasni vymiry, problemy, rishennia [Global bioethics: modern dimensions, problems, solutions]: Materialy III Mizhnar. sympoziumu z

bioetyky, Ukraina, Kyiv, 7 - 8 kvit. 2004. Kyiv: Sfera.

16. Pustovit, S. V. (Uporiad.). (2008). Bioetyka nauky ta tekhnolohii: problemy ta rishennia [Bioethics of science and technology: problems and solutions]: materialy V Mizhnar. symp. bioetyky, 9 - 10 zhovt. 2008 r., Kyiv. Kyiv: Sfera.

17. Paton, B. Ye. (Red.). (2010). IV Natsionalnyi konhres z bioetyky z mizhnarodnoiu uchastiu [IV National Congress on Bioethics with international participation], 20 - 23 veres. 2010 r., Kyiv. Kyiv: NAN Ukrainy, Nats. akad. med. nauk Ukrainy.

18. Hrevtsova, R. Yu., & Stepanenko, A. V. (Uporiad.). (2011). Druhyi Vseukrainskyi konhres z medychnoho prava, bioetyky i sotsialnoi polityky z mizhnarodnoiu uchastiu [The Second All-Ukrainian Congress on Medical Law, Bioethics and Social Policy with International Participation]: zb. tez dop., 14-15 kvit. 2011 r., Kyiv. Kyiv: Kom. z pytan bioetyky pry Prezydii NAN Ukrainy, Akad. advokatury Ukrainy, VHO «Ukr. med.-prav. Asotsiatsiia», VHO «Ukr. likar. t-vo», BO «Inform. tsentr z bioetyky».

19. Danko, D. V. (2019). Evtanaziia ta bioetyka: okremi medychni ta pravovi aspekty spivvidnoshennia [Euthanasia and bioethics: separate medical and legal aspects of the relationship]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo, 55(1), 73-77.

20. Dobrelia, N. V. (2020). Problemy bioetyky v konteksti pandemii COVID-19: (ohliad) [Bioethical issues in the context of the COVID-19 pandemic: (review)]. Farmakolohiia ta likar. toksykolohiia, 14(3), 159-165.

21. Shcherbyna, V. Yu. (2020). Bioethics and technologies of reproductive medicine. Biotechnologia Acta, 13(1), 5-14.

22. Oliinyk, N. M. (2021). Bioetychni problemy v suchasni medytsyni [Bioethical problems in modern

medicine]. Problemy bezpererвної medychnoi osvity ta nauky, № 3-4, 33-36.

23. Pavlov, A. I. (2021). Klitynna transplantatsiia: istoriia rozvytku, bioetychni ta pravovi aspekty, perspektyvy v likuvanni cherepno-mozkovoï travmy [Cell transplantation: development history, bioethical and legal aspects, perspectives in the treatment of craniocerebral trauma]. Ukrainian neurosurgical journal, 27(3), 17-24.

24. Petrashko, L. P. (2021). Etychnyi kompas medychnykh rishen pid chas pandemii COVID-19 [The ethical compass of medical decisions during the COVID-19 pandemic]. Ukrainskyi sotsium, № 2, 9-25.

25. Rudenko, S. A. (2021). Bioetychni aspekty u suchasni kardiokhirurhii ishemicnoi khvoroby sertsia [Bioethical aspects in modern cardiac surgery of ischemic heart disease]. Ukrainskyi zhurnal sertsevo-sudynnoi khirurhii, № 4, 99-103.

26. Cherchyk, N. L. (2019). Bioetychna osvita – osnova formuvannia bioetychnoi kultury maibutnoho medychnoho fakhivtsia [Bioethical education is the basis of the formation of the bioethical culture of the future medical specialist]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy, Vyp. 53, 114-118.

27. Cheban, V. I. (2019). Formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi terapii na zasadakh bioetyky [Formation of professional competences of future specialists in physical therapy on the basis of bioethics]. Ukraina. Zdorovia natsii, № 2, 124-129.

28. Hubenko, H. V. (2020). Strukturuvannia bioetychnoi osvity: naroshchuvannia bioetychnoho potentsialu, dosvid, praktyky [Structuring bioethical education: building bioethical potential, experience, practices]. Filosofiia osvity, № 26(2), 109-120.

© Сопівник І. В., Марусяк В. М.

29. Cherchyk, N. L. (2020). Eksperymentalna perevirka efektyvnosti modeli ta pedahohichnykh umov formuvannia u maibutnikh feldsheriv bioetychnoi kultury [Experimental verification of the effectiveness of the model and pedagogical conditions of formation of bioethical culture in future paramedics]. Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy, Vyp. 56, 261-269.
30. Prokopovych, L. V. (2021). Navchalni eksperymenty z vykorystanniam zhyvykh orhanizmiv: bioetychni obgruntuvannia korektsii metodyk [Educational experiments using living organisms: bioethical justifications for correction of methods]. *Filosofiia osvity*, № 27(2), 88-98.
31. Kmet, O. H. (2021). Vykorystannia metodiv andrahohiky u protsesi udoskonalennia bioetychnoi kompetentnosti studentiv-medykiv u formuvanni zdorovoho sposobu zhyttia [The use of andragogy methods in the process of improving the bioethical competence of medical students in the formation of a healthy lifestyle]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk*, T. 25, № 3, 161-165.
32. Linievych, K. A. (2023). Aspekty formuvannia bioetychnoi kompetentnosti maibutnikh medychnykh fakhivtsiv [Aspects of formation of bioethical competence of future medical professionals]. *Health & Education*, Vyp. 3, 143-148.
33. Kvit, N. M. (2019). Kompleksne pravove rehuliuвання diialnosti komitetiv z pytan etyky – efektyvnyi instrument bioetychnoho kontroliu dopustymosti stvorennia ta vykorystannia doslidnytskykh biobankiv [Complex legal regulation of the activities of ethics committees is an effective tool for bioethical control of the admissibility of the creation and use of research biobanks]. *Pravo i suspilstvo*, № 4, 78-83.
34. Kravets, V. M. (2019). Filosofiia prava, semiotyka prava, pravova prakseolohiia ta bioetyka: perspektyvy vzaiemodii v rozrobttsi mizhnarodno-pravovykh problem [Philosophy of law, semiotics of law, legal praxeology and bioethics: prospects for interaction in the development of international legal problems]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, № 2, 124-126.
35. Shumilo, O. M. (2021). Bioetychni zasady mizhnarodnoho pryvatnoho prava [Bioethical principles of international private law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav*, № 2, 571-576.
36. Tereshkevych, H. T. (2019). Analiz derzhavnoi polityky reformuvannia systemy okhorony zdorovia Ukrainy u zabezpechenni prava smertelno khvoroi liudyny na zhyttia ta hidnu smert cherez pryzmu bioetyky [Analysis of the state policy of reforming the health care system of Ukraine in ensuring the right of a terminally ill person to life and a dignified death through the prism of bioethics]. *Derzhava ta rehiony*, № 4, 192-206.
37. Bilousova, T. (2019). Leksykohrafichne vporiadkuvannia bioetychnoi terminolohii [Lexicographic arrangement of bioethical terminology]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Filolohichni nauky*, Vyp. 49, 76-78.
38. Rassudina, K. S. (2021). Bioetychna kontseptsiiia yakosti zhyttia: krytychnyi analiz [Bioethical concept of quality of life: critical analysis]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, T. 7, 71-77.
39. Romanenko, O. V. (2021). Bioetychni aspekty metodolohii hidrobiolohichnykh doslidzhen [Bioethical aspects of hydrobiological research methodology]. *Ekolohichni nauky*, № 6, 91-95.

FORMATION OF BIOETHICAL VIEWS OF STUDENTS - FUTURE VETERINARIANS: REVIEW OF A SOURCE DATABASE**Sopivnyk I. V., Marusiak V. M.**

Abstract. *The source database for the formation of bioethical views of students - future veterinarians was analyzed at the article. The search for sources is carried out in the scientific resources of the electronic system of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi (2023). The results of the research show that this problem is not sufficiently covered in domestic scientific sources. Thus scientific works on the formation of bioethical views of students - future veterinarians have not been identified. At the same time, some aspects of bioethical issues are revealed in domestic scientific thought. In the course of the search and analysis of scientific works, the sources on the problem of formation of bioethical views were classified according to the type of scientific publication, in particular, monographs, dissertations and abstracts to them, materials of scientific conferences and symposia, articles in specialized professional journals. In monographs and dissertations, since 2007, domestic scientists have revealed philosophical (H. Horpenko, N. Nikolayenko, K. Rassudina), medical (Y.Kundiiev, O.Ternova), pedagogical (V. Bak I. Nazarko, A.V. Stepaniuk, O.Trotska), theological (P.Melnychuk), legal (O.Kashintseva, V.Tretiakova, Ya. Tryniova). O.) aspects of the investigated problem. It has been established that over the last 5 years (2019-2023), the following aspects of the research problem have been covered in scientific articles: medical (euthanasia, the COVID-19 pandemic, reproductive medicine, cellular transplantation), educational (formation of the bioethical culture of the future medical specialist, educational experiments using living organisms), legal (legal regulation of ethics committees, bioethical principles of international law), philological (bioethical terminology), philosophical (bioethical concept of quality of life), ecological and environmental (bioetic aspects of methodology of hydrobiological research).*

Keywords: *bioethics, bioethical views of students, future veterinarians, students of universities of life sciences, source base of scientific and pedagogical research.*

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.22-29

УДК: 37.04:364-43

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ІНКЛЮЗІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

БУДЕГАЙ В. А., аспірантка

*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: budegayva1997@gmail.com*

Анотація. Стаття присвячена вивченню ключових аспектів ролі соціальних працівників у формуванні інклюзивного суспільства. В роботі аналізовані результати провідних науковців у галузі соціальної роботи, таких як Л. Тюптя, В. Николаєва, Т. Семигіна, О. Васильченко, які визначають соціального працівника як ключового учасника вирішення соціальних проблем та сприяння соціальній інклюзії. Розглянуті питання взаємодії соціального працівника з різними групами населення та розкриті принципи взаємодії в системі «соціальний працівник – отримувач соціальних послуг». Акцент зроблено на формуванні інклюзивної культури у сфері соціальної роботи, спрямованої на забезпечення рівноправної участі та доступності соціальних послуг. Дослідження визначає перспективи розвитку методології, практичних аспектів, освітніх програм та технологій в інклюзивній соціальній роботі. Загальна мета роботи полягає у висвітленні важливості інклюзії в соціальній роботі для побудови справедливого та гуманного суспільства.

Ключові слова: інклюзія, соціальна робота, фахівець соціальної сфери, взаємодія з отримувачем соціальних послуг, інклюзивна культура, соціальне суспільство, соціальна інтеграція, система соціального обслуговування, методологія соціальної роботи.

Актуальність (Introduction). У сучасному мінливому суспільстві активно відбуваються зміни у структурі та функціях соціальної сфери, які безпосередньо відображають ціннісні орієнтації, вірування та соціальні стереотипи населення, що позначається на адаптації, модифікації та обсягах соціальних послуг. Зі збільшенням уваги до питань рівності, безбар'єрності, інклюзії змінюються умови та якісні характеристики надання послуг для різних груп населення. Це сприяє зростанню потреби в розробці та впровадженні таких підходів в діяльності фахівців соціальної сфери, які є інклюзивними, універсальними, доступними.

У довідниковій літературі терміном «імператив» позначається веління, настійна вимога, обов'язковість; призначення імперативу полягає у визначенні домінуючого наукового напрямку в

конкретних історичних умовах соціокультурного простору [7]. Із ракурсу соціальної інклюзії – це такі обов'язкові вимоги, завдання, принципи соціальної політики держави, реалізація яких сприяє повному включенню всіх суб'єктів до суспільства на рівних та добровільних засадах, без дискримінації, створення таких умов, за яких кожна людина може повноцінно розвиватися, функціонувати, самореалізуватись. А призначення імперативів соціальної інклюзії полягає гуманістичній спрямованості розвитку демократичного суспільства та впровадженні стратегії безбар'єрності для створення «суспільства для всіх». Тому стратегічними імперативами розвитку інклюзивних процесів у суспільстві є: визнання та прийняття відмінностей у расовій, етнічній, гендерній, сексуальній орієнтації, релігії, віці та інших факторах, які роблять людей унікальними; створення середовища, вільного

від дискримінації, утисків та упереджень, рівності прав і свобод; надання можливостей та умов для участі кожного громадянина у суспільному житті та самоідентифікації, створюючи культуру приналежності, де кожен може досягти успіху.

Розвиток інклюзивної культури в сфері надання соціальних послуг є одним із важливих завдань професійної компетентності майбутнього соціального працівника, адже сформованість комплексу ціннісних орієнтацій, глибокою вмотивованістю та системи інклюзивних знань, умінь, навичок та особистісних якостей для реалізації основних напрямів соціальної інклюзії є обов'язковими. Адже професійна культура соціального працівника повинна включати готовність допомагати стабілізувати та гармонізувати суспільні відносини. Зокрема, слід звернути увагу на інклюзивні аспекти роботи, коли фахівець виступає від імені суспільства та виконує свої обов'язки, щоб гарантувати, що всі можуть брати участь однаково. Тому це дослідження розглядає стратегічні імперативи соціальної інклюзії, які визначають ефективність професійної роботи в цій галузі. тому у своїй праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Останні дослідження та публікації, які виносять на обговорення стратегічні імперативи інклюзії в професійній діяльності фахівців соціальної сфери, свідчать про актуальність та значущість цієї теми в сучасному суспільстві. Аналіз проводиться в контексті Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, яка визначає основні напрямки розвитку інклюзивної політики в Україні, що включає фізичну, інформаційну, цифрову, соціальну та громадянську, економічну та освітню безбар'єрність. Це свідчить про комплексний підхід до забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення, включаючи

групи, які потребують особливої уваги в соціальній сфері.

Відзначимо, що одним із основних напрямів реалізації стратегії є запровадження інклюзивної культури та цінностей інклюзивного суспільства, що стає ключовим компонентом професійної діяльності фахівців соціальної сфери, оскільки вимагає розвитку толерантного, гуманного підходу, заснованого на умовах співпраці.

Згідно з дослідженнями К. Баркера [10], Б. Вілсона [4], Б. Федмана [2] та інших науковців, інклюзивна культура передбачає високий рівень розвитку суспільства, що базується на толерантності, гуманності та рівноправ'ї. Науковці підкреслюють, що створення інклюзивної культури є частиною постійного процесу акультурації та навчання кожного члена суспільства, який сприяє гармонійному співіснуванню, заснованому на гуманізмі та демократії.

Інклюзивна культура є одним із стратегічних імперативів у професійній діяльності фахівців соціальної сфери. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року визначає важливі кроки для створення інклюзивного простору, а інклюзивна культура є ключовим чинником в процесі цілеспрямованого навчання та акультурації суспільства.

За дослідженням Л. Тюптя [9] та І. Іванової [9], соціальний працівник є особою з необхідними інтелектуальними, моральними та особистісними якостями.

У працях В. Николаєвої [6] та В. Кожевникова [6] висвітлено визначення соціального працівника, як кваліфікованого консультанта і комунікатора, що підкреслює важливість навичок спілкування та здатності ефективно працювати з законами для розв'язання кризових ситуацій.

Дослідження Т. Логвиненко визначають місію соціальних працівників в

сілської місцевості як внесення соціальних змін в життя людей та спільнот [4].

Т. Семигіна розкриває різноманіття видів діяльності соціальних працівників у громаді, що включає роботу з індивідами, групами, розвиток профілю спільноти, стратегічний аналіз [7].

О. Васильченко виділяє ключові професійні цінності соціальної роботи, включаючи повагу до особистості, емпатію, соціальну справедливість та інші, що свідчить про глибокий характер цієї професійної діяльності [1].

Ці дослідження та публікації забезпечують глибоке розуміння труднощів і високих вимог, які постають перед соціальними працівниками. Сучасна соціальна робота в Україні вимагає не лише технічних навичок, але й розуміння, співчуття та здатності взаємодіяти з різними людьми та групами. Аналіз публікацій також підтверджує, що інклюзивні підходи необхідні для забезпечення соціальної справедливості та рівних можливостей у професійній діяльності фахівців соціальної сфери.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у вивченні ключових аспектів, щодо стратегічних імперативів інклюзії в професійній діяльності фахівців соціальної сфери.

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Результати (Results). Сучасне суспільство стикається з проблемами соціального відторгнення та обмеження в участі різних груп населення у повноцінному економічному, соціальному, культурному та політичному житті. У цьому контексті, принципи соціальної інклюзії, що полягають у подоланні бар'єрів і зміцненні процесів соціального залучення, стають стратегічним імперативом для фахівців соціальної сфери. Дослідження наголошує на тому, що обмеження в економічних, культурно-освітніх, соціальних та політичних сферах обмежують свободу вибору людей та є причиною соціального відторгнення.

Тобто, мова йде про побудову універсального доступного середовища для всіх людей, де соціальні працівники відіграють вирішальну роль у формуванні культури прийняття, демонструючи інклюзивну поведінку та заохочуючи різноманітність у процесах прийняття рішень.

На важливість культурного дискурсу в побудові інклюзивного суспільства вказує М. Чорна. У своїх працях авторка, окреслюючи основні напрями філософії інклюзії, визнає цивілізаційний шлях розвитку суспільства через перехід від усталених норм і бінарних опозицій до прийняття та розуміння механізмів гармонійного співіснування, що стає важливим аспектом в контексті структурного аналізу, оскільки відзначає необхідність змін у суспільних нормах та уявленнях для досягнення інклюзивного суспільства. Тобто інклюзивна культура включає культуру прийняття, в якій люди цінують і поважають незалежно від їхньої раси, етнічного походження, національності, статі, сексуальної орієнтації, віку, віросповідання, інвалідності чи будь-яких інших характеристик. Зокрема, в дослідженні звертається увага на толерантному спілкуванні, як основі гармонійного співіснування, через призму якого вивчаються питання щодо сприймання й розуміння людей одне одного, лідерства й керівництва, згуртованості і конфліктності, міжособистісних взаємин та ін. Тобто соціальний працівник має володіти не лише високим рівнем культури спілкування, а й бути готовим брати участь у чесних і відкритих дискусіях щодо різних точок зору та ідей без осуду чи ворожості на етичних засадах (толерантність, рівноправ'я, розуміння, шанобливість, визнання, сприйнятливості) [10].

Спілкування соціального працівника із отримувачами соціальних послуг розглядається як налагоджена партнерська комунікація, що передбачає взаємовплив суб'єктів взаємодії для поліпшення соціальної ситуації отримувача.

Партнерська взаємодія в системі «соціальний працівник – отримувач соціальних послуг» характеризується спільною діяльністю, взаємовпливом, інформаційним зв'язком і взаєморозумінням, де відмінності не просто толеруються, але й відзначаються як процес збагачення соціального досвіду різноманітними поглядами, ідеями, практиками, що привносяться у суспільство. Тобто інклюзивна культура включає культуру співпраці, що наголошує на спільній діяльності, спільному використанні ресурсів та співпраці для досягнення спільних цілей. У такій культурі люди визнають цінність колективних зусиль і надають перевагу співпраці, де внесок кожного визнається і цінується, а дух співпраці пронизує всі аспекти життя громади чи організації, що призводить до зростання довіри, комунікації та синергії між її членами.

Основною метою діяльності соціального працівника є допомога людям (культура турботи) у гармонізації стосунків із самим собою, оточуючими та соціумом, в основі яких лежить співпраця, партнерство та загальнолюдські та соціальні цінності. Соціальний працівник прагне усім надавати рівні можливості для освіти, працевлаштування та просування по службі, незалежно від їхнього походження; залучаючи до всіх аспектів життя суспільства, незалежно від їхнього походження чи ідентичності; розуміти та співпереживати досвід і проблеми інших, виховуючи співчуття та підтримку; розпізнати та усунути упередження та забобони, що заважає створити безпечний простір, в якому люди можуть виражати свою ідентичність, думки та почуття, не боячись дискримінації чи негативної реакції. Отож культура турботи створює сприятливе середовище, яке підвищує загальний добробут і зміцнює почуття приналежності та зв'язку. Це призводить до підвищення продуктивності, мотивації та лояльності серед людей, оскільки вони відчувають, що їх цінують і поважають. Крім того,

турбота одне про одного сприяє створенню більш милосердного і гармонійного суспільства, де люди активно дбають про добробут одне одного, спільно працюють над вирішенням проблем і підтримують одне одного.

У випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій означено кваліфікаційні характеристики соціального працівника. Які полягають в:

- організації процесу виявлення осіб, сімей, які потрапили у складні життєві обставини та потребують соціальної допомоги чи послуг, комплексного визначення стану та оцінки їх індивідуальних потреб, а також роботи мультидисциплінарної команди при реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг;

- розробці та проведенню заходів: із захисту та безпеки отримувачів соціальних послуг, профілактичних та професійно-зорієнтованих програм, а також в наданні послуг (соціального супроводу / патронажу; соціальної адаптації, соціальної інтеграції / реінтеграції; соціальної та психологічної реабілітації);

- представленні, за необхідності, інтересів отримувача соціальних послуг з метою захисту його прав та вирішення проблем в установах, організаціях, закладах та на підприємствах, а також перед фізичними особами;

- моніторингу якості та оцінки послуг при реалізації індивідуальної програми надання соціальних послуг та ін.

Варто зазначити що, соціальний працівник – це кваліфікований фахівець, який надає різноманітні соціальні послуги для вирішення кризових ситуацій і виходу людини зі складних життєвих обставин. Ці послуги змінюють життя людини, її сім'ї та громаду, допомагають їй освоювати нові моральні цінності та норми, знаходять сенс у своєму житті та отримують духовно-етичні оріє-

нтації, щоб запобігти соціальному відторгненню та сприяти соціальному залученню.

Сформованість інклюзивної культури соціального працівника, а також відчуття своєї потрібності суспільству та конкретним людям є суспільною метою соціальної роботи. Вона полягає в облагородженні світу людей, які з різних причин опинилися в складних життєвих обставинах. Перш за все, це пов'язано з тим, що соціальна робота здійснюється в рамках відносин «людина-людина»; по-друге, об'єктами соціальної роботи є різні категорії отримувачів соціальних послуг, такі як діти, молодь, сім'ї, групи людей і т. д., які перебувають у складних життєвих обставинах і мають ризик соціального відторгнення. По-третє, соціальна робота сприяє втіленню теоретичних і практичних ідей соціальної інклюзії загалом та формування інклюзивної культури населення зокрема. Отже, знання про соціальну інклюзію та сформованість високого рівня інклюзивної культури є важливими умовами для ефективної роботи соціального працівника.

Результати дослідження підкреслюють, що центральне місце в професійній соціальній роботі займають принципи людської гідності, соціальної справедливості, прав людини та інші, що збігаються із принципами соціальної інклюзії. Інклюзивна культура розглядається як невід'ємна частина професійної культури соціального працівника, що визначає його готовність до реалізації своїх обов'язків в умовах соціальної інклюзії.

Таким чином, інклюзивність у соціальній роботі визначається не лише як вирішення конкретних соціальних проблем, але і як допомога людям освоювати нові моральні цінності, знаходити життєві сенси і духовно-етичні орієнтації. Інклюзивна культура є ключовим елементом для забезпечення рівноправної участі та доступності до соціальних

послуг, а також досягнення ефективності та результативності в соціальній сфері.

Наведені дані з різних досліджень та публікацій, проведених вченими різних напрямків, розкривають важливі аспекти ролі та функцій соціальних працівників в сучасному суспільстві. Аналіз цих публікацій надає глибокий уявлення про стратегічні імперативи інклюзії у професійній сфері фахівців соціальної роботи в Україні.

Висновки і перспективи (Discussion). У контексті сучасного суспільства, що стикається з різноманітними викликами соціального відторгнення та обмеження участі різних груп населення у соціальному, економічному та культурному житті, стратегічні імперативи інклюзії в професійній діяльності фахівців соціальної сфери виявляються надзвичайно важливими та актуальними.

Результати дослідження вказують на те, що соціальні працівники, безпосередньо взаємодіючи з різними категоріями населення, які стикаються з соціальним відторгненням, повинні визнати інклюзивний характер своєї професійної діяльності. Інклюзивність у соціальній роботі означає не лише вирішення конкретних проблем, але й сприяння освоєнню нових моральних цінностей, пошуку життєвих сенсів та духовно-етичних орієнтацій.

Ця інклюзивна культура стає ключовим фактором для забезпечення рівності участі та доступності до соціальних послуг. Відзначається, що успішна соціальна робота вимагає від фахівців не лише технічної ефективності, але й глибокого розуміння принципів соціальної інклюзії та вміння будувати партнерські відносини з отримувачами соціальних послуг.

Отже, імплементація стратегічних імперативів інклюзії в професійну діяльність фахівців соціальної сфери визначає не лише ефективність на-

дання послуг, але і створення гармонійного, інклюзивного суспільства, в якому кожен член має рівні можливості та повагу до своєї гідності.

Дослідження стратегічних імперативів інклюзії в професійній діяльності фахівців соціальної сфери відкриває широкі перспективи для подальших наукових та практичних розвідок, зокрема виявленні ефективних методів формування інклюзивної культури у майбутніх соціальних працівників.

Список використаних джерел

1. Васильченко О.А Професійні цінності соціальної роботи: соціокультурний аспект. https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16887/1/15_Vasylchenko1.pdf (дата звернення: 12.10.2023)
2. Кривошеєва О. О. Інституційні механізми відтворення соціальної нерівності в суспільстві / О. О. Кривошеєва // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. - 2015. - Т. 174. - С. 3-8. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA5_2015_174_3. (дата звернення: 12.10.2023)
3. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві: спроби західної соціології / О. Д. Куценко. – Харків: Вид. центр Харк. ун-ту, 2000. – 316 с. Лебідь Л. І. Особливості аналізу механізмів відтворення соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві / Л. І. Лебідь // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політична наука. - 2013. – № 2(18) – С. 330-339.
4. Логвиненко Т.О Особливості Підготовки Соціальних Працівників До Роботи У Сільській Місцевості: Досвід Австралії та України. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5521/1/ОСОБЛИВОСТІ%20ПІДГОТОВКИ%20СОЦІАЛЬНИХ%20ПРАЦІВНИКІВ.pdf> (дата звернення: 12.10.2023)
5. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021 р.).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.10.2023)

6. Николаева В.И., Кожевников В.М. Социальное консультирование: модульный вариант. Навчальний посібник. - Донецьк: НОРД - ПРЕСС, 2007.- 211 с.

7. Семигіна Т. В. Работа в громаді: практика й політика / Т. В. Семигіна. – К. : Видавничий дім “КМ Академія”, 2004. 180 с.

8. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%B3%EC%EF%E5%F0%E0%F2%E8%E2> (дата звернення: 12.10.2023)

9. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: Теорія і практика. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12087.html> (дата звернення: 12.10.2023)

10. Чорна М. Про роль інклюзії у культурі на прикладах конкурсних програм УКФ 2018 – 2019 рр. URL: <https://uaculture.org/texts/spravzhnya-inklyuziya-not-wrong-just-different/> (дата звернення: 12.10.2023)

11. Ferdman, B. M. (2017). Paradoxes of Inclusion: Understanding and Managing the Tensions of Diversity and Multiculturalism. The Journal of Applied Behavioral Science, 53(2), 235–263. URL: <http://pan-dora.nla.gov.au/pan/142909/201309201300/www.socialinclusion.gov.au/index.html> (дата звернення: 12.10.2023)

12. Wilson B. Social inclusion: Universities and regional development // Journal of Adult and Continuing Education, 2011. Vol. 17. № 1. P. 98—114.

Reference:

1. Vasylchenko, O.A. (2013). Profesiini tsinnosti sotsialnoi roboty: sotsiokulturnyi aspekt. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16887/1/15_Vasylchenko1.pdf
2. Kryvosheieva, O.O. (2015). Instytutsiini mekhanizmy vidtvorennia sotsialnoi nerivnosti v suspilstvi. Naukovi

© Будегай В. А.

zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky, T. 174, 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA5_2015_174_3

3. Kutsenko, O.D. (2013). Suspilstvo nerivnykh. Klasovi analiz nerivnostei v suchasnomu suspilstvi: sproby zakhidnoi sotsiologii. Kharkiv: Vyd. tsentr Khark. un-tu.

4. Lohvynenko, T.O. (rik publikatsii). Osoblyvosti pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv do roboty u silskii mistsevosti: dosvid Avstralii ta Ukrainy. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5521/1/ОСОБЛИВОСТІ%20ПІДГОТОВКИ%20СОЦІАЛЬНИХ%20ПРАЦІВ-НИКІВ.pdf>

5. Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku (2021 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

6. Nykolaieva, V.I., & Kozhevnykov, V.M. (2007). Sotsialne konsultuvannia: modulnyi variant. Donetsk: NORD - PRESS.

7. Semyhina, T.V. (2004). Robota v hromadi: praktyka y polityka. K.: Vydavnychiy dim "KM Akademiia".

8. Slovyk inshomovnykh sliv. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%B3%EC%EF%E5%F0%E0%F2%E8%E2>

9. Tiuptia, L.T., & Ivanova, I.B. (rik publikatsii). Sotsialna robota: Teoriia i praktyka. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12087.html>

10. Chorna, M. (2019). Pro rol inkluzii u kulturi na prykladakh konkursnykh prohram UKF 2018 – 2019 rr. URL: <https://uaculture.org/texts/spravzhnya-inklyuziya-not-wrong-just-different/>

11. Barker, C. Cultural Studies: Theory and Practice. 4th ed. London: SAGE Publications Ltd.

12. Ferdman, B.M. (2017). Paradoxes of Inclusion: Understanding and Managing the Tensions of Diversity and Multiculturalism. The Journal of Applied Behavioral Science, 53(2), 235–263. URL: <http://pandora.nla.gov.au/pan/142909/201309201300/www.socialinclusion.gov.au/index.html>

13. Wilson, B. (rik publikatsii). Social inclusion: Universities and regional development. Journal of Adult and Continuing Education, 17(1), 98–114.

STRATEGIC IMPERATIVES OF INCLUSION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SOCIAL SECTOR PROFESSIONALS

Budegay V. A.

Abstract. *The article is dedicated to exploring key aspects of the role of social workers in shaping an inclusive society. The paper analyzes the results of leading scholars in the field of social work, such as L. Tyuptia, V. Nikolaeva, T. Semyhina, O. Vasilychenko, who define the social worker as a key participant in solving social problems and promoting social inclusion. The issues of interaction between social workers and different population groups are examined, and the principles of interaction in the "social worker – recipient of social services" system are revealed. The emphasis is placed on the formation of an inclusive culture in the field of social work, aimed at ensuring equal participation and accessibility of social services. The research identifies prospects for the development of methodology, practical aspects, educational programs, and technologies in inclusive social work. The overall goal of the work is to highlight the importance of inclusion in social work for the construction of a just and humane society.*

Keywords: *inclusion, social work, social sector professional, interaction with the recipient of social services, inclusive culture, social society, social integration, social service system, social work methodology.*

ПЕДАГОГІКА

DOI: 10.31548/hspedagog14(4).2023.8-13

УДК 378.4:316:502

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ НАУК ПРО ЖИТТЯ

БАБКОВИЧ Р. Я., аспірант кафедри педагогіки

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: r.babkovych@nubip.edu.ua

Анотація. Екологічна культура як розділ науки і комплексна характеристика особистості та її поведінки у соціумі має складний генезис, етапи її формування одночасно пов'язані з розвитком людської цивілізації від етапу зародження продуктивних сил і до сьогодення. Екологічна культура особистості фахівця, особливо того, діяльність якого пов'язана із перетворенням навколишнього середовища, є соціальним замовленням сучасного суспільства, спрямованим на вирішення правил і умов ефективного і безпроблемного співіснування діалектично суперечливої єдності у системі «біосфера – людство». У статті порушено питання ретроспективного аналізу ідей формування екологічної культури: проаналізовано передумови становлення природоохоронної діяльності у різні періоди розвитку людської цивілізації, виокремлено основні історичні періоди та схарактеризовано тенденції її розвитку; проаналізовано теорію формування екологічної культури особистості, яка ґрунтується на системі наукових знань, які, в свою чергу, становлять основи педагогіки і взаємопов'язані з такими науками, як філософія, екологія, культурологія, соціологія, психологія, кожній із яких притаманна своєрідна гносеологічна позиція. Узагальнено положення і підходи міжгалузєвої інтеграції наукових висновків щодо особистісного феномену екологічної культури та основних її аспектів, які ґрунтуються на єдності екологічних знань, ціннісного ставлення до об'єктів природи та демонстрації природоохоронної поведінки.

Ключові слова: екологічна культура, ретроспективний аналіз ідей екологічної культури, етапи розвитку екологічної культури, основні аспекти формування екологічної культури особистості.

Актуальність (Introduction).

Сьогодення людської цивілізації характеризується усвідомленням абсолютної цінності Природи і неможливості існування біологічного виду *Homo sapiens* поза нею. Сьогодні потребують нагального розв'язання дві науково-політичні проблеми – екологічна безпека та харчування. Всі інші – економічні, енергетичні, демографічні, медичні, соціальні, психологічні, проблеми сучасних технологій – безпосередньо або опосередковано пов'язані з ними. Саме тому формування екологічної культури

особистості набуває глобального сенсу, стає філософією і метою сучасного освітнього процесу як можливого засобу збереження, продовження і розвитку людської цивілізації.

Визначення шляхів формування екологічної культури особистості потребує усвідомлення генезису цього поняття, аналізу досвіду і етапів формування екологічної культури людства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Про-

блема формування екологічної культури сучасного соціуму як одна із глобальних проблем розвитку світової спільноти знаходиться в полі наукових досліджень таких науковців, як А. Ахієзер, Н. Депенчук, М. Голубець, Р. Карпінська, М. Михальченко, С. Мороз, А. Нагорна, М. Огняник, Н. Пустовіт, М. Тарасенко, М. Хілько, Ю. Шеляг-Сосонко. У соціально-філософському плані цю проблему розглядали В. Андрущенко, Г. Бачинський, М. Будика, С. Валентей, С. Васюта, П. Гайдено, Е. Гірусов, І. Грабовський, Д. Гродзінський, Г. Добров, В. Касьян, В. Князев, В. Комаров, Б. Коммонер, К. Кондратьєв, В. Крисаченко, В. Кухар, П. Куусі, Д. Ліхачов, А. Лой, В. Лось, Г. Марчук, М. Моїсеєв, С. Мороз, П. Олдак, А. Печчеї, Е. Піанка, Т. Пікашова, Е. Прусов, М. Реймерс, У. Рукельхауз, В. Урсул, С. Хантінгтон, Г. Хефлінг, І Фролов та інші вітчизняні та зарубіжні науковці.

Мета (Purpose). Здійснити ретроспективний аналіз ідей формування екологічної культури.

Методи (Methods). Теоретичні: аналіз, систематизація й узагальнення даних загальної й спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми ретроспективного аналізу ідей формування екологічної культури з метою визначення теоретико-методичних засад і основних підходів до з'ясування змісту поняття «екологічна культура» та етапів його становлення.

Результати (Results). Проблема формування екологічної культури у періоді свого існування прирівнюється до періоду існування людства та розвитку його природоперетворювальної діяльності. На сучасному етапі розвитку цивілізації основоположним є усвідомлення того факту, що людство має коригувати стосунки із навколишнім середовищем заради збереження життя на планеті, оскільки жодна зі сторін цього процесу не є незмінною. Саме

тому на сьогоднішній день одним із основних напрямів стратегії сталого розвитку є стратегія екологічної безпеки, яка передбачає формування екологічної культури особистості кожного члена суспільства.

Використовуючи історико-логічний метод, дослідники порушеної нами проблеми виокремлюють наступні основні етапи розвитку теорії і практики формування екологічної культури: донауковий етап (представлений у легендах, міфах давньогрецького періоду, язичницьких традиціях); пізній античний час та Середньовіччя (накопичення та усвідомлення природничих знань, що становить основу методологічних засад екологічної та педагогічної науки); становлення екології як самостійної науки (кінець ХІХ – середина ХХ ст.); новий етап (60-ті рр. ХХ ст., характеризується науковим та суспільним усвідомлення екологічних проблем) [4, с.18-19].

Узагальнення відомостей про спосіб життя та його залежність від природних умов, особливості функціонування організмів у природі маємо у працях Геракліта, Гіппократа («Про повітря, воду і мистецтво», близько 390 р. до н. е.), Теофраста (у його працях простежуються перші узагальнення екологічної інформації про рослини, їх будову, фізіологію, географічне поширення, 370–285 рр. до н.е.), Тита Лукреція Кара («Про природу речей», де послідовно у шести книгах викладено закони світобудови, руху, пізнання і збереження матеріального світу), Аристотеля («Про виникнення тварин»)[10], Теофраста Ерезинського (визначення залежності різноманітності рослин від зовнішніх умов), Плінія Старшого (дослідження впливу волоського горіха на рослини, що ростуть під ним)[3] та ін.

Подальший розвиток філософських поглядів сприяє диференціації узагальнених учнів про природу та лю-

дину у ній: виокремлюються окремі напрями - математика, астрономія, медицина та інш.

Філософія Середньовіччя, представлена у працях Августина Блаженного, Северина Боеція, Томи Аквінського, мала теологічний характер і сповідувала відрив людської сутності від природи, висуваючи на передній план неоплатонізм, що призвело до втрати зв'язку з природничо-науковою думкою [6].

Глобальні географічні відкриття епохи Відродження стали підґрунтям для виникнення перших еволюційних теорій, спроб систематизації флори і фауни, опису біологічних періодів у житті живих організмів тощо, які відображено у напрацюваннях А. Цезальпіна, С. Крашеннікова, П. Паласа, Ж. Б. Ламарка, К. Ф. Рульє, Н. Северцева, К. Ліннея, Ю. Лібіха та багатьох інших учених.

Праці І. Канта, Й. Гердера, Ф. Шеллінга, Й. Гете, Л. Фейєрбаха та ін. є підтвердженням розвитку світоглядних ідей взаєморозвитку людини і природи.

Пізніше ідеї природодоцільної діяльності людини, її розвитку у гармонії з природою, виховання особистості на засадах природовідповідності знаходять своє втілення у працях Я. Коменського («Велика дидактика»), у його педагогічних ідеях: організація шкільного саду, присадибної ділянки для того, аби надати учням можливість насолоджуватись спілкуванням із об'єктами природи і застосовувати теоретичні знання на практиці. Послідовниками ідей, зароджених у «Великій дидактиці», є Ж. - Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Клод Корбон та інші. Переконання та ідеї названих науковців сприяли розширенню форм природоохоронної діяльності людини та формування її екологічної культури.

Важливими відкриттями цього періоду, які сприяли формуванню екології як самостійної науки, були роботи

Ч. Дарвіна «Подорож натураліста навколо світу на кораблі «Бігль», «Походження видів», «Про земляних черв'яків» [2, 20], у яких дослідник обґрунтовує теорію еволюції, згідно з якою було виявлено органічний зв'язок між людиною і природою. Керуючись ідеями Ч. Дарвіна, у 1866 р. німецький біолог Ернест Геккель вносить пропозицію називати терміном «екологія» науку про взаємини живих організмів з навколишнім середовищем. Виокремлення терміну не варто вважати відповідною точкою існування нової науки: це було закономірним наслідком розвитку напрямку людського пізнання, яке набуло термінологічного оформлення [11].

Українська наука цього періоду збагачується ідеями Г. Сковороди, який, не відкидаючи потребу людини у матеріальних благах та використанні для їх забезпечення дарів навколишнього світу, був переконаний, що сама природа все необхідне зробила легким, а важкодоступне – непотрібним [7].

Період «Нового часу», на думку дослідника С. Рудишина, характеризується установками про необхідність опанувати природу, «завоювати» її [6]. Сьогодні ми уже розуміємо наслідки такого споживацького ставлення до навколишнього середовища.

У XIX-XX ст, якими окреслюється період становлення екології як науки і посиленої уваги до формування екологічної культури особистості, характеризується глобальними відкриттями: синтетична теорія еволюції І. Шмальгаузена, М. Дубиніна, К. Завадського, Дж. Хакслі; дослідження структури нуклеїнових кислот, формулювання теорії гена; вчення В. Вернадського про біосферу; дослідження В. Сукачевим біогеоценозу тощо.

Кінець XX століття як новий період розвитку теорії і практики формування екологічної культури окре-

слений найвизначнішою концептуальною суспільно-політичною подією: у 1992 р. відбулася Конференція ООН із навколишнього середовища та розвитку, де було запропоновано нову філософію існування цивілізації на планеті - Концепцію сталого розвитку, що базується на ідеї узгодження керування трьома взаємозалежними сферами: економікою, екологією і соціальними процесами. Серед екологічних пріоритетів сучасності чільне місце було відведено проблемі розвитку екологічної освіти і культури[5].

Звичайно, серед наукових досліджень сьогодення напрацювання з проблем формування екологічної культури особистості займають чільне місце: сучасні українські вчені-філософи проводять плідні дослідження різних аспектів взаємовідносин в системі «людина-природа»[6].

Серед фундаментальних праць останніх десятиліть, у яких ключовими питаннями є проблеми екологічних знань, екологічної культури, є наступні: К. Корсак (екологічна освіта, сучасний стан системи «біосфера-суспільство»); В. Крисаченко (детальний аналіз поняття «екологічна культура»); С. Кримський (аспекти взаємовідносин між людиною, суспільством і природою); Т. Гардашук (проблеми екоосвіти); М. Гладкий (екологічна культура у світлі сучасної екологічної ситуації в Україні) та інш.

Висновки і перспективи (Discussion). Ефективна природодоцільна взаємодія людини з навколишнім середовищем є необхідною умовою і передумовою становлення, функціонування і розвитку суспільства і людської цивілізації. Сказане вище визначає провідну роль екологічної культури особистості як однієї з важливих умов вияву цього взаємозв'язку, що впливає на екологічну ситуацію у світі.

Саме тому перспективи дослідження вбачаємо у визначенні змісту

та структури поняття «екологічна культура» студентів університетів наук про життя, а також в реалізації через освітній процес принципово нових ідей, методів, підходів формування екологічної культури студентів, які б ураховували структуру екологічних знань, соціальні функції сучасної екології, традиції, звичаї, історичний досвід українського народу у справі осягання себе, свого місця в природі, зв'язків із навколишнім середовищем.

Список використаних джерел

1. Долгілевич М. Й., Вінничук М. М. Загальна екологія: навчальний посібник. Житомирський інженерно-технологічний інститут, 2000. 158 с.
2. Дубовий В., Дубовий О. Екологічна культура: навчальний посібник. Херсон: Гринь Д.С. 2016. 256 с.
3. Кучерявий В. П. Екологія: підручник. Львів: Світ, 2001. 500 с.
4. Нінова Т.С. Підготовка майбутніх учителів хімії до екологічної освіти і виховання учнів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Черкаси, 2001. 220 с.
5. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»/ пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття»/ за ред. В.Я. Шевчука. К.: Інтерсфера, 2000. 360 с.
6. Рудишин С. Філософські основи екологічної освіти: генезис, сучасні тенденції розвитку. *Філософія освіти*. 2011. № 1-2(10). С. 375-389.
7. Сковорода Григорій. Твори: у 2-х т. К.: АТ «Обереги», 1994. Т.1-528 с.; Т.2.- 480 с.
8. Сорочинська О. А. Провідні тенденції у процесі взаємодії людини і природи (історичний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. № 37. С. 206-210.
9. Чигур Р.Ю. Роль держави у формуванні екологічної культури сус-

пільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. С. 139-143. Режим доступу:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11880/Chyhur%20R.%20Yu..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Шевчук С. Аристотель – засновник науки (соціокультурні та епістемологічні детермінанти наукової програми мислителя). *Вісник Львівського університету. Серія: філософ.-політолог. студії*. 2018. Вип.20. С. 115-120.

11. Haeckel E. *Generelle Morphologie. Uber Entwicklungsgang und Aufgabe der Zoologie*. 1869. Bd. 5. S. 3-15.

References

1. Dolgilevich, M.Y., Vinnychuk, M.M. (2000). *Zahalna ekolohiia: navchalnyi posibnyk* [General ecology: a study guide]. Zhytomyr Institute of Engineering and Technology, 158.

2. Dubovy, V., Dubovy, O. (2016). *Ekolohichna kultura: navchalnyi posibnyk* [Ecological culture: a study guide]. Kherson: Hrin D.S., 256.

3. Kucheryavy, V. P. *Ekolohiia: pidruchnyk* [Ecology: a textbook]. Lviv: Svit, 500.

4. Ninova, T.S. (2001). *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv khimii do ekolohichnoi osvity i vykhovannia uchniv* [Preparation of future chemistry teachers for ecological education and education of students]. Cherkasy, 220.

5. Prohrama dii «Poriadok denni na XXI stolittia» (2000). [Program of Action "Agenda for the XXI Century"]. Kyiv, Intersfera, 360.

6. Rudyshyn, S. (2011). *Filosofski osnovy ekolohichnoi osvity: henezys, suchasni tendentsii rozvytku* [Philosophical foundations of environmental education: genesis, modern development trends]. *Philosophy of education*, 1-2(10), 375-389.

7. Skovoroda, Hryhoriy (1994). *Tvory* [Writings]. Kyiv: AT «Oberehy», T.1-528, T.2.- 480.

8. Sorochnynska, O. A. (2008). *Providni tendentsii u protsesi vzaiemodii liudyny i pryrody (istorychnyi aspekt)*. [Leading trends in the process of human-nature interaction (historical aspect)]. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 37, 206-210.

9. Chigur R.Yu. (2016). *Rol derzhavy u formuvanni ekolohichnoi kultury suspilstva* [The role of the state in the formation of environmental culture of society]. *Actual problems of philosophy and sociology*, 139-143. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11880/Chyhur%20R.%20Yu..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Shevchuk, S. (2018). *Arystotel – zasnovnyk nauky (sotsiokulturni ta epistemolohichni determinanty naukovoi prohramy myslytelia)* [Aristotle - the founder of science (sociocultural and epistemological determinants of the thinker's scientific program)]. *Bulletin of Lviv University. Series: philosopher-political scientist. studio*, 20, 115-120.

11. Haeckel, E. (1869). *Generelle Morphologie. Uber Entwicklungsgang und Aufgabe der Zoologie*. Bd. 5, 3-15.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE IDEAS OF FORMING THE ECOLOGICAL CULTURE OF LIFE SCIENCES UNIVERSITY STUDENTS

Babkovych R. Ya.

Abstract. *Ecological culture as a branch of science and a complex characteristic of an individual and his behavior in society has a complex genesis, the stages of its formation are clearly related to the development of human civilization from the stage of the birth of productive forces to the present. The ecological culture of a specialist's personality, especially one whose activity is related to the transformation of the environment, is a social order*

© Бабкович Р. Я.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(4) 2023

of modern society, aimed at solving the rules and conditions of effective and problem-free coexistence of dialectically contradictory unity in the «biosphere – humanity» system. The article raises the question of a retrospective analysis of the ideas of the formation of ecological culture: the prerequisites for the establishment of environmental protection activities in different periods of the development of human civilization are analyzed, the main historical periods are singled out and the trends of its development are characterized; the theory of the formation of the ecological culture of the individual is analyzed, which is based on the system of scientific knowledge, which, in turn, form the basis of pedagogy and are interconnected with such sciences as philosophy, ecology, cultural studies, sociology, psychology, each of which has its own unique epistemological position. The provisions and approaches of interdisciplinary integration of scientific findings regarding the personal phenomenon of ecological culture and its main aspects, which are based on the unity of ecological knowledge, value attitude to natural objects and demonstration of environmental protection behavior, are summarized.

Key words: *ecological culture, retrospective analysis of ideas of ecological culture, stages of development of ecological culture, main aspects of formation of ecological culture of personality.*